

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

241841

ska akademija znanosti in umetnosti
mia scientiarum et artium Slovenica

zred za filološke in literarne vede
Classis II: Philologia et litterae

77 1997
I K A D I T I O N E S

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje
Acta Instituti ethnographiae Slovenorum

26

RES SLOVENICA—
QUO VADIS?

Ljubljana 1997

ISSN 0352-0447
 TRADITIONES 26, 1997

Journal of the American Musicological Society
 Class of Philology in Music

T R A D I T I O N E S

CONTENTS

Special feature: *Journal of the American Musicological Society*
 Contents of the Special Issue: *Journal of the American Musicological Society*
 Contents of the Special Issue: *Journal of the American Musicological Society*

Journal of the American Musicological Society
 Volume 26, 1997

Journal of the American Musicological Society
 Volume 26, 1997
 Contents of the Special Issue: *Journal of the American Musicological Society*
 Contents of the Special Issue: *Journal of the American Musicological Society*
 Contents of the Special Issue: *Journal of the American Musicological Society*

Journal of the American Musicological Society
 Volume 26, 1997
 Contents of the Special Issue: *Journal of the American Musicological Society*
 Contents of the Special Issue: *Journal of the American Musicological Society*
 Contents of the Special Issue: *Journal of the American Musicological Society*

26-250

Journal of the American Musicological Society
 Volume 26, 1997

Journal of the American Musicological Society
 Volume 26, 1997

ISSN 0352-0447

TRADITIONES

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem
centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Acta Instituti ethnographiae Slovenorum ab Academia scientiarum et artium
Slovenica conditi

Izhaja enkrat letno - Quotannis semel editur
ISN ZRC SAZU, Gosposka 13, SLO, 1001 Ljubljana

Uredniški odbor - Consilium commentariis edendis
dr. Angelos Baš, dr. Tone Cevc,
mag. Jurij Fikfak, izredni član SAZU dr. Milko Matičetov,
dr. Marija Stanonik (glavna urednica).
Tajnica uredništva: Marta Koren.
Lektorica slovenskih besedil: Andreja Žele

Naročila in pojasnila na naslov - Titulus officii praenotationibus
permutationibusque quaerendis:
Slovenska akademija znanosti in umetnosti - Biblioteka
Novi trg 5/I - SLO, 1001 Ljubljana

ali - seu

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU
1001 Ljubljana, Gosposka 13, Slovenija

Oblikoval: Peter Skalar
Grafična priprava: MIMARO d.o.o., Ljubljana
Natisnila: Tiskarna Skušek, Ljubljana

Č 177 241841

Slovenska akademija znanosti in umetnosti
Academia scientiarum et artium Slovenica

Razred za filološke in literarne vede
Classis II: Philologia et litterae

T R A D I T I O N E S

Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje
Acta Instituti ethnographiae Slovenorum

Ljubljana 1997

999302822

Uredila - redegit
dr. Marija Stanonik

Ta številka Traditiones je izšla s
prijazno podporo Urada republike
Slovenije za Slovence v zamejstvu in
po svetu pri Ministrstvu za zunanje
zadeve.

Sprejeto na sejah
Razreda za filološke in literarne vede
Slovenske akademije znanosti in umetnosti
dne 20. novembra 1997 in
na seji predsedstva 25. novembra 1997

Tiskano s subvencijo Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
št. 415-01-137/94 je ta publikacija uvrščena med proizvode,
za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa.

SPREMNA BESEDA

- 9 Marija **Stanonik**, Mozaik vprašanj in stališč o slovenski prepoznavnosti

RAZPRAVE/DISSERTATIONES

I.

- 31 Drago **Perko**: Slovenija na stiku velikih evropskih pokrajinskih enot - *Slovenia at the Junction of Major European Regional Units*
- 49 Mitja **Zupančič**, Vera **Smole**: Primerjava med kartami fitogeografskih, dialektoloških in etnoloških območij Slovenije - *Comparison Between Maps of Phytogeographic, Dialectical, and Ethnologic Regions of Slovenia*

II.

- 63 Alenka **Šivic-Dular**: Na sledi (arhaičnih) predstav in uver (na slovenskih poimenovanjih za: 'Coccinella septempunctata') - *On the Trail of (Archaic) Notions and Beliefs: the Slovene Terms for Coccinella Septempunctata*
- 77 Nikolai **Mikhailov**: Baltoslovanska mitologija - baltska in slovanska mitologija - slovenska mitologija. Nekaj terminoloških opomb - *Baltoslawische Mythologie - Baltische und Slawische Mythologie - Slowenische Mythologie. Einige terminologische Anmerkungen*
- 101 Janez **Keber**: Osebna imena v Sloveniji kot dokazila slovenske identitete - *First Names in Slovenia as Evidence of Slovene Identity*

III.

- 109 Franc **Jakopin**: Kdo so bili udje Mohorjeve družbe v letih 1868-77 - *Who Were the Members of the Hermagoras Society in the Years 1868-1877*
- 117 Andrej **Vovko**: Udje Družbe sv. Mohorja od leta 1901 do leta 1916 - *The Members of the St. Hermagoras Society in the U.S.A. from 1901 to 1916*

IV.

- 135 Ljudmila **Bokal**: Etnična identiteta s stališča sociolingvistike (Ob primeru jezikovnih interferenc v pismih slovenske družine iz Srbije) - *Ethnic Identity from a Sociolinguistic Point of View (Language Interferences in the Letters of a Slovene Family from Serbia)*
- 145 Mirko **Križman**: Interferiran jezik kot identiteta neke manjšine - *Linguistic Interference as the Identity of a Minority*

V.

- 163 Jan **Makarovič**: Slovenska identiteta kot meja in kot razlika - *Slowenische Identität als Grenze und als Unterschied*
- 173 Janez **Juhant**: Prispevek Cerkve k slovenski narodnostni istovetnosti - *The Contribution of the Church to Slovene National Identity*
- 187 Albina **Nečak Lük**: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru - *Ethnic Identity and Interethnic Relations on Slovene Ethnic Territory*
- 203 Jože **Toporišič**: Iz kmečke srenje v meščanski svet izobražencev (Ob primeru Jerneja Kopitarja) - *From a Rural Community into the Intellectual Urban World (The Case of Jernej Kopitar)*
- 211 Damjan J. **Ovsec**: Segmenti meščanske identitete (interdisciplinarna etnološka interpretacija) - *Segments of Urban Middle-Class Identity (An Interdisciplinary Ethnological Interpretation)*
- 223 Rajko **Muršič**: »Razkritje krinke«: O lokalnoglobálnih identifikacijah - *Unmasking the Mask: On Local and Global Identification*
- 237 Mojca **Ravnik**: Pretrgan kulturni razvoj iz roda v rod in težave z identiteto - *Identity Problems and Interrupted Cultural Development*

VI.

- 247 Taras **Kermauner**: Identiteta in drugost v slovenski dramatikii - *Identity and Otherness in Slovene Drama*
- 257 Jože **Pogačnik**: Prispevek k pojmu literarne identitete (Cankarjevi Hlapci v slovenski in hrvaški kritiki) - *Beitrag zum Begriff der literarischen Identität (Cankars Hlapci in der slowenischen und der kroatischen Kritik)*

GRADIVO/MATERIALIA

- 271 Monika **Kropej**: K vprašanju slovenskih in hrvaških značilnosti v ljudskem pripovedništvu Primorja in Istre - *On the Issue of Slovene and Croat Traits in the Folk Narratives of Primorje and Istria*
- 283 Teodor **Domej**: Rož, Podjuna, Zilja...moja domovina, narod moj trpin? - *Rož, Podjuna, Zilja,...My Homeland, My Long-Suffering People?*
- 297 Marija **Kozar-Mukič**: Kdo smo? (O identiteti Slovencev med Muro in Rabo) - *Who Are We? (On the Identity of Slovenes between the Mura and Raba)*
- 305 Peter **Rustja**: "Na začetku ni bilo nič" - Slovenska identiteta in Trst v časopisnih člankih v drugi polovici 19. stoletja - *"All' inizio non c'era niente" - L'identità slovena e Trieste nella stampa slovena triestina della seconda metà del 19. secolo*
- 311 Dragutin **Murko**: Ob stoletnici ustanovitve slovenskega "Omizja", prvega društva sarajevskih Slovencev - *On the Centennial of the Slovene Circle, the First Association of Sarajevo Slovene*

- 319 Antonija **Bernard**: Slovenski priseljenci v Franciji - *Les immigrés slovenès en France*
325 Nives **Sulič**: Rodila sem se v Clevelandu in sem Slovenka - *I Am Slovene and Was Born in Cleveland*
335 Jože **Plevnik**: Cerkev in slovenska identiteta v Kanadi - *The Church and Slovene Identity in Canada*
347 Zvone **Žigon**: Politična kultura med Slovenci v Južni Ameriki (Argentina) - *Political Culture as a Way of Preserving National Identity*
357 Breda **Čebulj-Sajko**: Identitete, kot jih pišejo življenjske zgodbe izseljencev - *Identities as Written by the Life Stories of Immigrants*

RAZGLEDI/CIRCUMSPECTUS

- 367 Zora **Tavčar**: Štiri desetletja s slovenščino v zamejstvu
375 Živa **Gruden**: Narečje in ljudsko izročilo kot sredstvo oblikovanja otrokove znanave lastnega okolja v vrtcu
379 Roberto **Dapit**: Poročilo o raziskovalnem taboru v Kanalski dolini
385 Edo **Škulj**: V Buenos Aires in nazaj
391 Polona **Šega**: Migracije v interdisciplinarnem in mednarodnem kontekstu
393 Zora **Žagar**: Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave
397 Vera **Smole**: »Jezik je zrcalo, je zgovorna priča narodove zgodovine«
401 Helena **Ložar-Podlogar**: Tudi Hacquet naj bi bil del kulturne dediščine
407 Stane **Granda**: Narodna identiteta - neizčrpana tema za slovensko humanistiko in družboslovje

JUBILEJ / IUBIALAEUM

- 415 Petdesetletnica Komisije za slovensko narodopisje

KNJIŽNE OCENE IN POROČILA/DE NOVIS LIBRIS RELATIONES ET IUDICIA

- 417 Mirko Gogala, Usoda izseljencev (Andrej Vovko)
419 Georges Castellan, Antonia Bernard, La Slovénie (Sonja Stergaršek)
422 Polona Šega, Slovenski kostanjarji na Dunaju (Stanka Drnovšek)
423 Roberto Dapit, Aspetti di Cultura Resiana nei nomi di Luogo 1. (Metka Furlan)
427 Prekrivanje kultur in večplastne identitete (Sonja Novak Lukanovič)
429 Marta Verginella, Ekonomija odrešenja in preživetja. Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju (Mojca Ravnik)
433 Jože Primc, Okamneli mož (Sonja Horvat)

437 USTANOVE ZA SLOVENCE V ZAMEJSTVU IN PO SVETU / INSTITUTA QUAE- STIONES SLOVENORUM IN TERRIS VICINIS ET IN ALIIS REGIIONIBUS MUNDI HAB- ITANTIIUM TRACTANT

463 SLOVO UREDNICE / EDITRIX ABITURA LECTORIBUS VALEDICIT

467 SODELAVCI TEGA ZBORNIKA / COLLABORATORES HUIUS VOLUMINIS

469 Navodila sodelavcem zbornika TRADITIONES

Marija Stanonik

Mozaik vprašanj in stališč o slovenski prepoznavnosti

Uvod

Šestindvajseta številka *Traditiones* je ubrana na témo slovenske identitete. V prvi vrsti gre za vprašanje naroda in slovenske državnosti.¹ Posebna pozornost je posvečena Slovincem zunaj Republike Slovenije: v zamejstvu in po svetu. Resda so njihova vprašanja v okviru tukajšnje problematike specifična, vendar jih prepogosto - če sploh! - obravnavamo preveč vsaksebi, nekako na robu, da se vsaj mlajši rodovi, se zdi, premalo zavedajo, da so del našega narodnega telesa in zato enakovreden predmet naše skrbi in ljubezni.

Etnologija je ena od družbenih ved, ki se je - že zaradi svojega imena - dolžna stalno soočati z vprašanji tokratne teme. Ali se jih je lotevala zmeraj pravočasno in z ustrezno odgovornostjo, bo sodila zgodovina.² *Traditiones* so se temu odzvale s tremi uredniki. V *Traditiones* 16 (1987)³ so bile objavljene tri razprave z blejskega posvetovanja o slovenskem narodnem značaju, s pojasnilom, da jih je treba upoštevati tudi v etnologiji. Brstenje slovenske pomladi je vplivalo, da so bile *Traditiones* 19 (1991)⁴ posvečene »samoniklosti ljudske kulture Slovencev«. Pričujoče *Traditiones* so v tej zvezi zasnovane interdisciplinarno - z namenom, da bi bila téma predstavljena čimbolj vsestransko - ne toliko kot priložnost za zgolj akademsko razglabljanje, ampak veliko bolj z željo o ozaveščanju njene življenjske odločilnosti za našo prihodnost.

Temu streže že antologija *Slovenska misel* (1987)⁵ ki vsebuje »eseje o slovenstvu« od Primoža Trubarja do Alojza Rebule, ne samo iz pisateljskih, ampak tudi drugih vrst

¹ Ne pojem, le izraz »nacija« se mi upira, ker je preblizu imenu za ideologijo, ki je sprožila celi Evropi in še posebej slovenskemu narodu toliko gorjã.

² Tako je Slavko Kremenšek sodeloval s temo *Etnologija in narodno vprašanje* na »Speransovih dnevih« ob témi Nacionalno vprašanje in družbene vede (1982). Prim. *Anthropos*, časopis za sodelovanje humanističnih in naravoslovnih ved, za psihologijo in filozofijo, 1-2, Ljubjana 1982,....

³ Urednik dr. Angelos Baš.

⁴ Urednik dr. Tone Cevc.

⁵ Ur. Jože Pogačnik.

slovenskih razumnikov. H krepitvi dostojanstva in sproščenosti slovenskega človeka v njegovi lastni slovenski državi vabi *Franc Rode* s predavanjem *Slovenska nacionalna zavest* (1992). Leta 1996 so izšle štiri⁶ pomembne knjige, aktualne za našo témo. *Slovenščina in slovenstvo Janeza Rotarja* tematizira vprašanje jugoslavizacije dveh temeljnih razsežnosti vsake narodne identitete, in to od leta 1950 dalje, ko se začena intenzivno naseljevanje večinoma slabo kvalificirane delovne sile iz drugih republik tedanje Jugoslavije. *Duhovna zgodovina Slovencev Janka Kosa* je - z novodobnega položaja in izhodišč, gradivsko bolj ali manj v okviru literarne vede - sinteza v enem zamahu,⁷ medtem ko *Jana Makaroviča* širokopotezne *Evropske korenine slovenske ustvarjalnosti* orjejo ledino, zato so bolj analitične in inovativne.

Že pojem identitete odpira veliko vprašanj⁸ in ga je mogoče sloveniti kot istovetnost, istost, samoniklost, prepoznavnost, različnost, drugačnost, drugost.⁹ Strokovno ni omejena le na eno od strok. Več če se jih spoprijema z njo, utemeljuje njeno trdnost navznoter in razmejenost navzven, krepkejša je splošna zavest o samostojnosti narodnega subjekta. Slovenska identiteta nikakor ni enkratno vprašanje niti rešeno enkrat za vselej. Vsak rod mora nanj na novo odgovarjati. *«Slovenci smo v nekakšnem čvekaškem samodopadenju in samoprecenjevanju danes prepričani, da se je naš obstoj z državno osamosvojitvijo tako rekoč dokončno potrdil, avtoriziral, zavaroval in za zmeraj zagotovil. Da bo poslej vse šlo samo od sebe, brez problemov: tudi naša narodna, oziroma kulturna prepoznavnost in samoniklost. Da nam nihče nič ne more in da smo v vsem sijajni. - Najbrž pa je to neizrečeno a razširjeno prepričanje hkrati za nas tudi največja nevarnost.»*¹⁰ *«Spomin je tista razsežnost človeške zavesti, na kateri temelji njegova identiteta: človek brez spomina ne ve, kdo je in kam gre; svet brez spomina je svet brez preteklosti ter zato tudi brez prihodnosti.»*¹¹

*Rudi Rizman*¹² se odziva problematiki slovenske identitete hic et nunc na znanstveni ravni, saj mu gre za za sistematičnost in razčiščevanje terminoloških vprašanj, ko razmejuje med narodom, nacijo (pojem naroda je namreč lahko izenačen s pojmom države - ali pa tudi ne) in državo, Po njegovem veliko zmede izhaja prav iz poljubnosti uporabe teh pojmov. Gre za problematiko, ki je življenjsko povezana z vsemi zdajšnjimi temeljnimi prelomnicami. (Politično) ozaveščanje ljudstev *-ter soočanje naroda/nacije z moderno državo in globalno svetovno skupnostjo odpirata tako rekoč civilizacijske dileme. Po eni strani je postalo več kot očitno, da nacionalno formiranje ni nikakršna zgodovinska kuriozitet, ki bi jo lahko vezali le na kako devetnajsto stoletje: izpolnitev kritične mase etničnega jedra pač zahteva ustanavljanje nacije/države - ne glede na zgodovinsko dobo, v kateri je (bila) dosežena. Ta proces bistveno pospešujejo posledice številnih sodobnih družbenih procesov, ki se izražajo v bolj ali manj travmatičnem*

⁶ Tudi Jožeta Pogačnika, *Ponoreli kompas* (Maribor 1996) vsebujejo na nekaterih mestih prodrone misli, ki se navezujejo na tukajšnjo problematiko.

⁷ Janko Kos, *Duhovna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1996.

⁸ Helmut Renöckl, *Identiteta in orientacija v nepreglednem času*, v: Celovski zvon 15, št. 54, Celovec 1997, 30-40.

⁹ Božidar Jezernik: *Identitete se vedno oblikujejo in potrjujejo v odnosu do Drugega.* - Verska pripadnost in narodna identiteta v ekstremnih razmerah, Glasnik Slovenskega etnološkega društva 36/1996, številka 4, 23.

¹⁰ Matjaž Kmecl, *Knjiga, kdo bo tebe kupil*, Knjiga '93, 2.

¹¹ Boris. A. Novak, *Otrokom, varuhom bogov in demonov*, v: Alenka Goljevšček, *Med bogovi in demoni*, Ljubljana 1988, 147.

¹² Študije o etnonacionalizmu, ur. Rudi Rizman, Ljubljana 1991.

izgubljanju (tradicionalnih) identitet...»¹³ Na pomembnost terminološkega instrumentarija pri obravnavi tukajšnjih vprašanj tako zgodovinsko kot teoretično in empirično in nujnost spoštovanja kontinuitete, je opozoril že Braco Rotar že ob pokanju šivov nekdanje jugoslovanske federacije: »Ko so jugoslovanski 'klasiki marksizma' izraz nacionalna manjšina, očitno v prizadevanju, da bi z besedno akrobatiko spremenili dejansko stanje, prevedli v narodnost - zaradi preimenovanja manjšina seveda ni prenehala biti manjšina, le primerjava z manjšinami drugod je postala težavna - očitno niso vedeli ali upoštevali, da ima izraz 'narodnost' (nationalité, nationality, Nationalität itd.) že kakih 200 let dolgo rabo ter teoretske in praktične implikacije, ki jih brez posledic ni mogoče prezreti.«¹⁴

A.

I. Prostor

Častno prvo mesto zasluži tu v slovenski zavesti še vedno premalo cenjeni Peter Kozler in njegov *Zemljevid slovenske dežele in pokrajin (1853)*, zaradi katerega je moral celó v zapor.¹⁵ Od fizične realnosti je ostala še samo ideja o skupnem slovenskem kulturnem prostoru¹⁶ in poezija (*Sveta si zemlja, 1988*).¹⁷

»Nekateri trde, da je vzrok vseh narodnih posebnosti izredna zemljepisna lega slovenske dežele: o 'narodu na križišču velikih cest', govorijo, o 'narodu med podboji', o 'narodu na prepihu'. Res se tu križata dve črti: La Manche - Bospor in Jadran - Baltik. ...Govorijo tudi, da je bila usodna tisočletna nedržavotvornost. Gotovo tudi ne kaže pozabiti na neobičajni razvoj družbene, razredne razpostave sil v tej deželi, pri tem narodu: ta narod je bil stoletja brez svoje gospode. Meščanstvo je dobil šele zelo pozno - pa še to pozno rojeno meščanstvo silnega bogastva in moči. Bilo je vedno majhno, stisnjeno, nikoli široko ustvarjalno. In - tu je ključ, kot kaže - ta narod nima velikih mest. V svetovni zgodovini zadnjega tisočletja so značilnosti dežel ali narodov nastajale v velikih mestih, v središčih družbe (politike, gospodarstva, omike) - in tudi v velikih naseljih, ki pa sama niso središča. Največje slovensko mesto pa je manjše kot podeželska naselja mnogih drugih dežel... Res pa je, da so vse pokrajine tega narodnostnega ozemlja tako tesno spojene v zavestno sožitje, da utegne opazovalec velikokrat začutiti: vsa dežela je en sam kraj, vsa dežela je kot eno samo veliko mesto. Toda: to 'mesto' premore neverjetne razločke pokrajinske podobe, v tem tesno zlitem zemljepisnem - skoraj bi človek dejal samo: topografskem - prostoru so letargične azijske ravnine in dramatične mediteranske obale, so urbanizirane doline alpskega sveta in primitivne samote kozjanskega gričevja... Vse tesno drugo ob drugem, različno, a blizu... Zato zna ta narod - bolj kot marsikateri drug - tako intenzivno doživljati pokrajino. Ljubiti jo zna, jo doživljati, se ji prepuščati, da ga oblikuje - in jo premagovati, da je v vseh pokrajinah vendarle vselej isti. Čudovit je ta narod - v vsej svoji majhnosti in v vsej svoji veličini. Zakaj včasih premore tudi to.«¹⁸

¹³ Pavel Zgaga, Etnija, narod, nacija, Naši razgledi, 6. dec. 1991, 673-674.

¹⁴ Braco Rotar, O nacionalnosti v moderni demokratični državi, Naši razgledi, 20. okt. 1989, 582-583.

¹⁵ Peter Kozler in prvi zemljevid slovenskega ozemlja, Muzej Kočevje, Kočevje 1996.

¹⁶ *Skupni slovenski kulturni prostor*, Trinajsti sklic Plenuma kulturnih delavcev Osvobodilne fronte 1985, Nova Gorica 1985, ur. Lojze Gostiša.

¹⁷ S podnaslovom Slovenska pokrajinska in domovinska pesem (1988), uredil Franc Zadavec.

¹⁸ Herbert Grün, O ogromni solzi, o deželi brez velikih mest in o tem, kako deklico srce boli, pa vseeno pravi, da ji nič ni, ali o Slovencih, v: Pisma iz stolpa, Maribor 1962, 86-87.

Nekdanji pesniški zanos dobiva danes v resničnosti čisto druge razsežnosti: »Ogroženost kulturne krajine kot temeljne prvine identitete in oblikovanja nacionalne varnosti¹⁹ predstavlja nerazrešen problem varstva večjih sklopov v naravnih parkih, posebej s spremembo Ustave RS v 68. členu ob vključevanju v Evropsko Zvezo.«²⁰ Prostor je najbolj oprijemljiva, fizična kategorije slovenske identitete. Tega se je še kako dobro zavedala Slovenska kmečka zveza z geslom: *Stopite na trdna tla. To je naša zemlja.*²¹ »Nihče drug, kot kmet ne more ohraniti poseljene krajine. Poseljena krajina pa je med glavnimi pogoji za preživetje tako majhnega naroda, kot smo Slovenci...«²² »Postavlja se strateško vprašanje, ali bi svobodni pretok ljudi in kapitala, torej svoboda naseljevanja, ogrozila obstoj slovenstva. Integracija gospodarstva in političnega življenja ter svoboda naseljevanja bi nedvomno ogrozila obstoj slovenske istovetnosti. ... Posebno občutljivo je tu vprašanje lastništva zemlje. Enotna pravila igre imajo vsekakor različen učinek za bogate in za revne nacije. Vsako sklicevanje na reprociteto pomeni v tem primeru nič manj kot cinizem.«²³

II. Čas

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja Edvarda Kardelja (1938) je bil v času, ko je bila Slovenija pod socialistično Jugoslavijo, za vprašanja slovenske identitete predpisani vademekum. V njegovem ključu so napisane *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju (1981)*²⁴ Janka Pleterskega. V kakšnem razmerju želi biti do njega Bogo Grafenauer, izvemo iz njegove knjige s pomenljivo podobnim in dopolnjevnim naslovom *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (1987)*,²⁵ ki se ob venetski teoriji na drugem mestu sprašuje »ali more na zmoti ali na zavestni neresnici utemeljena mitologija o začetkih slovenske zgodovine pomeniti mejitev narodne zavesti ali pa je kot samoprevara izhodišče za *razkroj* resne narodne zavednosti?»²⁶ Revija 2000 odpira nove poti z blokom *Slovensko narodno vprašanje danes (1989)*. Vanj je posthumno uvrščen članek Edvarda Kocbeka *O narodu*, sodelujejo pa še Spomenka Hribar, Tine Hribar, France Bučar, Viktor Blažič in Peter Kovačič-Peršin.²⁷ Ni pa zraven Mladena A. Švarca, ki je o tej problematiki razmišljal že veliko prej.²⁸ Življenjsko delo na tem polju je opravil Fran Zwitter z delom *O slovenskem narodnem vprašanju (1990)*.²⁹ Glede na zgodovinsko distanco je (lahko) bolj zgo-

¹⁹ »Pomena kulturne dediščine in posledic njene morebitne izgube smo se posebno zavedli ob vojni v neposredni sosesčini, ko sta vojne grozote v javnih občilih predstavljala predvsem dva podatka: število človeških žrtev in število poškodovanih in uničenih objektov kulturne dediščine. V spomnu je tudi nepotrebna izguba Breginja in drugih biserov slovenske kulturne identitete ob naši zahodni meji, ki smo ga izgubili zaradi nepripravljenosti na naravne nesreče, zaradi neustrezne politike obnove in zapostavljanja strokovnih argumentov.«

²⁰ Branka Berce Bratko, Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine kot temelj za razvoj inohranjanje identitete v Sloveniji, Glasnik Slovenskega etnološkega društva 37/1997, 12.

²¹ Na letaku ni datuma, a kaže, da je bil pripravljen za prve slovenske svobodne volitve po drugi svetovni vojni leta 1989.

²² Jože Osterc, Moč kmeta je v združitvi, Delo, 29. avg. 1991, 3.

²³ Ermin. Kržičnik, n. d., 103.

²⁴ Prim. tudi Janko Pleterski, *Senca Ajdovskega gradca (1993)*.

²⁵ Bogo Grafenauer, *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj*, Ljubljana 1987.

²⁶ Bogo Grafenauer, O avtohtonističnih teorijah (etrusčanski, venetski itd.) v zvezi s pojavom slovenskih prednikov v novi domovini v 6. stoletju, v: Pavel Diakon, *Zgodovina Langobardov*, Maribor 1988, 418.

²⁷ Revija 2000, št. 31/32, 1986, 1-94.

²⁸ Prim. M. A. Švarc, Nacionalno vprašanje v sodobnem svetu, Slovenec/Sobotno branje, 8. julij 1995, 24.

²⁹ Preddelo zanj je že Zwitterova knjiga, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962.

dovinsko stvarjen pregled *Slovenskih narodnih programov (1986)*.³⁰ Zelo pomembna je pravna plat narodne identitete. O njej nam je zapustil dve kapitalni deli *Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev (Ljubljana 1961)*³¹ in *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci (1996)*.

Nasproti do nedavna dostopnim zgodovinskim virom se seznanjamo z drugo platjo resnice zadnjih sedemdesetih let v knjigi *Ciril Žebot: Neminljiva Slovenija (1990)*.³² Odločilni dogodki rojevanja in utrjevanja slovenske države, tudi z vojaškega vidika, so predmet nekaj knjig,³³ med drugimi *Janeza Janše Premiki in Okopi*.³⁴

III. Jezik

Pravzaprav nobena kolikor mogoče resna obravnava o slovenski narodni identiteti ne more mimo njene zgodovinske in jezikovne razsežnosti: *«Biti zgolj Slovenec ne pomeni, da živi slovenstvo le zdaj in tukaj, marveč da je vpisovalo slovenstvo svoje pomene, vrednote v evropsko zgodovino in kulturo, v dokončno razsežnost duha iz svoje prostorske ali ozemeljske vmesnosti. Šele tako je lahko postal skupni predmet slovenstva, ko je stopilo iz sebe, nacionalna država... Kolikor vztrajamo v slovenski jezikovni stvarnosti, toliko bolj smo dejansko soočeni s svojim značajskim in zgodovinskim slovenstvom, z lastno narodnostno identiteto, mejno s samimi sabo. Kajti narodovo telo brez jezika bi bilo brez sebe oziroma brezsebnost - zgolj državna - prisila... Slovenstvo se vzpostavlja v celostno prosvetljenem lastnem zgodovinskem prostoru, pri čemer starožitna posvečenost ni nikakor odveč... To je še zmerom vmesni prostor slovenstva, je skratka prostor med Vzhodom in Zahodom Evrope, ki se razprostira kulturno in jezikovno skozi lasten narodni značaj.»*³⁵

Sanjačevo slovo od devete dežele³⁶ je bilo *Vladimiru Kavčiču* povod za premislek o pasteh, v katere se lahko ujame slovenski narod, v novem položaju. Zaveda se ranljivosti, ki ji bo izpostavljen: *«Jezik pokriva in izraža dobršen del naše identitete, naše kulture. Če bi se večji del Slovencev zgledoval po Handkeju, potem slovenske identitete že zdavnaj ne bi bilo več. Utopila bi se v drugih narodih in se z njimi poistovetila, kvečjemu bi pripadali skupini nihčetov, kot pravi, da ji pripada Handke sam... Handke Evropo dovolj dobro pozna, lahko mu verjamemo in tudi sami že vemo, da je duhovno pusta in siva. V njej prevladujejo kulture velikih narodov, njeni povezovalni interesi pa se uresničujejo predvsem ali skoraj izključno v sferah gospodarstva. Kakšno identiteto lahko uveljavlja Slovenija v takšni Evropi? ... Evropa ne pozna nobenega kulturnega modela, ki bi po svoji kompleksnosti in izvirnosti presegal tistega, ki ga je Slovenija do nedavna že imela in uresničevala, dokler ga ni začela spodkopovati gospodarska kriza, dobesedno propadanje gospodarstva... Evropa naših kriznih vprašanj ne bo*

³⁰ Srečko Krese, Naprej zastava Slave, Celje 1990, podnaslov: Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945, Ljubljana 1986.

³¹ Druga izdaja, Ljubljana 1996.

³² Ciril Žebot, *Neminljiva Slovenija*, Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije, Ljubljana 1990.

³³ Prim. V *imenu ljudstva*, Ljubljana 1988. Izdali in založili Marjan Horvat, Metka Roglič, David Tasič. O dogajanju na Roški ob zaporu znamenite četverice Ivana Borštnerja, Janeza Janše, Davida Tasiča in Janeza Zavrla.

³⁴ Prim. Janez Janša, *Premiki*, Nastajanje in obramba slovenske države 1988-1992, Ljubljana 1992. Isti, *Okopi*, Pot slovenske države 1991-1994, Ljubljana 1994.

³⁵ Vladimir Gajšek, *Karantanstvo, slovenstvo, bizantizmi*, Naši razgledi, 25. jan. 1991, 42.

³⁶ Peter Handke, *Sanjačevo slovo od devete dežele*, Naši razgledi/Razgledi po svetu, 30. avg. 1991, 471-472.

razreševala po naših merilih in ne prvenstveno v korist naših interesov. Razreševala jih bo po svojih kriterijih, v skladu z načrtovano strukturiranostjo svojega gospodarstva, svojega že delujočega sistema. V njem je Slovenija kot celota bolj ali manj zanemarljiva postavka...³⁷ Avtor slika njeno prihodnost v dokaj temnih barvah: *«Če bo nadaljnji razvoj potekal v sedanji smeri, bomo čez nekaj let svojo kulturno identiteto uresničevali le še na trgovskih sejmih, vaških veselicah in s cerkvenim petjem. Res bi se lahko upražali, podobno kot se sprašuje Handke, kakšno prekletstvo je prišlo nad nas, da se s takšno lahkoto odpovedujemo malodane vsem orientacijskim smerem dosedanjega razvoja in se podajamo v neznano. Da rešitev pričakujemo tam, kjer je v tisoč letih nismo našli. Razen, če smo se dokončno naveličali svojega slovenstva in zdaj samo še izbiramo, s čim ga bomo zamenjali. Smo odklonili srbstvo, da bi se priklonili nemštvo?»³⁸*

Premislek Alojza Rebule *«O spremenljivosti in nespremenljivosti vrednot»³⁹* postaja vedno bolj aktualen.

Že v času zveze z Jugoslavijo je bila slovenščina pogosto izločena iz poslovne rabe in korespondence, v novih *«pravilih igre»* postaja strah zanjo še očitnejši: *«Obstoj slovenskega jezika bi bil ogrožen zlasti v tistem delu podjetništva, kjer bi prevladal tuj kapital. Tuje firme, ki se bodo pojavile s prevzemi, nakupi ali z novimi investicijami, bodo pripeljale svoje vodilne delavce, menedžerje in visoko strokovno delovno silo (takšen primer je Slovenija že doživela v zvezi z naseljevanjem tekstilne industrije v Mariboru, v Kranju in drugod). V podjetjih v lasti tujega kapitala poslovni jezik gotovo ne bo slovenski; končno ta pojav opažamo že danes... Tako bi slovenščina sčasoma dobila folklorni značaj in bi bila le spomin na nekdanjo neodvisno državo.»⁴⁰* Načrtom za nove gospodarsko politične povezave predlagajo nekateri drugačne alternative: *«Zakaj naj bi se Slovenci s takšnim razvojnostrateškim potencialom zaprli v demografsko postarano in tehnološko manj vitalno skupnost?... Skratka, če pristopimo k Zvezi, bomo vsekakor imeli določene gospodarske koristi, izhajajoč iz velikega trga, vendar se bomo morali odpovedati lastni strategiji, samobitnosti in posebnostim... Naš morebitni pristop k Zvezi je dejansko le naša pripojitev k Italiji in Nemčiji, kar je njihov že večkrat izpričani zgodovinski interes. Integracija Slovenije v Evropsko zvezo bi v usakdanji praksi bila le pripojitev k zamejskim Slovencem v Italiji in v Avstriji ter prevzemanje njihove tragične usode. Dosedanje ravnanje s slovensko manjšino je najboljša prispevka naše evropske prihodnosti. Pomorska usmeritev gospodarskega razvoja je za Slovenijo najboljša izbira.»⁴¹* Matjaž Kmecl je slikovito nazoren, a tudi bridko realen: *«Na koncu pa še zmeraj velja tista Levstikova, da je narod šele potem potujčen, ko je izgubil največjo svojo dragocenost - jezik. Ko ga izgubi, je bolj ali manj vseeno, ali še vztraja pri svoji nomenklaturi: vsekakor zgubi s tem tudi temeljno funkcijo v prihajajoči mnogospupinski, pluralni skupnosti... Levstika bi namreč lahko nadaljevali: Jezik je izgubljen takrat, ko izgine potreba, da bi v njem delali, kupovali in brali knjige. Če bi se to zgodilo, bo tudi suverenost samo še robec, s katerim se lahko obrišemo pod nosom.»⁴²*

³⁷ Vladimir Kavčič, *Smu se naveličali svojega slovenstva? Naši razgledi*, 13. dec. 1991, 481.

³⁸ V. Kavčič, N. d.

³⁹ Alojz Rebula, *Na slovenskem poldnevniku*, Maribor 1991, 27–39.

⁴⁰ Ermin Kržičnik, *Evropska zveza? Ne, hvala!*, v: *Danes Slovenija in nikdar več*, 104.

⁴¹ E. Kržičnik, n., d., 100.

⁴² Matjaž Kmecl, *Knjiga, kdo bo tebe kupil*, Knjiga '93, 2.

IV. Književnost

V sodobnosti je med prvimi tvegal raztapljati enosmerno obravnavo tukajšnjih vprašanj Dušan Pirjevec z dotlej neznano svežino v razpravah *Vprašanje o poeziji, Vprašanje naroda* (1978). Slovenski svobodi so v zadnjem desetletju prvi širili obzorja pisatelji, kakor priča zbornik z javne Tribune Društva slovenskih pisateljev *Slovenski narod in slovenska kultura* (1985).⁴³ Leta 1988 je bilo v Cankarjevem domu zborovanje slovenskih kulturnih delavcev na témo *Slovenci, Jugoslavija in slovenska kultura*, ki je že nakazovala oddaljevanje Slovencev od Jugoslavije zaradi zloglasne uravnalovke v vseh pogledih,⁴⁴ tako z gospodarske⁴⁵ kot kulturološke strani.⁴⁶ *S(m)o pisatelji še potrebni slovenstvu?* je bila tradicionalna anketa Sodobnosti leta 1990. V njej je sodelovalo dvaindvajset avtorjev.

Taras Kermauner je opravil »sociološko politološko analizo slovenstva v slovenski dramatik« z značilno slovenskim naslovom: *Med hlapčevstvom in samobitnostjo* (Trst 1986). Esejistično zasnovana *Slovenska postna premišljevanja* (1987) Matjaža Kmecla tematizirajo tiste slovenske poteze, na katere smo preveč pozorni v lastno škodo, saj nam slabijo samozavest. Nasproti slovenski notorični cmeravosti se pogaja za zmerni realizem. Toda prvi slovenski kulturni minister v samostojni Sloveniji Andrej Capuder se sprašuje, ali je mogoče preživeti brez škode ob tolikšnih vratolomnih preskokih, kot smo jih morali prestati Slovenci v zadnjih sto letih.⁴⁷ *Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko* (1992), mu odgovarja Ciril Zlobec.

France Bernik: »Književnost je najneposrednejši izraz narodove duše, izraz narodnega značaja, če nam je dovoljeno uporabiti ta pojem, je enciklopedija narodne zavesti, skupinske in individualne. Upravičeno jo zato povezujemo s pojmom narodne identitete, kar prepričljivo dokazuje naša zgodovina od najzgodnejših časov do danes. Književnost - naj bo nabožna ali posvetna, verskopoučna ali visoko estetska - je bila tista, ki nas je skozi stoletja, od Brižinskih spomenikov in Trubarja naprej ohranjala v območju slovenstva. Danes je književnost pri nas seveda izgubila nekdanjo tako pomembno narodnoobrambno vlogo, izgublja pa tudi državotvorno funkcijo, če s tem mislimo na družbeno angažiranost in do samopozabe pogumno prizadevanje naših pisateljev konec osemdesetih in na začetku devetdesetih let za slovensko državno samostojnost in spremembo totalitarnega političnega sistema v evropsko parlamentarno demokracijo. Taka se nam zdi slovenska književnost, če nanjo pogledamo iz zornega kota naše nacionalne preteklosti in sedanjosti. - Kakšno vlogo pa bo prevzela na pragu informacijske dobe, ob izzivih sodobnega sveta, znotraj vsemogočnega procesa, ki ga imenujemo globalizacija, je temeljno vprašanje, ki ne zadeva samo naše književnosti, temveč vso našo kulturo in ne nazadnje naš narodni obstoj, vsaj obstoj v duhovnem smislu. V Evropi se globalizacija, ki vse bolj postaja tudi naša usoda, pojavlja v institucionalni obliki že od zgodnjega povojnega časa, od leta 1949, ko je bil ustanovljen Svet Evrope, nadaljeval se je ta razvoj v Evropski skupnosti, danes v Evropski zvezi in številnih drugih, predvsem političnih in gospodarskih povezavah na naši celini. V takem razvoju se seveda skrivajo velike nevarnosti za nacionalne kulture in književnosti, saj se zastavlja vprašanje, kakšno mesto bo v tem nadvladanem procesu imela

⁴³ Za Društvo slovenskih pisateljev Tone Partljič.

⁴⁴ Ciril Zlobec, *Sodobnost* 36, št. 6/7, 1988, 562.

⁴⁵ Prim. v omenjeni številki *Sodobnosti* članke V. Kavčiča, M. Kosa, I. Kristana.

⁴⁶ Prim. v n. d., članke T. Pavčka, D. Rupla in B. M. Zupančiča.

⁴⁷ Prim. Andrej Capuder, *Mozaik svobode*, Ljubljana 1992, 16-17 sl.

književnost, ki je od vseh umetnosti najbolj nacionalna po obliki, po jeziku, ki je njeno poglavitno in edino izrazno sredstvo. Zlasti upravičen se zdi ta pomislek pri književnostih malih narodov.⁴⁸

V. Umetnost

Publikacija *Naprej zastava Slave* (1990) razkriva, kako je del slovenskega založništva s pomočjo »domoljubnih in društvenih razglednic«, svojstveno krepil »slovensko živost in čutenje« in s tem v zadnjih desetletjih 19. stoletja pomembno prispeval k razvoju slovenske narodne zavesti in občestvovanju med ljudmi. Mohorjeva družba knjigo posveča »spominu na stoštirideseto obletnico programa Zedinjene Slovenije in stodvajseto obletnico slovenskih narodnih taborov, ob stoštirideseti obletnici ustanovitve in ob stodevetdesetletnici rojstva svojega ustanovitelja škofa Antona Martina Slomška.«⁴⁹ *Slovenski autoportret 1918-1991* (1992) je prav tako edinstvena knjiga te vrste, saj z likovnega vidika razkriva slovenske poteze.

Taras Kermauner ocenjuje pri določanju slovenske istovetnosti dva modela »nacionalne strategije«, ki da ju v likovni umetnosti poosebljata Maksim Gaspari in Ivan Grohar. Le-tega Pomlad da je najbolj značilna slovenska slika; »Na osnovi česa to sklepamo«, »da so na nji naslikani prelepi travniki specifično slovenski?« »Na osnovi kozolcev - kot značilnih - temeljnih folklorno socialnih simbolov v središču slike? Na osnovi nekega skrivnostnega, a nezmotljivega občutka, ki nam pravi, da gre za slovensko in nobeno drugo pokrajino? Ali pa smo šele tedaj, ko smo priznali Pomlad za tipično slovensko sliko - za to pa smo se odločili z voljo znotraj zavestne kulture, nekdo (samotzbrani) se je tako odločil v našem imenu -, določili neko stvarno »geografsko-pokrajino kot značilno slovensko? ...Groharjeva Pomlad - s svojo razlago, z vrsto razlag, s konotacijo, ki jo je ta slika dobila skozi desetletja, predstavlja slovenski lirski model. Pomlad simbolizira ne toliko en del slovenskega značaja, čeprav tudi - kajti vsak narod ima lirске in epske, čustveno trpne in aktivistično dejavne prvine -, kot eno razlago tega značaja; ena odločitev za razlago, eno določitev nacije...«⁵⁰

⁴⁸ France Bernik, Iz veka v vek, iz roda v rod, Delo, Književni listi, 12. dec. 1996, 13: »če pa globalizacije v Evropi ne bosta narekovala samo politika in gospodarstvo, temveč se bo ta proces sprožil tudi v območju duha, potem lahko upamo, kakor upa Vaclav Havel, da se bo Evropa pri iskanju lastne identitete vrnila k svoji najprijaznejši tradiciji, k ideji svobodnega posameznika državljana, ki je vir moči in napredka. Evropa vedno bolj spoznava, da je temelj resničnega sodelovanja in sprave med narodi in državami prav renesansa vrednot posameznika državljana. ...Globalizacija torej ne pomeni samo nevarnosti, marveč tudi priložnost za kulturni razcvet narodov, velikih in malih, z različno zgodovino in tradicijo. Taka je vizija Evrope kot bogastva različnosti. Nič manj pomembna kot perspektiva jezika nacionalne književnosti ni vsebinska plast besedne umetnosti danes, in bo še bolj jutri in pojutrišnjem... To, kar zbuja največjo skrb, je dejstvo, da nekatere, predvsem naravoslovne tehniške znanosti ne upoštevajo niti najosnovnejših etičnih norm v odnosu do narave in celo lastnim dognanjem v dobro človeka jemljejo ceno. V tem kontekstu se spet odpirajo priložnosti za umetnosti, predvsem za književnost, ki človeka pojmuje kot celostno bitje, kot bitje s številnimi raznolikimi, celo protislovnimi hotenji, kar je stična točka vseh nacionalnih književnosti. Jezikovno različne književnosti torej povezuje isto ali podobno univerzalno, občečloveško sporočilo človeštvu. V tem smislu bi evropske književnosti lahko razumeli ne samo kot bogastvo, temveč tudi kot enotnost v različnosti. Morda ima to misel v zavesti Ricardo Diez-Hochleitner, predsednik Rimskega kluba, ko zatrjuje, da ohranjanje nacionalnih identitet ne more biti v nasprotju s procesom evropske globalizacije. Podobno tudi spoznanja o slovenski literarni klasiki potrjujejo predvidevanja o prihodnosti naše književnosti.«

⁴⁹ Srečko Krese, *Naprej zastava Slave*, Celje 1990.

⁵⁰ Taras Kemavner, Od narodnega k božjemu, v: Oznane, družinsko glasilo za krščanstvo, kulturo in umetnost 12, Stranice 1992, 4-5.

VI. Značaj

Za (s)poznavanje slovenskega narodnega značaja je s psihološke strani največ storil Anton Trstenjak. Ne le svojih v delih s povednim naslovom, npr. *O slovenski duši*,⁵¹ *Misli o slovenskem človeku* (1991), *Slovenska poštenost* (1995), ampak tudi v številnih drugih. Smo »Slovenci narod individualistov,⁵² ki ne samo v znanosti, ampak tudi v umetnosti, športu in na drugih področjih z izjemnim talentom, trdim delom in pripadnostjo notranjemu poslanstvu dosegajo rezultate, ki jih uvrščajo v sam svetovni vrh? Zato ni naključje, da imamo Slovenci Jurija Vego, Jožefa Resslera, Riharda Jakopiča, Toma Česna...»⁵³ Ali je tudi to vzrok za alarm:⁵⁴ »Slovenska družba je hudo bolna, morda ena najbolj bolnih na tem planetu... »Znakov tega je veliko, od čisto statističnih, ki zadevajo število žrtev prometnih nesreč in samomorov, razširjenost drog in alkohola, do bolj anekdotičnih dokazov, ki izhajajo iz tega, kaj govorijo ljudje. Vzroki za to bolezen: 1. pomanjkanje samospoštovanja... »kako naj ga imajo, če ga nikoli niso mogli imeti? Tlačani, hlapci in tako dalje ne morejo imeti samospoštovanja. Njihovi nemški in italijanski gospodarji so jim ga ves čas izbijali iz glave«. 2. »starih vrednot ni več, novih še ni, in ljudje so zato v najslabšem od dveh svetov, kar prav tako prispeva k depresivnosti«. 3. »Slovenska zgodovinska nagnjenost k nečemu, čemur bi lahko rekli pomanjkanje moške spontanosti. Ta se ne kaže samo v tem, da žvižgaš in rečeš 'Aufbiks', ko greš na veselico, ampak je tudi v tem, da si ti tisti, ki vodiš igro in poteguješ poteze na šahovnici. Pravijo, da je značilno slovensko čustvo nevoščljivost. Mislim, da ne gre toliko za nevoščljivost, ker Slovenec ni toliko nevoščljiv za objektivne prednosti svojega bližnjega, temveč je predvsem jezen nase, ker predpostavlja, da česa takega ni sam sposoben narediti...«. 4. »slovenska sebičnost, vrtičkarstvo, zapečkarstvo.«⁵⁶

Kaj bi dejali na to pobudniki za preoblikovanje slovenskega narodnega značaja, kar so si zastavili kot cilj že med drugo svetovno vojno pri najbolj udarni strani v odporu proti zunanemu sovražniku. Na Bledu je bil od 5. do 7. novembra 1986 Plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte na témo Razvoj in preobrazba slovenskega narodnega značaja v luči 4. točke programa Osvobodilne fronte. Bogo Grafenauer je predstavil *Zgodovinsko gledanje na spreminjanje narodnega značaja nasploh in na uprašanje slovenskega narodnega značaja posebej*.⁵⁷ Za etnologijo in vse panoge folkloristike je vredno premisleka predvsem Janka Malleja razmišljanje o stereotipih narodne identitete v tako zahtevnem okolju kot je slovenska skupnost na Koroškem v Avstriji.⁵⁸ Traditiones so objavile prispevke Antona Trstenjaka *Vprašanja skupne slovenske kulturne zavesti*, Leva Milčinskega *Samomorilnost in slovenski narodni značaj* in Božidarja Jezernika *O kolektivnih karakterizacijah*.⁵⁹ Viktor Žakelj, Jože Osterman

⁵¹ Anton Trstenjak, *O slovenski duši*, v: *Koledar* 1987 Družbe sv. Mohorja v Celovcu.

⁵² Ali: Zamera, fovšija, to je slovensko - Vzklik na nekem predavanju, N.N.

⁵³ Rubrika: Nepreslišano, Dr. Danilo Zavrtnik, direktor Instituta Jožef Stefan, Dnevnik, 6. april, 1994, 3.

⁵⁴ Intervju z Boštjanom M. Zupančičem, ko si je julija 1996 vzelo življenje 93 ljudi. Prim. študijo Lev Milčinski, Bojan Zalar, Mira Virant-Jaklič, *Samomor in Slovenija – 1995*, Ljubljana, 1997.

⁵⁵ »Samospoštovanje je skoraj literarni izraz za to, da nekdo samega sebe jemlje resno, da ni vdan v usodo in da ima občutek, da jo lahko vzame v svoje roke, da po nekaj dneh sreče ne bo prepričan, da mora za tem priti nesreča, da goji odnose z ljudmi na pozitivni osnovi - vse to izhaja iz globokega občutka varnosti in svoje primarne vrednosti, kar vse lahko pomeni, da človek ima samospoštovanje ali pa ne.«

⁵⁶ Marjana Vončina, *Moji ljubi Slovenci, le kaj se je zgodilo z vami*, Nedeljski dnevnik 18. avgusta 1996, 8-9. (intervju).

⁵⁷ *Sodobnost* 34, 1986, 1107-1118.

⁵⁸ *Prebijamo obzorje ekskluzivnega naslanjanja na lastno izročilo?* *Sodobnost* 34, Ljubljana 1986, 11551-1158.

⁵⁹ *Traditiones* 16, Ljubljana 1987, 5-34.

in Ciril Zlobec so predstavili svoje poglede v Sodobnosti.⁶⁰ Josip Vidmar je bil po uvodni besedi sodeč⁶¹ veliko bolj zadovoljen kot pred leti, ko se je proti jugoslovanstvu moško postavil za slovensko bit. Pri tem se je skliceval na razločke v literaturi, slovstveni folklori kaj šele jeziku in razložil svoje razumevanje nastanka narodov in slovenskega posebej: »Slovenski narod eksistira. Nastal je, kot nastajajo vsi narodi, nezavedno in po naravni potrebi. Razdelitev človeštva v narode je naravna nujnost, ki bi se dala primerjati razdeljenosti dela v človeški družbi. Človečanski ideal bo dosežen prej in bolj gotovo, če se mu bo človeštvo približevalo po več potih. Vsak narod se mu mora bližati po čisto svoji poti, ki mu jo določa oni notranji ustroj njegovega duha in ki ni le obvezna, marveč edina možna za vsakega njegovega člana. Zato pravi Tagore nekje, da je narodnost za poedinca edina pot do popolnosti. Toda, kakor vse živo, tako je minljiva tudi narodnost. Ustroj duha, ki daje narodom njihovo individualnost, v dolgem prizadevanju popusti, postane ohlapen in ne more več držati narodovega duha v tistem napetem stanju, ki je potrebno za prodiranje proti idealu. S tem poneha v narodu duhovna plodnost, narodna zavest polagoma oslabi, dokler končno popolnoma ne izumre. Tedaj se ljudstvo, ki je to narodnost predstavljalo, lahko spoji z drugimi narodi in prične ustvarjati z njimi nove narodne skupine in nove kulture. Tako sta naravni konec in naravna smrt naroda, ki nastopita zavoljo notranje izčrpanosti. Mislim, da še ne more biti govora o notranji izčrpanosti slovenskega naroda. Saj smo se komaj prav zavedeli, saj smo komaj pričeli ustvarjati svojo kulturo in s tem izvrševati svoj poklic in svojo nalogo. Opustiti sedaj svojo narodnost, bi pomenilo ustaviti se na pol poti ali izvršiti samomor. Ljudstvo, ki bi to storilo, bi bilo podobno onemu svetopisemskemu hlapcu, ki je svoj talent zakopal in bi človeštvo prikrajšalo za važno in svojevrstno predstopnjo k vsečloveškemu idealu. Zavoljo tega se mi zdi vsako zavestno vmešavanje v tako važne in velike naravne uredbe, kot je življenje narodov, nedopustno in držno. To misel sem našel v prelepem mestu iz Prešernovega pisma Vrazu: »... glaube jedoch, dass man bis zum Erntetag alles aufgesprössene stehen lassen soll, damit der Herr (to Pan) am jüngsten Tage das Gute werde von dem Schlechten ausscheiden können.« Vsaka taka drznost je kvarna za enotno delo v narodu, še bolj pa za posameznika, ki se s takim prizadevanjem ukvarja. Zakaj to ga mora privedi do kršenja pravega razmerja med njim in njegovim narodom, to se pravi, do razdiranja lastne notranje urejenosti, ki je edina njegova mogoča pot do popolnosti... Vse človeške notranje lastnosti so večinoma silno trdožive. Že čisto preproste navade, ki se nahajajo na površini, so večinoma zelo težko premagljive. Čim globlje seza v notranjost, tem večja je trdoživost. Pravijo, da je že človeški značaj popolnoma neizpremenljiv. Kakešno odporno silo ima potem šele narodni značaj! Treba je pomisliti, da je v svojem ljudstvu dostikrat tisočletja živeč in ploden. In taka sila naj bi se dala zadušiti v petdesetih, sto letih? Ljudstvo, ki bi se svojevoljno odreklo ali hotelo odreči svoji narodnosti, ali pa celo samemu jeziku, bi porabilo več sile za to, kot bi jo bilo potrebno za dosego ideala, in bi zabredlo v svojem duhu v nered in bolezen, postalo bi narod-spaka in bi ostalo neplodno vsaj toliko časa,

⁶⁰ Prim. Sodobnost 35, št1, 79-88.

⁶¹ Josip Vidmar, Uvodna beseda (Odprta tribuna, Slovenski narodni značaj (I), Sodobnost 34, Ljubljana 1986, 1104-1106: »Mi smo, to lahko s ponosom rečem, dosegli, da so Slovenci danes med najbolj prebudjenimi narodi sveta. Vsak naš človek je politično prebujen in lahko trezno in na osnovi dobrih informacij presoja politično situacijo ne le v svojem življenjskem obsegu, temveč tudi v obsegu Evrope in celega sveta. Take informacije, take informiranosti boste zaman iskali drugod po svetu med štirimi sloji narodov. To je nedvomen uspeh naše revolucije in našega osvobodilnega boja ter našega informativnega dela narod v teh težkih časih. Vidmar pa pogrša več moralne trdnosti in to po njegovem lahko posreduje samo kultura.«

kolikor časa je bilo njegovemu duhu namenjeno živeti svoje življenje. Postalo bi za dolgo vrsto pokolenj živ mrlič in kdo ve, po kakšnih mučnih in nezdravih poteh bi si zatrta sila iskala duška. Zopet se moram domisliti nekih besed iz istega Prešernovega pisma: '...bedenkt jedoch, dass auch ho Hreistos getödtet werden konnte, dass jedoch die Wiedererweckung als das grösste Wunder von dem Weltapostel Paul und von allen Weltaposteln mit Recht gepriesen wird, und das Homer sagt, besser ein Schweinehirt seyn, als über alle Todten gebieten.' Bolje je biti med živimi narodi poslednji, kot biti mrtev narod!'⁶²

«Slovenci smo trdoživ narod.»⁶³ «Znani angleški avtor Bernard Newman je zapisal, da je že samo preživetje slovenskega naroda skozi stoletja tuje nadvlade 'čudež, ki mi skorajda ni enakega na svetu'... Tudi sredi tujega morja in v kljub nič koliko pesimističnim napovedim, po katerih bi nas že zdavnaj ne smelo biti nikjer več, se zavedamo svojega žilavega slovenstva ali drugi vsaj še slovenskega porekla. Najboljši se zavedajo tudi svojega slovenskega poslanstva danes in v bodočnosti. Naš narod je v kljub vsem svojim slabostim pretežno dober, zmožen in ustvarjalen. A tudi če bi bil najslabši na svetu (kar gotovo ni nikdar bil), bi bila dolžnost njegovih sinov in hčera, da se borimo za izboljšanja in njegovo srečnejšo bodočnost. Gotovo je eno: tudi za slovensko preživetje, napredek in ugled v svetu so potrebne žrtve skupnosti in posameznikov. Celo velike in nenehne žrtve skupnosti in posameznikov, kot so se vedno zavedali vsi tisti, ki imajo zasluge, da naš narod še vedno živi!»⁶⁴

VII. Vera

Skrajnost v načinu obravnave tukajšnje problematike predstavljajo *Versko kulturni eseji* Bog in slovenstvo (1993) Tarasa Kermaunerja na eni strani in na drugi Božidarja Jezernika razprava *Verska pripadnost in narodna identiteta v ekstremnih razmerah*.⁶⁵ Franc Rode v knjigi *Za čast dežele* (1997) upošteva tudi doslej neopažene vire romanskega izvora, ko si z očmi razgledanega svetovljana prizadeva gojiti in dvigati dostojanstvo slovenskega naroda z vidika tudi katoliško pojmovane transcendence. Po njegovih besedah imamo Slovenci tri mite: *Triglav kot izraz slovenske trdnosti, Vrbo s Prešernom kot nenadkriljiv slovenski glas, tretji temelj slovenstva pa so Brezje s podobo Marije Pomagaj, najčistejši izraz nežnosti, dobrote in usmiljenja. Tu najdemo vse, kar je potrebno za zdravo življenje in trdnost naroda, kajti religiozna prvina spada k narodovim temeljem.*⁶⁶ «Slovenci si poleg vseh drugih prilastkov, ki jih s ponosom ali z manj ponosa postavljamo pred svoj narod, ki si jih lastimo sami ali pa nas z njimi kitijo drugi - štejejo v veliko odliko, da smo Marijin narod. In res, redkokje, če sploh še kje na svetu sreča človek toliko Marijinih cerkva in kipov, božjih poti in pesmi. Še celo to sem pred leti slišal od izgnanca v Argentini: 'Ničesar ne pogrešam tu, ko bi le še Brezje imeli.'»⁶⁷

«Narodne identitete predstavljajo same po sebi veliko bogastvo tudi - in morda še bolj - v svetu kot je naš, ki je ob večji medsebojni bližini narodov poklican k vedno tesnejšemu

⁶² Josip Vidmar, O narodnosti, v: Polemike, Ljubljana 1963, 106-109.

⁶³ Edi Gobec, Trdoživ narod smo. Družina 44, 15. jan. 1995, 6.

⁶⁴ Edi Gobec, n. d.

⁶⁵ Božidar Jezernik, Verska pripadnost in narodna identiteta v ekstremnih razmerah, Glasnik Slovenskega etnološkega društva 36/1996, številka 4, 22-29.

⁶⁶ J. K., «Državljana sveta» pri Mariji pomagaj, Družina 46, št. 22, 7.

⁶⁷ Janez Resman, Ki si ga devica od Svetega Duha spočela, Družina 43, št. 12, 20.3.1994, 7.

sodelovanju.⁶⁸ Ob dozdevni ogroženosti s slovenskim nacionalizmom so bile ponatisnjene besede dveh slovenskih duhovnikov. Iz izkušenj z italijanskim fašizmom piše *Ivan Trinko* leta 1931: »So nekateri, ki očitajo nam slovenskim duhovnikom nacionalizem. Tako očitjanje ni nič drugega, kot stara basen o volku in jagnjetu, ki je pilo vodo v doljnem delu potoka, pa je kalilo vodo volku, ki je pil vodo v zgornjem delu potoka! Ni nacionalist, kdor brani svojo narodnost, posebno če jo brani iz verskih vzrokov, pač pa je nacionalist tisti, ki krivično napada narodnost drugega.⁶⁹ Petdeset let pozneje je te njegove besede razumeti takole: »To kar se dogaja v Sloveniji v tej pokomunistični dobi, ni nič drugega kot naraven odpor proti internacionalističnemu tlačenju narodne zavesti in proti srbskemu počasnemu izpodjedanju slovenskega materinega jezika. To je naraven proces dozorevanja slovenskega naroda v zavesti svojih sposobnosti za samostojno življenje v krogih drugih kulturnih evropskih narodov, brez usakih pretenzij po nasilju in maščevanju nad narodi, katerim so hlapčevali skozi dolgo tisočletje. Gre za zavest slovenskega naroda, da je narodnost ena najvišjih vrednot, ki je tudi utemeljena v Svetem pismu, kot npr. v Jezusovem rodovniku, v rodovniku očakov. 'Zvestoba in ljubezen do lastnega naroda veže usakega človeka v vesti, ker gre za zelo važno stvar. Jezusove solze nad Jeruzalemom so najveličastnejša priča do smrti zveste domovinske ljubezni in hkrati strahoten očitek takim, ki so se izneverili svojemu narodu, pa mislijo, da so Kristusovi. Apostol Pavel je tako ljubil svoj nesrečni judovski narod, da je bil pripravljen celo biti pogubljen zanj (če bi bilo to združljivo z vero). Brez narave ne moremo dobiti ničesar nad njo. Po naravi sem človek, sin slovenskega očeta in matere. Če nisem človek, če nisem Slovenec tudi kristjan ne morem biti'. Tako je zapisal teolog in filozof Janez Janžekovič že leta 1941.⁷⁰ Današnji slovenski kristjan v tujini ga dopolnjuje: »Če bom postal nekaj drugega, bom pokvaril božje stvarstvo. To je največji greh. Največji greh je priličiti se povprečnosti, ne sprejemati enkratnosti svojega križa. Če padem jaz, pade ves svet za moj milimeter...⁷¹»

Kje so vzroki slovenske brezbržnosti do lastne državnosti: »Državni praznik. Po stoletnem snu lastna država. Ne na šoli ne na državnem uradu ni zastave. Nekomu to komentiram. 'Ja, prosim, ne bodite vendar nacionalist!' - V dnevnikih smo še pred kratkim lahko brali nekoga, ki se je pred leti trkal po svojih nacionalnih prsah, zdaj pa prepričuje svoje strankarske privrženice, da je 'narodnost emocionalna kategorija'. Preživeta kategorija. Ali pa prebiraš drugega, ki pravi, da pred leti, ko smo ustvarjali lastno državo, 'nismo bazirali na narodnosti, na anahronizmu, ne nečem maloumnem in zaplotniškem'. Zakaj tak beg od zvestobe narodni identiteti, odkod skušnjave za umik v univerzalizem? Odkod ta miselnost? - Avtor v nadaljevanju odgovarja: »Povsem na tihem zgine znak: list slovenske lipe; medtem ko drugi narodi pričenjajo svojo himno s slavospelvom svoji domovini, mi z 'žive naj vsi narodi' - ali smo res mi edini široki internacionalci, drugi pa vsi nacisti? Odkod to, da so nam tako pri srcu zlasti tuja gibanja, tudi verska, da prebiramo razne tuje - ne rečem da ne zanimive, razgibane duhovne voditelje, ko pa - samo za primer - Slomška, ki je svetiški človek in ki mu celo po mnenju naših najbolj liberalnih literarnih zgodovinarjev gre, 'kot škofu v slovenski zgodovini po

⁶⁸ Govor svetega očeta Janeza Pavla II. predsedniku Republike Slovenije Milanu Kučanu, Družina 43, št. 9, 28. febr. 1993, 4.

⁶⁹ Franc Rupnik, Nevarnost slovenskega nacionalizma? Dom 26, št. 17, 1991, 5.

⁷⁰ Franc Rupnik, n. d..

⁷¹ Marko Dvořák v govoru mladim o enakosti, neponovljivosti in nenadomestljivosti posameznikove identitete. Marjana Lavrič, »Slovenijo čutim povsod, kjer so Slovenci«, Družina 42, št. 20, 16. maj 1993, 7.

*Cirilu in Metodu prvo mesto, niti ne vzamemo v roke? ...Kako je sploh z vrednoto narodnosti? Ali je res nekaj zastarelega? Ali res narodnost in za tem seveda tudi jezik, ki ga govorimo, nima nobene važnosti? Saj naposled več ali manj vsi znamo nemško, da ne rečemo ful dobro angleško... Ali pa bi še danes veljalo (...) da gre ob izgubi smisla za svoje, pa najsi je to narod ali jezik, za nekaj tragičnega, nekaj, česar Bog gotovo noče. ...Mednarodnost? Da. Toda, kakor je že pred desetletji pisal France Veber: 'Da, internacionalizem, toda internacionalizem z narodi in ne brez narodov.'..Kako je torej z zvestobo svojemu narodu? Ko bi se zamislili pa ne samo ob Slomšku, kaj če bi naredili drzen korak in stopili do največjega učitelja vseh časov, do nekoga, ki je pa tudi največji univerzalist, h Kristusu? K njemu, ki je sicer Bog, ki pa je tudi človek in v katerem sta božja in človeška narava celostni, kakor nas uči cerkev use od časa koncilov v Efezu in Kalcedonu... Kristus je prišel na svet, da 'odreši use človeštvo', Jude in pogane. On pošlje učence po svetu, da 'učijo vse narode', vendar ko pred prihodom svetega Duha razpošlje apostole, kaj jim naroči? 'V samarijska - poganska - mesta ne vstopajte, marveč pojdite k izgubljenim ovcam hiše Izraelove' - Pousem upravičeno bi se Kristus v tistih časih mogel razjokati nad modrimi, ali v nevarnih zmotah se potapljaajočimi Atenami, ali nad poganskim svet obvladujočim Rimom in vendar... zjoče se nad svojim Jeruzalemom... Pa čeprav ve, da mu to njegovo mesto pripravlja - smrt... - Koga obudi od mrtvih? Kakega uplunega Rimljana, ali preprostega rojaka Lazarja? In ko ustane od mrtvih, komu se prikaže? Pončiju Pilatu? ...Ne! Prikaže se preprostim judovskim ženam ... Toda pustimo sveto Pismo! - Vsakomur med nami - zlasti še prav med nami, ki smo danes tukaj in ki prihajamo iz različnih dežel in kontinentov - je jasno, dovolj le, da smo imeli tesnejše stike z ljudmi različnih narodnosti: samo kdor resnično ljubi svoj narod, svoje korenine, je v resnici zmožen ljubiti - ali vsaj spoštovati - tudi druge narode, samo taki ljudje so lahko zdravi univerzalisti... Pred leti so po Italiji slavili 800 letnico rojstva sv. Frančiška Asiškega in isto leto v Španiji 400 letnico smrti sv. Tereze Avilske. Ne samo katoličani, celo državni - in med njimi kdaj do vere indiferentni - krogi so ju slavili kot poosebljenost itaijanstva oziroma španstva... Kaj je Ircem sv. Patrick, kaj Madžarom sv. Štefan, kaj Čehom sv. Vaclav... kaj bi nam in danes pomenil 'sveti Anton Martin'? Če bi hoteli parafrazirati misel, po kateri 'so hudi časi, v katerih so grške drame spet aktualne', bi lahko dejali, da so hudi časi, kadar je Slomšek aktualen. In danes je. To so hudi časi. So pa tudi - lepi časi. Ob našem 'slovenskem Ciceronu' - tako so pravili Slomšku, mojstru govornišva - bi se kazalo ustaviti pa tudi še pri starem rimskem Ciceronu, ki je dejal: 'Ni druge stvari, pri kateri bi se človeška krepost bolj približala božanstvu, kakor je takrat, ko človek ustanavlja novo državo, nova mesta, ali ko stara mesta vlada.' Kak izziv pogumnim in modrim Slovincem v današnjih dneh, na pragu novih časov! Kak izziv, **zlasti mladim**, da bi si tudi oni vrezali v meso svojega srca Slomškovo gesto: 'Živeti in umreti za slovenstvo'. Pa naj živimo v matični domovini, za njenimi mejami ali po svetu...'⁷²*

-Narod, ki nima videnja svoje prihodnosti, ki ne teži k novi zemlji in novemu nebu, nima prihodnosti in tudi ne sedanjosti, ki bi ga bila vredna,- je med drugim poudaril. Vsa slovenska kultura je v bistvenih potezah zaznamovana s krščanstvom, je dejal, zato bomo svojo istovetnost ohranili le dotlej, dokler bomo ohranili krščansko kulturo.⁷³

⁷² Zorko Simčič, Predavanje na Sv. Višarjah, 4. 8. 1996 na prireditvi: Srečanje -treh Slovenij.

⁷³ M.P. Večer slovenskih izročil na Brezjah, Družina 46, št. 22, 4: -Na predvečer praznika Marije Pomočnice, v petek 23. maja je bilo na Brezjah praznično: z rožnim vencem, šmarnicami mašo ter procesijo po vasi so se priporočili nebeški Kraljici, obenem pa obhajali večer slovenskih izročil. O sedanjem v mariskakem pogledu nič kaj rožnatem trenutku za slovenski narod, denimo na področju šolstva, in o prihodnosti je razmišljal ljubljanski nadškof dr. Franc Rode.-

B.

I. Simboli slovenske identitete v slovenski publicistiki.

Vprašanje je, s čim so utemeljeni predstavljeni simboli, ali gre zgolj za *«klišee, ki jih sami zase radi razglašamo»*, kakor je na primer tisti o *«Evropi v miniaturi»* in njenem *«zelenem zakladu» «na sončni strani Alp»*⁷⁴. **Slikovitost**⁷⁵ in pregovorna **lepota slovenske pokrajine** pač ni zgolj kliše, ampak dejstvo. Verjemljivost zgodbi *Frana S. Finžgarja* o popotniku iz tuje velike države,⁷⁶ ki hvali lepoto naše domovine,⁷⁷ potrjuje besede sedanjega madžarskega predsednika Gönczija: *«Bog se je nasmehnil, ko je ustvarjal Slovenijo, kajti izjemno lepa je. Ima gore, vinograde, morje...»*⁷⁸ Od naštetih zemljepisnih pojavov so **gore** *«ena največjih slovenskih ljubezni»*⁷⁹. *«Planinstvo je del slovenske duše»*⁸⁰. Še tako razgiban relief bi bil pust, če ga ne bi pokrivalo raznoliko rastlinje. *«Sloves značilnega slovenskega cveta»* ima **nagelj**, sicer že gojena cvetica.⁸¹

Gojenost je pravzaprav slovenski izraz za kulturo in ta je najpogosteje izbran dokaz slovenske samobitnosti. *«Že nekaj let se borimo za gospodarstvo, za ekonomijo, za sanacijo tega in onega. Najbrž bo vse to še nekaj let glavna potreba, a ob tem ne bi smeli zanemarjati kulture, sicer se nam lahko zgodi, da bomo morda dosegli visok evropski standard, kot narod pa potonili.»*⁸² *«Naloga ministrstva za kulturo je predvsem ustvarjanje ugodnih razmer za razvoj kulture na vseh področjih, ne toliko v*

⁷⁴ Gojko Zupan, Diletantski in malo manj slab vodnik po Sloveniji, Delo, 25. 1. 1996, str.?

⁷⁵ Alenka Gorjup, Spoštovani prijatelji revije Krog, letnik ni naveden št. 4, 1997: Naša Slovenija je zdaj že skoraj pregovorno majhna država. Vendar so tuji zelo presenečeni, ko vidijo, da lahko smučamo na naravnem snegu, plezamo na dvatisočake, plavamo v termalni vodi, jadramo na morju in se hladimo v kraških jamah. Ameriški turisti pravi, da živimo v nekakšnem naravnem Disneylandu. Prav zato je pomembno, da se Slovenci sami zavedamo pomena njene raznolikosti; prav s tem namenom je nastala knjiga *Slovenija - pokrajine in ljudje*. To je ena od temeljnih knjig slovenskega naroda.

⁷⁶ *«Toliko lepota tako tesnem prostoru še nikjer na svetu nisem videl.» in našteval jih je: Triglav s sosedi in tiste tesne soteske, ki vodijo do njega, pa ti dve smaragdni jezerci - Bohinj in Bled, po ravninah polj so njive kot sami lepi vtički, in tam ob slovenskem morju Krasi - moj Bog, ti ljudje tamka so čarovniki, da izmed skal vzgoje prežlahtno sadje - in vse reke kakor kristal, ki se kar ponujajo v službo tovarnam, in potem - divje krasni slapovi, da človek res ne more od njih, in še vinske gorice, ki so me s svojo kapljico vžgale, o, vse je lepota kakor pravljica.»*

⁷⁷ *«...Po svetu sem res velikanske daljave ravnin že prevozil po železnicah, a kolikokrat je bilo vse to enoličen dolgčas. V Sloveniji pa pousod narava - sama pesem... Z otroško domišljijo sem si rekel: Ko je ljubi Bog zemljo ustvarjal, si je pač najprej zamislil droben vzorec. Gore, ravnine, jezera, reke, morje itd. Ko je po tem vzorčku svet uredil, je modelček spustil na zemljo in rekel: «To naj bo Slovenija.» - Fran Saleški Finžgar, *Bratje in sestre, pozdravljeni!*, Rodna gruda 41, št. 3, 1994, 8.*

⁷⁸ Branko Rozman, Bog se je nasmehnil, (rubrika Paberkanje), Druina 43, št. 32, 21. avg. 1994, 11.

⁷⁹ Triglavski narodni park, Krog, revija o knjigi, Ljubljana 1994: Kakor smo v 19. stoletju dobili slovenska planinska društva (kmalu za nemškimi), tako smo štirinajst let za razglasitvijo prvega narodnega parka v Evropi dobili tudi svoj narodni park. Današnji Triglavski narodni park kot varovano naravno območje torej praznuje že 70-letnico pomembnega dogodka, ko so entuziasti leta 1924 z nakupno pogodbo za Dolino Triglavskih jezer ustanovili «prirodni varstveni park». V knjigi je slikovito predstavljen ta naš edini narodni park, povezan z goro, ki mu je dala tudi ime. Zgodovina te gore pa je prepletena z bojem za slovenstvo, za vsem ljudem dostopno ohranjeno naravo in domačim prijazno domovanje.

⁸⁰ Prim. Gorenjski glas, 30. marca 1993, 4.

⁸¹ Marjeta Hrovatin, Najlepši nageljni so na Štajerskem, Moj mali svet 28, št. 11, 6-7: «Letošnje poletje smo se v reviji Moj mali svet odločili obuditi sloves značilnega slovenskega cveta, nageljna. Zato smo prvič razpisali nagradni natečaj za najbolj slovenski balkon, okno ali posodo, zasajeno z nageljni...Z našo poletno akcijo smo tako ugotovili, da nagelj v Sloveniji še živi in da so najlepši nageljni na Štajerskem - Naj bo naša akcija spodbudna za vse ljubitelje cvetja, ki nas v Sloveniji, po urejenosti mnogih vrtnov ni malo, da svoja okna ozaljšamo s slapovi žametnih cvetov te lepe slovenske cvetlice.»

⁸² Barbara Svetin, želim si, da bi imeli kulturo srca (Intervju z Veselko Šorli-Puc in Matjažem Pucom, Družina 43, št. 6. febr. 1994, 19.

oblikovanju nekega vsezavezujočega kulturnega programa. Država, oblast, politika morajo torej predvsem zagotavljati obstoj kulture. To je največ, kar lahko storijo za kulturo, ki je nepogrešljiva sestavina naše narodne istovetnosti, ob vključevanju v evropske povezave toliko bolj... Pomisleki ob ustopenju naše države v evropske povezave se porajajo prav iz bojazni, ali bomo Slovenci ohranili **kulturno identiteto**, tembolj, ker je ta hkrati naša narodna identiteta.⁸³ **Zgodovinski spomin** danes večkrat omenjamo kot bistveno sestavino narodne samobitnosti.⁸⁴

Slovenske samobitnosti ni izbojevalo orožje, ampak knjiga. »Če sem nekoč ponavljal kakor zarotitev, urok, čarovni izrek stavek Če ne bomo brali, nas bo pobralo⁸⁵ se zdaj zatekam v usmiljeno vedrino upanja: če bomo brali, se bomo pobrali iz vsega pritlehnega, blatnega, motnega, hudega in se s knjigo prebili k sebi in k luči...Zato hvalnica knjigi! Na Slovenskem, pri nas velja ta hvalnica še toliko bolj. Iz preprostega razloga, da smo dežela, ki je utrdila svoje bivanje z besedo, da smo država, ki je davno pred svojo državno državnostjo imela svojo knjižno državnost in bila v tem enakopraven subjekt vsem, saj smo imeli in imamo v knjigi svoje duhovno življenje, svojo dušo in svoj oltar. Brez tega ni nič, s tem je lahko vse. Priimek in ime našega naroda je - knjiga.⁸⁶

Marsikateri dozdevni simbol identitete vsakega naroda sodi pravzaprav v folklorizem. Naslednji odlomek je odličan primer za to: *»Ob Jurčiču, klasiku slovenske besede, lahko zapišemo še, kako njegovih popularnih likov, n.pr. Krjavlja in Desetega brata, nismo znali izrabiti, denimo v turistične (a ne zgolj turistične) namene. Kakšno radovednost bi danes vzbujala izvirno urejena Obrščakova krčma? A saj nismo znali izrabiti še mnogo bolj razločnega in za slovenstvo (tudi za njegovo državnost) značilnega lika, namreč Levstikovega Martina Krpana z njegovo kobilico, natovorjeno s tihotapljeno soljo. Ali niso tudi to stvari, pozunananjene sicer, ki bi prispevale k naši narodnosti in identiteti in k naši različnosti? ...Če že Jurčiča ne beremo več (razen šolarji za domače čtivo), potegnimo iz njega vsaj tisto, kar je naš očiten identifikacijski primanjkljaj. Nekaj tega bomo zagotovo našli v njegovih romantično-realističnih likih.⁸⁷*

Od posameznih folklornih dejavnosti je ples med najizrazitejšimi predstavniki folklorizma. »Polka je naša identiteta.⁸⁸ Vse to izhaja iz melodij, ki so jih naši predniki prinesli v Ameriko iz stare domovine, uspešno pa se je vključilo v ameriško glasbeno tradicijo. Po zaslugi Franka Yankovica je slovenska polka znana po vsej Ameriki, njemu pa je pozneje sledilo še več drugih...⁸⁹

Šport an identiteta naše skupnosti⁹⁰ je naslov članka v časopisu Dom iz Slovenske Benečije. Morda za koga presenetljiv,⁹¹ toda slovenski prebivalci v italijanski Julijski

⁸³ France Bernik, Beseda danes, od včeraj za jutri /Pogovarjal se je: Jože Zadavec/, Družina 46, št. 26-27, 6.

⁸⁴ Jože Marinko, Dela slavijo mojstra, Spomini na arhitekta Vlada Gajška, Družina 43, št. 28, 24.7.1994, 7.

⁸⁵ Matjaž Kmecl, Knjiga, kdo bo tebe kupil, v: Knjiga '93, št. 1-2, 2. »Še naprej velja, da nas je samo 2 milijona, toliko je tudi trga za slovensko knjigo - to pa je vsaj petdesetkrat manj, kot je nemškega kulturnega prostora (trga), in ničkolikokrat manj kot angleškega. Celo Hrvatov ali Madžarov je trikrat oziroma petkrat toliko.

⁸⁶ Tone Pavček, Hvalnica knjigi, Glas/Snovanja 19. marec 1993, 11.

⁸⁷ Janez Kajzer, Dvaindvajsetletni romanopisec, Rodna gruda 41, št. 3, 1994, 32.

⁸⁸ *»Med nami deluje več kot sto slovensko-ameriških ansamblov in moramo jih spoštovati. Prav zato smo leta 1986 ustanovili v Clevelandu slovenski ameriški glasbeni muzej. Glavna spodbuda za naše delo pa je bilo dejstvo, da je slovenska polka edina stvar iz naše etnične dediščine, ki je postala znana po vsej Ameriki. Po eni strani je prav polka naša narodnostna identiteta.*

⁸⁹ Jože Prešeren, Polka je naša identiteta, Rodna gruda 41, št. 11-12, 1993, 16-17.

⁹⁰ M.K., Šport an identiteta naše skupnosti, Dom 31, št. 20, 1996, 7.

⁹¹ V to rubriko sodijo tudi komentarji in poročila o uspehih slovenskih smučarjev, bodisi skakalcev ali tekačev. Prim. Silva Eöry, Bronasti trojčki, Porabje 4, št. 5, 10. marec 1994, 4.

krajini si prizadevajo na vse kriplje utrjevati narodno identiteto. Tudi s športom. Zato so ustanovili zvezo športnih društev z namenom: *«Tele koordinament, takuo ki beremo v sporočilu o seji, naj bi imeu korenine v identiteti naše skupnosti, zaki se identificira v teritoriju, ki ima posebno zgodovino, posebne etnične an kulturne karakteristike. Zatuo člani telega koordinamenta - želē pejati naprej adno športno gibanje, v katerin naj bi biu šport moment združevanja, učila, človeškega dozorjevanja an civilnega diela. Takuo bo pravilo koordinamenta duh sodelovanja an pomoči med športnimi društvi, de afirmirjao parjateljstvo, solidarnost an lojalnost v športu an socialnin živiljenju. Zaries velike an lepe besiede. Vriedne tele liepe iniciative. Saj je ura an cajt, de se naša športna društva denejo kupe an dajo svoj prispevek, svoj kontribut za rast Benečije. Do sada so nogometne an druge ekipe dielale usaka zase... Pa, kar je trieba posebno poviedati, nobedno športno društvo v Nediških dolinah se nie brigalo za slovensko identiteto, za naš jezik, za našo kulturo. Drugod, kjer so manjšine, so športna društva zlo pomembna, zaki tudi v šprtu dokazavajo prisotnost niešne posebne identiete. Če ostanemo samuo par Slovenjah, na primer v Trstu imajo Jadran, ki je v košarkarski (pallacanestro) drugi ligi, na Koroškem imajo Slovenski atletski klub, ki je v drugi avstrijski nogometni ligi. Seviada smo omenili samo te narguorš ekipe, okuole katerih je na desetine drugih društev an ekip, ki so izraz slovenske manjšine.»⁹²*

II. Slovensko zamejstvo

Je še zmeraj zanemarjeno v slovenski tako intelektualni kot politični zavesti. Gre za nujnost zdravega razmerja matice do slovenskih narodnih manjšin na nekdanj avtentičnem etničnem ozemlju v sosednjih državah. *Miran Komac* izhaja iz dejstva, da imajo manjšine lastno subjektiviteto. *«Subjektiviteta je sinonim za globalno spoznanje in priznanje obstoja dveh skupnosti, ki imata sicer skupne etnične izvore in mnoge skupne kulturne značilnosti, vendar je življenje v različnih socio-kulturnih in političnih prostorih ustvarilo (samostojne) narodnostne organizme z lastnimi vizijami razvoja.../Med slovenskimi manjšinami in državo slovenskega naroda je potrebno ustvariti enako-praven partnerski odnos, ki bo skozi valorizacijo potencialov manjšin postal temeljni spodbujevalni faktor razvojnih potencialov manjšin samih. V tem smislu mora država Slovenija izkazovati še nekaj, česar v manjšinski politiki ni mogoče pogosto zaslediti: zanesljivost!, ki je ne bodo pokolebali trenutni (državniški?) interesi ali parcialne politične opcije. Le partnerski odnos bo omogočil sočasne povratne učinke v obliki 'prispevka' manjšin k razvoju slovenske države ter, kar je še kako pomembno, pridani bo pomemben element k razvoju teritorijev, na katerih bivajo slovenske manjšine.»⁹³* Avtor poudarja, da matica, kolikor finančno pomaga manjšinam, dolgoročno gledano, v resnici pomaga sebi. Toda kaj pomaga ta premisleka vredna ugotovitev, če *«ni zraven kompetentnih ljudi iz Slovenije, ki bi morali vsemu temu prisluhmiti»*: *«Slovenija kot matična država nima nikakršne strategije v zvezi z zamejskimi Slovenci...»⁹⁴*

Janko Malle je na primeru proslav in jubilejev uradne Koroške ob 40. letnici osvoboditve l. 1985 nazorno pokazal, kam vodi *«strateško pravilo, naj zgodovina koroške Slovence*

⁹² M. K. N. d.

⁹³ M. Komac. n. d.

⁹⁴ Francek Mukič, (Ne)znano zamejstvo, Porabje 7, št. 21, Monošter 1997, 1; Jože Osterman: *«... Še nekdanje promocije zamejskih Slovencev v Cankarjevem domu so bile opuščene, češ da so preživele oblike, modernemu narodu nepotrebne, ker da moderen narod sam vključuje sliko manjšine in jih integrira v svojo zavest. Da pa se je izkazalo, da Slovenci ali niso moderen narod ali pa moderen narod tega ni sposoben. Po njegovem Slovenija trenutno zamejcem ne posveča niti toliko pozornosti kot pred osamosvojitvijo.»*

pozabi, zamočli, zataji. Temu ustrežna je vzgojna strategija: v uradni brošuri, ki so jo dobile kot učni pripomoček za koroško zgodovino use šole v naši deželi, se koroški Slovenci niti v poglavju kultura ne pojavljajo več... Kaj naj torej ostane od ideologije vseh možnih svoboščin in svobodnega razvoja (...), če Koroška koroškim Slovencem spodjeda obe korenini narodne identitete: zgodovino in jezik. Ostajata onemel protest in resignacija v nepolitičnem in folklorističnem samoupravljanju... Soočeni smo s problemom, da na eni strani pojema (se rahlja) narodna identiteta zaradi manipuliranega razvoja, ki ga determinirajo 'naravni' zakoni, delujoči v industrijskih družbah, kjer so ogrožene številčno majhne narodne in kulturne skupine, na drugi strani pa so neprikriti mehanizmi politične hegemonije tisto kolesje v nadgradnji družbenega sistema, ki pod plaščem ljubezni do domovine množično razširja nemško nacionalno samoumevnost, segregacijo, zaprtost, ozkost, samozaverovanost in duhovni geto. Slovenska kultura na Koroškem je povezana z nižjo kmečko socialno strukturo in je naseljena v katoliškem idejnem svetu. Socialne mobilnosti industrijskega razvoja, ki so ji koroški Slovenci podvrženi posebno v zadnjih dveh desetletjih, ta kultura ne reflektira... Getizirani smo na jezikovno posebnost in folklorne dejavnosti v kulturi, našo identiteto omejujejo na raven ohranjanja jezika v naši slovensko koroški substrukturi. Omejevanje narodne zavesti na autonomnost jezika ter reprodukcija zgodovinsko preživele oblike identitete v smislu tendencioznega ohranjanja take kulture, ki ne odpira konfliktov in je zgubila svojo socialno funkcijo v današnjem prostoru in času, ne more uveljavljati duhovne in materialne reprodukcije v narodni skupnosti. Umik v zoženi in utesnjeni življenjski prostor, v družino, v vaško idilo in v svet iluzij preteklosti je vedno bil odgovor na odklonjeno identiteto. Praksa kulturnega dela pa je usmerjena tudi v komercializacijo in turizmu laskajočo duhovno razprodajo, ki je razprodaja domovine, samozavesti in človeške identitete. To je osnova za depolitizacijo in dezorientacijo v kulturno-političnem konservatizmu, ki smo mu priča v sedanji politični konstelaciji v naši družbi. Odsotnost identitete razvrednotuje pričakovanja in prizadevanja, da bi postali narodno enakopravni. V kulturi ne najdemo identifikacije z narodotvornimi elementi slovenske zgodovine. Razpoznavni znaki za identiteto manjšin postajajo v koroškem družbenem ambientu zapleteni. Nevarnost dvojnega geta: izolacija od slovenskega kakor tudi od progresivnega avstrijskega kulturnega prostora. Kriza našega kulturnega življenja je kriza našega nacionalnega 'samopojmovanja'.⁹⁵ Enotni slovenski kulturni prostor razvrednotujemo z nereflektirano, nediferencirano in brezpogojno integracijo v vladajoče avstrijske politične strukture.⁹⁶ Vprašanje je, ali prikazan model usihanja danes še v celoti drži, saj tudi folklor danes nima več tiste kohezijske moči, kot so ji jo pripisovali pred desetimi leti⁹⁷ in tudi z druge strani (prim. Erwin Ringel⁹⁸) zamejski rojaki dobivajo spodbude, naj ne podlegajo predsodku drugorazrednosti: *'bil bi slovenski samomor, če bi zapustili in izdali lastno kulturo.'*⁹⁹ Sodobni problematiki zamejske Koroške je uredništvo Glasnika Slovenskega etnološkega društva posvetilo posebno številko,¹⁰⁰ v kateri zavzeto in zagnano sodeluje mladi rod.¹⁰¹

⁹⁵ V taki megli se lahko (s)kotijo namerno navržene teorije o fantomskih Vindišarjih na Koroškem ali Vendih na Madžarskem.

⁹⁶ Janko Malle, O narodni in kulturni identiteti Slovencev na Koroškem, Naši razgledi, 27. dec. 1985, 728-729.

⁹⁷ »Z naraščajočo izobrazbo slovstveno izročilo ni več tisti temelj identitete kot nekdaj.« Martina Piko, na tiskovni konferenci ob izidu knjige Iz semena pa bo lipa zrasla (Glasovi 14), Celovec, 12.6.1997.

⁹⁸ Prim. Anton Trstenjak/Erwin Ringel, O slovenskem človeku in koroški duši, Celovec-Ljubljana-Dunaj 1992.

⁹⁹ A. Trstenjak/E. Ringel, n. d., 180.

¹⁰⁰ Glasnik SED 36/1996, številka 4, 30-54.

¹⁰¹ Prim. članke Sandre Habjanič, Mojce Ramšak, Damjana Žbontar, Irena Lesjak.

Preveč zanemarjena je slovenska narodnostna manjšina štajerskih Slovencev v avstrijski Radgoni in okolici. Edini resno opozarja nanjo *Mirko Križman*, specialist za raziskovanje jezikovnih razmerij na jezikovno mešanih področjih. O tem pričata dve njegovi samostojni knjigi teoretičnih premislekov in empiričnih analiz: *Jezik kot socialni in nacionalni pojav. Primerjalno z jezikovnimi odnosi v Radgonskem kotu (1989)* in *Jezikovna razmerja (1997)*, S takimi študijami se druga naša zamejska področja, žal, ne morejo pohvaliti. Na primer, na ozemlju Furlanije, kjer je v sedmih občinah dolin Nadiže leta 1921 bilo okoli dvaindvajset tisoč Slovencev, danes pa jih v beneškoslovenskih vaseh živi še kakih šest tisoč, okoli deset tisoč pa jih je skupaj, če k slovenskemu življu Nadiških dolin prištejemo slovenske skupnosti Kanalske in Terske doline ter Rezije.¹⁰²

Nismo si še splošno uzavestili dejstva, da je treba tudi Slovence na Hrvaškem obravnavati kot del našega telesa - ali kot izseljence ali zamejce,¹⁰³ tu ni pravi prostor za razčiščevanje teh kategorialnih in pravnih vprašanj, ki imajo zanje bistvene posledice.¹⁰⁴ Bolečino njihovega odmiranja narodnemu telesu ilustrira zapis *Težko zamira tradicija, tisočletna toliko težje.* Leta 1947 je politična meja razcepila tudi jelšansko župnijo; sedem naselij: Lisec (sedaj Lisac), Škalnica, Lipa, Rupa, Šapjane, Pasjak in Brdce so odrezali od matične župnije. Nekoč so imeli svoje šole - slovenske. Nazadnje je bila slovenska šola na Pasjaku. V Kastavu, ki je že bližje Reki, je bilo nekoč slovensko učiteljsiše; slovensko najbolj čisto od omenjenih naselij govorijo v Brdcah, drugod imajo v govorici že več hrvaških jezikovnih prvin. *Ko so načrtovali republiške meje, ni manjkalo propagande - ne brez nadiha ustrahovanja. Kolikor se ne boste opredelili za hrvaško stran, nimate več kaj računati na delo na Reki; tam so imeli zaposlitev. Prebivalcev sedmih naselij ni bilo težko prepričati. Če jih danes kdo sprašuje, kaj so po narodnosti, se ne vedo natančno opredeliti. Ali ste Hrvati? Ne, nikakor. Ali ste Slovenci? Z rameni skomignejo: A, ča, morebiti! Vsa ta slovenska naselja imajo svojevrstno govorico - mešanica slovenskega in hrvaškega.*¹⁰⁵ Tednik Družina je eden redkih, ki v tej zvezi upošteva nov položaj Slovencev ob južni meji.¹⁰⁶ *«P/rišli so naši najpomembnejši ljudje iz Severne in Južne Amerike, iz Australije, Zahodne Evrope, vseh štirih strani*

¹⁰² Katja Roš, Pogovor z Božom Zuanello, Pobira jih - starost. Svobodna misel, 12. sept. 1997, 4, 31.

¹⁰³ Prim. Jože Primc, Okamneli mož (Glasovi 15), Ljubljana 1997.

¹⁰⁴ Prim. «Slovenci na Hrvaškem», celodnevno znanstveno srečanje KDAJ IN KJE v organizaciji dr. Vere Kržišnik-Bukič, odgovorne nosilke projekta «Slovenci na prostoru nekdanje Jugoslavije». Z referati in diskusijskimi prispevki s področja metodologije zadevnega tematskega raziskovanja, nacionalne in cerkvene zgodovine, geografije, sociologije, prava, mednarodnega prava, politologije, jezikoslovja in dialektologije, sociolingvistične ter socialne psihologije je na sploh prvem znanstvenem srečanju s to tematiko sodelovalo dvajset znanstvenikov-raziskovalcev, od tega šest iz Zagreba. Prispevki bodo objavljeni v posebni tematski številki Razprav in gradiva, revije Inštituta za narodnostna vprašanja.

¹⁰⁵ Težko zamira tradicija/Razgledi s kulturo srca in duha, Družina 45, 17. nov. 1996, 10: Mrtvi s svojim molkom so prepričljivejši. Tudi v naših dneh. «Vsi rajni hočejo počivati na jelšanskem pokopališču. Hrvašk župnik Petar Zeba iz Klane, ki soupravlja tudi Šapjane, novo župnijo sedmih bivših jelšanskih podružnic, jih v žalnem sprevodu vodi prek dveh meja na staro pokopališče v Jelšane...Z mejno policijo z obeh strani je dogovorjeno, da žalni sprevod nemoteno prestopa mejo. Jaz (= župnik Jožko Kovačič iz Jelšan) sem vozil na čelu spreveda, za mano pa je pogrebce vozilo 25 do 30 avtomobilov. Skoraj petdeset let po razmejitvi se tradicija pokopavanja še vedno ohranja. Če se že kolo časa ne more zavrteti nazaj, si bodo nekoč vendarle morali oskrbeti pokopališče na svojih tleh. Kdaj bodo v tej smeri kaj postorile tudi cerkvene in politične oblasti nove velike demokračne sosede prebivalcem Rupe, Pasjaka, Šapjan, Škalnice, Lisca, Lipe in Brdca, tem svojim državljanom, ki so jim jih «dobrohotni osvoboditelji» z zvito propagando v tistih svinčenih časih pridelali od slovenske prafare s tisočletno tradicijo?»

¹⁰⁶ F. Petrič, Kako skrbimo za Slovence po svetu? Družina 43, 10. 7. 1994, 3.

*zamejstva (odslej sem lahko štejemo tudi Slovence na Hrvaškem)*¹⁰⁷ Po odločitvi hrvaške vlade, da ne prizna slovenske narodne manjšine na Hrvaškem,¹⁰⁸ dobiva vprašanje Slovencev na Hrvaškem še toliko večjo težo.

III. Izseljstvo

Župančičev esej *Adamič in slovenstvo (1932)*, je izzval razpravo *Josipa Vidmarja Kulturne probleme slovenstva (1932)*. Odtlej izseljenska problematika nikdar več ni tako živo zarezala v slovensko kulturno tkivo. Nasprotno. Dolga desetletja smo tajili njen najbolj vitalni del, slovensko skupnost v Argentini. Vsaka slovenska skupnost na tujem si izoblikuje lastno identiteto...¹⁰⁹ Največ posvetovanj in razprav doslej je bilo o slovenski ustvarjalni dejavnosti, predvsem književnosti, bodisi antologij¹¹⁰ ali razprav.¹¹¹ Od osamosvojitve dalje je treba med izseljence prištevati tudi naše rojake v nekdanjih jugoslovanskih republikah, današnjih novih državah Hrvaška, Bosna in Hercegovina,¹¹² Jugoslavija.

«Slovenci po svetu so veliko naredili za slovensko osamosvojitve. Bili so naši prvi in najboljši ambasadorji. Navdušenje za zgodovinsko dejanje osamosvojitve je povežalo naše ljudi, ki so sicer različnega prepričanja... Po izjavah ljudi, navzočih na taboru, med Slovenci po svetu navdušenje za domovino upada. Razočarani so, ker domovina ne zna in ponekod tudi noče izkoristiti tega, kar ji ponujajo. Doživljajo tudi nepričakovane težave in ovire ob državljanstvu, teži jih odklonilno stališče Slovenije do dvojnega državljanstva, počasno vračanje premoženja, povojna politična emigracija pa je upravičeno zaskrbljena ob ozračju ki vlada v deželi, ki naj bi bila po padcu komunističnega režima tudi njihova domovina.- Kako premagati vse te in številne druge težave, pomisleke in očitke? Najprej je treba spremeniti gledanje na Slovence po svetu. Domovina bi jih rada postavila v vlogo folklorne in turistov.. Dokler ne bodo imeli zastopnika svojih interesov v državnem zboru in svetu, bo njihova vloga res omejena le na poletne turiste in morebitne sponzorje, ko bo treba nekaterim strankam financirati volilne kampanje. Če ni mogoče njihovega glasu slišati v državnih institucijah, je namreč njihova naloga zgolj folklorna.»¹¹³

Kadar izstopimo iz začaranega kroga samopomilovanja,¹¹⁴ smo sposobni napraviti velike reči.¹¹⁵ Ko bi se le zmogli složno zediniti o najpomembnejših rečeh našega obstoja.¹¹⁶

¹⁰⁷ Franci Petrič, N. d.

¹⁰⁸ Peter Potočnik in STA, Hrvaški Slovenci razočarani, Delo 39, 15.dec.1997, št. 289, 1.

¹⁰⁹ Prim. -...o identiteti slovenske skupnosti v tem delu Nemčije je stekel pogovor tudi na poslovilni večerji v središču Ulma pod velikim cerkvenim zvonom... M. Lavrič, n. d.

¹¹⁰ Prim. To drevo na tujem raste, ur. Ciril Bergles, Ljubljana 1990. Pod Južnim križem, ur. Zora Tavčar, Helga Glušič,...

¹¹¹ Jerneja Petrič, Vrednostni kriteriji (tudi) prezrtega ali preziranega. Delo, Književni listi 12. dec. 1996, 15.

¹¹² *S Slovenci pri maši*, pismo *Marijana Šefa* iz Sarajeva, kjer so Slovenci raztreseni po vsem mestu. Po maši je bilo družabno srečanje, ob skromnem prigrizku, čajju in tudi kapljici vina so se spomnili sv. Martina. Družina 44, 26. nov. 1995, 2.

¹¹³ F. Petrič, Kako skrbimo za Slovence po svetu? 3.

¹¹⁴ Kakor kaže zglad *dr. Branislave Sušnik, eminentne slovenske znanstvenice, zgodovinske in kulturne antropologinje ter ravnateljice Etnografskega muzeja Andrés Barbero v Asuncionu med leti 1955-1996.*

¹¹⁵ *Gospa Adelina Pusineri, učenka, dolgoletna sodelavka in naslednica je predstavila življenje in delo svoje predhodnice v Slovenskem etnografskem muzeju 7. okt. 1997.*

¹¹⁶ Vlado Habjan, Svetovni slovenski kongres, zgodovina in narodna sprava, v: Borec 42, 1990, 465-484. (v pogovoru z Jožetom Dežmanom).

IV. Slovenci in prihodnost

Kar tri publikacije tri leta zaporedoma imajo naslov *Slovenci in prihodnost*. Prijatelji Janeza Svetine¹¹⁷ so zbrali v knjigi s tem naslovom njegove spise na témo »zdravega slovenskega razvoja«, kakor je naslovljeno eno od poglavij v njej.¹¹⁸ *Slovenci in prihodnost* je tematski naslov Nove revije iz leta 1993,¹¹⁹ ki je po zasnovi in avtorsko mlajša dvojčica znamenite Nove revije št. 57. Tretji je zbornik iz leta 1994 s študijskih dnevov v Dragi pri Trstu,¹²⁰ kraja dolgoletne tradicije zbiranja Slovencev s samostojnim miselnim obzorjem iz matice, zamejstva in po svetu še v času, ko to ni bilo tako oportuno in zaželeno. Bolj politično konotirana, s skrbjo za slovensko prihodnost je knjiga *Danes Slovenija in nikdar več?*¹²¹ V njej slikovito, včasih tudi čustveno poudarjajo prehitro, previsoko ceno Slovencev za vstop v Evropsko zvezo. V njej je veliko misli in razglabljanj, ki bi jim bilo vredno prisluhniti in jih upoštevati: »Ali je sklepanje sporazumov za vsako ceno oziroma za kakršnekoli pogoje dejanje pomanjkanja vsake vizije in nejasne ekonomske orientacije, ki jo bomo ovrednotili šele, ko nas bo Evropa s svojimi pravili postavila pred dejstva? Ali bo takrat še možen umik, če se pokaže, da je teritorij in nanj vezan rod bil in je še element narodne istovetnosti ter kulturne identitete in eden najpomembnejših determinant ekonomске usmerjenosti nacionalne ekonomije, zlasti v sosesčini dveh, za evropske razmere ogromnih narodov...¹²² »V primeru vstopa v EZ pa nas že z uveljavitvijo pridruženega članstva čakata razprodaja slovenskega premoženja in zelo hiter propad suverenosti slovenske države, ki se bo v očeh Bruslja kaj hitro reducirala na nepomembno evropsko regijo. Čaka nas tudi pospešen propad tisočletnih korenin slovenstva, ki se bo že pri naslednji generaciji reduciralo na neko nezanimivo folklorno gibanje.¹²³ Napovedi, ob katerih ne bi smeli ostati brezbržni.

Odobje uravnalovke na vseh področjih je otopilo občutek pomembnosti dveh silno pomembnih dejavnikov narodne identitete in državnosti. Intelligence in elite. *Marko Kos: »Znanost in znanje sta proizvod intelligence. Pomembno je, da se ob vstopu v EU zavedamo, da je rast narodne zavesti vse do samostojnosti potekala vzporedno z rastjo intelligence. Jamstvo za prihodnji obstoj slovenstva je samo inteligenca (delavski razred nikoli!). Obratno je tudi obstoj intelligence¹²⁴ in njenih delovnih mest dan samo z obstojem slovenstva. Čim to izgine, je inteligenca brez sidra in opore. Pri tem so nekateri deli intelligence nacionalno pogojeni, nekateri pa manj. Vsi potrebujejo svoje okolje, s katerim komunicirajo: delavstvo, pacienti, klienti, poslušalci, bralci, gledalci itd. V tem okolju tuja inteligenca ne more konkurirati. Če se slovenstvo razkroji in preide v dva ali več večjih nacij, bo slovenska inteligenca izgubila svojo osnovo in bo postala brezdomec. Zato je v njenem interesu, da se bori za ohranitev slovenskega jezika, da ne dopusti konkurence tujega na področju lastne države. Država pa mora prevzeti vlogo zaščitnika jezika in osnov za njegovo nadaljevanje: šolstvo, uradni jezik, ovire pri naseljevanju tujcev itd. Zato mora ostati univerza samo slovenska in znanost mora gojiti slovenščino*

¹¹⁷ V vojni za samostojno Slovenijo je padel 28. junija 1991 v Gornji Radgoni kot civilna žrtev vojne.

¹¹⁸ Janez Svetina, *Slovenci in prihodnost*, Radovljica 1992. Za uredniški odbor Vlasta Pacheiner - Klander.

¹¹⁹ Nova Revija (12), št. 134/135, Ljubljana 1993. Ur. Niko Grafenauer.

¹²⁰ 29. študijski dnevi Draga 94, Slovenci in prihodnost, Trst 1995, ur. Sergij Pahor in Marij Maver.

¹²¹ Danes Slovenija in nikdar več? ur. Borut Korun, Velenje 1997.

¹²² Tone Jerovšek, Lastnina in tujci, v: Danes Slovenija in nikdar več, 64.

¹²³ Jože Kop, Koam, ko bo domovina prodana tujcem!, v: Danes Slovenija in nikdar več, 70.

¹²⁴ Primer *Edvarda Rusjana* (1989) dokazuje, da se po nepotrebnem omejujemo, če identiteto pojmujejo zgolj ozko kulturološko, ampak jo je treba gojiti tudi na področju tehnične kulture. Prim. Sandi Sitar, *Edvard Rusjan*, Ljubljana 1989.

na strokovnih področjih. Inteligenca, univerza in znanost ne morejo biti internacionalni. To je postulat, prek katerega ne moremo. Vedno moramo upoštevati posledice, ki so dokončne in nepovratne. Imejmo pred očmi koroško slovenstvo, ki je izginilo v kratkem času.¹²⁵ Grafit na ta temni zgled opominja s pesniško prodornostjo: KOROŠKA NAŠA PRODANA /ZAKLANA ZAVIJAJOČA KOKOŠKA.¹²⁶

«Kdo si, kaj si, kod in kam gre tvoja pot, nenehno premišluj - tako se varoval boš zmot.» Tako se začne ena najbolj znanih skladb Jakoba Gallusa, katere glasba mi venomer zveni v zavesti, kadar se se mi misli začno plesti okrog našega malega naroda in njegove identitete...¹²⁷ To, da smo postali neodvisen narod v samostojni državi, predvsem ne sme postati naša omejitev. Zdaj imamo v rokah tisto priložnost, da spustimo tok skozi sebe in se vključimo v celice celotnih pljuč bodoče Evrope. Znotraj sebe moramo poiskati vse tisto, kar od nas pričakujejo, in morda še bolj, česar od nas ne pričakujejo. Imamo bogato kulturno tradicijo, pa je vendar preveč takih ljudi, ki mešajo pojme etnološke tradicije (ki je seveda izredno pomembna) s tradicijo razvoja visoke kulture, kakršno je razvijal na primer tudi Gallus. Lobiranje v elitne kroge ali krožke je velika nevarnost, da se sprevrže v snobizem in napuh. In tu smo zares na spolzkih tleh, saj nimamo svoje aristokracije (ki pa jo imajo vsi pomembni evropski narodi), ki bi stalno postavljala temelje razvoju neke elitne družbe. Z besedami je moč narediti marsikateri korak, v praksi pa se nam kar vseprek lahko podira. Na eni strani imamo utis, da je naša identiteta popolnoma izdelana, hkrati pa pozabljamo, da smo v zavesti večine Evropejcev samo (bivša) provinca bivših držav. Za nas, ki smo postali čez noč lastniki države, je zato zelo pomembno, da si brez sprenevedanja priznamo, da moramo spustiti k nam čez prag tudi nekaj tistih navad in običajev, globokih korenin trdne evropske družbe, ki nam bodo ob pravilni uporabi omogočali izkoriščati vse možnosti vplivov na vsakdanjik in prihodnost. Kot marsikaj, kar moramo na novo zastaviti, sodi tudi oblikovanje neke zdrave elite, ki bo znala komunicirati z ustreznimi krogi v Evropi... Beseda elita bi zaslužila, da se ji povrne prvotni blišč in pozitiven pomen. Biti na položaju ali imeti določen status še ne pomeni, da je človek spoznal in osvojil določene estetske kriterije in človeške vrednote. Zato je tudi **elitnost** nekaj, kar se ne da kupiti. Je rezultat nekega procesa, ki ga mora podpirati tudi naša družba. Sicer se bomo kaj hitro izgubili v poplavi najrazličnejših pritiskov tistih, ki bi radi zavestno ali nezavedno izkoristili neizkušnost mlade države pri njenem hlastanju za tempom, ki ga narekuje 'razvita' Evropa.¹²⁸ «Obširna analiza stanja duha in razmer v naši državi sedem let po vzpostavitvi demokracije» priobija: **«Vprašanje naroda na Slovenskem še enkrat v zgodovini ni vprašanje o tem, kaj počnejo drugi z nami, ampak vprašanje o tem, kaj počnemo Slovenci sami s seboj.»**¹²⁹

¹²⁵ Marko Kos, Vloga slovenske inteligence v družbi; v: «Delavnica 97» Znanje za razvoj slovenske družbe, Ljubljana, 19. junij 1997, 120.

¹²⁶ Kokoška = Slovenija. Po svoji grafični podobi je z malo fantazije zemljevid Slovenije res podoben kokoški. Od tod metafora.

¹²⁷ «O eliti razmišljal od časa, ko na gimnaziji prepovedali -elitni ples-, češ da -elita stvar gnilega kapitalizma. Za nas, ki smo pojmovanje elitnosti povezovali z zahtevami in kriteriji estetike in smiselne vsebine, je ibl tak ukaz povsem nerazumljiv. Na vsak način pa mi je že takrat seglo globoko v dušo razmišljanje o eliti...Pripadniki določenih elitnih struktur se nedvomno povezujejo na različne načine, pri tem pa je pomembno vedeti, da so informacije in povezave, ki se širijo v teh krogih, v veliki meri ali skoraj povsem nedostopne nepovabljenim in nepoklicanim ljudem.»

¹²⁸ Tomaž Bole, Dobrodošli v Evropi, Gorenjski glas/Snovanja, 7 jan. 1994, 15.

¹²⁹ Ura evropske resnice za Sloveijo/TShe Hour of European Truth for Slovenia, Ljubljana 1997, 4.

I

Drago Perko

Slovenija na stiku velikih evropskih pokrajinskih enot

Slovenija meri komaj 20.272 km². Na svetu je okrog 150 večjih in samo okrog 50 manjših držav. Ker pa se prav na tem koščku srednje Evrope stikajo in prepletajo značilnosti velikih geografskih enot (Alpe, Dinarsko gorstvo, Panonska kotlina in Jadransko morje), se po pokrajinski raznolikosti lahko le malokatera, celo precej večja država primerja s Slovenijo. Prav pestrost in prehodnost slovenskih pokrajin je temeljna geografska značilnost Slovenije in hkrati njena pomembna identiteta.

Slovenia has an area of only 20,272 km². In the world there are about 150 bigger and only 50 smaller countries. However, thanks to the fact it is located on the very spot in Central Europe where major geographical units (the Alps, the Dinaric Mountains, the Pannonian Plain and the Adriatic Sea) intersect and intertwine, few countries, even much bigger ones, can compete with Slovenia as far as landscape variety is concerned. Diversity and the transit character of its regions are Slovenia's main geographical features which give the country its recognizable identity.

Uvod

Slovenija je po **pokrajinski raznolikosti** izjemna, saj se v krogu s polmerom komaj 150 km sredi Evrope, kjer leži Slovenija, stikajo in prepletajo visokogorske Alpe s predalpskimi hribovji in kotlinami, ravninska Panonska nižina z gričevnatim obrobjem, zakraseli svet Dinarskega gorstva s kraškimi planotami in vmesnimi podolji ter sredozemski svet z blažilnimi vplivi Jadranskega morja.

Velika spremenljivost slovenskih pokrajin je velik izziv za našo geografijo, ki ima med znanostmi prav posebno mesto, saj je zaradi značilnosti njenega predmeta proučevanja hkrati naravoslovna in družboslovna znanost.

Osnovni predmet geografskega raziskovanja je pokrajina ali regija, ki jo sestavljajo različne naravne in družbene **pokrajinske sestavine**. Najpomembnejše naravne pokrajinske sestavine so kamnine, relief, vode, podnebje, prsti in rastje, najpomembnejše

družbene pokrajinske sestavine pa prebivalstvo, naselja in gospodarstvo. Vsako pokrajinsko sestavino sestavlja cela vrsta pojavov in procesov: pri reliefu so pomembni na primer nadmorska višina, naklon, ekspozicija, erozija, tektonika in podobno, pri prebivalstvu pa na primer gostota, starostna sestava, naravni prirastek in podobno.

Ločimo **naravno pokrajino**, ki jo sestavljajo le naravne pokrajinske sestavine, in **kulturno pokrajino**, ki jo poleg naravnih sestavljajo tudi družbene pokrajinske sestavine in ima dva podtipa: **podeželsko** ali **ruralno** in **mestno** ali **urbano pokrajino**.

Kulturna pokrajina je torej vsaka pokrajina, kjer je človek s svojim delovanjem spremenil naravne pokrajinske sestavine in jim dodal družbene pokrajinske sestavine. Ker je za Slovenijo značilna stara poselitev, večino Slovenije pokrivajo kulturne pokrajine. O naravnih pokrajinah delno lahko govorimo le v visokogorskem svetu, pa še tu je delovanje človeka močno opazno.

Ker Slovenija leži na stiku in prepletanju alpskega, dinarskega, panonskega in sredozemskega sveta ter hkrati štirih kulturnih prostorov: germanskega, romanskega, madžarskega in slovanskega, so se na površinsko izredno majhnem območju oblikovali številni tipi kulturne pokrajine, ki odsevajo naravne in družbene značilnosti določenega območja. Posamezne prvine kulturne pokrajine proučujejo različne vede, s pokrajino kot kompleksno celoto naravnih in družbenih pokrajinskih sestavin pa se ukvarja le geografija.

Zaradi prepletanja tako številnih in tako različnih naravnih, zgodovinskih, političnih in kulturnih dejavnikov na območju Slovenije so prvine naših kulturnih pokrajin oziroma naravna in kulturna dediščina slovenskih pokrajin neverjetno pestre in zanimive.

Tako se je na primer v našem gorskem svetu s slabimi naravnimi možnostmi za poselitev in gospodarske dejavnosti oblikovala redka poselitev v obliki samotnih kmetij, ki stojijo po južnih pobočjih in imajo obdelovalno zemljo v celkih na površju z manjšim naklonom okoli hiš, strme in osojne lege pa porašča gozd, nad katerim so planinski pašniki, zaradi katerih so naši predniki znižali zgornjo gozdno mejo in z izkrčevanjem gozda popolnoma spremenili sliko nekdanje naravne pokrajine.

Na drugi strani so naselja na ravninah velika in razmeščena na robove teras ali na mejo med poplavnim in nepoplavnim svetom, ali pa postavljena na mejo med ravnino in gričevnatim obrobjem. Poljska razdelitev je tu popolnoma drugačna, gostota poljskih poti je velika, gozd je skoraj popolnoma izkrčen, podoba nekdanje naravne pokrajine lahko le slutimo.

Močno so spremenjena tudi naša gričevja, predvsem vinorodne gorice z značilnimi vinogradi na sončnih pobočjih in gozdom v osojah ter naselji na slemenih iznad vlažnih dolin.

Spet popolnoma drugačne so kraške pokrajine v dinarskem svetu, kjer so ljudje zaradi neugodnih naravnih možnosti temeljito posegli v naravno pokrajino. Posekali so velik delež gozda, s kamenjem zgradili ograde okrog njiv, da ne bi odneslo prsti, zapolnili dna vrtač, da bi dobili ravne njive itd.

Še posebej stare so kulturne pokrajine v sredozemskem svetu, kjer so ponekod razvidne prvine kulturne pokrajine celo iz grškega oziroma rimskega obdobja, dominantno lego v pokrajini pa imajo mnoge vasice z mestnim videzom na vrhu slemen in kopastih vrhov.

Slovenija je torej idealno območje za preučevanje kulturnih pokrajin, rezultati pa so zanimivi za širši evropski prostor. Mnogi tuji geografi namreč pravijo, da je Slovenija pravi geografski naravni laboratorij. Za mlado državo, kakršna je Slovenija, ki išče svojo identiteto med državami na svetu, pa je preučevanje njenih kulturnih

pokrajini, ki izražajo hkrati njene naravne in družbene značilnosti, temeljnega in nacionalnega pomena.

Regionalizacija

Regionalizacija, postopek prostorskega ločevanja regij oziroma delitev zemeljskega površja na pokrajine, spada med najbolj zapletene geografske postopke. Hkrati pa je velik znanstveni izziv, še posebej v Sloveniji, kjer je konkretno določevanje pokrajinskih mej zaradi prehodnosti in spreminjanja večine pokrajinskih sestavin težko in včasih celo vprašljivo.

Teoretično je pokrajina lahko tudi na primer prosto izbran kvadrat zemeljskega površja, saj je, kot je to značilno za vsako pokrajino, zgrajen iz pokrajinskih sestavin, ki so bolj ali manj povezane, vendar pa mora geograf težiti k regionalizaciji na osnovi čim več kriterijev (pokrajinskih sestavin), da se tako od teoretičnogeografskega pojma pokrajine čim bolj približa ljudskemu pojmovanju, ki razlikuje pokrajine predvsem glede ne njihov zunanji izgled, pejsaž, fiziognomijo oziroma značilne krajine vsake pokrajine.

Najboljše bi bilo upoštevati prav vse sestavine, kar pa je praktično nemogoče. Po drugi strani temeljni geografski zakon govori o povezanosti, soodvisnosti pokrajinskih sestavin, to pa pomeni, da regionalizacija na osnovi ene sestavine nehoti pomeni regionalizacijo tudi na osnovi z njo visoko povezanih sestavin. Bolj pomembno od same izbire kriterijev (sestavlin) za regionalizacijo je doslednost upoštevanja izbranega kriterija. Ker je pokrajina torej poljuben izsek iz zemeljskega površja, od katerega pa pričakujemo vsaj določeno stopnjo homogenosti, bi bila lahko kratka definicija pokrajine takale: **pokrajina je v prostorskem smislu na osnovi vsaj ene pokrajinske sestavine homogen in omejen del zemeljskega površja, v vsebinskem smislu pa sestav različnih, med seboj povezanih pokrajinskih sestavin.**

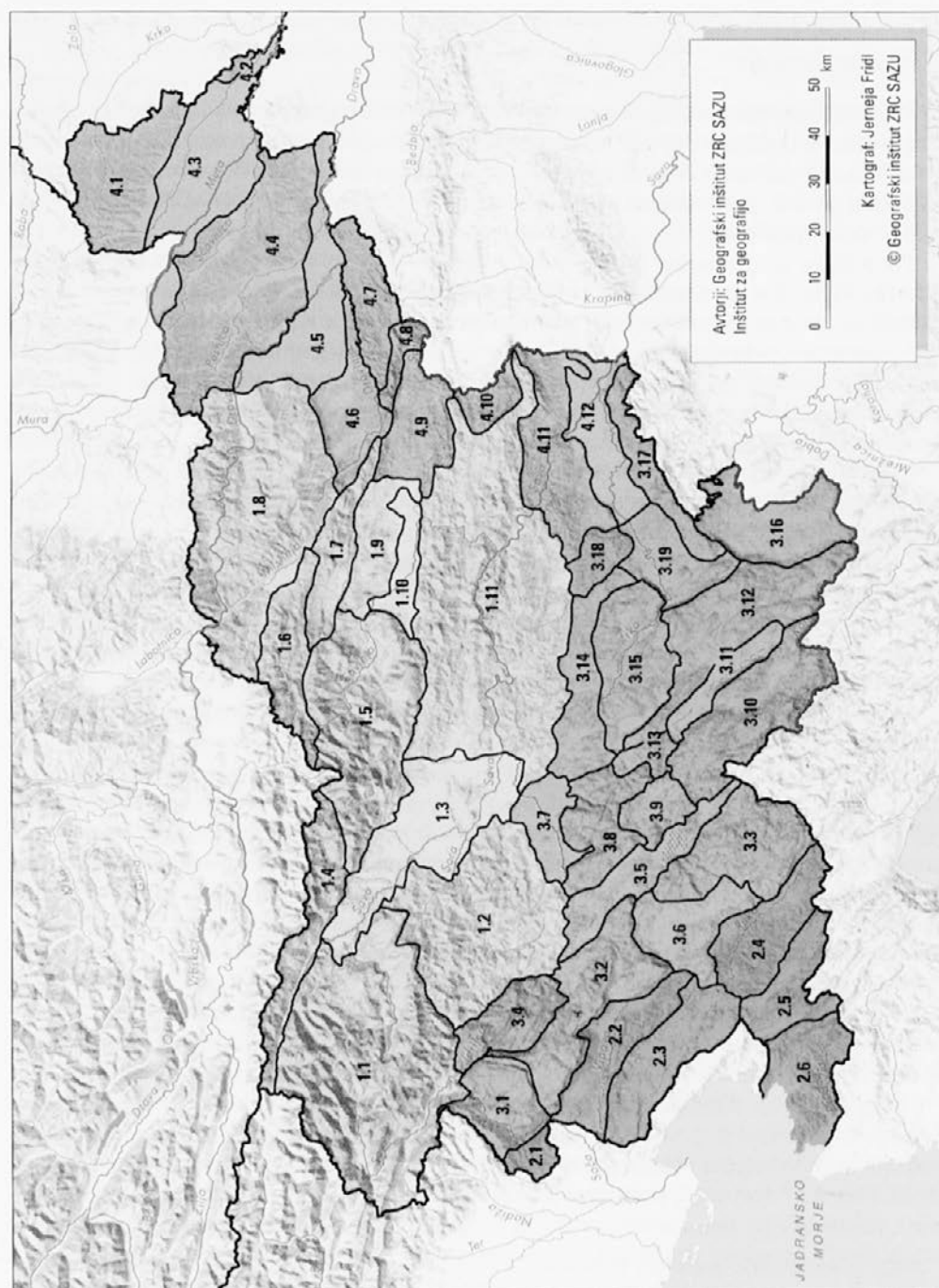
Slovenski geografi so pripravili že več različnih regionalizacij Slovenije. Vsaka od njih ima nekatere dobre strani, pa tudi nekatere pomanjkljivosti. Najnovejša regionalizacija Slovenije, ki so jo pripravili strokovnjaki dveh slovenskih geografskih raziskovalnih inštitucij: Geografskega inštituta Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter Inštituta za geografijo, temelji na upoštevanju naravnih sestavin pokrajine in tistih družbenih sestavinah, ki so z naravnimi močno povezane, na primer raba tal ter lega in tloris naselij. Pri določanju mej so v največji možni meri upoštevali enotne kriterije, pri imenih pokrajin pa čim bolj enotno poimenovanje.

Slovenijo so po geografskih kriterijih razdelili na štiri velike pokrajine ali območja (**makroregije**): alpski svet (dve petini ozemlja države), panonski svet (petina ozemlja), dinarski svet (četrtnina ozemlja) in sredozemski svet (desetina ozemlja).

Makroregije so razdelili na 48 pokrajin (**mezoregij**), na primer Julijske Alpe in Pohorje v alpskem svetu, Goričko in Krška ravan v panonskem svetu, Notranjsko podolje in Bela krajina v dinarskem svetu ter Vipavska dolina in Kras v sredozemskem svetu. Največja slovenska pokrajina je Posavsko hribovje, ki meri 1909 km² (9 % Slovenije), najmanjša pa Lendavske gorice, ki so velike komaj 17 km² (1 ‰ Slovenije).

Najpomembnejše naravne sestavine, ki določajo pokrajinsko pestrost Slovenije, so kamnine, površje, podnebje in rastje.

Skoraj polovico **kamnin** v Sloveniji, predvsem v alpskem in dinarskem svetu, sestavljata karbonatni kamnini apnenec in dolomit, zato je Slovenija dežela krasa. Panon-

Slika 1: Regionalizacija Slovenije

Oznaka pokrajine	Površina v km ²	Površina ravninska v m	Povprečni naklon v °	Delež gozdov v %	Število naselij leta 1997	Število prebivalcev leta 1961	Gostota prebivalstva leta 1961	Novilo prebivalstva leta 1991	Gostota prebivalstva leta 1991	Indeksi spremeništva št. prebivalcev med letoma 1961 in 1991	
1.1	Jaljske Alpe	1512	1107,9	25,5	144	40642	20	40661	20	100,1	
1.2	Cerkirsko, Skofjeloško in Polhograjsko in Rožarsko hribovje	979	640,5	18,7	278	41739	26	49543	40	114,3	
1.3	Savska ravnina	676	498,5	4,4	341	376913	386	418224	619	160,4	
1.4	Zahodne Karavanke	531	1187,0	25,3	25	20586	80	29166	89	130,8	
1.5	Karavansko-Savinjske Alpe	889	988,2	25,3	116	20398	24	20916	24	101,1	
1.6	Zahodne Karavanke	400	918,9	22,4	28	12925	41	11178	45	99,9	
1.7	Vzhodno Karavansko hribovje	241	626,0	18,1	57	25027	95	42429	175	188,8	
1.8	Strana, Kozjak in Pohorje	1287	713,6	17,0	217	82922	65	98937	76	117,8	
1.9	Strana, Kozjak in Pohorje	244	563,9	11,0	115	19089	78	21852	89	114,5	
1.10	Savinjska ravnina	135	278,2	2,2	77	53495	474	75485	526	141,2	
1.11	Preusska ravnina	1909	483,7	16,6	850	132051	69	146774	72	108,6	
1	ALPSKI SVET	8541	731,6	18,4	2218	696098	82	924174	108	132,8	
2.1	Goriška Brda	85	242,0	15,5	45	6326	76	5758	69	91,0	
2.2	Vipavska dolina	429	216,1	9,5	33,1	4972	148	63052	203	139,2	
2.3	Kras	429	444,9	6,9	124	17417	41	19068	44	107,5	
2.4	Brijuni in dolina Reke	412	525,6	11,5	98	18659	55	16254	48	87,1	
2.5	Podgorški kras, Celarija in Polhograjsko podolje	241	527,2	9,0	45	5701	22	4674	19	87,0	
2.6	Savinjska brda	820	179,5	11,1	117	40613	152	75727	242	152,6	
2	SREDOZEMSKI SVET	1734	552,4	9,8	519	143557	83	184553	106	128,7	
3.1	Kamloško hribovje	272	550,4	18,5	55	11641	12	4428	31	80,1	
3.2	Kamloško hribovje	508	831,8	15,0	29	5919	12	4544	9	70,6	
3.3	Trnovski gozd, Narnes in Hrušica	458	968,4	14,5	1	0	0	0	0	0	
3.4	Javorniki in Sreznik	249	647,8	22,8	29	12712	53	11628	49	91,5	
3.5	Notranjsko podolje	270	572,8	6,2	51	16941	63	21219	79	125,3	
3.6	Posavska ravnina	180	607,5	7,5	58	12360	58	19244	65	111,5	
3.7	Unpljansko bari	500	297,5	2,1	9,5	5038	278	81600	453	163,1	
3.8	Kamloško hribovje in Merušja	144	682,0	14,0	79	4745	16	4691	16	98,9	
3.9	Blake	555	745,7	11,0	80	4294	23	2424	17	73,6	
3.10	Velika gora, Stoula in Grčeniška gora	115	489,3	3,6	52	7881	151	23692	205	135,4	
3.11	Ribniško-Kocevsko podolje	272	550,4	18,5	55	11641	12	4428	31	80,1	
3.12	Mala gora, Koveški rog in Poljanska gora	583	611,7	10,9	70	2990	10	5564	10	70,6	
3.13	Velikogoriška pokrajina	71	591,8	12,0	78	4081	57	1678	4	56,1	
3.14	Dolenjsko podolje	318	463,8	7,8	140	21528	77	42631	103	133,0	
3.15	Suha kraljina in Dolenjske	421	399,1	8,0	166	15366	46	13462	32	87,1	
3.16	Bela kraljina	588	242,3	16,1	192	21964	52	25495	66	115,8	
3.17	Gorjanci	212	469,8	13,5	66	87	6939	35	5752	27	54,3
3.18	Raduljsko hribovje	116	474,7	13,0	73	4637	49	4979	45	88,5	
3.19	Novomeška pokrajina	259	280,9	8,1	126	25210	97	48860	150	154,1	
3	DINARSKI SVET	5706	579,8	11,4	1619	254124	45	409492	54	121,8	
4.1	Goriško	492	275,1	5,7	84	31142	65	23196	47	74,5	
4.2	Lendavske gorice	17	227,1	8,8	5	2799	165	2208	128	78,9	
4.3	Muravska ravnina	601	184,2	0,5	141	7929	146	88006	146	119,0	
4.4	Slovenske gorice	1054	208,4	7,1	54,9	95615	92	92420	89	96,6	
4.5	Dravska ravnina	425	244,9	0,7	108	136076	320	172109	405	126,5	
4.6	Dravinske gorice	281	518,0	6,7	154	58919	127	44964	123	123,0	
4.7	Haleze	241	416,7	14,6	80	17205	71	12141	50	70,5	
4.8	Bok in Marjet	73	462,2	19,5	18	4684	50	2750	48	74,9	
4.9	Vogeljsko in Zagorjesko hribovje	293	307,5	10,1	189	39463	101	55162	121	120,4	
4.10	Sredinesotjsko hribovje	1011	304,8	11,0	41	7340	72	6080	60	84,0	
4.11	Krško, Sotško in Buzeljsko hribovje	401	278,8	11,4	252	45521	78	43851	73	94,5	
4.12	Krška ravnina	270	161,0	1,6	137	29152	108	55988	132	122,1	
4	PANONSKI SVET	4291	260,7	6,4	1635	497944	116	517787	128	110,0	
Skupaj		20272	556,8	13,1	5991	1591523	79	1965986	97	123,5	

Preglednica 1: Nekateri kazalci po slovenskih pokrajinah

Opisna pokrajina	Ime pokrajine	Delež moških leta 1991 v %	Delež žensk leta 1991 v %	Delež prebivalstva v starosti do 19 let leta 1991	Delež prebivalstva v starosti od 20 do 59 let leta 1991	Delež prebivalstva v starosti 60 let in več leta 1991	Delež Slovencev leta 1991 v %	Delež kmečkoga prebivalstva leta 1961 v %	Delež kmečkoga prebivalstva leta 1961 v %	Delež zaposlenih v industriji v rudarstvu leta 1961 v %	Delež zaposlenih v industriji v rudarstvu leta 1991 v %
1.1	Italiske Alpe	48.3	51.7	26,0	52,6	27,4	93,1	27,4	5,8	29,1	47,7
1.2	Gerkljansko, Skočjeloško in Pollograjsko in Rowtarsko hribovje	49,4	50,6	31,6	52,2	40,5	97,0	40,5	11,4	27,8	53,8
1.3	Savska ravan	47,4	52,6	28,0	56,8	7,8	82,7	7,8	1,7	46,8	38,1
1.4	Zahodne Karavanke	48,5	51,5	29,1	55,5	69,3	41,1	60,6	1,0	60,6	58,7
1.5	Kamniško-Savinjske Alpe	48,7	51,3	25,3	53,6	40,9	96,9	40,9	16,9	20,8	46,3
1.6	Vzhodne Karavanke	49,8	50,2	27,2	55,7	23,1	94,8	23,1	9,7	43,8	43,2
1.7	Velebitsko in Kamniško hribovje	49,4	50,6	32,0	58,0	58,0	78,9	21,7	3,8	47,4	60,7
1.8	Strojni, Kožari in Pohorje	49,7	50,3	28,6	57,2	27,2	94,4	27,2	7,6	39,1	41,2
1.9	Lozniko in Hudinski gričevje	49,1	50,9	29,0	55,6	40,5	95,3	40,5	9,7	27,7	42,4
1.10	Savinjska ravan	47,6	52,4	26,9	57,3	11,8	86,3	11,8	3,4	40,1	43,4
1.11	Preusko hribovje	48,9	51,1	28,2	54,9	28,9	92,0	28,9	8,7	40,6	50,1
1	ALPSKI SVET	48,2	51,8	28,3	56,2	19,6	86,7	19,6	4,7	41,1	43,7
2.1	Goriška Brda	49,3	50,7	26,3	52,5	76,9	96,9	76,9	21,6	4,9	24,4
2.2	Vipavska dolina	48,8	51,2	27,7	55,2	31,8	91,2	31,8	5,6	27,1	43,4
2.3	Kras	48,8	51,2	25,6	54,6	31,2	89,7	31,2	4,1	18,3	35,9
2.4	Brdina in dolina Reke	49,6	50,4	25,2	55,2	41,7	92,9	41,7	9,6	22,1	38,1
2.5	Podgorski kras, Cularia in Podgajsko podolje	50,1	49,9	24,8	54,9	42,1	90,2	42,1	5,9	17,4	45,6
2.6	Savinjska buda	48,8	51,2	26,6	57,5	27,2	70,7	27,2	4,1	32,5	27,2
2	SREDOZEMSKI SVET	48,9	51,1	26,7	55,8	33,4	82,9	33,4	5,3	25,9	34,9
3.1	Kamreško in Banjšice	49,5	50,5	24,9	53,1	58,7	92,8	58,7	6,6	32,0	49,6
3.2	Trnovski gozd, Nanos in Hrastica	49,7	50,3	26,9	52,5	29,5	98,8	29,5	14,4	14,3	47,6
3.3	Javorniki in Snežnik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.4	Idrsko hribovje	48,3	51,7	35,6	53,9	25,3	95,0	25,3	5,1	29,0	53,9
3.5	Nozdrnsko podolje	49,0	51,0	29,0	55,2	15,8	91,2	15,8	5,5	40,3	49,0
3.6	Prsko podolje in Vremščica	49,0	51,0	28,6	54,2	17,3	80,7	17,3	5,0	22,1	32,3
3.7	Ljubljansko barje	47,8	52,2	27,8	57,6	11,6	82,3	11,6	1,6	34,7	31,3
3.8	Krnško hribovje in Menšija	49,8	50,2	28,1	52,3	19,0	96,8	19,0	14,2	20,3	29,9
3.9	Blouke	50,3	49,6	24,9	49,8	25,3	98,1	25,3	19,4	13,8	46,9
3.10	Velika gora, Stoina in Gotenška gora	49,0	51,0	25,4	51,5	23,0	92,9	23,0	8,4	14,6	47,0
3.11	Ribniško-Kočevoško podolje	49,2	50,8	29,8	55,9	14,3	86,0	14,3	4,4	37,4	51,0
3.12	Mala gora, Kočevski rog in Poljanska gora	50,9	49,1	23,4	49,0	93,3	93,3	64,4	24,5	4,1	42,3
3.13	Velikokraška pokrajina	48,2	51,8	26,9	52,5	20,6	98,0	20,6	11,6	8,8	31,9
3.14	Dolenjsko podolje	49,8	50,2	30,8	51,4	14,3	94,7	14,3	10,1	16,7	32,7
3.15	Suha krajina in Dobropole	49,4	50,6	28,0	52,0	18,6	97,5	18,6	18,0	8,1	37,1
3.16	Bela krajina	49,2	50,8	29,2	51,0	16,8	83,9	16,8	10,8	19,3	50,2
3.17	Goranci	51,5	48,5	26,6	53,4	17,0	94,9	17,0	11,5	10,5	36,5
3.18	Rudniško hribovje	50,0	50,0	29,9	52,7	20,4	97,5	20,4	65,7	20,0	41,8
3.19	Novomeška pokrajina	48,7	51,3	30,3	57,3	12,3	87,2	12,3	28,9	5,7	28,2
3	DINARSKI SVET	48,8	51,2	28,6	55,3	16,0	88,1	16,0	6,9	24,6	40,3
4.1	Gorško	49,0	51,0	24,6	51,3	19,3	92,1	19,3	84,2	49,0	19,2
4.2	Lendavske gorice	49,1	50,9	23,0	55,0	21,2	84,0	21,2	10,6	19,2	47,2
4.3	Murska ravan	48,5	51,5	28,0	55,2	16,8	88,3	16,8	16,6	12,5	39,1
4.4	Slovenske gorice	49,4	50,6	28,7	55,3	16,0	93,1	16,0	62,5	19,8	35,7
4.5	Dravska ravan	47,7	52,3	25,3	57,9	16,8	89,1	15,0	4,1	43,6	57,8
4.6	Dravniške gorice	49,1	50,9	29,5	56,1	14,4	95,3	14,4	8,6	37,3	48,2
4.7	Halozne	49,5	50,5	28,1	55,8	18,1	95,3	18,1	74,6	24,1	29,9
4.8	Boč in Marez	49,8	50,2	29,7	54,2	16,2	91,6	16,2	53,6	15,6	37,6
4.9	Vogeljsko in Zgorajnotoško gričevje	48,8	51,2	29,6	54,9	15,6	92,6	15,6	44,3	23,3	55,2
4.10	Srednjetoško gričevje	48,6	51,4	27,2	50,0	22,7	96,0	22,7	7,5	30,2	26,9
4.11	Krško, Senovsko in Bizeljsko gričevje	49,0	51,0	27,7	53,3	19,0	94,7	19,0	50,2	14,8	43,8
4.12	Koška ravan	48,7	51,4	28,5	55,3	16,3	88,8	16,3	41,0	18,4	39,1
4	PANONSKI SVET	48,6	51,4	27,3	55,8	16,9	91,3	16,9	45,1	22,4	37,6
Skupaj	SLOVENIJA	48,5	51,5	27,9	55,9	16,2	87,9	16,2	31,1	30,9	40,6

ska gričevja so predvsem iz laporja in sredozemska iz fliša, ravnine pa iz glin, peska in proda.

Desetina **površja** Slovenije so gorovja, kjer ne živijo niti 3 % prebivalstva, druga desetina ravnine, kjer živi skoraj polovica vsega prebivalstva, dve petini hribovja, kjer je gostota prebivalstva največja po dolinah, in dve petini gričevja, kjer je gostota največja po slemenih. Povprečna nadmorska višina Slovenije je 557 m, povprečni naklon pa 13°.

Podnebje je ob obali submediteransko z vročimi in sušnimi poletji ter blagimi zimami (Portorož: 1038 mm letnih padavin, 4,5 °C srednja januarjska in 23,3 °C srednja julijska temperatura). V višjih predelih alpskega in dinarskega sveta je gorsko podnebje z veliko padavin, svežimi poletji in mrzlimi zimami (Radovljica: 1530 mm letnih padavin, -1,1 °C srednja januarjska in 17,8 °C srednja julijska temperatura), v nižjih predelih alpskega in dinarskega sveta ter v panonskem svetu pa je zmerno celinsko podnebje z malo padavin, vročimi poletji in hladnimi zimami (Murska Sobota: 778 mm letnih padavin, -2,7 °C srednja januarjska in 19,4 °C srednja julijska temperatura).

S podnebjem in površjem je močno povezano **rastje**. V alpskem in dinarskem svetu rasejo predvsem gozdovi z bukvijo, smreko in jelko, v panonskem in sredozemskem svetu pa gozdovi z različnimi hrasti in gabri. Ravninski gozdovi so skoraj v celoti izkrčeni, v hribovskem in gorskem svetu pa gozd pokriva okoli dve tretjini površin. V celoti pokriva gozd več kot polovico površja, zato je Slovenija ena najbolj gozdnatih dežel na svetu.

Značilnosti in zanimivosti alpskega sveta

Na severu Slovenije so pokrajine alpskega sveta: gorovja in hribovja ter vmesne ravnine.

Na severozahodu so gorovja zgrajena večinoma iz apnencev in dolomitov. Reke so izdolble globoke doline, ki so jih v ledenih dobah preoblikovali ledeniki. Pod višino gozdne meje (okrog 1600 m) kar štiri petine površin pokriva gozd. Gosteje so poseljene le širše doline, obsežna gorska območja pa so povsem neposeljena. Najmogočnejše gorovje so Julijske Alpe s Triglavom (2864 m n. v.), najvišjo goro v državi. Pod njim je Triglavski ledenik, najbolj jugovzhodni ledenik v Alpah. Da bi ohranili številne naravne lepote, je bil na tem območju ustanovljen Triglavski narodni park. Proti jugu se vije globoka dolina modro obarvane jadranske reke Soče. Trenta, njen zgornji del, je zaradi razgibanega reliefa ena najlepših alpskih dolin. Na severni strani se v Julijce odpirajo slikovite ledeniške doline: Krma, Kot, Vrata in Planica s Tamarjem ali dolina skakalnic, kjer je zibelka smučarskih poletov, ene najbolj privlačnih športnih panog. Vode se na severni strani stekajo v črnomorsko Savo, ki nastane iz Save Dolinke, ob kateri ležijo železarske Jesenice (18.807 prebivalcev ob popisu leta 1991), in Save Bohinjke, ki teče skozi ledeniško Bohinjsko jezero, največje slovensko naravno jezero s površino 328 ha, in mimo svetovljanskega turističnega Bleda (5664) z Blejskim jezerom (145 ha), sredi katerega je slikovit otoček s cerkvico. Ob meji z Avstrijo se proti vzhodu vlečejo Karavanke z najvišjim vrhom Stolom (2236 m n. v.), južno od njih pa Kamniško-Savinjske Alpe z najvišjim vrhom Grintovcem (2558 m n. v.). Pod Skuto (2533 m n. v.) so ostanki ledenika, zanimiva pa je tudi romantična Logarska dolina v povirju Savinje.

Predalpsko hribovje, ki na jugu v širokem loku obdaja visokogorje, delimo na zahodni in vzhodni del. V primerjavi z visokogorjem je delež gozda že manjši, gostota poselitve pa večja. Značilne so samotne kmetije, ki stojijo na samem, daleč narazen.

Slika 2: Sorica, razložena alpska vasica z več gručami hiš, kozolci in cerkvijo sv. Nikolaja leži na ledeniških nasipih v Škofjeloškem hribovju. (Foto: Igor Maher, Arhiv GI ZRC SAZU.)

Slika 3: Limbarska gora z izpostavljenjo cerkvijo sv. Valentina leži v zahodnem delu Posavskega hribovju. Sestavljajo jo razloženi zaselki. V ozadju so Kamniško-Savinjske Alpe. (Foto: Igor Maher, Arhiv GI ZRC SAZU.)

Veliko hišo in gospodarska poslopja obdaja gozdu iztrgano kultivirano zemljišče v enem kosu, tako imenovani celek. Ponekod so si kmetije bliže vsaksebi, ponekod pa so se oblikovale gručaste vasice, kjer stojijo stavbe vsaka zase, v nedoločljivem redu, vendar strnjeno, podobno tudi kmetijska zemljišča. Vse več kmečkih hiš se spreminja v počitniške hiše meščanov, nekatere kmetije se ukvarjajo s kmečkim turizmom, odročne vasi pa tudi propadajo. Glavni vir dohodka sta živinoreja in gozdarstvo. V zahodnem delu predalpskega hribovja kar dve tretjini površja porašča gozd. Tu so mesta Tolmin (3851), edino mesto v tem delu Soške doline, Idrija (6171) s slovitim, zdaj že opuščeni rudnikom živega srebra, in starodavna Škofja Loka (12.340). Na severu vzhodnega dela se iznad doline Drave z bližnjimi železarskimi Ravnami (8863) v dolini Meže dvigajo Pohorje, Strojna in Kozjak, ki so zgrajene predvsem iz magmatskih in metamorfni kamnin, na jugu iznad doline Save skoraj 100 km dolgo Posavsko hribovje z že močno izčrpanimi ležišči premoga in rudarskimi mesteci, med katerimi so največje Trbovlje (17.485), vmes pa se vzdolž jugovzhodnega dela Savinjskih Alp vlečejo hribovite pokrajine z vmesnimi dolinami in kotlinami in v največji leži mesto Velenje (27.337) z rudnikom lignita.

Ravnine v dnu kotlin so reke terasasto nasule s prodom in peskom. Starejše terase, kjer se je prod sprijel v konglomerat, so zakrasele in porasle z gozdom, na mlajših, prodnih terasah pa se širijo rodovitna polja, kjer pridelujejo predvsem krompir in koruzo. Ravninska naselja so velika in močno urbanizirana.

V Ljubljanski kotlini, največji slovenski kotlini, kjer je tudi slovenska prestolnica Ljubljana (267.008), živi na samo dvajsetini ozemlja Slovenije kar četrtna vsega prebivalstva. Tu so še industrijski Kranj, četrto največje mesto v Sloveniji (36.456), in več manjših, a gospodarsko pomembnih mest: Radovljica (6117), Trzič (4206), Kamnik (9695) in Domžale (11.023 prebivalcev). Druga največja je Celjska kotlina s Celjem, tretjim največjim slovenskim mestom (40.710), domovanjem nekdanjih grofov Celjskih, in Žalcem (5314), okrog katerega so obsežni nasadi hmelja, ki že kažejo na panonske podnebne vplive z vzhoda.

Delitev alpskega sveta

Alpski svet sestavljajo 4 visokogorske pokrajine, 4 sredogorske oziroma hribovske pokrajine, 1 gričevnata pokrajina in 2 ravninski pokrajini.

Prave visokogorske pokrajine so **Julijske Alpe**, **Kamniško-Savinjske Alpe**, **Zahodne Karavanke** in **Vzhodne Karavanke**. Prvi dve gorski skupini sta mogočni in razčlenjeni z globokimi ledeniško preoblikovanimi dolinami. Na obrobjih ležijo izrazite zakrasele in gozdnate planote Pokljuka, Mežakla, Jelovica, Velika planina, Dleskovška planota, Golte, Menina in Dobrovlje, bolj v osrčju pa so nad gozdno mejo tudi zakrasele uravnave, navadno imenovane podi. Karavanke so izrazito podolgovato gorovje, visokogorsko le v skrajnem vršnem delu, ki se proti vzhodu nadaljuje v sredogorje.

Sredogorske pokrajine so **Cerkljansko**, **Škofjeloško**, **Polhograjsko** in **Rovtarsko hribovje** v zahodnem delu alpskega sveta, obsežno **Posavsko hribovje** v osrednjem in vzhodnem delu, in **Velenjsko** in **Konjiško hribovje** s Paškim Kozjakom, Stenico in Konjiško goro na severovzhodu. Še bolj na severovzhodu so **Pohorje**, **Strojna** in **Kozjak**, južni odrastki Centralnih Alp, kamor so zarezane globoke Dravska, Mislinjska in Mežiška dolina.

Bolj gričevnata je **Ložniško** in **Hudinjško gričevje**, južneje ležeča **Savinjska ravan**, dno Celjske kotline, pa je z rečnimi terasami razčlenjena ravnina. Bolj pestra je

Savska ravan na dnu Ljubljanske kotline, ki jo sestavljajo gričevja (Dobrave, Tunjiško gričevje) in hribovja (šmarnogorsko-raiški osamelci, Blejski kot), predvsem pa ravnine z rečnimi nanosi, oblikovanimi v terase (Dežela, Kranjsko, Sorško in Ljubljansko polje, Kamniškobistriška ravan). Manjše kotline so razpršene tudi drugod po visokogorju (Bovška kotlina, Bohinj) in sredogorju (Velenjska, Slovenjgraška, Mozirska, Litijska, Žirovska in Tolminska kotlina).

Značilnosti in zanimivosti sredozemskega sveta

Že zunaj Slovenije se na skrajnem zahodu slovenskega etničnega ozemlja alpske pokrajine stikajo s pokrajinami sredozemskega sveta. Delimo jih na gosteje poseljena flišna gričevja z vinogradi in sadovnjaki ter na redkeje poseljene nizke kraške planote in podolja. Tu so značilna sredozemska naselja, kjer se stavbe držijo druga druge. Hiše so iz kamna in imajo eno ali dve nadstropji. Vsaka vas ima vsaj en trg s skupnim kamnitim vodnjakom, ki pa ima danes zaradi urejenega vodovodnega omrežja le še arhitekturno vrednost. Najbolj izstopajoča so naselja, ki stojijo na vrhu vzpetin. Tak primer je vas Štanjel, kjer hiše iz domačega kamna stojijo na prisojni strani griča vzporedno s plastnicami. Vas je obdana z obzidjem in strnjeno pozidana, zato daje podobo srednjeveškega mesteca. Danes je zaščitena kot prvovrsten arhitekturni spomenik slovenske kulturne dediščine.

Največja zgostitev prebivalstva in različnih dejavnosti je ob komaj 47 km dolgi slovenski obali, kjer stojijo tri mesta z značilnimi sredozemskimi jedri: Koper (24.704), največje slovensko pristanišče s sedmimi milijoni ton pretovorjenega blaga na leto, ribiška Izola (10.284) in turistični Piran (4788). Najbolj globoko se v kopno zajeda Piranski zaliv. Na njegovi severni strani je največje slovensko turistično središče Portorož, nedaleč stran pa so bile ob deltastem izlivu mejne reke Dragonje nekdaj obsežne soline. Zdaj pridobivajo sol le še v manjšem delu solin, opuščene površine pa so zaradi slanljubnega rastja in številnih ptičjih vrst naravoslovno izjemno zanimive. Zanimiva je tudi bližnja prepadna stena strunjanskega klifa, najvišjega flišnega klifa ob jadranski obali.

Ožje obalno območje se prek flišnih Šavrinskih ali Koprskih brd z vinogradi in sadovnjaki, kjer pa se kulturne terase ponekod močno zaraščajo, hitro dvigne do visoke in izstopajoče apnenčaste stene, kraškega roba, za katerim se začnejo obsežni kraški ravniki Čičarije in nekoliko nižjega Krasa. Prav na slovenskih tleh se je začelo raziskovanje kraških pokrajin, ki nastajajo z raztapljanjem (korozijo) za vodo prepustnega apnenca, zato se je v mednarodnem izrazoslovju za kraške pojave uveljavilo več slovenskih imen. Tako Kras upravičeno imenujemo tudi klasični ali matični Kras. Tu je Vilenica pri Divači, najstarejša turistična jama na svetu, kjer so že v prvi polovici 17. stoletja pobirali vstopnino za ogled. K sivobeli barvi kraškega kamna se lepo poda belina konj lipicancev iz kobilarne v Lipici.

Na severni strani se Kras spusti v flišna Vipavska brda in rodovitno, tudi po siloviti burji znano Vipavsko dolino. Ta na zahodu pripelje na prodnato Goriško ravan z obmejno Novo Gorico (14.638), na severozahodu pa se ravan spet dvigne v flišna vinorodna in sadjarska Goriška Brda.

Delitev sredozemskega sveta

Sredozemski svet, kjer se temperatura najhladnejšega meseca ne spusti pod ledišče, leži v neposredni bližini **Tržaškega zaliva**. Sestavlja ga šest pokrajin: 4 flišne in 2 kraški.

Slika 4: Padna je gručasta, tesno pozidana vasica, ki leži na pomolu ozkega slemena nad dolinama potokov Drnice in Piševca v Koprskih brdih. V ozadju se vidi Piranski zaliv. (Foto: Marjan Garbajs, Arhiv GI ZRC SAZU.)

Slika 5: Mesto Koper z značilnim starim sredozemskim jedrom leži na nekdanjem otoku. V ozadju je največje slovensko pristanišče. (Foto: Matevž Lenarčič, Arhiv GI ZRC SAZU.)

Na skrajnem severozahodu so gričevnata **Goriška Brda**, od vseh sredozemskih pokrajin še najmanj izpostavljena neprijetnim učinkom burje. Ta je najhujša v sosednji **Vipavski dolini**, ki se deli na Biljensko-Vrtojbenske griče, Vipavska brda, prodnato Goriško ravan, Vipavsko dolino v ožjem smislu in hribovite Vrhe. Te so vezni člen z nizko planoto **Krasa**, ki se razteza južno nad Vipavsko dolino. Jugovzhodno od Krasa se razteza flišno hribovje **Brkini**, ki jih globoko vrezana dolina Reke loči od Košanske doline na severu, proti vzhodu pa se znižujejo v kotlinsko razširjeni zgornji del doline Reke. Južno od Brkinov ležijo zakrasele pokrajine **Podgorski kras**, **Čičarija in Podgrajsko podolje**. Na stiku med Brkini in Podgrajskim podoljem je nastal niz slepih dolin. Južno nad njim je planotasta Čičarija, ki se na severozahodu zaključuje z razglednim Slavnikom (1028 m), proti jugozahodu pa zniža v razmeroma širok zakrasel ravnik Podgorskega krasa, ki je zaradi kraških značilnosti nekakšno južno nadaljevanje Krasa. Zahodno pod Podgorskim krasom je stopnjasta prehodna pokrajina Bržanija, onstran katere se začne flišno gričevje **Koprska brda**, ki ga razčlenjuje gosto omrežje vodotokov.

Značilnosti in zanimivosti dinarskega sveta

Proti vzhodu sredozemske pokrajine prehajajo v pokrajine dinarskega sveta. To so predvsem kraška podolja in vmesne kraške planote, ki se vlečejo od severozahoda proti jugovzhodu in zavzemajo večino južnega dela Slovenije.

Od vzhoda se planotast in zakrasel svet Gorjancev z obširnimi bukovimi gozdovi in zakraselimi planotami na ovršju prek Bele krajine, nizkega kraškega ravnika, razgibane Novomeške pokrajine z Novim mestom, dolensko metropolo (22.333), ter Kočevskega Roga in Suhe krajine proti zahodu dvigne v gozdnata in planotasta hribovja Velike in Goteniške gore ter Snežnika in Javornikov, še bolj proti zahodu pa v visoke kraške planote Hrušice, Nanosa, Trnovskega gozda in Banjšic, za katere je značilno razjedeno kamnito in močno gozdnato, človeku neprijazno površje. Poselitev je zato komaj nekaj večja kot v visokogorskem svetu. Površinski vodotoki so redki. Pogosti so suša in gozdni požari. Tradicionalni gospodarski panogi sta gozdarstvo in z njim povezano lesarstvo. Prevladujejo majhne vasi.

Vmes ležijo podolja s kraškimi polji: prometno pomembno Dolenjsko podolje, Ribniško-Kočevsko podolje s Kočevjem (9265), Notranjsko podolje z znamenitim presihajočim Cerknjskim jezerom, ki ga je pred 300 leti raziskoval Janez Vajkard Valvasor (zaradi razlage tega nenavadnega pojava so ga sprejeli v Kraljevsko društvo v Londonu), in pokrajina Pivka z mestom Postojno (8238).

Za dinarske pokrajine so značilna gručasta naselja z nepravilno razporejenimi stavbami. V nižjih legah so vasi večje, v višjih legah manjše, visoke in gozdnate kraške planote pa so skoraj neposeljene. Največ obdelovalne zemlje je na kraških poljih, kjer pa prihaja do poplav. Kmetje se zaradi neugodnih naravnih razmer preživljajo z gozdarstvom in živinorejo. Večina gospodinjstev je opremljena s telefonom, televizijo in drugimi sodobnimi napravami, kljub temu pa se slabše dostopne vasi praznijo. Upadanje števila prebivalcev je celo močnejše kot v alpskih gorovjih.

Pravo nasprotje neprijaznemu površju pa je pravljichen podzemeljski svet, ki ga je oblikovala voda. Pod dinarskimi in sosednjimi sredozemskimi kraškimi pokrajinami so odkrili že več kot 6000 jam s kapniki in drugimi jamskimi oblikami. Med njimi so tudi Škocjanske jame, ki so od leta 1986 na Unescovem seznamu kulturne in naravne dediščine in slovijo po največjem podzemskem kanjonu na svetu, dolgem 2,5 km in

Slika 6: Strmca je gručasta dinarska vasica, ki leži pod kraško planoto Hrušico nad Pivškim podoljem. (Foto: Igor Maher, Arhiv GI ZRC SAZU.)

Slika 7: Znamenito presihajoče Cerknjiško jezero leži na kraškem Cerknjiškem polju v Notranjskem podolju. (Foto: Jože Hanc, Arhiv GI ZRC SAZU.)

ponekod visokem do 130 m, ter svetovno znana turistična Postojnska jama, ki si jo v letih, ko je turistov največ, ogleda skoraj milijon ljudi na leto. Kraško podzemlje slovi tudi po živalskem svetu, ki se je prilagodil življenju brez svetlobe. Najbolj znana vrsta je človeška ribica ali močeril (*Proteus anguinus*), ki je endemit dinarskega krasa in simbol slovenskega naravoslovja.

Dinarski svet, ki pripada severozahodnemu koncu Dinarskega gorstva, torej opredeljujejo: prevlada zakraselega sveta in podzemeljskega vodnega odtoka, kraška polja, prevotljenost kraškega podzemlja, presihajoča jezera, velika namočenost in gozdnatost, usmerjenost zasebnega kmetijstva v živinorejo in gozdarstvo, redka poselitev, zgoščena v rodovitnih delih podolij, tradicionalna lesna industrija ter izjemna ekološka ranljivost.

Delitev dinarskega sveta

Dinarski svet se deli na visoki in nizki dinarski svet.

Visoki dinarski svet, ki zavzema tri petine dinarskega sveta, sestavlja 12 pokrajin, nizki dinarski svet, ki zavzema ostali dve petini dinarskega sveta, pa 7 pokrajin.

Na skrajnem severozahodu dinarskega sveta ležita planotasti pokrajini **Kambreško in Banjšice**, ki ju loči globoko vrezana dolina Soče. Jugovzhodno od tod so visoke dinarske planote **Trnovski gozd**, **Nanos in Hrušica**. Te se na severu nadaljujejo v že bolj razgibano **Idrijsko hribovje**, na jugovzhodu pa onstran Postojnskih vrat v visoki dinarski planoti **Javorniki in Snežnik**, ki ju na primorski strani obdaja **Pivško podolje z Vremščico**, na celinski strani pa **Notranjsko podolje**. Vzhodno nad njim se vzpenja svet nekoliko nižjih notranjih planot, ki se raztezajo med **Krimskim hribovjem** z Menišijo in Pokojiško planoto na severu ter **Veliko goro**, **Stojno in Goteniško goro** na jugu ter vmesnih območij nižjega sveta, predvsem nižjih planotastih **Blok**, podolij (Loški potok) in zakraselih ravnikov (Kočevskoreški ravnik). Vzhodno pod njimi se prav tako v dinarski smeri razteza **Ribniško-Kočevsko podolje**, ki ga na vzhodni strani obrobja najnižji niz dinarskih planot. Sestavljata ga **Mala gora**, **Kočevski rog in Poljanska gora**. Severozahodno od Ribniško-Kočevskega podolja leži v glavnem dolomitna, neprepustna in precej razgibana **Velikolaščanska pokrajina**. Na skrajnem severu dinarskega sveta se vse do Ljubljanskih vrat razteza **Ljubljansko barje**, najjužnejši del obsežne Ljubljanske kotline, ki severno od Ljubljanskih vrat pripada alpskemu svetu. Med Ljubljanskim barjem in razgibano **Novomeško pokrajino** se vleče **Dolenjsko podolje**, ki je razčlenjeno na niz kraških polj, slepih dolin, suhih kraških dolov, hribovij in planotic. Vzhodno od Dolenjskega podolja leži **Raduljsko hribovje**, južno pa planotasta **Suha krajina z Dobrepoljem**, ki jo dolina Krke deli na vzhodni in zahodni del. Na skrajnem jugovzhodu je pod gozdnatimi vzhodnimi obronki Kočevskega roga in Poljanske gore še **Bela krajina**, najbolj izrazit in obsežen slovenski kraški ravnik. Na severu se stopnjasto dviguje proti **Gorjancem**, ki so zaradi prevladujoče slemenitve od jugozahoda proti severovzhodu posebnost med pokrajinami dinarskega sveta.

Značilnosti in zanimivosti panonskega sveta

Na vzhodu Slovenije so pokrajine panonskega sveta, ki so gosto poseljeno in intenzivno obdelano območje, tako da gozd ne pokriva več niti tretjine vseh površin.

Ob vijugastih in počasnih rekah Muri, Dravi in Krki, na katerih so nekdaj delovali številni mlini, so obsežne, poljedelsko pomembne, a zaradi poplav ogrožene ravnine:

Slika 8: Dragonja vas je veliko obcestno panonsko ravninsko naselje sredi njiv na Dravski ravnini, v južnem delu Dravskega polja. (Foto: Jože Hanc, Arhiv GI ZRC SAZU.)

Slika 9: Lendavske gorice/Lendvahegy so razloženo naselje v istoimenskem gričevju ob meji z Madžarsko. Večina hiš stoji na slemenih, po pobočjih pa so vinogradi in njive. (Foto: Marjan Garbajs, Arhiv GI ZRC SAZU.)

Dravska ravan z Mariborom (103.961), drugim največjim slovenskim mestom, in Ptujem (11.269), najstarejšim slovenskim celinskim mestom, poznanim tudi po kurentih, pustnih maskah z bližnjega Ptujskega polja, Murska ravan z Mursko Soboto (13.857) in Krška ravan z jedrsko elektrarno blizu Krškega (7085), starodavnim mestecem Kostanjevico na Krki in naravnim rezervatom Krakovskim gozdom, ostankom nekdanjega obširnega nižinskega močvirnega gozda. Danes gozd pokriva manj kot tretjino površin, le pogosteje poplavljeni območja so še vedno poraščena z obsežnimi hrastovimi gozdovi. Zaradi gospodarnejše izrabe kmetijskih zemljišč so ljudje domove in gospodarska poslopja gradili le ob glavnih prometnicah. Nastale so velike, dolge obcestne vasi, kjer so stavbe enakomerno razvrščene v nizu na eni ali obeh straneh ceste. Hiše so pritlične, na hišnih dimnikih so pogosto velika gnezda štokelj. Za hišami se nadaljujejo obsežna kmetijska zemljišča, ki so običajno razdeljena na sklenjene proge. Kmetje se ukvarjajo predvsem s poljedelstvom in živinorejo. Ob tektonskih prelomnicah prihaja na površje termalna in mineralna voda, temelj razvoja zdraviliškega turizma (Rogaška Slatina, Radenci, Čateške Toplice, Šmarješke Toplice).

Iznad ravnin se dvigajo zaobljena slemena nizkih vinorodnih gričevij, gorice, ki so zgrajena iz slabo sprijetih kamnin, predvsem laporja, peska in ilovice, zato jih ogrožajo zemeljski plazovi. Prevladujejo razložena naselja, ki niso strnjeno pozidana, ampak so med hišami kmetijska zemljišča. Domovi so najpogosteje razmeščeni po vrhovih slemen. Pod njimi so na prisojnih legah vinogradi, ki dajejo kakovostno vino, in sadovnjaki, na osojnih pa gozd. Kmetje se ukvarjajo predvsem z vinogradništvom in sadjarstvom. Sredi vinogradov stojijo leseni klopotci, ki v vetru ropotajo in podijo ptice. Veliko slemenskih hiš so preuredili v počitniške hišice.

Delitev panonskega sveta

Delitev panonskega sveta temelji na menjavanju ravnin in gričevij. Ponekod tečejo meje med med posameznimi gričevji po izrazitih rečnih dolinah, pomembne ločnice pa so tudi hribovite pregrade Boča, Donačke gore in Maclja ter Rudnice in Orlice, ki se kot nekakšni tujki iz alpskega sveta zajedajo daleč na vzhod.

Tretjino panonskega sveta pokrivajo ravnine. Najbolj na severu leži ob Muri **Murska ravan** z Apaškim in Murskim poljem ter Dolinskim in Ravenskim, največje sklenjeno območje ravnega sveta v Sloveniji, ob Dravi je **Dravska ravan**, ki jo sestavljata Dravsko in Ptujsko polje, najbolj na jugu pa je ob sotočju Krke, Sotle in Save **Krška ravan**, ki se deli na Šentjernejsko, Krško in Brežiško polje ter Zakrakovje in Krakovski gozd.

Gričevja zavzemajo dve tretjini panonskega sveta. Najbolj na severu ležita gričevji **Goričko** in **Lendavske gorice**, med Dravo in Muro so **Slovenske gorice**, največja slovenska panonska pokrajina, južno od Pohorja so **Dravinjske gorice**, južno od Dravinje pa usadna pokrajina **Haloze** in nad njimi razgledna **Boč in Macelj**. Na severovzhodnem robu Posavskega hribovja ležita **Voglajnsko in Zgornjesotelsko gričevje** ter **Srednjesotelsko gričevje**, vzdolž jugovzhodnega roba pa **Krško, Senovsko in Bizeljsko gričevje**.

Literatura in viri:

- Geografski informacijski sistem Geografskega inštituta ZRC SAZU. Ljubljana.
Kladnik, D., 1996: Naravnogeografske členitve Slovenije. Geografski vestnik številka 68. Ljubljana.
Natek, K., Perko, D., 1994: Razgled po pokrajini. Pozdravljena Slovenija. Ljubljana.
Perko, D., 1995: Slovenija in njene pokrajine. Mali atlas Slovenije. Ljubljana.
Perko, D. 1997: Slovenske pokrajine. Šolska karta Slovenije v merilu 1:500.000. Ljubljana.

Summary

Slovenia at the Junction of Major European Regional Units

Slovenia is a country of exceptional landscape variety: it lies in the middle of Europe in a circle with a diameter of only 150 kilometers, where the high Alps with pre-Alpine hills and valleys, the flat Pannonian Plain with its fringe of hillocks, the karst world of the Dinaric Mountains with its karst plateaus and small valleys tucked between them, and the Mediterranean world with the soothing influences of the Adriatic Sea intersect and intertwine.

Diversity and the transit character of its regions are Slovenia's main geographical features which give the country its recognizable identity.

Several regionalization maps have been drawn up by Slovene geographers. Each of them has its strong points as well as some flaws. The latest regional map of Slovenia is the work of experts from two Slovene geographical research institutions: the Geographical Institute of the Scientific and Research Center of the Slovene Academy of Sciences and Arts, and the Geography Institute. It hinges upon natural landscape features and the social factors closely associated with them, for example, the use of land, the location and ground plan of settlements. No effort was spared to unify the criteria used in drawing up borders and to standardize the names of particular regions.

On the basis of geographical criteria, Slovenia is divided into four major regions (macroregions): the Alpine, the Pannonian, the Dinaric and the Mediterranean world. Macroregions are further divided into 48 midiregions.

Mitja Zupančič, Vera Smole
**Primerjava med kartami fitogeografskih, dialektoloških in
etnoloških območij Slovenije**

Izveden je poskus primerjanja kart fitogeografskih, narečnih in etnoloških območij Slovenije. Zanimivo je, da se meje omenjenih območij medsebojno relativno dobro skladajo. Skupni dejavniki, ki definirajo območja, so predvsem geografske, orografske, reliefne in klimatske razmere, gozdnatost pokrajine ter zgodovinski razvoj (flore, vegetacije, jezika in etnoloških prvin).

The attempt to compare the maps of phytogeographic, dialectical, and ethnologic regions in Slovenia has been accomplished. It is interesting that the borders of mentioned regions are reciprocally of relatively good correspondence. The common factors, defining the regions, are above all geographic, orographic, relief, and climate conditions, the woodiness of the landscape as well the historical development (of flora, vegetation, language, and ethnologic elements).

Uvod

Morda se nam bo zdel prispevek vprašljiv, kaj imajo skupnega fitogeografska, dialektološka in etnološka karta območij? Predvsem se bomo poglobili v primerjavo fitogeografske in dialektološke karte. Vsebini kart sta si zelo različni: prva izvira iz humanističnih, druga pa iz naravoslovnih raziskav, vendar imata kljub temu podobne površinske delitve. Sprva nas je to presenetilo, toda po globljem razmisleku se nam je zdelo logično in razumljivo. Poskušali bomo pojasniti relativno podobnost delitve slovenskega ozemlja predvsem iz fitogeografskega in manj iz narečnega vidika.

Za osnovo smo vzeli prvo fitogeografsko delitev po M. Wrabru (1969). Drugi fitogeografski delitvi (Zupančič et al. 1987, Zupančič & Žagar 1996) sta verjetno za našo primerjavo prenatanni in bi povzročili navidezno nejasnost. Uporabili ju bomo le tam, kjer nam bosta pomagali do kakšne preciznejše ugotovitve.

Druga osnova je Karta slovenskih narečij T. Logarja in J. Riglerja (1983), z upoštevanjem novejših raziskav prirejena po Ramovševi Dialektološki karti slovenskega jezika (Ramovš 1931), v naslednjih izdajah dopolnjena z besedilom T. Logarja (1990, 1993).

Dialektološke raziskave se nadaljujejo in morda bi nekoč kazalo primerjati novejšo fitogeografsko karto in novejšo karto slovenskih narečij. Ker pa sta obe karti že rezultat mlajših diferenciacij, vsaj z dialektološkega stališča ne bi bila odveč primerjava z Riglerjevo narečno delitvijo slovenskega jezika na osnovi dolgega vokalizma, ki jo je postavil približno v sredo 14. stoletja in nakazuje današnje narečne skupine kot združbe posameznih, kasneje nastalih narečij in govorov (Rigler 1986: 159).

Določeno podobnost med fitogeografskimi in etnološkimi območij Slovenije je nakazal T. Cevc (1990: 55): "Presenetljivo je, da je zemljepisna razdelitev rastlinskih območij podobna razporeditvi etnoloških in zemljepisnih območij na Slovenskem." Ob pogovoru o Cevčevi razpravi sta nas dr. Marija Stanonik in Sinja Zemljič-Golob opozorili na Vurnikovo (1929) in Novakovo (1958, 1970, 1980, 1990) delitev etnoloških območij. Zanimiva je Vurnikova ugotovitev (1929: 30): "Kmečka hiša je po svojem ustroju vedno prilagodena geografsko-terenskim, klimatično-vremenskim razmeram, v katerih živi, dalje pa je tudi zrcalo socialnih, gospodarskih razmer in še več: priča je o stopnji civilizacije, odraža kmečki način mišljenja in življenja, da celo o psiholoških svojstvih stanovalcev in o njih estetskem prepričanju nam nudi važne podatke." Prvi del Vurnikovega razmišljanja velja tudi za naša fitogeografska območja. Nič manj zanimivi niso podatki iz Novakove razprave (1958: 5-6), kjer opozarja, da so "/.../dialektologi skušali že leta 1841 podati natančnejši oris meje narečij slovenskega jezika /.../" in dalje: "Tudi tu /v etnologiji, op. avt./ je naredil prvi poskus Murko, ki je v razpravi o slovenski hiši pokazal na tri kulturna območja." Razprava Murka je bila objavljena l. 1906. Novak gre v časovnem zaporedju dalje in opozarja: "Za Mantuanijem je šele Stanko Vurnik poskušal zlasti ob študiju slovenske kmečke hiše in ljudske glasbe klasificirati našo ljudsko kulturo v razna območja." Nato Novak (1958: 24-26) opredeli in opiše kulturna ali etnološka območja na Slovenskem. Kasneje Novak (1970) izda karto etnoloških območij, ta ista karta, brez navedbe avtorja, se pojavi l. 1980 v knjigi Slovensko ljudsko izročilo in končno izide v njegovi razpravi Prostorska in kulturno genetska povezanost slovenske ljudske kulture z Evropo (1990: 48), kjer na koncu razprave opozori: "Nadrobneje sem obravnaval vprašanja o etnoloških območjih na Slovenskem v delih: /.../", ta slede po naslednjem časovnem zaporedju: 1952, 1958, 1960, 1970, 1974.

Etnološka območja Slovenije so bila postavljena oziroma so bila predmet razprav skoraj v istem času kot fitogeografske delitve Balkanskega polotoka (Adamović 1906, Beck 1907, 1908), kar deloma velja tudi za Slovenijo. Prav tako so se v istem času začela intenzivna tovrstna raziskovanja fitogeografskih in etnoloških območij Slovenije po drugi svetovni vojni. Časovno pa so na prvem mestu dialektološke raziskave območij Slovenije, z njimi pa tudi klasifikacije narečij (Sreznjevski 1841, 1842, Šafačik 1842, Ramovš 1931) Da so tudi na razvoj slovenskega jezika v posamezna narečja in govore močno vplivali t. i. zunajjezikovni dejavniki, so opažali tudi jezikoslovci - dialektologi: Sreznjevski (1841) je narečno razdrobljenost pripisoval odsotnosti industrije in majhnemu gibanju prebivalstva; Ramovš (1931: 23) pa opozarja: "Pripomnim le še, da sem pri sestavi karte uvaževal nad 1000 lingvističnih pojavov in njihov obseg. Sproti sem seveda tudi upošteval skupnosti med posameznimi dialekti, določal njihovo sorodstveno razmerje, sledil po razvojnih jezikovnih gibih, premikanju ljudstva, zasledoval kolonizacijo slovenske zemlje, sploh fakta historične geografije in geomorfologije; razširjenost (ali skupnost) lingvističnih potez, ki je plod prometa, nam ob strani zgodovine slovenskih pokrajin in strukture tal naše zemlje postane razumljiva in jasna.", pri raziskavi dolenskega narečja je ugotovil naslednje: "/.../ da vlada v njem neka posebna

mirnost, rekel bi skoro počasnost. Za vse to morajo tudi biti posebni vzroki, ki jih pač ni iskati drugje kot v načinu življenja na Dolenjskem sploh; ta način življenja pa zavisi predvsem od zemljepisnih prilik. Kdor je hodil po dolenjskih gričih in dolinah in opazoval življenje in nehanje Dolenjcev, mora opaziti, da bije isti ritem, ista žila tudi v dolenjskem narečju.”

Po M. Wrabru (1969) delimo Slovenijo na šest fitogeografskih območij in to: alpsko, submediteransko, subpanonsko, preddinarsko in predalpsko območje. Narečij in izrazitih govorov je po sedaj veljavni narečni karti (Logar, Rigler 1983) več kot štirideset (36 narečij in 12 govorov), te pa razvrščamo v sedem narečnih skupin: koroška, primorska, gorenjska, dolenjska z belokranjskimi narečji, štajerska in panonska narečna skupina (Logar 1990, 1993). Pri primerjavi bomo upoštevali le narečja in govore v mejah današnje Slovenije, ker fitogeografska karta seže le do državnih meja, čeprav bi brez zadreg tudi fitogeografi opredelili celotno etnično ozemlje Slovencev.

Fitogeografska območja definirajo ekološke razmere: klima, geološka podlaga z reliefom, posredno še tla in vodovja, ter naravoslovna komponentna: flora, vegetacija, palinologija s paleovegetacijo, oziroma zgodovinski razvoj flore.

Tudi jezik ima večtisočletni razvoj, ki so ga usmerjali mnogi notranji in zunanji dejavniki. Od zunanjih dejavnikov je na narečno členitev vplivalo naseljevanje Alpskih Slovanov od severa preko Karpatov in od jugovzhoda ob Savi in Dravi navzgor, zgodnja upravno-politična razdelitev slovenskega ozemlja in njen zgodovinski razvoj, cerkveno-upravna organizacija parafar in kasnejših far, kolonizacija neslovenskih prebivalcev, razvojno zaostajanje obrobni in hitrejši razvoj prometno bolj razgibanih območij, deloma turški vpadi. Med najpomembnejšimi pospeševalci narečne členitve pa so vendarle bila tudi *gorovja, hribovja in obsežni gozdovi*. Slednji so neposredno vplivali na današnjo ostro narečno mejo med gorenjskim narečjem in rovtarskimi govori na Sorškem polju; verjetno so povzročili tudi poseben govor na Dovjem in v Mojstrani in prav tako posebno narečno stanje v Tuhinjski dolini (Logar 1975, 1993: 5-15).

Skušali bomo opisati naravoslovne razmere oziroma pojave čim bolj preprosto in mimo v novejšem času ustaljene mednarodne terminologije.

Območja

Alpsko fitogeografsko območje (1) zavzema Julijske in Kamniške oziroma Savinjske Alpe, Karavanke in Pohorje vse do dolinskih leg. Danes smo to območje upravičeno zožili zgolj na gorski svet. (Zupančič et al. 1989). Pri naši primerjavi bomo upoštevali nekoliko korigirano fitogeografsko delitev po M. Wrabru (1969). Klima je alpska, lahko bi jo označili kot alpsko-kontinentalno, z mrzlimi zimami in hladnimi kratkotrajnimi poletji. Povprečna letna temperatura je 4° C, padavin je povprečno od 1700 do 3000 mm letno, ki si jih skoraj enakomerno delita dež in sneg. Geološko podlago gradijo karbonatne (apnenci, dolomiti, morene) in nekarbonatne (silikati, prodornine, globočine) kamnine, kjer so alpska tla, plitva do srednje globoka, skeletna, pokarbonatna ali rjava tla oziroma kislja rjava tla. Območje zajema orografsko razgiban svet od podgorskega (600-800 m nad morjem) do visokogorskega – alpskega sveta (Triglav 2863 m n. m.) z bogato razvejanim reliefom (jarki, grape, grebeni, vrhovi, zatrepji, krnice, koti, krme, tamarji idr.).

Najvišje predele porašča negozdna, to je naskalna in alpska traviščna vegetacija ter vegetacija snežnih dolinic. Nižje ležijo najvzhodnejša visoka barja. Floristično jih označujejo nekatere za Alpe značilne rastlinske vrste, endemiti (znak zanje je #) in jugovzhodnoev-

ropsko-ilirske vrste (znak zanje je *): modrikasti repnjak, mala veternica, ozkolistna preobjeda#, humolični kamnokreč, okroglostni mošnjak, Kernerjev mošnjak, Wulfenov jeglič, gola bilnica#, julijski mak#, alpska zlatica, Sauguierijeva zlatica, mlahava bilnica#, Froelihov svišč, Hohenwartov kamnokreč#, Zoisova vijolica, kamniškoalpska preobjeda#, kamniška ivanjščica#, kamniška murka#, škrlatni luk#, gola mahovnica, dlakava mahovnica, navadna rožmarinka, močvirska grezulja, rosike, šotni mahovi idr.

Gozdne pasove, od višin do nižin, gradi vegetacija ruševja, smrekovja in bukovja. Zaradi antropozoogenih vplivov se pojavljajo še macesnovja in sekundarna smrekovja. Tod prevladujeta drevesni vrsti smreka in bukev, v višinskem zaporedju; najvišje rušje, nato smreka in bukev, vsem pa je primešan macesen. Alpski gozdno-grmiščni prostor označujejo nekatere rastline, med njimi tudi posebnosti: dlakavi sleč, slečnik, migalični šaš, šotni mahovi, rjasti sleč, okroglostna škržolica*, alpska vudsovka, Matthiolova kortuzovka, (cemprin), snežnobela bekica, trilistna veternica*, črni teloh*, julijski ušivec# idr.

Visokogorje in sklenjena gozdnata območja so prepreke, ki se končujejo v osamljenih zatrepih, krnicah, kotih, krmah in tamarjih. Težja prehodnost, celo izolacija in tamkajšnje razpoložljivo gradbeno gradivo so narekovali posebno gospodarjenje z gozdom in uporabo lesa. V alpskem svetu so predvsem uporabljali smrekov in macesnov les za gradnjo ter bukev za kurivo in nekatera orodja in dele pri vozilih. Človeku se je izoblikovalo življenje, ki se je prilagodilo klimatskim, talnim, reliefnim razmeram; torej naravi. V alpskem območju so se v višjih legah križali kmetijski in gozdarski interesi, nižje je prevladovala enakomerna gozdarsko-kmetijska izraba prostora.

Skladno z ekološkimi razmerami je tu tudi pisanost narečij precejšnja, saj pripadajo kar štirim narečnim skupinam. V alpskem fitogeografskem območju se govori primorsko obsoško narečje, severni del gorenjskega narečja z ziljsko-gorenjskim kranjskogorskim govorom, štajersko zgornjesavinjsko narečje s solčavskim govorom, severni del srednjesavinjskega narečja, južnopohorsko narečje s kozjaškim govorom in koroško severnopohorsko-remšniško in mežiško narečje.

Predalpsko fitogeografsko območje (6) se razteza v dolinskem in podgorskem pasu pod Alpami. Deloma je podobno alpskemu območju, vendar je svet bolj odprt. Klima je ugodnejša, bolj ali manj kontinentalna, še z dovolj padavinami (1300–2300 mm) in nekoliko toplejša kot v alpskem svetu (4,5–9°C). Prevladujejo nekarbonatne kamnine, ob vodotokih je aluvij. Nad dolinskim svetom se vzdiguje sredogorje, ki je reliefno precej razgibano. Nadmorske višine so v višinskem razponu od 300 do 1500 m n. m.

Za predalpski dolinski svet je značilno, da ga poraščajo hrastovo-belogabrovi gozdovi. Večinoma pa so ti spremenjeni v obdelovalne površine. Tam, kjer so bila tla preplitva, skeletna ali celo skalovita, so ostanki hrastovo-belogabrovih gozdov. Na njihovih degradiranih rastiščih se je zarastel drugotni rdečeborov gozd. Ta gozd porašča, kot pionirska vegetacija, plitva tla na rečnih nanosih. Glavnino predalpskega območja porašča podgorsko, srednjegorsko in višjegorsko bukovje od 600–1500 m n. m. Zmerno vlažna talna in zračna rastišča naseljuje jelovje. Zaradi človekovega gospodarjenja in njegove želje po hitrorastočem gradbenem lesu je v vseh opisanih gozdovih pospeševana smreka. Hrast graden je bil kot gradbeni les v precejšnji meri izkrčen. V ugodnih ekoloških razmerah prevladuje kmetijski interes, zastopan z dobro situiranimi kmetijami, v neugodnih pa gozdarski interes.

Relativno značilna je naslednja flora predalpskega območja Slovenije:

– na severozahodu: snežnobela bekica, Berinijev otavčič, jesenska vilovina, bodeča lobodika, zlatolaska, Scheuchzerjev repuš, drobnocvetni peteroprstnik, ozkolistna pre-

objeda; rosničasta krebujica, pisani grahor*, travnolistna perunika*, montpellierski nageljček*, kolenčasta krvomočnica*;

– v osrednjem delu: peterolistna konopnica, zasavska konopnica*, navadno tevje*, trilstna veternica*, velika mrtva kopriva*;

– v vzhodnem delu: okroglostna lakota, okroglostna škržolica*, omejelistna zlatiča, Borrerova glistovnica, Tavelova glistovnica idr.

Predalpski svet Slovenije je odprt z obsežnimi dolinami v smeri severozahod-jugovzhod in zahod-vzhod. Prehod je lahek, z živahnim prometom in odprt mnogim vplivom. Naseljenost dolin je velika, nekoliko manj v podgorskem in še manj v srednjegorskem pasu. Višjegorski pas je nenaseljen, gozdnat, prekinjen s pašniki. Za gradbeni les sta se uporabljala hrasta graden in dob, ki ju je človek precej izkrcil in nadomestil s smreko in rdečim borom. V vzhodnem delu predalpskega sveta se je poleg smreke uporabljala za gradnjo prvotna jelka. Bukev in beli gaber sta služila za kurjavo. Človek je tu živel precej lažje kot v alpskem svetu, gozdovi so tod gospodarsko bogatejši in donosnejši. Z izkrcitvijo gozdov so nastale donosne kmetijske površine. Zaradi lažje dostopnosti oziroma prehodnosti je bilo to območje izpostavljeno raznim sosednjim in tujim gospodarskim, družbenim, etnološkim, jezikovnim idr. vplivom.

V okviru predalpskega fitogeografskega območja Slovenije so naslednja narečja:

– na zahodu: jedro rovtarske narečne skupine (del tolminskega, poljanskega, škofjeloškega in črnovrškega ter pretežen del horjulskega in cerkljanskega narečja);

– v osrednjem delu: gorenjsko selško narečje, južni del gorenjskega narečja z vzhodnogorenjskim govorom;

– na vzhodu: zahodni del posavskega (zagorsko-trboveljski, laški in zahodni del sevniško-krškega govora) in kozjansko-bizeljskega narečja, zahodni rob srednjestajerskega in pretežen del srednjesavinjskega narečja.

Dinarsko fitogeografsko območje (2) obsega Trnovski gozd, Idrijske Javornike, Nanos, Javornike in Snežniško pogorje do hrvaške meje. Osamelec dinarskega območja je še v Kočevskem Rogu. Za dinarsko območje je značilna velika namočenost, tu pade od 2000–3500 mm padavin. Povprečne letne temperature se gibljejo med 3 in 5°C. Klima je humidna, dinarsko-kontinentalna. Kamnine so karbonatne, prevladujejo apnenci, redkejši so dolomiti. Tla so večinoma rjava pokarbonatna, različnih globin, ki so primerne za gozd, manj rodovitne so rendzine. Orografska in reliefno je to razgiban kraški svet, poln vrhov, hrbtov, dolin, uval, dolinic, udorov, vrtač, jam, žlebov in drugih kraških pojavov. Višinski razpon je do 800 (600) do skoraj 1800 m n. m. (Snežnik 1796 m).

Dinarsko območje Slovenije je floristično bogato zaradi karbonatne matične podlage, zemljepisne lege in zgodovinskega razvoja flore. Tod so velikokrat stične točke alpskih rastlin, ki imajo svojo skrajno jugovzhodno mejo, oziroma balkansko-dinarskih rastlin, ki imajo skrajno severozahodno mejo. Najvišje nadmorske višine (subalpski pas) poraščajo subalpska dinarska travnišča in vegetacija skalnih razpok. Subalpski pas tu in tam še porašča ruševje in bukovje. Višjegorski in srednjegorski pas porašča mešani gozd bukve in jelke ter čisti bukov gozd. Floristične posebnosti v negozdni vegetaciji so: kranjski jeglič#, idrijski jeglič#, rebrinčevolista hladnikija# na zahodu ter deljenolistna črnobina^B (^B je znak za balkansko-dinarske vrste), travnolistna vrčica^B, Skopolijev repnjak^B, balkanska materina dušica^B, Malijeva konjska kumina^B, lepničastolistni grintavec^B, Kitaibelov šas^B, bodeča bilnica^B, nizki slanozor^B, liburnijski sviščovec#, velebitski črnilec^B na vzhodu. V gozdni in grmiščni vegetaciji so razlikovalnice za dinarsko območje sledeče vrste: jesenska vilovina*, navadni strček*, velevetni

čober*, ki so bolj ali manj razširjene povsod v dinarskem območju; trilstna veternica*, spomladanska torilnica*, vanež*, ki so razširjene v vzhodnem delu strnjenege dinarskega območja, ter mnogolistna konopnica*, topolistni javor*, zasavska konopnica*, ki so razširjene predvsem v osamelcu dinarskega sveta v Kočevskem Rogu.

Območje je redko naseljeno, strnjeno gozdnato ter orografsko in reliefno razgibano, kar pomeni precejšnjo pregrado in slabo prehodnost. Poseljene so doline, ki so večinoma polmrazišča ali mrazišča (npr. Babno polje). Za gradnjo se je uporabljala jelovina, ki je bila edina na razpolago. Rastiščne razmere jelovine visokega krasa so drugačne od onih v predalpskem svetu na nekarbonatnih tleh. Ustno izročilo pravi, da je visokokraška jelovina, ki je rasla na karbonatnih tleh, uporabnejša od jelovine, rastoče na kislih tleh predalpskega sveta. Zaradi sklenjenih gozdnih površin prevladuje gozdarski interes.

Posamezne vegetacijske oblike (npr. gozd jelke in bukve) se pojavljajo na velikih strnjenih površinah, tako se tudi na velikih površinah pojavljajo narečja:

- na zahodu: severovzhodni rob kraškega, vzhodni rob notranjskega narečja, pretežen del cerkljanskega in črnovškega narečja;
- na vzhodu: zahodni del dolenskega narečja in kostelski govor.

Preddinarsko fitogeografsko območje (5) zajema osrednjo in vzhodno Dolenjsko ter Belo krajino. Klima je kontinentalna z vročimi poletji, kjer pade od 1000–1600 mm padavin in se giblje srednja letna temperatura med 7 in 10°C, odvisno od nadmorske višine. To je dolinski in gričevnat svet v nadmorski višini od 200–700 m. Geološko podlago večinoma grade apnenci in dolomiti, vmes so večje ali manjše površine klastičnih sedimentov, pleistocenski nanosi, diluvialne ilovice in skrilavci. Tla so večinoma rjava pokarbonatna na karbonatni podlagi, na nekarbonatni podlagi pa kislja rjava tla. Reliefno je svet blago valovit, kjer se menjavajo griči in holmi s širokimi in ožjimi dolgimi ali krajšimi dolinami. Svet je odprt, prehodan, edino na zahodu ga zapirajo višja pogorja dinarskega območja.

V dolinskem svetu so bili gozdovi belega gabra in hrastov večinoma izkrčeni in spremenjeni v poljedelso površino. Ostali so tam, kjer rastišča niso bila primerna za poljedelstvo. Ta rastišča naseljuje beli gaber, graden in dob. Gričevnati svet porašča bukev. V teh gozdovih so relativne značilne vrste:

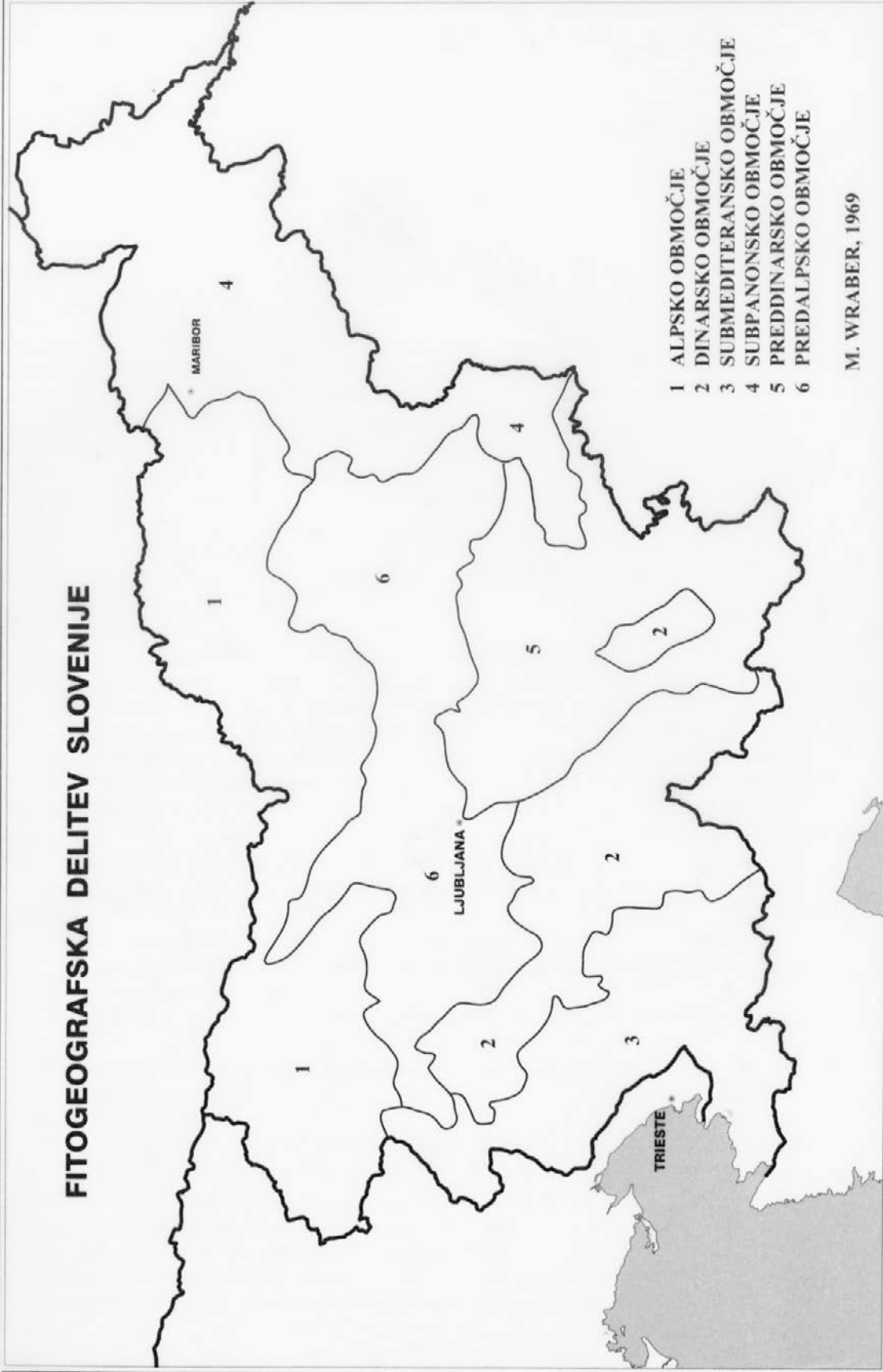
- na zahodu: rdeča relika*, navadni ruj, triroba košeničica*, kolenčasta krvomočnica*, peterolistna konopnica*, spomladanska torilnica*, širokolistna lobodika*;
- na vzhodu: mnogolistna konopnica*, temnoškrlatni teloh*, topolistni javor*, alpski vimček*, navadna jarica*.

Tako na zahodu kot na vzhodu preddinarskega območja se bolj ali manj pojavljata Blagajev volčin* in Hladnikov grintavec*.

Preddinarsko in dinarsko območje sta si glede pojavljanja jugovzhodnoevropsko-ilirskih vrst podobni. Te rastlinske vrste so bolj ali manj razširjene in številčne v različnih bukovich in hrastovo-belogabrovih združbah, večinoma na karbonatni matični podlagi.

Preddinarsko območje je izredno prehodno in že dolgo naseljeno zaradi lahkega dostopa skoraj iz vseh smeri. Ugodne reliefne razmere so omogočile že zgodnjo dejavnost človeka in njegovih živalskih spremljevalcev. Zato se na pokrajini pozna močan in dolgotrajen človekov vpliv, ki je precej spremenil prvotno gozdnato pokrajino, kjer je v precejšnji meri izkrčil gozdove za poljedelske površine. Izsekaval je predvsem gradbeni les, in sicer graden in dob, tako da so nastali enovrstni gozdovi belega gabra. Beli gaber in bukev pa je izkoriščal za kurjavo. V gozdovih je na splošno ekstenzivno gospodaril, kar se kaže v enostranskem sekanju uporabnih drevesnih vrst in nato še v pretiranem steljarjenju. V preddinarskem območju prevladuje kmetijski interes.

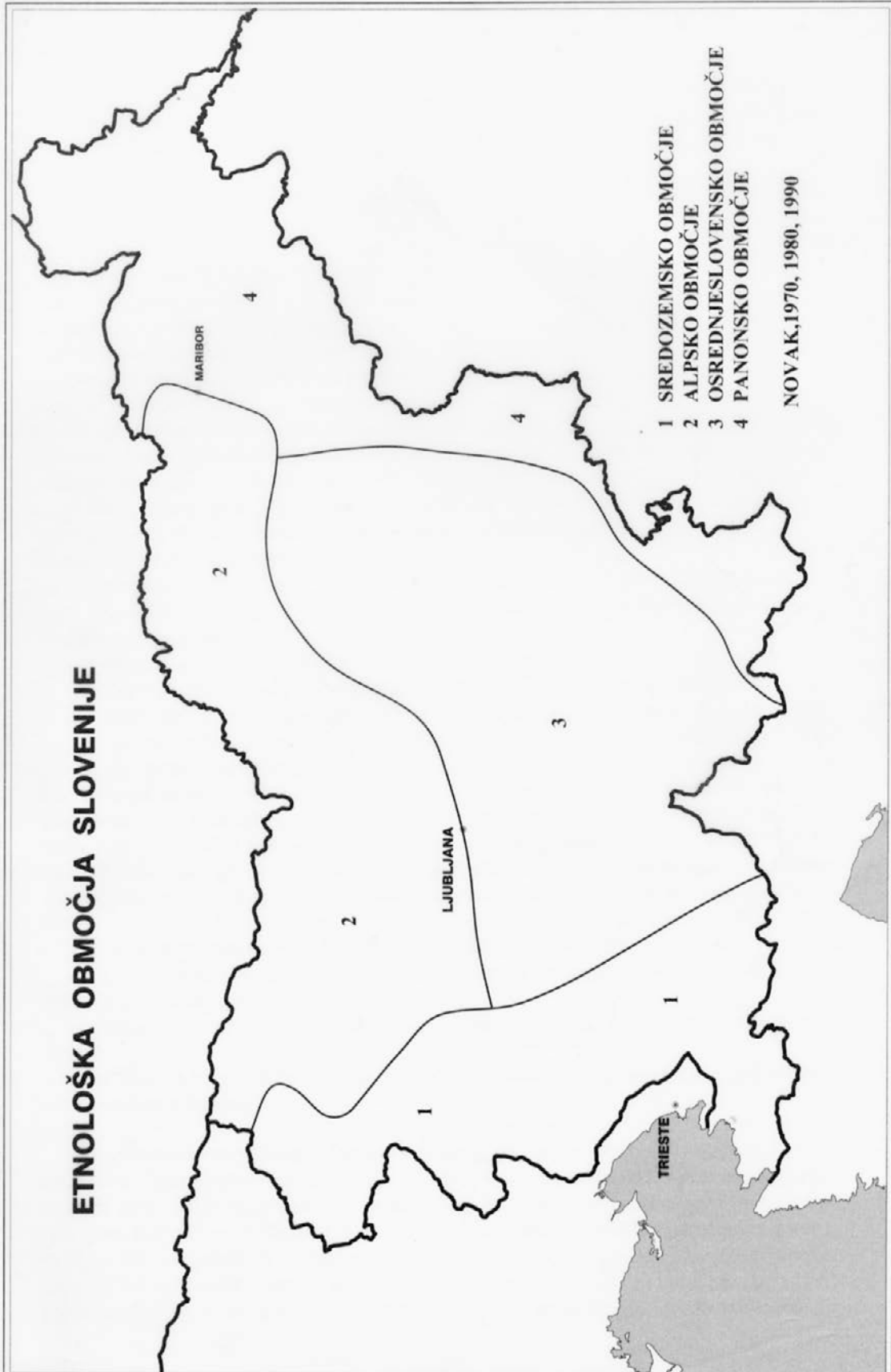
FITOGEOGRAFSKA DELITEV SLOVENIJE

- 1 ALPSKO OBMOČJE
- 2 DINARSKO OBMOČJE
- 3 SUBMEDITERANSKO OBMOČJE
- 4 SUBPANONSKO OBMOČJE
- 5 PREDDINARSKO OBMOČJE
- 6 PREDALPSKO OBMOČJE

M. WRABER, 1969

ETNOLOŠKA OBMOČJA SLOVENIJE

- 1 SREDOZEMSKO OBMOČJE
- 2 ALPSKO OBMOČJE
- 3 OSREDNĀSLOVENSKO OBMOČJE
- 4 PANONSKO OBMOČJE

NOVAK, 1970, 1980, 1990

Glede narečij je preddinarsko fitogeografsko območje precej enotno, saj gre vključno z mešanimi govori (kočevski, pa tudi obe belokranjski narečji) za dolensko narečno osnovo, kamor so nedavno (Ramovš 1931, 1935) spadali tudi vsi govori posavskega narečja.

Subpanonsko fitogeografsko območje (4) vključuje Prekmurje, Slovenske Gorice, Prlekijo, Haloze, vzhodno Štajersko in Bizeljsko-Krško kotlino. Klima je izrazito kontinentalna z vročimi poletji in hladnimi zimami. Povprečna letna temperatura je 10°C, v vegetacijski dobi 14–16°C. Padavin je povprečno letno na skrajnem vzhodu območja okoli 600 mm, na zahodu pa okoli 1000 mm. Geološko podlago gradijo pliocenski sedimenti in holocenski aluvialni prod, na jugovzhodu območja pa deloma apnenec. Tla so rjava do kisljaka. Subpanonsko območje ima največje dolinske površine v nadmorski višini 220–260 m, ki na severu in jugu prehajajo v razgiban gričevnat svet (do 400 m) z blago valovitim in zaobljenim reliefom.

Na splošno je v subpanonskem fitogeografskem območju malo gozdov, še največ jih je v osrednjem in jugovzhodnem delu in deloma na Goriškem (Prekmurje). Gozdovi so zlasti v dolinskem svetu spremenjeni v poljedelske površine. Tako so v dolinskem svetu le ostanki hrastovo-belogabrova in dobovja. Hladne lege gričevij porašča bukovje. Na Goriškem so ponekod bukovja spremenjena v drugotni gozd rdečega bora. Relativne značilnice subpanonskega območja so:

- v severovzhodnem delu: krhka hrbtnosa, grmičasti volčin, luskodlakava podlesnica, navadna zelenka, hostni teloh, kobulasti zelenček, drobnocvetna torilnica, širokolistna grušica;
- v osrednjem delu: gorska bilnica*, zasavska konopnica*;
- v jugovzhodnem delu: evropska gomoljščica in nožnična pasja čebula.

Subpanonsko območje je odprt svet, lahko prehoden in primeren za poljedelstvo, zato je močno vplivan in spremenjen. Najbolj rodoviten je dolinski in najmanj gričevnat svet. Krčenje gozdov se je začelo zelo zgodaj, tako je že nekaj stoletij izostal gradbeni les, ki so ga na severovzhodnem delu območja nadomestili z rdečim borom. Na jugovzhodnem delu območja je nekaj več gradbenega lesa – doba. Na splošno so gozdovi slabe rasti in močno vplivani, v njih se je in se še gospodari ekstenzivno. Poseke zasajajo z zelenim gradbenim lesom, to je z rdečim borom in deloma smreko. Kmetijstvo je pomembna panoga v tem območju, gozdarska dejavnost je le dopolnilo kmetijstvu.

Kot flora in vegetacija se podobno delijo narečja oziroma govori:

- na severovzhodu se govore narečja panonske narečne skupine (prekmursko, prleško, goričansko in haloško narečje);
- v osrednjem delu sta: pretežni del srednještajerskega in kozjansko-bizeljskega narečja;
- na jugu pa to območje sega na področje sevniško-krškega in deloma tudi vzhodnodolenskega govora.

Submediteransko fitogeografsko območje (3) zajema južno Notranjsko, Kras in Primorsko. Območje na splošno lahko uvrščamo v submediteransko podnebje, pravilneje bi rekli, da je to območje z zmerno toplim in vlažnim podnebjem in s toplim poletjem. Povprečna srednja letna temperatura se giblje od 8–12°C, temperatura pada z oddaljenostjo od morja in višjimi nadmorskimi višinami. Povprečna letna količina padavin je od 1000–1600 mm; ob morju je manj padavin, na Krasu in Goriškem pa je več padavin. Dobro polovico območja gradijo apnenci in dolomiti, slabšo polovico pa

eocenski fliš (Goriška Brda, Vipavska dolina, Koprščina, Brkini). Karbonatni in flišni svet sta razgibana, prvi bogat s kraškimi pojavi (ravniki, vrtače, grebeni), drugi gričevnat, razrezan z jarki v zaobljene hrbe, ki imajo v dnu strma plazovita pobočja. Vrhovi, grebeni in hrbti le tu in tam dosejajo okoli 1000 m n. m. (Slavnik 1028 m), večinoma med 400 in 700 m. Sicer pa sega območje do morja (0 m n. m.). Zaradi ugodne klime in razmeroma prehodnega terena je bilo območje že od davnine močno pod vplivom živali in človeka ter je danes bistveno spremenjeno in degradirano. Uničene so bile mnoge gozdne površine, ki se danes ponovno zaraščajo prek grmiščne vegetacije.

V submediteranskem fitogeografskem območju prevladujejo grmišča puhovca ali črnega gabra oziroma mešana grmišča puhovca in črnega gabra. Najtoplejše lege porašča grmišče kraškega gabra in puhovca. Relativno hladnejše lege naseljujejo gradnovi gozdovi. Na vlažnih rastiščih ob jarkih, rekah in dolinah je belogabrovje. Najvišje in hladne lege zavzema bukovje. Vodilne drevesne vrste so tod hrasti, predvsem puhavec, nato cer in graden in le tu in tam črničevje. Območje označujejo topoljubne in senčnoljubne rastlinske vrste, med njimi vrste, ki niso občutljive na različnost geološke podlage apnencev ali fliša, te so: tržaško grabljišče#, dlakavi gadnjak, pirenejsko ptičje mleko, velecvetni čober*, pritlikavi pojalnik, kraški gaber, ostrolistni beluš, bela metlina, drobnolistni gladež, črničevje, navadna žuka, južna šmarna detelja, in vrste, ki uspevajo predvsem na karbonatni matični podlagi (apnencih in dolomitih), te so: ilirski meček*, (znak (*) pomeni jugovzhodnoevropske vrste) navadna potonika*, progasti žafran*, gorska logarica*, navadni jesenček*, kaduljelistni brškin, gozdna košeničica idr.

Poseg v submediteranske gozdove in grmišča je bil zaradi pomanjkanja poljedelskih površin od nekdaj velik. Krčenje gozda na sicer majhnih, toda številčnih površinah, so bila pogosta zaradi pomanjkanja gradbenega lesa, predvsem pa lesa za kurjavo. Vse do srede štiridesetih let so ti gozdovi in grmišča trpeli zaradi paše koz. Ob opustitvi paše, in žal tudi poljedelstva, se gozd postopoma obnavlja. Življenje je tod zaradi ekoloških razmer (klima – suša, tla – kraški svet, plitva flišna tla) težavnejše, naseljenost pa je bila nekoč velika in je bil prostor precej obremenjen. Ne glede na opuščanje poljedelskih površin, ki so zaradi konfiguracije reliefa po površini majhne, vendar zaradi razmeroma ugodnih klimatskih razmer (namočenost v pomladanskih mesecih, sončnega poletja in tople jeseni) ima prednost posebna oblika kmetijstva (gojenje oljk, zgodnje povrtine, trte in sadja), ki se deli z gozdarskim interesom. Gradbeni material je kamen.

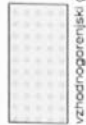
Na submediteranskem fitogeografskem območju govorijo južna primorska narečja (briško, kraško, oba govora istrskega narečja - rižanski in šavrinski), notranjsko in mešano čiško narečje.

Razprava in zaključki

Iz analize je razvidno, da imajo fitogeografske raziskave in raziskave slovenskih narečij nekatere skupne točke. Za obe raziskavi so značilni dejavniki: geografski položaj prostora, orografska razvejanost, gozdnatost, v kateri se zrcalijo oblike vegetacije oziroma prevladujoča drevesna vrsta in nje uporabnost, način življenja v prostoru, ki ga narekujejo naravne danosti: klima, geološka podlaga, hidrologija, flora, vegetacija in s tem izraba prostora. Geografski položaj je hote ali nehote oblikovan v določenem prostoru z naravnimi posebnostmi, te pa oblikujejo ali celo narekujejo pot socialni ureditvi, ki se kaže v načinu življenja, materialni ureditvi prostora, navadah, običajih, jeziku in celo umetnosti. Deviško naravo, ki jo je po zadnji poledenitvi zasedel človek, in se moral po njej ravnati, hkrati pa jo je, sicer s skromnimi uspehi, tu in tam preobliko-

gorenjsko narečje

vznohogorenski govor

soltavo govor

dolinjsko narečje

vznohoblenjski govor

srednoslovensko narečje

zgorjotesavniško narečje

solčavski govor

srednještajersko narečje

južnopohorsko narečje

kozjaški govor

kozjansko-bizeljsko narečje

posevsko narečje

zagorsko-trobovjski govor

sevniško-krški govor

laški govor

prekmursko narečje

gorčiansko narečje

prišsko narečje

hrišsko narečje

severnopohorsko-nemškiško narečje

mežsko narečje

podjursko narečje

obirsko narečje

rožnjsko narečje

ziljsko narečje

krantiškogorski govor

rezjansko narečje

obsoško narečje

tersko narečje

nadiško narečje

brinjsko narečje

kraško narečje

banjski govor

istrsko narečje

rižnjski govor

šavinski govor

notranjsko narečje

diško narečje

tolimsko narečje

baški govor

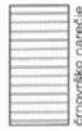
cerkljansko narečje

poljansko narečje

škočješko narečje

črnoški narečje

horjujsko narečje

severnobelokranjsko narečje

južnobelokranjsko narečje

kosteljsko narečje

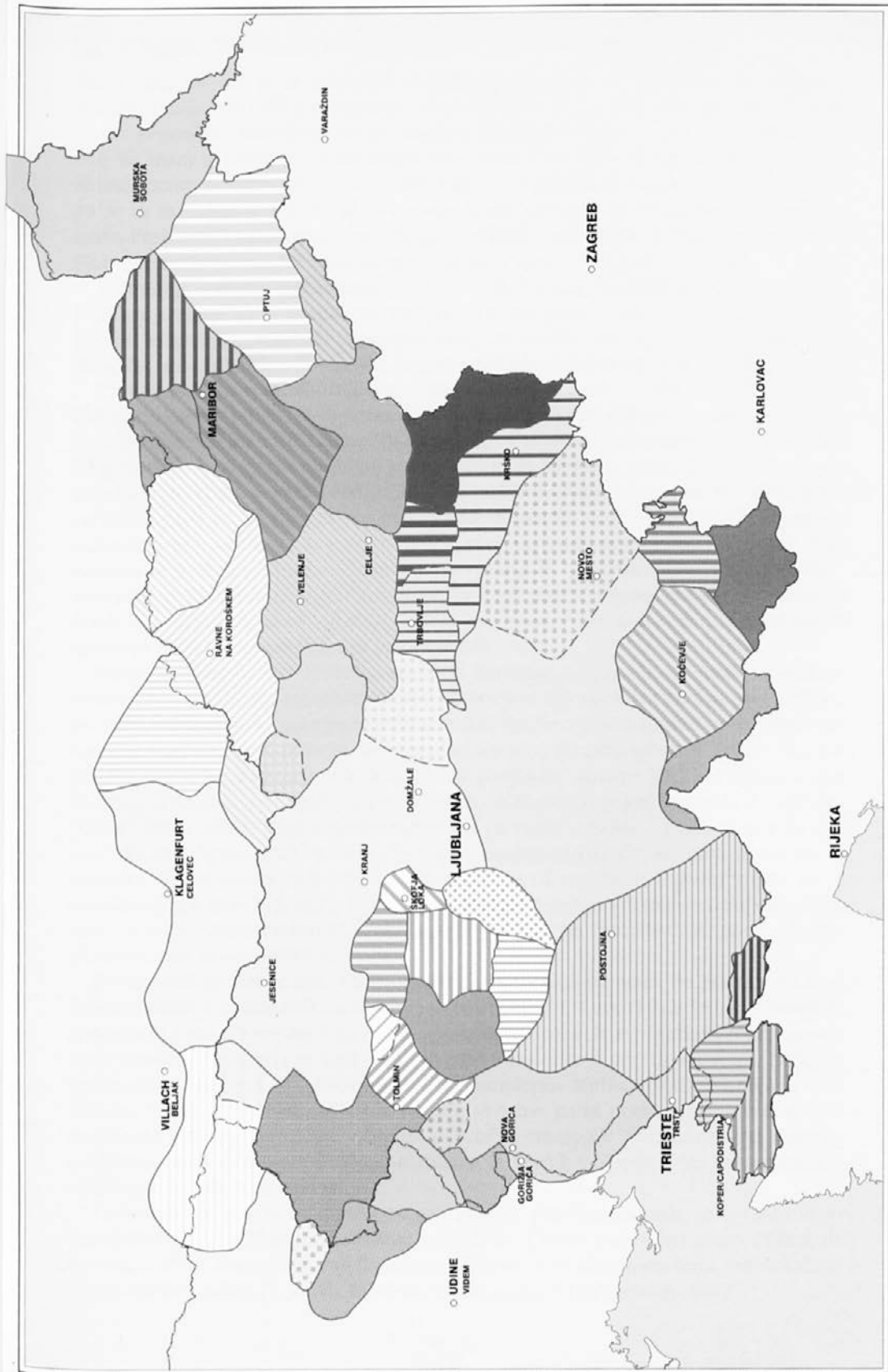

meškim kočevski govor

Na avtorski preizkus, kateri spremlja vsako priložnostno preizkušnjo, se prijavljajo študenti in študentke, ki želijo postati člani in članke Slovenske Društvene akademije študentov in študentek (SDAS) in sodelovati pri razpisih za članstvo v Slovenski Akademiji študentov in študentek (SAS) in sodelovati pri razpisih za članstvo v Slovenski Akademiji študentov in študentek (SAS).

KARTI SLOVENSkih NAREČIJ, 1. izdaja, 1998

Na preizkus, kateri spremlja vsako priložnostno preizkušnjo, se prijavljajo študenti in študentke, ki želijo postati člani in članke Slovenske Društvene akademije študentov in študentek (SDAS) in sodelovati pri razpisih za članstvo v Slovenski Akademiji študentov in študentek (SAS) in sodelovati pri razpisih za članstvo v Slovenski Akademiji študentov in študentek (SAS).

KARTA SLOVENSКИH NAREČIJ

MERILO 1:1.250.000
 1 CM NA KARTI USTREŽA 12,5 KM V NARAVI

Na osnovi pravega, vseh slovenskih, prebivalca in prebivalstva
 vseh in zlasti Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Po priporočilu
 Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Pripravi in izdal
 Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
 © SAZU in Inštitut za geografsko in topografsko IGO, Ljubljana

KARTA SLOVENSКИH NAREČIJ 1 : 1.250.000, 1. izdaja, 1988
 Izdal in prodaja Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Pripravi in izdal
 Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Pripravi in izdal
 Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
 © SAZU in Inštitut za geografsko in topografsko IGO, Ljubljana

val. Koliko se mu je to posrečilo oziroma ponesrečilo, je vidno danes. Pregrade, gorstva, gozdovi in reke so oblikovale območja, ki jih danes sistemiziramo, da so za naš razum dojemljive kategorije; so pa umetne in naravi vsiljene. V teh razmerah so se v bolj ali manj zaprtem prostoru oblikovale navade in jezik, to so narečja in govori. Skušali bomo podobnosti prostora med naravo in jezikom prikazati tabelarno, najbolj pa je to razvidno iz priloženih primerjav fitogeografske, dialektološke in etnološke karte. Presenetljiva podobnost med fitogeografskimi, narečnimi in etnološkimi območji Slovenije lahko samo dokazuje povezanost med naravo, jezikom in običaji.

Iz tabele je razvidna različnost splošnih ekoloških razmer (nadmorska višina, geološka podlaga, srednja letna povprečna temperatura, povprečna srednja letna količina padavin), vegetacije, vodilnih drevesnih vrst, drevesnih vrst, ki posebno označujejo območje, izbor značilne flore, med fitogeografskimi območji ter med narečji in govori.

Pri vegetaciji in vodilnih drevesnih vrstah opazimo, da se v vseh območjih pojavlja bukovje oziroma bukev. Vedeti moramo, da je danes (subatlantik) pri nas in v večjem delu Evrope vodilna vrsta bukev. Ta se pojavlja z različno razširjenostjo v posameznih fitogeografskih območjih, najmanj je je v submediteranskem območju. Toda bukev v posameznih fitogeografskih območjih gradi različne oblike vegetacije, t. i. geografske variante, glede na fitogeografsko razširjenost nekaterih rastlinskih vrst. Če vzamemo bukovje oziroma bukev kot stalnico, potem različnost nakazujejo druge drevesne vrste oziroma so to druge združbe. Z drevesnimi vrstami, ki "posebno označujejo območje", smo želeli prikazati različnost območij, čeprav le-te niso splošno razširjene. Pri tem smo želeli le v določeni meri nakazati, katere drevesne vrste je človek v posameznem območju pretežno uporabljal kot gradbeni les.

Fitogeografska in dialektološka območja Slovenije se najbolj ujemajo na jugozahodu in severovzhodu; submediteransko območje se lepo pokriva s primorsko narečno skupino, subpanonsko pa s panonsko narečno skupino in vzhodnimi govori štajerske narečne skupine. Tudi pretežni del koroške narečne skupine spada v alpsko fitogeografsko območje. Razumljivo je tudi to, da gorenjska narečna skupina spada v dve fitogeografski območji (alpsko in predalpsko), saj človek s svojimi takimi in drugačnimi "izumi" lahko veliko lažje kljubuje naravi kot pa "gole" rastline. Ostaneta nam še dve med različna fitogeografska območja precej razdeljeni narečni skupini: rovtarska in štajerska. Njuna velika tudi narečna razcepljenost (6 narečij in 1 govor v prvi oz. 6 narečij in 5 govorov v drugi) je lahko samo dokaz, da prebivalci teh območij niso živeli samo v raznovrstnem naravnem okolju, pač pa tudi na "prepihu", ki ga raziskujejo družboslovne in humanistične vede.

Podobnosti pa niso le med fitogeografskimi narečnimi območji. Na podobnost med fitogeografskimi in etnološkimi območji je že opozoril T. Cevc (1990: 55), ki v sklepnih spoznanjih pravi: "Kmečka hiša na Slovenskem je dozorela v posebnih zemljepisnih, zgodovinskih, kulturnih in tudi gospodarskih razmerah v več tipov, /.../'. Njegovo spoznanje se naslanja na ugotovitve starejših etnologov Murka (1906), Vurnika (1929), Novaka (1958, 1970, 1980, 1990) in drugih. Verjetno pa ni podobnosti le v tem delu materialne kulture, temveč še v drugih področjih etnologije ali celo drugod. Slutimo podobnosti tudi v etnomuzikologiji (Mantuani in Vurnik v Novak 1958: 6), umetnostni zgodovini, morda celo v literaturi.

Zavedamo se, da je prispevek tvegan poskus primerjanja med naravoslovno in humanistično vedo. Meje so abstraktne in relativne. Človek pač vedno stremi za tem, da bi naravoslovni, humanistični ali družboslovni pojav sistemiziral, pri čemer so določene poenostavitve nujne. Je morda tu vzrok tudi obravnavanim podobnostim?

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
FITOGEOGRAFSKO OBMUČJE	NADHOR. VIŠINA M	GEOLOŠKA PODLAGA	SREDNJA LETNA TEMPER. °C	SREDNJA LETNA PAČINA PAČINA DAVIN mm	VEGETACIJA	VODILNE DREVEŠNE VRSTE	DREVEŠNE VRSTE, KI POSEBNO OZNAČUJEJO OBMUČJE	IZBRANA ZNAČILNA FLORA	NARUČJE	GOVOR
ALPSKO 1	600/800-2863	apnenec dolomit morena prodornice globokline	4	1700-3000	naskalna snežne doline alpska traviška visoka harja ruševje macesnovje smrekovje bukovje, jelovje	bukev smrka macesen	ruševje macesen smrka	<i>Festuca calva</i> , <i>Aconitum angustifolium</i> , <i>Papaver julicum</i> , <i>Pedicularis julica</i> , <i>Gentiana froelichii</i> , <i>Saxifraga holzwardtii</i> , <i>Viola zoyssii</i> , <i>Primula wulfeniana</i> , <i>Aconitum tauricum</i> , <i>Leucanthemum lithopolitanicum</i> , <i>Nigritella lithopolitana</i> , <i>Allium kermesinum</i> , <i>Rhododendrum chamaecistus</i> , <i>Rhododendron ferrugineum</i> , <i>Cortusa matthioli</i>	obseško, gorenjsko (N), zgorijevskijsko, srednjepanjsko (N), južnopanjsko, severnopanjsko- remiškiško, meziško	kranjekogonski solčavski koziški
PREDALPSKO 6	600-1500	karbonatne in nekarbonatne karnine	4,5-9	1300-2300	hrastovo- belogabrovje bukovje jelovje rdecoborovje (smrekovje)	bukev beli gaber rdeči bor jelka	graden rdeči bor (smrka)	<i>Aconitum angustifolium</i> , <i>Luzula nivea</i> , <i>Leonodon bernii</i> , <i>Phytum scheuchzeri</i> , <i>Aconitum trifolium</i> , <i>Denaria pentaphyllus</i> , <i>Gallium rotundifolium</i> , <i>Hieracium rotundatum</i> , <i>Ranunculus acronitifolius</i>	cerkljansko, tolnirsko, črnovrško, poljansko, skofljsko, horjuško, gorenjski gorenjski zajgotski srednjepanjsko (W), trbovski, laški, sevniško-krški, kozjansko-bizeljsko	baški
DINARSKO 2	(600)800-1800	apnenec dolomit	3-5	2000-3500	subalpska dinarska traviška vegetacija skalnih razpok ruševje jelovo-bukovje	bukev jelka	ruševje jelka	<i>Primula carniolica</i> , <i>Primula venusta</i> , <i>Hladnikia pastinacifolia</i> , <i>Edraintium graminifolium</i> , <i>Gentianella liburnica</i> , <i>Festuca bosniaca</i> , <i>Omphalodes verna</i> , <i>Calamintha grandiflora</i> , <i>Allium victorialis</i> , <i>Denaria polyphylla</i>	kraško (NE), notranjsko, cerkljansko, črnovrško, dolenjsko (W), kosteljsko	
PREDINARSKO 5	200-700	apnenec dolomit klastični sedimenti	7-10	1000-1600	hrastovo- belogabrovje bukovje (hrastovje)	bukev beli gaber	graden beli gaber	<i>Haecquetia eppactis</i> , <i>Ruscus hypoleossum</i> , <i>Acer obtusatum</i> , <i>Epimedium alpinum</i> , <i>Daphne blagayana</i> , <i>Helleborus atrorubens</i> , <i>Eranthis hyemalis</i> , <i>Geranium nodosum</i> , <i>Genista juncea</i>	dolenjsko, severnobokranjsko, južnobokranjsko	vzhodno- dolenjski, mežani kočevski, sevnliško-krški
SUBPANONSKO 4	220-400	pliocenski sedimenti holocenski aluvialni prod	10	600-1000	belogabrovje dobovje bukovje (rdeče borovje)	beli gaber dob bukovje	dob brest (rdeči bor)	<i>Daphne genkwa</i> var. <i>arbusculoides</i> , <i>Gauidina fragilis</i> , <i>Polystichum setiferum</i> , <i>Helleborus dumetorum</i> , <i>Omphalodes scorpioides</i> , <i>Chimaphila umbellata</i> , <i>Festuca drymeia</i>	prekmursko, priško, goričansko, haloško, srednjepanjsko, kozjansko-bizeljsko	sevnliško-krški, vzhodno dolenjski
SUBMEDITERANSKO 3	0-1028	apnenec dolomit flis	8-12	1000-1600	kraskogabrovje puhovje črnogabrovje gradnovje belogabrovje bukovje	puhavec črni gaber graden bukovje	krški gaber puhavec	<i>Koeleria dymalis</i> ssp. <i>vestigiata</i> , <i>Carpinus orientalis</i> , <i>Quercus ilex</i> , <i>Crocus variegatus</i> , <i>Gladiolus illyricus</i> , <i>Coronilla emeroides</i> , <i>Paeonia officinalis</i> , <i>Dietamnus albus</i>	brško, kraško, istrsko, notranjsko, črsko	rižanski, šavrinski

Opomba: S - južno, N - severno, W - zahodno, NE - severovzhodno

Literatura

- ADAMOVIĆ, L., 1906: Die pflanzengeographische Stellung und Gliederung der Balkanhalbinsel, Wien.
- BECK-MANNAGETTA, G., 1907: Vegetationsstudien in den Ostalpen, I. – S. B. Akad. Wiss.: 1-96, Wien.
- BECK-MANNAGETTA, G., 1907: Vegetationsstudien in den Ostalpen, II. – S. B. Akad. Wiss.: 99-155, Wien.
- CEVC, T., 1990: H genezi kmečke hiše na Slovenskem. – *Traditiones*, 19: 53-87, Ljubljana.
- JUGOSLAVIJA. Ljudsko življenje v Sloveniji. – *Gospodarska zbornica*, 1970 za SR Slovenijo, Ljubljana.
- LOGAR, T., RIGLER, J., 1983: Karta slovenskih narečij. Priredila Tine Logar in Jakob Rigler na osnovi Ramovševe dialektološke karte slovenskega jezika, novejših raziskav in gradiva ISJ ZRC SAZU. Ljubljana (stenski zemljevid). Geodetski zavod Slovenije, Kartografski oddelek. Ponatis 1990 in 1993; dodano besedilo T. Logarja: Slovenska narečja.
- LOGAR, T., 1975, 1993: Slovenska narečja + karta, Ljubljana.
- NOVAK, V., 1958: Struktura slovenske ljudske kulture. – *Razprave II. razr. SAZU*, IV: 1-31, Ljubljana.
- NOVAK, V., 1990: Prostorska in kulturno genetska povezanost slovenske kulture z Evropo. – *Traditiones*, 19: 47-52, Ljubljana.
- RAMOVŠ, F., 1931: Dialektološka karta slovenskih narečij, Ljubljana.
- RIGLER, J., 1986: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. – *Razprave o slovenskem jeziku*, Slovenska Matica, Ljubljana.
- SLOVENSKO LJUDSKO IZROČILO. Pregled etnologije Slovencev, Ljubljana 1980. (Uredil A. Baš.)
- SREZNJEVSKI, I. I., 1841: O slavjanskih narečijah. – *Žurnal Ministerstva narodnago prosveščenija* 9, Sanktpeterburg.
- ŠAFARIK, P. J., 1942: *Slovansky narodopis*, Praga.
- VURNIK, S., 1929: Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp. – *Etnolog*, III: 30-71, Ljubljana.
- WRABER, M., 1969: Pflanzengeographische Stellung und Gliederung Sloweniens. – *Vegetatio*, 17 (1-6): 176-199, The Hague.
- ZUPANČIČ M., L. MARINČEK, A. SELIŠKAR, I. PUNCER, 1987: Considerations on the phytogeographic division of Slovenia. – *Biogeographia*, 13: 89-98, Udine.
- ZUPANČIČ, M., V. ŽAGAR. 1995: New views about the phytogeographic division of Slovenia, I. – *Razprave IV. razr. SAZU*, 36 (1): 3-30, Ljubljana.

*Summary***COMPARISON BETWEEN MAPS OF PHYTOGEOGRAPHIC, DIALECTICAL, AND ETHNOLOGIC REGIONS OF SLOVENIA**

The attempt to compare the maps of phytogeographic, dialectical, and ethnologic regions in Slovenia has been accomplished.

The basis for the comparison was the phytogeographic division according to M. Wraber (1969) and the dialectical regions according to T. Logar and J. Rigler (1983). At the same time I accomplished also the comparison between the ethnologic regions of Slovenia according to V. Novak (1990).

Slovenia is, according to M. Wraber (1969), divided into six phytogeographic regions: Alpine, Dinaric, Submediterranean, sub-Pannonian, pre-Dinaric, and pre-Alpine region. There are more than forty dialects and distinctive speeches (Ramovš 1931 in T. Logar 1990, 1993) arranged into seven dialectical groups: koroška, primorska, gorenjska, dolenska with belokranjska, štajerska, and panonska (T. Logar 1975, 1993).

Ecological conditions - climate, geological bedrock, orography with the relief, soil, waters and the natural component - flora, vegetation, palynology with paleovegetation or historical development of flora define the phytogeographic regions.

The dialectical regions are defined by the historical development of language, historical administrative-political and church-administrative division of Slovenia, colonisation of the non-Slovene inhabitants, traffic passage and diversity of the region, invasions of Turks, development of the pre-Slav consonants on Slovenian soil. The most important accelerator of the dialectical articulation were, nevertheless, the mountains, hills, wide forests as well political, feudal, monastic, and church-administrative borders that directed reciprocal communications and moving of inhabitants for centuries (T. Logar 1975, 1993).

The common factors, defining the regions, are above all geographic, orographic, relief, and climate conditions, the woodiness of the landscape and the historical development (of flora, vegetation, language, and ethnologic elements).

(See Table - page no. 61)

Dialects and speeches, divided by phytogeographic regions, differ from each other. Cases, when a dialect or speech is present in two phytogeographic regions, are rare. Usually the greater part of dialect or speech belongs to one phytogeographic region. Evidently there are no sharp borders for the language and nature are both "alive" with permanent transitions within the one or the other. We ought to understand certain linguistic and natural similarities between some phytogeographic and dialectical regions, for example Alpine and pre-Alpine or Dinaric and pre-Dinaric region.

We realize that our article is a risky attempt of comparison between the natural and humanistic science. The borders are abstract and relative. But man always strives for systematize any phenomenon being either natural, humanistic, or social! Maybe the reason of discussed similarities also lies here?

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
PHYTOGEOGRAPHIC REGION	ALTITUDE IN M	BEDROCK	MEAN ANNUAL TEMPERATURE	MEAN ANNUAL PRECIPITATION MM	VEGETATION	LEADING TREE SPECIES	TREE SPECIES THAT PARTICULARLY CHARACTERIZE AREA	SPECIAL EXCLUSIVE FLORA	DIALECT	SPEECH
ALPINE 1	600-800-2863	limestone dolomite montane silicate	4	1700-3000	communities of rocks, vegetation of snow-beds alpine grasslands bog vegetation heather larch wood spruce wood, fir wood, beech wood	beech spruce larch	dwarf mountain pine larch spruce	<i>Festuca calvra</i> , <i>Aconitum angustifolium</i> *, <i>Papaver jilicicum</i> *, <i>Pedicularis julica</i> *, <i>Gentiana fredrichi</i> , <i>Saxifraga hohenwauteri</i> *, <i>Viola zoyzsi</i> , <i>Primula wulfeniana</i> , <i>Aconitum tauricum</i> , <i>Leucanthemum lithopolitanicum</i> *, <i>Nigella lithopolitanica</i> *, <i>Allium kermesinum</i> *, <i>Rhododendrum chamaecistus</i> , <i>Rhododendron fermagineum</i> , <i>Cortusa matthioli</i>	obseško, gorenjsko (N), zgodnjesevniško, srednjesevniško (N), južnopohorsko, severnopohorsko- reniško, meziško	kranjskogorski solčavski koziški
PRE-ALPINE 6	600-1500	calcareous stoniness silicate	4,5-9	1300-2500	oak-hornbeam wood beech wood fir wood Spruce pine wood (spruce wood)	beech hornbeam Spruce pine fir	durmast oak Scotch pine (spruce)	<i>Aconitum angustifolium</i> *, <i>Primula venusta</i> *, <i>Leontodon berinii</i> , <i>Phytoloma schuchzeri</i> , <i>Anemone trifolia</i> *, <i>Dentaria pentaptyllus</i> , <i>Galium rotundifolium</i> , <i>Hieracium rotundatum</i> *, <i>Ranunculus acronitifolius</i>	cerkljansko, tolimnsko, črnovrško, poljansko, škofljsko, horjulsko, gorenjsko(S), posavsko(W), srednjesevniško, srednješajersko (W), koziarsko-bizejsko	baški vzhodno- gorenjski zagorsko- trboveljski, laški, sevaniško-krški
DINARIC 2	(600)800-1800	limestone dolomite	3-5	2000-3500	sub-alpine dinaric grasslands, vege- tation in rock and wall crevices heat- beech wood fir beech wood	beech fir	dwarf mountain pine fir	<i>Primula carniolica</i> *, <i>Primula venusta</i> *, <i>Hladnikia pastinacifolia</i> *, <i>Edaimithus graminifolius</i> , <i>Gentianella libornica</i> *, <i>Festuca bosniaca</i> *, <i>Omphalodes verna</i> *, <i>Calamintha grandiflora</i> *, <i>Allium victorialis</i> , <i>Dentaria polyphyllus</i> *	kraško (NE), notranjsko (E), cerkljarsko, črnovrško, dolenjsko (W), kostaško	
PRE-DINARIC 5	200-700	limestone dolomite clastic sediment	7-10	1000-1600	oak-hornbeam wood beech wood (oak wood)	beech hornbeam	durmast oak hornbeam	<i>Hacquetia epipactis</i> *, <i>Ruscus hypoleucos</i> *, <i>Acer obtusatum</i> *, <i>Epimedium alpinum</i> *, <i>Daphne blagayana</i> *, <i>Hebebona arvensis</i> *, <i>Eranthis hyemalis</i> *, <i>Ceranium nodosum</i> *, <i>Genista jenuensis</i> *	dolenjsko, severnobelokranjsko, južnobelokranjsko	vzhodno- dolenjski, mošani kočevski, sevaniško-krški
PRE-PANNONIAN 4	220-400	pliocene sediment holocene alluvial gravel	10	600-1000	hornbeam wood pedunculate oak wood, beech wood, (Scotch pine wood)	hornbeam pedunculate oak beech	pedunculate oak elm (Scotch pine)	<i>Daphne croceum</i> var. <i>arbusculoides</i> , <i>Gaultheria fragilis</i> , <i>Polystichum seiffertii</i> *, <i>Hebebona dumetorum</i> *, <i>Omphalodes scorpioides</i> , <i>Chimaphila umbellata</i> , <i>Festuca drymeia</i> *	prekmursko, prileško, goričansko, halbsko, srednješajersko, koziarsko-bizejsko	sevaniško-krški, vzhodno dolenjski
SUBMEDITERRANEAN 3	0-1028	limestone dolomite flysch	8-12	1000-1600	hornbeam wood pubescent oak w. hop hornbeam w. durmast oak w. hornbeam wood beech wood	pubescent oak hop hornbeam durmast oak beech	eastern hornbeam pubescent oak	<i>Krautia drymeia</i> ssp. <i>tergestina</i> *, <i>Carpinus orientalis</i> , <i>Quercus ilex</i> , <i>Crocus variegatus</i> *, <i>Gladiolus illyricus</i> *, <i>Coronilla emeroides</i> *, <i>Paeonia officinalis</i> *, <i>Dietammus albus</i>	brško, kraško, istrsko, notranjsko, čiško	rižanski, šavinski

Alenka Šivic-Dular

Na sledi (arhaičnih) predstav in uver

(na slovenskih poimenovanjih za: 'Coccinella septempunctata')

V članku so z etimološkega vidika prikazana slovenska poimenovanja za 'Coccinello', ki tako kot v drugih jezikih dokazujejo, da je bila ta drobna žuželka povezana z vrsto arhaičnih predstav, na Slovenskem večinoma iz kresnega časa. Opozorjeno je tudi na pomen nagovorov zanjo, ki bi jih za slovenski prostor šele bilo treba motivno in tipološko preučiti.

The article reviews from an etymological point of view the Slovene names for the "Coccinella", which prove, as in other languages, that this small insect was associated with a number of archaic notions, in Slovenia mostly in connection with Midsummer Eve. The author also draws attention to the significance of the addresses to the ladybird, which have yet to be thematically and typologically studied.

Ko sem pred časom prebirala otroške pesmi v Štrekljevi zbirki slovenskih ljudskih pesmi, sem naletela tudi na besedilca, s katerimi se nagovarjajo pikapolonice. Presenetilo me je, da se v 6 zapisanih nagovorih iz raznih slovenskih pokrajin za 'Coccinello' pojavlja 6 različnih poimenovanj *božja kravička, vrazej, šibrica in mavrica, polonca, božji volek*), za katera so (značilna nenavadna ali vsaj nepričakovana pomenska izhodišča (motivacije), ki jih na podlagi sodobnega jezikovnega čuta, tj. na podlagi sodobnih predstav in mišljenjskih in jezikovnih vzorcev, nisem mogla prav razumeti. Prav to pa me je tudi spodbudilo, da sem se začela zanje načrtno zanimati in jih po dostopnih pisnih in ustnih virih tudi načrtno zbirati. Izkazalo se je, da gre tudi v slovenščini za izredno številno in z različnih vidikov zanimivo besedno skupino, ki ima določen pomen tudi za spoznavanje elementov iz naše kulturne preteklosti.

V tem prispevku bom skušala nekatera izmed zbranih slovenskih poimenovanj, upoštevajoč tudi njihovo arealno razporeditev, predstaviti z besedotvornega, etimološkega in pomenskega stališča in bolj načeti kot pa rešiti posamezna vprašanja, pove-

zana z njihovim nastajanjem, ki bi jih pri analizi posameznih poimenovanj, izoliranih iz literarnega in kulturnega konteksta, v katerem se pojavljajo, lahko tudi prezrli*.

Doslej se mi je v slovenščini posrečilo zbrati 41 poimenovanj¹, (ne bi pa bila presenečena, če bi se kje našla še nova, doslej nezapisana in neznana celo strokovnjakom. Podobno stanje se kaže tudi v drugih slovanskih jezikih, za katere je bilo doslej zbranih že blizu dvesto poimenovanj, presenetljivo številna pa so tudi v vseh drugih indoevropskih jezikih. Čeprav še niso vsa etimološko pojasnjena, tj. nista določena njihova pomenska podstava in koren kot njen formalni nosilec², pa že sedaj ni dvomov

* Navedene besede po mojem mnenju niso zanimive samo za etimologijo in jezikoslovje, ampak tudi za vse druge vede, ki si prizadevajo osvetliti našo kulturno zgodovino in njene elemente. Zato se mi je tudi zdelo potrebno, da jih etimološko razgrnem pred slovensko etimološko strokovno javnost, od katere se pričakuje, da bo vprašanje o mitološki percepciji 'Coccinelle' in njenem odrazu na slovenskem etničnem ozemlju kdaj v prihodnosti tudi natančneje pretresla.

¹ Zbrana slovenska poimenovanja za 'Coccinello' podajam v celoti, na koncu pa dodajam tudi nagovore, ki so mi na voljo: a) Slovenska poimenovanja: -(1) *LJK*, 339, navaja naslednja poimenovanja: *marijin keber*, *marijin kefar*, *bovcova kravca*, *božja kravca*, *mirca in mavca*, *marinca*, *cinca-marinca*, *kresnica*, (*š*)*princa*, *šianca*, *marolja*, *maronca*, *monštranca*, *božji volej*; -(2) *OLA* navaja 11 različnih *bojčava kraviča* (1: Solbica/Stolvizza, Rezija) *puvénčica* (3: Sv. Križ/S. Croce); *pušonca puvičuka* (5: Komen, obč. Sežana), *pikapaluonca* (6: Cerkno, obč. Idrija), *pikapalunca* (8: Horjul, obč. Ljubljana-Vič), *pikapolunca* (9: Valburga, obč. Ljubljana-Šiška), *žúža* (10: Luče, obč. Mozirje), *pikapadavjčica* (11: Pomjan, obč. Koper), *pušca rušca* (12: Hrušica, obč. Ilirska Bistrica), *pušonca* (13: Babno polje, obč. Cerknica), *pikapaluonca* (14: Ribnica), *bóži vólek* (15: Dragatuš, obč. Črnomelj), *b'óži volk* (16: Bučka, obč. Sevnica), *bóžji volik* (17: Mostec, obč. Brežice), *búži vólek* (18: Šmarje), *b'óžji vólek* (19: Spodnja Ložnica, obč. Slovenska Bistrica), *božja ičika* (20: Videm ob Ščavnici, obč. Gornja Radgona), *margjčica* (21: Gomilice, obč. Lendava); -(3) *šprinca marinca*, nareč. *šprinca mari:nca* (Obirsko: Karničar, 245) in *plévíca*, nareč. *plé:wca -e* (Korte: Karničar, 210 → *šprinca marinca*), ki jo kot *plévka* navaja tudi Plet. (II, 60); -(4) *pevojka* (Manžan, Istra, J. Keber (II, 174)); -(5) *bivojka* (Nova vas, Rožana Koštál); -(6) s posredovanjem g. Alferije Bržan, roj. Kavrečič, sem dobila naslednja poimenovanja: *vojkica* in *pitvojka* (Marezige), *tipijolka*, *korte*, *peperinka* (Gažon), *ljubica* (Kubed), *mifolčica* (Pobegi, Čežarji); -(7) A. Bartel (434, s.v. Marienkäfer) navaja *polonica*, *božja kraviča*, *povelka*, *rožina* (besedo *rožina* navaja po Erjavcu iz Krna tudi Plet. II, 441); -(8) I. Vuk, *Božji volek* (*Naš dom* II, 1902, št. 24, 1-3; 20. november) navaja: *sedmeropikec*, *Marijin hrošček*, *solnični hrošček*, *božji ček* (prim. tudi Plet. I, 290: *ček -čka*: 'junges, männliches Kalb', vzh.štaj. (tudi nežno)= volek); -(9) *Vrtec* (61, 1930-31, št. 1/2, 15-16) navaja *božja mimica*, *božja poslanka*; -(10) *pikapolonica*, *božji volek* in otroško tudi *ljupkopa* (Bled in okolica, inform. Liza Benedik, študentka slavistike); -(11) *božja/rdeča minca* (Lida Krevcl Bezljaj).

b) Slovenski nagovori: - *Pikapolonca*, *zlet v nebo, dargat te ubijem* (Janez Dular, Vavta vas); - *Vrazej, vrazej, urazi/ Kan se bón ženat* (Ziljska); - *Šibrica, mavrica/ Pokaži mi v nabose pot* (Borovlje, Podkarnos: Štrekelj IV, št. 7983); - *Pikapolonca*, *zlet v nebo, prinesi mi zlato kolo* (Breže na Gorenjskem); *Pikapolonca*, *zlet v nebesa in mi prinesi zlata kolesa* (Leonora Nardoni Grah, Čirče pri Kranju; Polona Kostonjevec, Črnuče pri Ljubljani); - *Polonca, polonca/ Zlet na Šmarno goro/ Prnes nam dnarja, Ino povhno mošno* (Torovo: Štrekelj IV, št. 7984); - *Pikapolonca*, *zlet v nebo, prinesi nam denarja!* (Minka Cvetek, (Bohinj); - *Pikapolonca, pokaž, kje je domek tvoj* (Joži Rode, roj. Jereb, Vrhnika); - *Božji volk, božji volk/ Pokaž nam toj domk/ Če ne bom tebe in tojo mater ubov!* (Torovo: Štrekelj IV, št. 7985); - *Bóži vólk, kó ti je mláda?* (Kamor odleti, tam mu je mlada = nevesta; Dragatuš: Štrekelj IV, št. 7986); - (našedši jo, jo nagovarjajo:) *Povej, povej, povelčica, kje je moja ljubica!* (Plet. II, 95); - *Roža, rožina! pokaž' svofga možina* ('otroci jo tako nagovarjajo in kamor odleti, ondi jej živi mož', Krn-Erj.Torb., Plet. II, 441); - *Pléwca, plé:w, plé:w, puqá:ž, qé:f j ud mó:řha mó:řa xlé:w* (Karničar, 210); - *Pikapolonca, povej, kje je mojga ljubga hlev* (Katarina Šivic, Dobro Polje).

² Poleg posameznih etimoloških slovarjev slovanskih jezikov naj navedem še naslednje članke o slovanskih poimenovanjih za 'Coccinello': H. G. Lunt, Old Church Slavonic bedrno. *Language*. Journal of the linguistic society of America. Vol. 29, 1953, 128-133; V. T. Kolomic', Koza bedra, ščedryk-bedryk i sonečko-babarunka, *Movoznavstvo* 1967/3, 49-52; R. U. Kraučuk, *Voprosy jazykoznanija* 1968/4, 124 (recenzija knjige J. B. Rudnic'kega, *An etymological Dictionary of the Ukrainian Language*, Winnipeg 1962d.); Utešený S., Od slovního tabu k hraní se slovy, *Zbornik radova povodom 70. godišnjice života akad. Jovana Vukovića*, Posebna izdanja ANUBiH, knj. XXXIV/6, Sarajevo 1977, 425-430 (češka poimenovanja so vzeta iz pisne ankete po vprašalniku za slovar čeških narečij); prim. še VWSS I, 262-263; L. F. Šatalova, Nazvy 'božaj karoški' (Coccinella septempunctata) u belaruskix gavorkax, *Z žyčca rodnago slova*, Minsk 1968.

glede tega, da prevladujejo poimenovanja, ki jih ne motivirajo elementi pikapoloničnega videza (oblika, barva, velikost itd.), da večinoma tudi ne gre za klasične metafore (po podobnosti z nečim), ampak se zdi, kot da temeljijo na nekaterih literarnih in mitičnih kontekstih, od katerih bi nekateri med njimi utegnili segati v globoko preteklost; mlajša plast pa je gotovo tista, kjer se poimenovanja navezujejo na krščanske like, v prvi vrsti na Marijo in tudi takšne svetnike, ki so se v ljudskih predstavah kakor koli povezali s simboli, dejavnostmi in morda samo s časom, pomembnim za ljubezen, poroko itd. V tej zvezi je zanimivo, da se del slovenskih poimenovanj za 'Coccinello', npr. koroško *kresnica*, *šibrica*, ujema s poimenovanji za posamezne šege iz kresnega obdobja. V kulturnem smislu so ta primerljiva z ruskimi poimenovanji³ (npr. *iváška*, *ivášiška*, *ivánčik*, *vanjuška* ← *Ivan* ← *Ioannes*) in psl. * *сьлнѣчь-ько* (č. nareč. *sluněčko*, gluž. *bože slončko*, ukr. *sónečko*, prim. še nem. *Sonnenkälbchen* in *Sonnenkäfer*). Ni pa popolnoma razjasnjeno, kako je pomen 'Coccinella' pridobila tudi slovenska beseda *mavrica* 'arcus pluvius, arcus caelestis', vendar je mogoče, da za tem prav tako tičijo neki danes ne docela jasni pojmi in predstave⁴. Že v *HDA*⁵ lahko preberemo, da je imela ta žuželka velik mitološki pomen in da je bila mitično zanesljivo povezana s soncem, verjetno tudi z mesecem in večerno zarjo. Sodobne ruske raziskave⁶ pa so na podlagi (a) etimološke analize poimenovanj in (b) analize motivov v več sto nagovorih za 'Coccinello', tj. v slovstveno obrobni obliki, ki so odrinjene na rob družbene zavesti, vendar pa so v sebi ohranile delce prastarih predstav in uver, tudi prišle do ugotovitve, da se na 'Coccinello' veže več mitičnih vsebin in predstav: (1) predstavlja živino, ki pripada (vrhovnemu) bogu ali nekemu drugemu božanstvu in se veže na motiv ugrabitve božjih krav (živine), (2) njena povezava s soncem odseva v motivu nebeške svatbe, ki je razvidno ohranjen v baltskem izročilu, kjer sta sonce (ali sončeva hči) pozitivna lika; 'Coccinella' v tem ciklu ustreza podobi sonca: povezana je z bogom, leta v nebo, izroča prošnje, prinaša otroke, pomaga pri iskanju izgubljene živine, opozarja na nevarnost, napoveduje pridelek, dolgost človekovega življenja, (3) udeležena je tudi v transformacijah mita z negativnim ženskim likom, v mitu o nezvesti ženi gromovnika, ki se je za kazen spremenila (a) v soncu podobno žuželko, (b) v mater škodljivih

³ Poimenovanja iz slovanskih jezikov so praviloma povzeta po *OLA*, 172-174, sicer vir posebej navajam.

⁴ Slovenska beseda *mavrica* je izpeljanka iz starejše oblike, **mavra* 'isto' (prim. to obliko, ohranjeno v samostalniški zvezi *pivra mavra* 'mavrica', Rígler, *Južnonotranjski govori*, Ljubljana 1963, 55); znana je še iz hrvaških istrskih govorov, prim. *mavrica* 'iris, duga' (ARJ VI, 538), *mavroča* 'Regenbogen' (Kastav: ČDL III, 537). F. Miklošič (EWS, 185) jo razlaga iz ngr. *μαυρός* 'črn', Berneker (II, 28) pa iz etnonima *Maver*. Pomenski razvoj do 'arcus caelestis' je skušal razložiti G. Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, Graz 1887, 423d. M. Snoj (*SES*, 329, s.v. *mavrica*) je opozoril na pomen *mavra*. 'črno marogasta krava'.

⁵ *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* V, Berlin - Leipzig 1932/1933, 1691-1702, s.v. *Marienkäfer*, navaja 14 sklopov uver (deloma tudi poimenovalnih motivacij) za 'Coccinello': (1) poimenovanja po drugih živalih, (2) božja poslanka ali služabnica, (3) poimenovanje po Mariji, (4) nosilka darov, (5) prinašalka otrok, (6) zaščitnica, (7) sviri pred nesrečo, (8) sončece, (9) prerokovalka, (10) prerokovalka glede ljubezni, (11) znamenje sreče, (12) njen vpliv na krave, (13) napoveduje smrt, (14) vloga v ljudskem zdravilstvu.

⁶ Prim. V. N. Toporov, *Mifi narodov mira* I/A-K, 1980, 81-182, s.v. *božja korovka*; isti, Baltijske in slavjanske nazvanja božje korovke (*Coccinella septempunctata*) v svazi s rekonstrukcijo odnosa iz fragmentov osnovnega mifa, *Etnolinguističeskie balto-slavjanske kontakty v nastojajšem i prošlom*, Moskva 1978; O. A. Ternovskaja, *Slavjanske drevnosti*, Etnolinguističeskij slovar' I/A-G, Moskva 1995, 221, s.v. *božja korovka*. Na tem mestu bi se rada zahvalila tudi kolegoma dr. Vladu Nartniku, ki mi je ob pisanju članka ljubeznivo posredoval meni nedostopno znanstveno literaturo, in Janezu Kebru, ki mi je omogočil vpogled v tekst o pikapolonici še pred izidom svoje knjige *Živali v prispodobah* II, 175-181, kjer je v prevodu dostopno celotno besedilo V. N. Toporova.

žuželk, mrčesa, (c) v mrčes; sem sodijo tudi motivi, ki odsevajo kaznovanje te žene z ognjem oz. strelom. Prežitek tovrstnih predstav pa je treba videti tudi v zelo razširjeni in tudi na Slovenskem še živi uveri, da se pikapolonica ne sme ubiti⁷.

Tudi na Slovenskem preseneča ne samo številnost poimenovanj, ampak tudi dejstvo, da srečujemo na razmeroma majhnem prostoru različna (npr. veliko število poimenovanj na Koprskem, na avstrijskem Koroškem) ali da so posamič ohranjena poimenovanja (npr. *božji volek* v okolici Bleda, inf. Liza Benedik, študentka slavistike) na arealni ploskvi pogostejšega, npr. *pikapolonice*, v otroški govorici celo *pikapoka* (kar je lahko samo neka mlajša transformacija, ki je pripeljala do glasovne figure). Ker je mreža znanih poimenovanj še prerodka, lahko samo približno določimo večje arealne ploskve posameznih slovenskih poimenovanj (npr. *pikapolonice*, *božje kravice*), manj pa je jasna njihova starejša razporeditev, ki je seveda v tesni zvezi s pojavom mlajših poimenovanj, od katerih so nekatera - to bi rada poudarila - lahko nastajala tudi v nagovorih bodisi kot paramemi⁸ (npr. sln. *vrazej*) ali pa celo kot izvorni deli nagovora (npr. mak. *letmara* ← *leti, maro!*).

Če sodimo po distribuciji v slovanskih jezikih, spada med najstarejša slovanska poimenovanja za 'Coccinello' besedna zveza **božja korva*; ta ima v prvem delu lahko tudi oblike **bogova* ali **boga* (R ed. k **bogъ*), v drugem pa se razen bolg. nareč. (*bôžja kráva*, *božja kráva*, *bôžija kráva*) pojavljajo deminutivne ali hipokoristične oblike **korvica*, **korvka*, **korvička*, **korvuška* itd. To poimenovanje gotovo sodi v skupino popolnoma nepričakovanih, saj je težko odkriti kakršno koli neposredno pomensko zvezo med 'kravo' in 'pikapolonico'. Da je ta poimevalna motivacija zelo starinska, sklepamo iz številnih vzporednic v drugih indoevropskih jezikih (npr. lit. *diėvo karvytė*; angl. *lady cow*, *cow lady*; frc. *vache à Dieu*; it. *vacheta de la Madōna*, Sondrio; rom. *vaca domnului*) in tudi iz tega, da se v tem poimenovanju beseda za 'kravo' lahko nadomesti z drugo, ki prav tako pomeni govedo, npr. 'vola' (slovansko gradivo sledi v nadaljevanju, špan. *buey de Dios*; it. *boeto*, Catania; rom. *boul-popei* 'popov vol'), 'tele' (nem. *Sonnenkälbchen*, *Marienkälbchen*)⁹ ali pa celo kako drugo (domačo) žival.

Poimenovanje tipa **božja korva* pozna večina ruskih govorov (točk), zajetih v *OLA*, nekoliko redkeje je v beloruskih, ukrajinskih, poljskih, čeških in slovaških govorih, znano je tudi v današnjih južnoslovanskih jezikih. Na Slovenskem je znano predvsem iz govorov po Štajerskem in Koroškem¹⁰, pri čemer se beseda krava lahko nadomešča tudi z drugim (ljubkovalnim) sinonimom, npr. *icika*, *ičika*, *hejika*, npr. *božja kravica* (Slovenske gorice), *božja kravička* (Štrekelj IV, št. 7981), *božja ičika* (20: Videm ob Ščavn-

⁷ V tem smislu je zanimiva zgodba, objavljena v reviji *Naš dom* II, 1902, št. 24 (20. november), 1-3, v kateri je pikapolonica s svojim letom pokazala na nedolžnost po krivem obsojenega kmeta (tj. zletela je na roko pravega morilca, ta pa jo je zgrabil in zmečkal).

⁸ Pod paramemom razumemo besedo, ki se pojavlja samo v paremiološkem besedilu in ni nujno, da postane tudi apelativ.

⁹ Navedena poimenovanja v glavnem povzemam po *HDA*, 1691, in ga deloma dopolnjujem. Iz njega je razvidna raba tudi drugih živalskih poimenovanj: npr. raba poimenovanj, kot so kokoš '(nem. *Marienküchlein*; hol. *lieven heers hantje*; dan. *marthōne*; frc. *gėlīne dē bon Dieu*, Vogezi; *poulette au bon Dieu*, Calvados; kat. *gallineta de la Mare de Deu*; it. *pola*, *pula*, Sondrio), 'golobica' (it. *palommėlla*, Salerno), 'kukavica' (rom. *cuciușor*), 'konj' (*māspert*, Plön; frc. *cheval à Dieu*; it. *cavalin del Signor*, Trentino), 'ovca' (slovansko gradivo sledi; nem. *Gotteslammlein*, *Sonnenschäffchen*; it. *pecorella della Madonna*, Rim), 'koza' (lit. *deuvo ožys*), 'prase' (novoprovans. *pourquet dōu bon Diėou*; it. *porchetto di S. Lucia*, Perugia), 'mačka' (*Maikati*, Elbmarsch), pa tudi poimenovanja po drugih žuželkah.

¹⁰ Gradivo izvira iz Pleteršnika I, 459, 290 (ta ima besedo iz gradiva O. Cafa, F. Miklošiča, F. Erjavca, M. Valjavca), K. Štreklja, *SNP* IV, 7981, *OLA*, 172, iz *LJK*, 336, in iz ustnega posredovanja dr. Z. Zorko.

ci), *božja ícika* (vzhodnoštajersko) ali *božja hejika*¹¹, *bogcova kravca*, *božja kravca* (LIK, 336). Sem spada tudi rezijanska *bójčawa krávic* (Solbica)¹². Poimenovanje se nadaljuje v hrvaške kajkavske in čakavske govore: *božja kravica* (30: Cubinec, obč. Križevci), *božja kravčica* (31: Prelog, obč. Čakovec), *boža kravica* (32: Virje, obč. Durdevac), *būožja krávic* (Istra; ČDL III, 535), *božja kravica* (Schandorf; OLA, 172; DBKW, 334), *byôgova kravica* (Děvinská Nová Ves, Dúbravka, Lamač; Važný, 180, 257), nato pa ga zasledimo spet v bolgarskih govorih, *bôžija krava*, *bôža kráva*, *božjâ kráva* (Samokov) in *bôža krávic*, *bôžija krávicika*, *bôža krávicika* (Kukuš)¹³. OLA ga za makedonščino ne izkazuje, ampak navaja samo priredno zvezo *kravica božica* (90: Lazaropole, obč. Debar; tam tudi še *careva nevestica*), ki je strukturno primerljiva s hrv. *mušica bogin*, (44a: Kruč/Aquaviva Collecroce, Molise) ← **mušica bogyn-*, in sln. *bógina margeca* (149: Gornji Senik/Felsoszőlnök). Prav tako ga ni registriral noben izmed makedonskih slovarjev. V zvezi s tem poimenovanjem bi rada še opozorila, da se pojavlja tvorjenka z enako deminutivno-hipokoristično pripono *-ička* (← **-ič-ьka*) poleg bolgarskih in slovenskih govorov tudi v slovaških, prim. *pánbožkova kravička*, *pámbičková kravička* (Skalica), *pámbošková kraviška* (Rimavská Sobota), *pambuškova kravička* (Hlohovec), *pamočkova kravička* (Trnava), vendar pa tam, tudi boža *kravka* (Humenné)¹⁴.

Kot sem že omenila, se *krava* tudi v slovanskih jezikih v poimenovanjih za 'Coccinello' lahko nadomešča z drugimi živalskimi imeni. Takšna so sinonimna poimenovanja s psl. **volb*, ki so znana samo iz slovenskih (belokranjskih, štajerskih, koroških govorov, sporadično tudi na Gorenjskem) in hrvaških kajkavskih govorov, prim. **božjъ voljъ* (koroš. nareč. *bóžjъ wôle*, 147: Breznica/Friessnitz; *božji volj*, LIK, 336), **božjъ volitъ* (*božji volič/volek* Cigale I, 542; *božji volič -iča*, Plet. II, 784) in **božjъ volbъ*, ki se iz sln. govorov (*božji volêk*, Torovo: Štrekelj IV, št. 7985; *božji volek*, okolica Bleda, inform. Liza Benedik; *božji vòlk* in *bôži vòlak*, 15: Dragatuš; *byôžji uòlk*, 16: Bučka, obč. Sevnica; *bôžji vòlik*, 17: Mostec, obč. Brežice; *búži vùlek*, 18: Šmarje; *byôžji uòlek*, 19: Spodnja Ložnica, obč. Slovenska Bistrica; *božji volek*, SSKJ 1530) nadaljuje v hrvaške govore (*bô:žî vòlek*, 28: Domaslovec, obč. Samobor; *boži vol'ek*, 29: Začretje, obč. Zagreb; *bôži vòlek*, 35: Trebarjevo, obč. Sisak; *buôžî volák*, 146a: Stinjaki/Stinatz)¹⁵. V slovenščini *božji volek* pomeni še druge vrste hroščev (žuželk), npr. 'Gryllus campestris', 'Bockkäfer', 'Goldkäfer', 'Blätterkäfer', vendar pa se ta poimenovanja arealno nikoli ne prekrivajo s 'Coccinello', ampak so z njo komplementarna, iz česar bi bilo mogoče domnevati, da so nastala sekundarno s pomenskim premikom.

¹¹ Pleteršnik I, 290, navaja samo vzhštaj. *ícika* 'junge, kleine Kuh'.

¹² V obliki *bójčawa* je treba videti pridevnik **božič-eva* (prim. rezij. demin. *bóžic* ← **božitъ*; H. Steenwijk, *The Slovene Dialect of Resia*: San Giorgio, Amsterdam - Atlanta 1992, 243, navaja samo obliko *bógic* 'Christ') ali **božič-eva* (← demin. **božičь*). Oba deminutiva kot praslovanska navaja SPSI / I/A-B, Kraków 1974, 344: **božitъ* (stp. *božyc* 'filius dei', dl. *bóžycyk*, slš. *božic*, sh. *bôžic* -iča 'božek pogański') in **božičь* (stp. *božec -čca* 'bóg pogański, božek', stld. *bóžc*, stč. *božec -cě* 'bog pogański', morav. nareč. tudi 'guslarz, znachor, lekarz ludowy', slš. nareč. *božec -čca* 'epilepsija', sln. *božec* 'ubožec').

¹³ Povzeto po *Bulgarski etimologičen rečnik* II/ I-Krepjâ, Sofija 1979, 700-701.

¹⁴ Prim. *Slovník slovenských nářečí*, 869 in 150; v slovaščini je v prvem delu pridevnik iz skladijske zveze **panъ bogъ*.

¹⁵ Med doslej zbranimi slovenskimi poimenovanji ni takšnih, kjer se beseda 'krava' nadomešča z **ovčica* (prim. hrv. *bóžja ovčica*, 37: Sali, obč. Zadar, in ponekod v SV čeških govorih *ovečka*, S. Utěšený, 428); na severu obstaja tudi sinonimno poimenovanje, npr. **barašbъ* ← **baramъ* 'oven' (prim. r. *bóžjy barášok*, ukr. *borošók*), **beramъ* 'oven' (ki je vplival na preoblikovanje č. *beruška*, *berunka*, prim. V. T. Kolomic', *Movoznavstvo* 1967/3, 49-52; VWSS I, 262).

V slovenščini se za 'Coccinello' uporablja tudi izraz *žúža* (10: Luče, obč. Mozirje), ki sicer lahko označuje hroščke sploh (prim. 'ein kleiner, schwarzer Käfer', 'der Holzwurm', Plet. II, 976; demin. *žúžica* 'das Goldkäferchen', Plet. II, 976) in je tvorjen iz onomatopoejskega korena **žu-*, npr. sln. *žužljati*, r. *žužžatb* 'brenčati, oglašati se z *žuž*' (Snoj, SES768), kot npr. izhaja r. vzporednica *božja bukaška/ bukarka/ bukarčica/ bukušečka*, ukr. *božja bukašečka* in *bukaška* 'vsaka majhna, drobna žuželka' iz onomatopoejskega korena **buk-*, psl. **bukati* in **bučati* (Vasmer ESRJ I, 236). Iz nem. (*Marien-)käfer* sta prevzeta koroški nareč. *marijin kefar*, *marijin keber*, deloma kalkirana pa *Marijin hrošč*, *sončni hrošček*¹⁶. V to pomensko skupino bi lahko uvrstili tudi sln. *peperinka* (Gažon), za katero informatorica sicer dopušča, da vsebuje element *pepe* 'lep' (prim. tudi *Kako pepena pupca!* 'Kako lepa punčka!'), vendar pa gre po tvorbi za izrazit hipokoristik (pripona **-bka*) z elementom *-in-* (poleg v slovanskih jezikih pogostih *-on-* in *-un-*, ki sta značilna za veliko slovanskih poimenovanj za 'Coccinello'), ostanek (*peper-*) pa po zgradbi spominja na izraze za 'metulja', prim. bolg. *peper-uda*, mak. tudi *peper-uga* 'Papilio' (v ljudski poeziji 'leptirica': *ubava devojko, letna peperugo!*) ← kor. **per(ə)*-¹⁷.

Med že omenjenimi nagovori za 'Coccinello' pri K. Štreklju me je še posebej pritegnil tisti iz Ziljske doline (*Vrazej, vrazej, vrazi, / Kan se bôn ženu!*), ki ga je prvi zapisal Matija Majar - Ziljski¹⁸ in ki prinaša besedo *vrazej*. V spremni opombi je že K. Štrekelj opisal njen pomen z 'mit schwarzen Pünctchen gezeichnetes Käferl, gewöhnlich Sprienzel genannt' in pojasnil, da to pravzaprav pomeni 'der Wahrsager' in da prihaja od glagola *vraziti* 'wahrsagen', v SLPK II, 342, je pojasnjen s 'pikapolonica'. Beseda je, kolikor je meni znano, zapisana samo v tem nagovoru¹⁹.

Po besedotvorni plati je *vrazej* tvorjenka iz razvidnega ljubkovalno-manjšalnega obrazila *-ej* (← **-ej*²⁰), značilnega za Koroško in sosednje predele Štajerske in Gorenjske, in podstave (korena?) *vraz-*. Ker se po A. Bajcu to obrazilo lahko narečno obrusi tudi do *-i* (npr. *muri* in *murej* 'muren') in ker se v J. Scheinigovem verzu trikrat ponovi beseda *vrazej*, bi v obliki *vrazi* načelno lahko videti enako obrušenko iz *vrazej*, kot je **muri* ← *murej*, čeprav bi v tem primeru nekoliko presenetila potrojitev (iste) besede in ne samo podvojitve, kot je v ljudskem slovstvu navada. Vendar pa se iz tipološke vzporednosti v drugih primerljivih verzih, zapisanih prav tako na Zilji, lahko utemeljeno predvideva, da sta *vrazej* in *vrazi* dve različni slovnični obliki. Tako iz dveh ritmično in

¹⁶ V slovanskih jezikih se v tej funkciji lahko pojavljajo še druga poimenovanja za žuželke, npr. **komar*, **muxa*, **buba*, prav tako se izrazi za 'Coccinello' lahko prenašajo na druge žuželke ali hroščke. HDA V, 1691-1692, navaja še nem. *Herrgottsmücke*, *Fliegewäppchen*, angl. *lady fly*, it. *mosca du signore* (Ajaccio), bret. *balafennik-doue* 'kleiner Schmetterling Gottes', it. *parpagliolo* (Turin), vendar pa je mnenja, da tega ni treba razlagati z mitičnostjo.

¹⁷ Med poimenovanji za 'Papilio' so po OLA, 174-175, pogostejša tista z elementom **per-pel-* (npr. slš. *prepelica*, 224; Turičky, ok. Lučenec; *prepelic*, 225; Sirk, okr. Rožnava; blr. *perepilka*, 373; Pjaski, Brěšckaja vobl.; ukr. *perepilka*, 405; Kutin, Rovenska obl.).

¹⁸ K. Štrekelj (IV, št. 7982) ga je povzel iz Majerjevega rokopisa v VO. XIII, 75, v nekoliko spremenjeni obliki je natisnjen v Scheinigovih NPKS, št. 662 (*Vrazej, vrazej, vrazej / Kan se bom oženuv?*); prim. še SLPK II, 342.

¹⁹ Prim. gradivo za OLA I, 172, karta 44, komentar str. 31; LJK, št. 26, 339; Gutschmann O., *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abtammenden Wörter*, Klagenfurt 1789; I. Šašel, *Rožanski narečni besednjak*, rkp.;

²⁰ Prim. A. Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika* 1, 1950, 21; *Slownik prastlowiański* I, 1974, 86-87, navaja samo tvorjenke s psl. pripono *-čb*, in to kot nomina agentis (iz glagolske podstave) in med drugim tudi kot hipokoristične (iz samostalnika). V ziljskem narečju bi bilo mogoče izhajati tudi iz pripone *-čb*, ki bi (za mehčanimi velarji) prešla v *-af* in nato v že slovenskem razvoju v *-ej*.

tematsko enakih nagovorov za polža *Kažež, kažež, kaži roje./ bil sčijan te vbijan./ v Zilo potisnan./ kamenje na te zmetan!* in *Povž, povž, pokaž rojē./ Sčijem te, vbijem te./ V Zilo potisnen te./ Kamenje na te zmečem* (Štrekelj IV, št. 7994 in 7995) lahko ugotavljamo, da gre za ustaljen izrazni in ritmični vzorec, ki ima na začetku podvojen samostalni, nato pa sledi velelnik (*kaži roje!, pokaži roje!*). Na podlagi tega je tudi oblika *vrazi* najverjetneje velelniška (za 2. ed.) od glagola *vraziti*, ki ga omenja Štrekelj. Ta sklep bi lahko dodatno podprli s še dvema tipološko starinskima potezama iz prvega verza, ki sta značilni tudi za vse male slovstvene oblike²¹, tj. ponavljanjem (*vrazej, vrazej*) in etimološko figuro (*vrazej - vrazi*), za katero je osebna glagolska oblika nujna. Poleg tega se zdi, da je *vrazej* tako kot tudi *kažež* 'polž' izvirno paremem, ni pa jasno, ali je kdaj dosegel status občnega imena za 'Coccinello' v krajevnem besednjaku, kot ga je npr. srb. *pužmuž* 'polž' (južna Srbija), hrv.-čak. *pūž-mūž* 'isto' (Schandorf) ob hrv.-kajk. *pužmuž*, ki je še vedno samo paremem za polža (Jaska, Križevci, Žumberak)²².

Etimološke težave pri besedi *vrazej* pa se pojavijo takoj, ko hočemo etimološko osvetliti podstavo *vraz-* oz. določiti njen predmetni pomen. Ne v slovenskih ne v slovanskih slovarjih ne najdemo zanjo prepričljivih vzporednic. Tako pozna Pletersnik (II, 793) dva glagola: (1) *vráziti vrázim* dov. 'einritzen' in (2) *vráziti vrázim* nedov. 'knarren' (npr. *nemazano kolo vrazi*, Cig.; *če so slabša vrata, bolj vrazijo*, Notranj.; *slab godec vrazi*, Pohl.) in 'plärren' (otrok *vrazi*, Pohl.).

Glagola se zdita homonimna, vendar pa na njun prvotno različni izvor kaže razlika v glagolskem vidu, sedanjiškem naglasu in pomenu. Prvi je denominativni **vb-ráz-iti* **vb-ráz-itb* 'narediti razo' (← **rāza*, prim. psl. *rězati*, lit. *rėžti* 'rezati, tolči' ← ide. **ureHg-*)²³, drugi pa iterativni **vrazíti* **vrazítb* z najbližjimi vzporednicami v ukrajinskem *verezáty - žu - žiš* 'škripati' (← **verz-ati*), ruskem *verezžáť* nedov., *verezgnutb* dov. 'gromko svistati, vizžati, vizglivo plakati; izdavat drebezžaščij, rezkij i protjažnyj zvuk/golos' (← **verzg-*), češkem *vrzati* 'škripati' (← **vraziti*); razlaga se iz onomatopoetskega **verzg-*, ki ima vzporedno tvorjeni **versk-*, prim. glag. **verskěti* 'vřeščati')²⁴. Slovenski

²¹ Izraz *male slovstvene oblike* sem prilagodila po terminu *male folklorne forme*, ki ga uporablja B. Simičić, *Etimologija i male folklorne forme*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, n.s. knj. 11, Beograd 1996, 7, in z njimi misli -basmе, kletve, zagonetke, poslovice i dečji folklor-. Avtorica pravilno ugotavlja, da ta besedilca poleg -komunikativne funkcije imajo i osobenu ritualnu (obrednu, sakralnu, magijsku) funkciju i javljaju se u posebnim, kulturom odrednim kontekstima, njihove značilnosti pa so stabilnost (klišejskost), odvisnost od neverbalnih elementov rituala in semantična večplastnost. M. Stanonik, 83-84, uporablja izraz *ritimizirani obrasci (formule)* za rekla, (iz-)reke, pregovore, uganke, obredna besedila, zagovore, molitvice in vrste otroške slovstvene folklorе, kot so vablјivke, voščilca, izštevalnice, nagajivke, zmerljivke, zbadljivke in -ritimizirana besedilca - ki še nimajo imena - s katerimi otroci kličejo murna, nagovarjajo pikapolonico-. V njih naj bi se po avtoričini razlagi svojevrstno družila realen svet narave in odraslih in fantazijsko naiven otroški svet s svojo posebno poetiko, ena izmed njegovih poglavitnih lastnosti pa naj bi bila razgibana onomatopeja, veselje nad igro v besedi, ritmu in kompoziciji.

²² Prim. P. Skok, *ERHSJ* II, s.v. *pusti*, ki je opazil, da besede prehajajo med apelative iz folklornegega teksta (-Od te riječi (=polž) stvara se onomatopeja reduplikativnog tipa, koja je izazvana time što se djeca igraju njime, dirajući ga. Tada on sakriva rogove: *pužmuž*); *DBKW*, 424, s.v. *Schnecke. puž, pužmuž*; *ČDL* III, 544: *pūžmūž* 'Schnecke' (Schandorf, Burgenland). Prim. še nagovore: *Puž, muž!* / *Puščí roge van* (Klarić I, -Pesekalice- ili -sanatalice-, *ZNŽO* XVII/1, 184), *Puž, puž, kaži roge van* (Lang M., Samobor, narodni život i običaji, *ZNŽO* XVIII/2, 370), *Puž, muž, hodi van* (Jajničerova K., Trebarjevo, *ZNŽO* III, 1898, 97).

²³ *ESSJ* III, 176 (M. Snop).

²⁴ Prim. *ESUM* I, 353, 355; M. Vasmer, *ESRJ* I, 296. Po E. Fraenklu, *Litauisches etymologisches Wörterbuch* II, 1226, so sorodne z lit. *verk̃ti -kiù* 'weinen', let. *verk̃stēt* 'still weinen'; prim. še letsko *verk̃špēt* 'weinen (nicht laut), murren, knurren', *verk̃špēt* 'schreinen und weinen (von Kindern gesagt)', *verk̃špēt, vark̃šēt* 'leise und eigensinnig weinen', *vark̃šēt* 'quaken, quarren', *vark̃šēt* 'schwätzen, Unwahres reden' (← **verk-*, **vark-*), K. Mülenbach, *Latviešu valodas vārdnīca* IV, Riga 1929-1932, 562, 573, 506.

vražiti (2) se s tem gradivom ujema po pomenu ('cviliti, jokati' in 'škripati'), loči pa se po prevojni stopnji vokala (slov. **verz-*: sln. **vorz-*) in nedoločniški osnovi (**-ėti*, **-ati*: sln. **-iti*). Nikjer pa pri tej osnovi ne najdemo sledov pomena 'wahrsagen', ki se pripisuje glagolu *vraziti*, pa tudi morebitni pomenski razvoj od 'jokati, cviliti, škripati' do 'wahrsagen' se ne zdi verjeten, zato obeh glagolov etimološko ni mogoče enačiti.

Ker pa se v slovanskih jezikih pomen 'prerokovati, napovedati' lahko razvije prek posameznih dejavnosti magične prakse, se zdi izhodišče psl. **voržiti -itb* verjetno, prim. sln. *vražiti* 'durch Zauberei schaden' in *vražar -rja* 'der Wahrsager' (Janežič), *vražarica* 'die Wahrsagerin' (Cigale, Janežič), č. *vražiti* 'zaubern, wünschen, verwünschen, p. *uróżyć* 'wahrsagen', r. *vorozítb* 'wahrsagen, prophezeien', ukr. *vorozýty -žú -iš* 'gadaty', blg. *vražā* 'zaubere', sh. *vrāžati*²⁵. Da bi bilo prav v **vorž-* mogoče iskati izhodišče tudi za sln. *vraziti* in *vrazej* dokazujejo vsaj naslednje vzporednice (a) rezij. *indovin* 'Coccinella' ← it. *indovino* m. 'vedeževalec', *indovinare* 'uganiti', in (b) slovanska poimenovanja za 'Coccinello' iz podstave **vorž-*: **voržbka* (p. nareč. *uroška*, 325: Niebieszczany, woj. Rzeszów, vendar tudi 'wróźbiarka, znachorka'; ukr. nareč. *ivoróžka*, 496: Šepit, Černivecka obl., vendar tudi 'gadalka, vorožejā'), **voržil'a* (ukr. nareč. *vorozýlja -li* 'Coccinella' in 'čarodejka') in poimenovanja iz ponekod sinonimnega korena **god-*: npr. **godinbka* (p. nareč. *gožinka*, 251: Trzciano, woj. Gdańsk; *gozinka*, Kašubsko)²⁶. Pri ziljskem *vraziti* se torej lahko izhaja iz psl. **voržiti*, vendar z upoštevanjem prehoda ž → z²⁷.

Podobno pomensko izhodišče (tj. 'spraševanje po') ima tudi naslednje narečno poimenovanje za 'Coccinello': *povēncica* (3: Sv. Križ pri Trstu), ki je udeležena tudi v zloženem poimenovanju *pulónca puvievuka* (5: Komen, obč. Sežana). Tvorjeni sta na podlagi glagola **povēdati* **povēmb* in glasovni razločki med njima odražajo krajevne govore (npr. *o - u*, *ē - iē*) verjetno tudi različne sklope (npr. *nč - yk*). Verjetna rekonstrukcija je sicer **po-vēmbka* ali **po-vēmbka-ica* (→ **povēmbčica*)²⁸, vendar pa preseneča tvorba na podlagi sedanjika (**po-vēmb*), saj je v pomenski podstavi poimenovanja pravzaprav dialog med sprašujočim (človekom) in vprašano (pikapolonico), in to s stališča sprašujočega (*'povej (mi)!') in ne vpraševane (*'povem (ti)'), kot izhaja iz podane rekonstrukcije. Če je v tem razmišljanju vsaj drobec resnice, potem bi bilo umestno sklepati, da bi bilo (kot pri verzu o *vrazeju*) tudi tu najbolj razumljivo izhajati

²⁵ Prim. Gutschmann O., *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichen abstammenden Wörter*, Klagenfurt 1789, 561, s.v. *vrascha* 'Schwarz-kunst', *vraschim* 'schade, verletze', *vrahitvu*, 'Widerpakt, Widergift'. Ti glagoli so še nazaj tesno pomensko vezani s 'slab, zli' (→ 'škodovati z magičnimi sredstvi'), kar je ostanek predmetnega pomena psl. **voργb*, prim. lit. *vārgas* 'Not, Elend', let. *vārgs* 'siech, elend; das Elend', strp. *uārgs* 'böse', lit. *vaigti* 'Not leiden', let. *vārgt* 'siechen, quienen, elend sein'), vendar pa se razvijajo v smeri (nevtralnega) pomena 'napovedovati'.

²⁶ *OLA*, 173, t. 325 in 496; rezijansko besedo mu je ustno posredoval akad. M. Matičetov; J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich* II, Kraków 1906, 166; B. D. Hrynčenko, *Slovan' ukraïnskoï movy* I, Kiïv 1907, 255; B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich* I, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, 336, navaja 'Nazwa ta obok wielu innych synonimów powtarza się prawie na całym obszarze językowym kaszubskim: w Leśnie, Wielu, Lipuszu, Parchowie, Sianowie, Pomieczynie, Lebnie, Węjcherowie'. Prim. A. Šivic-Dular, *Pomenoslovna razčlemba besedne družine iz korena god- v slovanskih jezikih*, Ljubljana 1978, diss.

²⁷ V rokopisnem narečnem opisu I. Grafenauerja za govor vasi Brdo/Egg bei Hermager v zgornji Ziljski dolini, ki ga hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani, je samo za ta ziljski govor registrirano slekanje, tj. *č* → *c*, *ž* → *z* in *š* → *s*, ki ga tako potrjuje tudi folklorno gradivo. Brdo se nahaja v neposredni bližini Gorič/Görtschach v Ziljski dolini, kjer se je rodil Matija Majar Ziljski, tako da obravnavani nagovor najverjetneje izhaja prav od tod.

²⁸ Takšna rekonstrukcija se predlaga v *OLA*, 112.

iz veleznika (za 2. os. ed.) glagola **povědati*, tj. sln. *povej* ← ps. **pověd'ь*. Vprašanje zornega kota in glagolske osnove trenutno še ni rešljivo, morda bodo to omogočile dodatne prihodnje najdbe vmesnih (prehodnih) oblik ali celo pomoč tamkajšnjih nagovorov za 'Coccinello'. V tem hipu lahko navedem samo poimenovanje *povělka*, ki ga Plet. (II, 195) navaja po Štreklju in Erjavcu s Krasa in je najverjetneje napak poknjižen govorne oblike *povevka*. Zanimivo pa je, da Pleteršnik ob tem navaja nagovor (*Povej, povej povečica, kje je moja ljubica!*), ki spet izkazuje v prvem delu verza reduplikacijo (le da tokrat glagolske oblike *povej, povej*), v drugem pa v okviru teksta generirano poimenovanje, ki bi zato moralo biti z glagolsko obliko v tesni zvezi. Ni torej izključeno, da imamo pred seboj že narečno glasovno priličenje (oblike **povejka* → *povevka*) ali pa sekundarno naslonitev na kako narečno glagolsko obliko (prim. *po'vjet* in *po'vjedat* 'povedati', *po'vjeu*, 'povedal')²⁹ in posledično njeno tvorbo demotivacijo.

V poimenovanjih (*pevčjka*, Manžan; *vojčica*, Marezige; *pivojčica*, Marezige; *pikapadavčjica*, 11: Pomjan, obč. Koper) lahko z besedotvornega stališča zanesljivo prepoznamo samo pripono *-ka*, najbolj tipično v slovanskih poimenovanjih za 'Coccinello' (prim. še sestavljeno pripono *-k-ica*), in sestavino *pika-* (ki se ujema s tisto v *pikapolonica*), razmeroma nejasna pa sta osrednja glasovna niza (*-pe/voj-*, *-padavoj-*). Zdi se, da sta zaradi enakih konzonantov v tem glasovnem segmentu in tudi zaradi geografske bližine krajev, v določeni medsebojni zvezi in - zelo mogoče - tudi z gornjima kraškima oblikama. Izgleda, kot da so se ta poimenovanja za 'Coccinello' z nepravilnimi procesi glasovno spreminjala, krnila in razširjala, morda tudi pod vplivom drugih samostalnikov. Tako pri njih težko izključimo vpliv samostalnika **děvojbka*, ki bi se lahko odrazil tudi v sinonimu *ljubica* (Gažon), morda tudi glagola **do-po-vědati*, (**do-pověd'ьka?*), zanesljivo pa samostalnika *pika-*, saj izgleda, kot da bi poimenovanje *pikapadavojčica* doživelo več stopenj prestrukturiranja.

Ta semantem se iz kraških in istrskih govorov nadaljuje tudi v hrvaški Istri, v govorih, ki se stikajo s slovenskimi, npr. *pavenčica* (24: Rukavac, obč. Matulji), *pavenčica* (Dobrinj), *pavēnčica* (Kastav) ← **pověda/ěti* **pověmь* in *praviēnčica* (22; Žminj, obč. Pula) ← glag. **praviti* 'govoriti'³⁰ in tudi v njih opažamo določena glasovna preoblikovanja in naslonitve.

Med najsplošnejše motivacije za 'Coccinello' v evropskih jezikih spada tista po Mariji, ki jo poznamo tudi iz slovenskih govorov ali zapisov. Poleg nemških izposojenk in kalkov po nem. *Marienkäfer* (npr. *marijin keber/ kefar/ hrošč*) so tudi slovenske tvorjenke, npr. *božja mimica*, *božja/rdeča minca*, *marinca*, *marolja*, *maronca*³¹. Ožje areale pa izkazujejo poimenovanja po svetnikih, ki so bili znani kot zaščitniki (mladih) deklet ali jih je ljudska domišljija kakor koli povezala s prežitki predkrščanskih navad in uver. Pojavljajo se v italijanskih, provansalskih, francoskih in španskih govorih³², npr. it.

²⁹ Dušan Jakomin, *Narečni slovar Sv. Antona pri Kopru*, Trst 1995, 96.

³⁰ Građivo je vzeto iz *OLA* in *ČDL* III, 541; F. Bezljaj, *ESSJ* III, 3, 105, s.v. *praviti* (avtor. M. Furlan), navaja čak. glag. *pravit*, 'pripovedovati' (Dobrinj, Novi v Hrv. primorju).

³¹ V poimenovanju *božja mimica* se med hipokorističnimi tvorjenkami pojavlja tudi *Mimica* (← *Marija*), ki jo G. Drosdowski, *Lexikon der Vornamen*², Mannheim 1974, 155, s.v. *Mimi*, tudi *Mimmi*, šteje za -Lallform aus der Kindersprache-, in *Minca* (← *Hermína*, *Viljemína* in koledarsko tudi k *Marija*, prim. J. Keber (1996, 323 in 360).

³² Podatek je iz *HDAV*, 1693, pri pisanju tega prispevka pa nisem imela dostopa do *Evropskega lingvističnega atlasa*, ki ima 'Coccinello' v vprašalniku, vendar pa je iz vrste virov razvidno, da najdemo poimenovanja po svetniških imenih (sicer z različno gostoto in obsegom) tudi drugod. Prim. pregledno in nazorno napisan članek o sv. Barbari: Ernő Eperjessy, Verovanja i običaji u vezi s Barbarinim danom, zb. *Etnografija južnih Slavena u Madarskoj*, Budimpešta 1975.

S. Catarina (Brescia), *S. Martino* (Livorno), *S. Gioani* (Trentino), *S. Nicola* (Salerno), provens. *poulo de Saint Jan*, franc. *bête à Saint Catherine* (Reims), *bête de Saint Jacques* (Eure-et-Loir), špan. *coquita de San Anton* (Madrid). V slovanskih poimenovanjih³³ se pojavljajo *Joannes*, *Petrus*, *Fedor* (← Theodōros), *Nicolaus*, *Isidōros*, *Andreas*, *Veronica*, *Barbara*, *Magdalena*, *Isidōra*, *Laura*, *Apollonia*.

Iz svetniškega imena (*A*-)polonija³⁴ se navadno razlaga knjižna beseda *pikapolonica*, ki jo je prvi slovarsko registriral šele Joža Glonar in je takšna zapisana samo v delu slovenskih govorov: *pikapaluōnca* (6: Cerčno), *pikapalōnca* (8: Horjul), *pikapulōnca* (9: Valburga, obč. Ljubljana-Šiška), *pikapoliūnca* (14: Ribnica), po ustnih podatkih tudi v večjem številu krajev po Dolenjskem, Gorenjskem. Iz teh podatkov pa skorajda ni razvidno, koliko je ta oblika zares razširjena po sodobnih slovenskih govorih, vendar obstajajo tudi nekateri posredni kazalniki (npr. približno orisana področja, kjer se pojavljajo drugi sinonimi), da je danes značilna vsaj za gorenjske in dolenske govore in pa za tiste, ki se z njimi stikajo. Vendar se v zvezi s to obliko odpira še cela vrsta nejasnosti, ki zadevajo (morebitni) soobstoj sinonimov v istem ali sosednjih govorih danes in v preteklosti ter možnost nadomeščanja oziroma izpodrivanja enega poimenovanja z drugimi in tako spreminjanja arealne slike sinonimov. Sodobni *Slovar slovenskega knjižnega jezika* dokazuje, da je poimenovanje *pikapolonica* med vsemi najbolj privilegirano in da je s svojo »knjižnostjo« pridobilo dodatno moč, da izrine sinonime. Sploh pa je glede te besede nenavadno, da je Pleteršnik ni uvrstil v svoj slovar in da je ni v starejših slovarjih. Zadevo si ob Pleteršnikovem poznavanju slovenske leksike in leksikografski vestnosti težko razlagamo kot zavesten spregled, pač pa si dovoljujemo domnevo, da tedaj morda le ni bila tako razširjena, kot je danes. Na njeno ekspanzivno moč kažejo tudi posamične izpriče (drugih) sinonimov na območju (današnjega) areala *pikapolonice*, zlasti sinonima *božji volek* (okolica Bleda, Torovo), katerega starinskost zagotavlja podobna semantična podstava in identična skladijska sestava kot v poimenovanju **božja korvica*, ali pa pomenski premik v poimenovanju *božji volek* 'pikapolonica' → 'muren' (Lašče, Vavta vas), → 'der Bockkäfer' (Vipava) itd. Podobno so se lahko izrivala tudi druga poimenovanja za 'Coccinello'.

Nasprotno pa Pleteršnik (II, 132) kot kranjsko poimenovanje, povzeto po Janežiču, Erjavcu in Cigaletu (II, 996), navaja besedo *polōnica*, ki jo kot *polonca* navaja Štrekelj (IV, 7984) za Torovo in ki je še danes znana tudi s sufiksom *-ka*: *paūōnka* (13: Babno

³³ OLA, 112, navaja med osebnimi imeni tudi *Elena* kot izhodišče za ukrajinska poimenovanja za 'Coccinello' (npr. *ol'ir*, 470: Strymba, Ivano-Frankivsiška obl.; *olēnka bōža*, 467: Dovhe, Zakarpatška obl.; *olēnka*, 485: Bogdan, Zakarpatška obl.; *jilēnka*, 487: Južinec, Černiveciška obl.; *ilinka*, 497: Turjacka, Černiveciška obl.; *alēnka*, 446: Čujkivka, Sumska obl.; r. *olēnka*, 836: Borispolje, Belgorodskaja obl.; *al'ōnka*, 823: Pogoreljevo, Kurskaja obl.). V nasprotju s tem pa izhaja M. Vasmer (ESRJ III, 134) pri razlagi r. *olēnka* in ukr. *olēnka* 'majski hrošč', r. *olēnok*, *olēnok* 'vrsta metulja' (prim. še južrus. *olenka* 'zlato-zeleni hrošč z belimi pikami, *Cetonia aurata*'; Dalb II, 671) iz psl. **elem*. Fonetični refleksi v poimenovanjih bi bili enaki v obeh primerih, zdi pa se, da je pravilnejša razlaga iz os. i., saj je iz gradiva razvidno, da se v poimenovanjih za 'Coccinello' pojavljajo poimenovanja za domače živali.

³⁴ Prim. J. Keber (1994, 29; 1996, 119), pred njim že Glonar (*Slovar slovenskega jezika*, 292). Enako S. Utčenšy 428, op. 9, ki tako razlaga ne samo sln. *pikapolonica*, ampak tudi številne češke tvorjenke za 'Coccinella' na arealu češke besede *pinkalinka*, ki naj bi vse nastale iz *apolinka* z glasovnimi transformacijami v smeri *apolinka* → *popolinka*, *popelinka*, *populinka*, *papulinka*, *pāpulinka*, *pampelinka*, *pampelička*) in dalje s spremembami (nosilnega) soglasnika (→ *babulinka*, *babolinka*, *babrlinka*, *bābrlinka*, *babkalinka*, *babkulinka*, *boubelinka*, *bumbalinka*, *babylonka* (!), *fabulinka*); mutacijsko izhodišče ima smer *mandelinka* → *mandolinka*, *majdalinka*, *majdalēnka*, *majdolenka*, *majolenka*. Mutacije k *pinka*: *ankalinka*, *angalinka*, *kankalinka*, *kankalička*, *kankališka*, *kompalenka*, *konvalinka*, *karolinka*, *zlatolinka*. M. Snoj (SES, 442) šteje besedo za etimološko nejasno in domneva, da je nastala v otroškem jeziku.

polje) ← **polonka*. Obe nastopata kot sestavini prirednih zvez, npr. *pulónca puvíeyka* (5: Komen) in *pínka-polonka* (Plet. II, 37 jo citira iz rokopisnega slovarja J. Zalokarja). Podvajanje sestavin in ritmiziranje v tej skupini besed ni redkost in ji lahko sledimo v vseh slovanskih jezikih. Tako naletimo na podvojene sinonime (prim. koroš. *šprinca marinca* ← *šprinca*³⁵ in *marinca*, oboje 'Coccinella', r. *van'a-van'a*, blr. *karouka-muroka*), na rimane pare različnih tipov (npr. koroš. *cinca marinca*, sln. nareč. *puolca ruolca*, srb. *šaka-baka*, blg. *kalinka-malinka*, blr. *pédurka-sédurka*, ukr. *fedyrka-komyrka*, r. *koróvuška-muróvuška*, *vás'ika-bas'ika* itd.) in celo na pare (npr. r. *koróvuška-mátuška*, *iváška-krásn'in'ka rubáška*, *ván'a kəpítán*), ki so v očitni tesni zvezi z načinom izražanja, značilnim za ljudsko slovstvo.

Sestavini *pika*- in *pínka*- kot samostojni ne pomenita 'Coccinelle'. M. Snoj (*SES*, 442) vidi v njiju besedo *pika* v pomenu 'malenkost, majhna stvarca' in/ali 'pika, pega', kar šteje za že psl. koren, prim. glag. **pik-ati* 'bosti'. Zelo mogoče je, da je razlaga pravilna vsaj glede *pika*-, saj najdemo podobno (redko sicer) pomensko izhodišče v p. nareč. *kropelnička* (**krop-*: *kropka* 'pika, pikica', *kropielka* 'kapljica'). Glede *pínka* je razlaga manj dokazljiva in zanesljiva, kot pa je verjetna. Sestavina *pi-n-ka* pomensko ni razvidna in primerjamo lahko predvsem ta glasovni niz in njegovo razmerje do drugih sestavin v poimenovanjih, vendar pa ne znamo pojasniti izvora neetimološkega *-n-*. Genetske zveze med *pika* in *pínka* tako ne moremo zanesljivo dokazati in odprta ostaja možnost, da gre med njima zgolj za naključno podobnost.

Glasovno enako sestavino poznamo samo še v č. poimenovanju *pínkalinka* 'Coccinella' in Utěšený (428, op. 9) je opozoril na podobnost s sln. *pikapolonica*, ni pa poznal sln. oblike *pínkapolonka*). V češkem poimenovanju tvori *pínka*-notranjo rimo k (stabilni) sestavini *-linka*, značilni za številne preoblikovanke³⁶, ki jih je po mnenju Utěšenega iz č. *apolinka* (← *Apollonia*) motiviral samo glasovni ritem. Ni izključeno, da sln. *pínka*-res izhaja iz *pika*, v kateri se je z naslonitvijo na *-polonka* okrepilo ritmično razmerje.

Zaradi razvidnih pripon (*-ica* in *-ka*) sprejemamo glasovni niz *polon-*, tj. skupni del besed *polon-ica* in *polon-ka*, za podstavo, ki jo istimo z enakim glasovnim nizom v os. i. (*A-*)*polon-ija*. Obrusitev vzglasja (apokopa) ni samo slovenska (prim. it.-ben. *Polonia*, celo nem. *Lona*) in ne samo v tem imenu (prim. *Tone* ← Anton-). Vendar pa vprašanje etimološkega izvora tega poimenovanja s tem še zdaleč ni izčrpano, in sicer iz vsaj dveh vzrokov: (1) ker se je čaščenje sv. Apolonije razširilo v naših krajih pozno (tj. šele v 14. st.) in ker strokovna literatura iz ljudskih legend in verovanj sv. Apolonije (goduje 9. februarja) pozna samo kot zavetnico za zobe in glavo, tj. ne spada v krog svetnikov, ki se jim pripisuje zavetništvo nad dekleti ali so na kakršen koli drug način postavljeni v (vsaj asociativno) zvezo s simboli in ostanki predkrščanskih predstav in dejavnosti s to vsebino³⁷; sv. Apolonija bi lahko postala razlog za motivacijo

³⁵ Poimenovanje *šprinca marinca* 'Marienkäfer' (Korte na Obirskem; Karničar, 245) vsebuje v drugem delu *marinca* ← *Marija*, v prvem pa besedo *šprinca*, ki jo tudi Pleteršnik (II, 643) opiše kot 'tudi nek rdeč hrošček' in ki je izposojena iz nem. nareč. *Sprizenzel*, prim. tirol. pridevnik *sprinzel* 'mit Sommersprossen' (J. B. Schöpf, *Tirolisches Idiotikon*, 1982, 693. Neudruck der Ausgabe 1866). Strideter-Temps DL, 226, navaja s.v. *šprinca* samo 'Sperber, astur (falco) nissus' ← bav. *Sprinz*, *Sprinzel* 'kleine Art Falken, falco nissus'. Prim. še sln. nareč. *mārša* 'travniški cvrček, muren' ← *Marija* (J. Šašel, *Rožanski narečni besednjak*, 68, rkp.).

³⁶ Prim. češke poimenovalne oblike: *apolinka*, *popolinka*, *populinka*, *populinka*, *papulinka*, *pápulinka*, *pampelinka*, *babulinka*, *babolinka*, *babrlinka*, *babrdlinka*, *babkalinka*, *bobkulinka*, *boubelinka*, *bumbalinka*, *fabulinka*, *mandolinka*, *majdalinka*, *ankalinka*, *angalinka*, *kankalinka*, *konvalinka*, *karolinka*, *zlatolinka*.

³⁷ Prim. N. Kuret, *PLS* II, 543-544; P. Merku, *Svetniki*, 12.

poimenovanj za 'Coccinello' morda samo zato, ker goduje v predpustu, ki je po tradiciji čas za poroke; (2) ker nekaj poimenovanj za 'Coccinello' vsebuje tudi neko etimološko in besedotvorno ne dovolj razvidno sestavino **pol-*, prim. ukr. *polýn-myška* (468: Торунь, Zakarpatska obl.) ← **polin-myška*, blr. *pol'ik* (336: Pryvalki, Grodznskaja vobl.), č. *po:linka* (193: Lažani, južnomoravsko) in *popelinka* (183: Stachy, kraj Jihočeský) in končno sln. nareč. *puolca ruolca* (Hrušica, obč. Ilirska Bistrica), ki prav tako vsebuje neki *pol-*, ta pa je v nejasnem razmerju do enake sestavine v *pol-onica*. Morda se bo etimologiji v prihodnosti zaradi celovitejšega pregleda nad besediščem in boljšega poznanja korpusa jezikovnih elementov in njihovih kombinacij, zlasti pa pogostnostnih razmerij znotraj tematsko zaokroženih besednih skupin, kot je 'Coccinella', posrečilo razložiti tudi sistemsko obrobne prvine besedišča tam, kjer se ni mogoče opreti na že znana glasovna pravila in kjer so spreminjevalni dejavniki (npr. glasovne in besedne igre, ljudska etimologija, krnitve itd.) bolj nepredvidljivi. Na takem robu bi lahko nastajale nove besede tudi s preprosto osamosvojitvijo besednega dela, kot se je to morda zgodilo v etimološko nerazloženi slovaški besedi *lienka* ('Coccinella' in *svätójánska lienka* 'Lampyrus noctiluca'); ta bi se na podlagi vzorca pri samostalnikih ženskega spola s pripono *-ka* osamosvojila (prek **lénka*) iz **len-čka*, prim. še č. *-linka*.

Zaradi neizrazitega pomena sestavine *polon-* in zaradi negotovosti glede tega, kako jo je treba morfološko členiti, bi bilo treba podvreči analizi vse njene homofone. Že J. Keber (II, 176) je besedo *polonica* 'Coccinella' etimološko enačil z narečno besedo *pulónca* (= **polonica*), ki na Obirskem pomeni 'geranija' in 'membrum pudendum femininum', a enačenja ni podprl z lingvističnimi dokazi. Ugotavljam, da obstajajo še druge besede z enakima pomenskima členoma, ki sta lahko oba sekundarna, npr. nareč. *muštrā:nca* (← n. *Monstranz*, cerkv.-lat. *monstrare*, knjižno *monštranca*) lahko pomeni 'Coccinella' (LIK, 339) in 'membrum pudendum femininum'³⁸ (Obir); podobno razmerje bi po tem zgledu lahko zaslutili tudi pri sln. *pínka* 'die weibliche Scham' in 'Coccinella' (Plet. II, 37), kar ESSJ (III, 37, s.v. *pínka* II, avtor M. Snój) razlaga iz **pínka* (← kor. **pī-*) in primerja z polab. *pinkā* 'vulva', kaš. *pinek* 'cvek, penis'. Ker gre za izvorno tako raznorodne besede (izhodišča), je brez dodatne raziskave težko zanesljivo pojasniti pot pomenskega razvoja in preplete socialnih, zgodovinskih in psiholoških kontekstov, v katerih je nastajal, se pa vendarle zdi, da bi se razmerje med pomenoma 'Coccinella' in 'membrum pudendum femininum' lahko pojavilo šele kot rezultat njenega samostojnega in vzporednega razvoja iz iste besede, prvine predstavnega modela pa bi utegnile biti celo že razmeroma stare.

Tudi za razumevanje kulturnega konteksta, v okviru katerega so se tudi porajala slovenska poimenovanja za 'Coccinello', so nadvse pomembna tudi tista poimenovanja, ki se vežejo na kresne šege. Takšna je sln. nareč. *šibrica* (Borovlje, Podkarnos). Čeprav bi se pri razlagi lahko za silo izhajalo tudi iz nemške izposojenke *šibra* 'Stein- oder Holzsplitter' (Plet. II, 627)³⁹ z domnevanjem vmesne metafore 'drobci' → **lise, pege* in bi poimenovanje razlagali kot motivirano s (črnimi) pikami, se zdi verjetnejša domneva, da je poimenovanje etimološko identično z besedo za šego *šibe* (koroš.), tudi *šibre* in *šibrce* (Srpenica, Žaga; Posočje). Gre za ime ene izmed tudi v Julijskih Alpah, na Koroškem, Kočevskem in v Posočju znanih kresnih navad, pri kateri »prožijo žareče

³⁸ L. Karničar 1990, 112, 224, navaja celo: *muštrā:nca pō rdeč nā:həl*.

³⁹ H. Striedter-Temps, *DLS*, 217, izpeljuje sln. *šibra* iz srvn. *schivere, schiver* 'Splitter von Stein, bes. von Holz'.

šibe- (nem. *Scheiben*, furl. *lis cidulis*)⁴⁰, tj. eno izmed oblik kresnega »svetega ognja«⁴¹. Z jezikovnega stališča je zanimivo tudi to, da se v pomenu 'Coccinella' na Koroškem pojavlja deminutiv *šibrīca*, ki se sicer za poimenovanje kresnega običaja uporablja samo v Posočju. Če ta etimološka navezava drži, je bil s pojmovnega stališča vezni element med njima (tj. 'Coccinello' in 'šibrami') lahko navezovanje na sončni kult. Da bi to utegnili držati, kaže še en (samo koroški) sinonim za 'Coccinello': *kresnica* (← *krěš-*bn-ica*)⁴².

V tem kompleksu je zanimiva tudi sln. nareč. *plēvīca* Marienkäfer' (Plet. II, 60; Šol., C., Z., Gor.)⁴³, ki ima besedotvorno dvojnico *plēvka* (Plet. II, 60; Breznikov pripis v Pleteršnikov slovar jo locira v Preddvor). Besedi *plēvīca* in *plēvka* v slovenščini pomenita tudi 'die Jäterin' (Plet. II, 60) in sta izpeljani iz glag. *plēti plēvem* 'jäten, ausjäten'. Za razlago besede v pomenu 'Coccinella' ne najdem nič oprijemljivega. Če izhajamo iz prvega verza nagovora, ki ga navaja Karničar (*Plēwca, plē:w, plē:w, puqá:ž, qé:j j ud mó:jha mó:ža xlē:w*), vidimo, da se ponavlja že prej omenjena struktura, tj. samostalnik in podvojitve (verjetno velelniške oblike) **plēvi*, oboje tvorjeno iz istega etimona. Morda pa smemo tudi tu videti poimenovanje, razvito v okrilju vraže, o kateri poroča V. Möderndorfer (NBKS II, 19), da dekle zve »kdo bo njen mož, če /.../ pleve v kresu majaron«. To prerokovanje s pletjem majarona (ali tudi kake druge poljščine, npr. repe) pa se po Möderndorferjevih besedah prav tako dogaja na kresnico, tj. na kresno biljo, ko poteka na Koroškem največji del prerokovanj v zvezi z možitvijo.

Literatura

ARJ - Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika VI, JAZU, Zagreb 1903-1910.

ČDL - Hraste M., Šimunović P., Olesch R.: *Čakavisch-deutsches Lexikon* I, III, Böhlau Verlag Köln Wien 1979, 1983.

DBKW - *Deutsch-burgenländischkroatisch-kroatisches Wörterbuch*, Eisenstadt - Zagreb 1982.

DL - Striedter-Temps H.: *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*, Wiesbaden 1963.

ESRJ - Vasmer M.: *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka* III, Moskva 1971.

ESSJ - Bezljaj F.: *Etimološki slovar slovenskega jezika* I-III, Ljubljana 1976 - 1995.

ESUM - *Etymologičnyj slovník ukrajinščinoj movy* I, Kyiv 1982.

HDA - *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Band V, Berlin-Leipzig 1932/1933.

⁴⁰ Prim. N. Kuret I, 391-396; L. Kretzenbacher, 76-82. Sln. *šiba* je sodeč po fonetiki, izposojena v 12. st. iz srvn. *schibe/schibe*, morda tudi furl. (*lis cidulis*; M. Matičetov, Le rotelle infuocate nelle Alpi Orientali, *Ce fastuž*, Rivista della Società filologica friulana XXVII-XXVIII, Udine 1951-52, 115, op. 24) je opozoril na koroškonemške dvojnice z *i* in *ē*. *Schibele - Scheibele, Schibede - Scheibede* (→ koroškosln. *šibela - šajbela, šibena - šajbena*) in na frc. paralelo *chodôle* (poleg izposojenke *chibée*). Mlajša izposojenka je sln. *šifeljc* 'dünne Scheibe, Plättchen' ← srvn. *schibelín* (k *schibe* 'Kugel, Scheibe, Kreis'), prim. H. Striedter-Temps, *DLŠ*, 217.

⁴¹ V zvezi s tem Kuret (383) pravi »Karkoli je danes kresnih šeg, ki jim je v središču ogenj, vse izhajajo prav iz najstarejših, iz magičnih odnosov človeka do narave. Človek je na kresni dan žgal kresove, prožil ognjene krožce, takal goreča kolesa, nosil velike plamenice, ker je bil prepričan, da bo njegov ogenj »pomagal-Soncu, ki zato ne bo omagalo in shiralo.«

⁴² Sln. *kresnica* je tudi ime za rože 'ivanjščice' (← *Ivan*), ki se imenujejo tudi *marjetice, margarettice*, prim. tudi sln. *margejtica* 'Coccinella' (21: Gomilice, obč. Lendava).

⁴³ Prim. tudi *plēvīca* (nareč. *plē:wca* -e, Korte na Obirskem) v nagovoru: *Plēwca, plē:w, plē:w, puqá:ž, qé:j j ud mó:jha mó:ža xlē:w*.

- Karničar - Karničar L.: *Der Obir-Dialekt in Kärnten*, Wien 1990.
- Keber 1994 - Keber J.: Nekateri semantični vidiki in motivi prehoda osebnih imen v občna imena v slovenščini. *Traditiones*, 23. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje SAZU. Razred za filološke in literarne vede. Ljubljana. 27-32.
- Keber 1996 - Keber J.: *Leksikon imen*. Izvor imen na Slovenskem², Celje 1996.
- Keber - Keber J.: *Živali v prisposodobah II* (v tisku).
- Kretzenbacher - Kretzenbacher L.: Feuerbräuche in Innerösterreich. *Volkskunde im Mehrvölkerraum*, München 1989.
- LIK - *Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten*, Hrsg. v. S. Hafner und E. Prunč, Graz 1980, št. 26, 339.
- NBKS - Möderndorfer V.: *Narodno blago koroških Slovencev*, Narodopisna knjižnica Zgodovinskega društva v Mariboru II. Maribor 1932. 15-21 (Vedeževanje o ljubezni in zakonu).
- OLA - *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas I*, Moskva 1988, 172-174, karta 44, komentar: str. 31; na 849 točkah mreže iz vseh slovanskih jezikov je zajel okrog 200 poimenovanj za 'Coccinello'.
- PLS - Kuret N.: *Praznično leto Slovencev I*, Ljubljana, 1989.
- SES - Snoj M.: *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997.
- SLPK - *Slovenske ljudske pesmi Koroške II*, Ljubljana-Trst-Celovec 1976.
- SSKJ - *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1994.
- Stanonik - Stanonik M.: *Slovstvena folklor v domačem okolju*, Zavod republike slovenije za šolstvo, Ljubljana 1990.
- Svetniki - Merku P.: *Svetniki v slovenskem imenoslovju*, Trst 1993.
- Štrekelj - Štrekelj K.: *Slovenske narodne pesmi IV*, Ljubljana 1908-1923.
- Utěšený - Utěšený S.: Od slovního tabu k hraní se slovy, 5 *Zbornik radova povodom 70. godišnjice života akad. Jovana Vukovića*, Posebna izdanja ANUBiH, knj. XXXIV/6, Sarajevo 1977, 425-430: češka poimenovanja so vzeta iz pisne ankete po vprašalniku za slovar čeških narečij.
- Važný - Važný V., Čakavské nářečí v Slovenském Podunaji, Sborník Filosofické fakulty UK v Bratislavě V, č. 47 (2), 1929.
- Vuk - Vuk Ivan, Božji volek. *Naš dom II*, 1902. (20. november), 1-3.
- VWSS - L. Sadnik - R. Aitzetmüller, *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen I/A-B*, Wiesbaden 1975.

Summary

On the Trail of Archaic Notions and Beliefs: the Slovene Terms for *Coccinella Septempunctata*

The author lists more than 40 Slovene terms for the "Coccinella"; according to their motive they are classified into several thematic groups, some of which have already been presented in (linguistic and etymological) scientific literature. Included are their habitat and an etymological analysis. In addition to this the author also treats addresses to the "Coccinella" as literary texts, in which terms can be created, preserved and revamped. An etymological analysis of the terms shows without any doubt that the lady-bird must have had a prominent role in archaic mythical notions, which could be researched in greater depth both through a systematic analysis of the motives, elements and combinations in Slovene addresses and an analysis of preserved beliefs.

Nikolai Mikhailov
**Baltoslovanska mitologija - baltska in slovanska mitologija - slovenska
mitologija.**
Nekaj terminoloških opomb*

Članek predstavlja nekatere sklepe glede utemeljenosti uporabe strokovnega izraza "baltoslovanska mitologija" ter ponuja kratek opis glavnih podatkov, ki se nanašajo na pogansko religijo pri Baltih in pri Slovanih, in na sodoben položaj baltske in slovanske mitologije kot znanstvene discipline. V zadnjem delu članka je poskus rekonstrukcije fragmenta slovenskega poganstva in vrsta baltoslovanskih mitoloških paralel.

The article weighs the justification of the technical term "Balto-Slavic mythology", giving a short survey of basic data concerning paganism among the Balts and the Slavs and commenting on the current status of Baltic and Slavic mythology as a scientific discipline. In the final part of his paper, the author attempts to reconstruct a fragment of Slovene paganism and lists a number of Balto-Slavic parallels.

Namen tega prispevka je kratek opis baltske in slovanske poganske religije ter poskus karakteriziranja razvoja mitologije kot znanstvene discipline in nekaterih konkretnih uresničitev tega razvoja. V enem članku seveda ni mogoče povedati vsega, kar se nanaša na baltoslovansko oziroma baltsko in slovansko, in poleg tega še posebej na slovensko mitološko tradicijo¹. Zato bom poskusil na kratko predstaviti sodobno stanje tiste filološke discipline, ki jo lahko imenujemo "baltoslovanska mitologija", tako da bom ponudil nekaj raziskovalnih tem, ki se zdijo precej perspektivne.

Prispevek je sestavljen iz treh delov. Pred razlago osrednjega predmeta svojih raziskav bi rad razložil uporabo nekaterih strokovnih izrazov, da bi se tako izognili terminološkim nespo-

* Članek se opira na besedilo predavanja *Baltoslovanska mitologija - Slovanska mitologija - Slovenska mitologija. Nekaj terminoloških opomb* v okviru Historičnega seminarja ZRC SAZU. Z veseljem izkoriščam priložnost in se prisrčno zahvaljujem ZRC SAZU ter vodstvu in sodelavcem Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU za prijazno povabilo in za organiziranje predavanja.

¹ O slovanski mitološki tradiciji in o njenem slovenskem "nadaljevanju" gl. tudi: N. Mikhailov, *Slovanska mitologija in slovensko bajeslovje*, Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu 1997, Celovec 1996, 111-114.

razumom. To bo prvi, "teoretično-terminološki" del. Drugi del bi označil kot "posploševalni". V njem bom zelo na kratko navedel glavne (že dobro znane) podatke o baltski in slovanski mitološki tradiciji. V tretjem delu bom ponudil nekaj novih misli in rekonstrukcij.

Najprej nekaj o pomenu izraza "mitologija". Ne nameravam razpravljati o diskusijah o tem terminusu, teh je bilo že dovolj. Moram priznati, da terminus *mitologija* res ni dober, kvečjemu slab, ko ga uporabljamo za baltsko ali slovansko tradicijo. Beseda *mitologija* ni primerna že zaradi tega, ker je dvoumna in pomeni hkrati gradivo ("korpus mitov") in vedo, ki mora to gradivo obravnavati. Če pa se strinjamo, da je mitologija znanstvena disciplina, ki se ukvarja z miti, moramo biti prepričani, da ti miti (v klasičnem pomenu besede) obstajajo, kar v primeru baltske in slovanske tradicije ni tako gotovo. Poleg tega je še vedno zelo aktualen problem meje med mitologijo in folkloro ter med mitologijo in ritualom. V slovanski strokovni tradiciji je tudi terminološka razlika med mitologijo in bajeslovjem. Ker je beseda "mitologija" kot strokovni izraz precej neprimerna, obstaja težnja po uporabi drugih definicij, kot na primer: "mitopoeitično izročilo" (V.V. Ivanov, V.N. Toporov in dr.), "duhovna kultura" (N.I. Tolstoj, S.M. Tolstaja, L.N. Vinogradova), "religiozno-mitološke predstave", "praslovanska kultura" (O.N. Trubačov), "polidoksija" (L. Moszyński), "predkrščanska religija" oziroma "poganstvo", "starosvetnosti" (M. Matičetov), "starodavnosti" in pod.

Rad bi nekoliko poenostavil to terminološko zmedo. Zato sem se odločil za besedo "mitologija", ker je tradicionalna in ker si nočem izmišljati novih strokovnih izrazov. Tako označujem kot "baltsko in slovansko mitologijo" po eni strani pogansko predkrščansko religijo teh narodov in vse relikte ter prežitke tega poganstva, ki so se ohranili do danes v različnih, pogosto zelo modificiranih oblikah (v folklori, v šegah, pa tudi v jeziku). Po drugi strani moram uporabljati terminus "baltska" in "slovanska mitologija", ko razpravljam o znanstveni disciplini, ki obravnava vse gradivo, zvezano z baltskim in slovanskim poganstvom. Ko govorim o posameznih baltskih in slovanskih tradicijah, vedno poudarjam, da mora biti naša analiza pravilno diferencirana. Gre za celo vrsto zgodovinskih etap in zato je treba delati na diahroni ravni, kar pomeni analizirati 1.) dobo uradnega poganstva - 2.) dobo pokristjanjevanja / dvoeverstva - in 3.) poznejšo "demonološko" dobo ter potem poskusiti vse to posplošiti v neki precej abstraktni ter konvencionalni shemi. Poleg tega ne smemo pozabiti, da pripadajo prvi viri o slovanski in baltski mitologiji že posameznim nacionalnim tradicijam. Torej moramo biti zelo pazljivi v kronologiji in v terminologiji. Lahko rekonstruiramo "nekaj" (namreč neke motive oziroma neke protofigure) za Praslovane ali za Protobalte. Toda pri obravnavi konkretnega gradiva gre že za posamezna plemena: prej, recimo, za vzhodnoslovansko, zahodnoslovansko in južnoslovansko izročilo, pozneje pa za slovensko, hrvaško, bolgarsko, rusko, poljsko idr. v okviru slovanske mitologije, ali pa za litovsko, prusko, letonsko, ko govorimo o baltskem mitološkem izročilu. Pri rekonstrukciji moramo upoštevati dejstvo, da neka za praslovansko oziroma za prabaltsko mitologijo rekonstruirana mitska podoba ali motiv ne bosta vedno prisotna in vseh lokalnih slovanskih oziroma baltskih tradicijah.

Torej tudi "slovanska mitologija" pomeni vse, kar je zvezano s poganstvom Prvoslovencev (Slovenov, Protoslovencev idr., obstaja tudi več hipotetičnih etnonimov za prednike današnjih Slovencev), z ostanki poganskih kultov, ki jih zasledimo še zdaj, in z delom slovenskega narodopisja, ki se s tem ukvarja. V tem pomenu je tudi demonologija, ki je po tradiciji del folklore, neko nadaljevanje mitologije. Vsekakor, če hočemo zdaj najti še kaj mitološkega, moramo to iskati v folklornem izročilu.

Za poimenovanje "baltoslovanska" mitologija lahko rečemo, da je tudi to *terminus technicus*, ki ga uporabljamo predvsem za rekonstrukcijo. Svoj izvor ima v zelo verjetni teoriji obstajanja baltoslovanske etnične in jezikovne skupnosti pred oblikovanjem posebne baltske in slovanske skupine (gl. dalje). Toda želel bi poudariti, da pri razpravljanju o "baltoslovanski" mitologiji nočem

kategorično vztrajati pri tem, da je nekoč obstajala neka skupna religija ali mitološka tradicija nekega hipotetičnega ljudstva, ki bi ga lahko imenovali "Baltoslovani" ali kaj podobnega. Jasno je, da četudi sprejmemo teorijo baltoslovske skupnosti, je vsa etnogenetska evolucija bila mnogo bolj zapletena kot je preprosta delitev enega "protoetnosa" na dve skupini. Torej se v tem primeru rekonstruira neka pogojna shema, ki jo na mitološki ravni lahko primerjamo z rekonstrukcijo indoevropskega jezika na lingvistični ravni, kar pomeni, da nimamo nobenih pisanih virov v indoevropsčini, vendar na podlagi gradiva velikega števila jezikov smemo domnevati, da so vsi ti jeziki realizacija neke prvotne sheme. Isto trditev in *modus considerandi* je mogoče uporabiti tudi za rekonstrukcijo religije oziroma mitološke mentalitete.

Četudi bom v drugi polovici članka navajal nekatere baltoslovske mitološke paralele, to seveda ne pomeni, da hočem dokazati, da so Slovenci Balti ali obratno. S tem bi želel samo povedati, da lahko z arhaičnim slovenskim in z arhaičnim litovskim, letonskim ali pruskim gradivom rekonstruiramo posamezne pomembne fragmente prvotne sheme, ki naj bi odražala religiozno in mitološko mentaliteto na začetku oblikovanja posameznih etničnih skupin – to je baltške in slovanske. Rad tudi razložim, zakaj se lotevam slovensko-baltških paralel, čeprav vemo, da obstajajo druge slovanske (predvsem vzhodnoslovske in poljske) mitološke tradicije, ki kažejo iz razumljivih geografskih in zgodovinskih razlogov več analogij z baltsko kot slovanska. Toda za nas so zlasti pomembne prav balto-slovske paralele, ker bolje od drugih dokazujejo, da gre za isti izvir oziroma poreklo teh podobnosti. Jasno je, da je v primeru Baltov in Slovencev (za razliko, recimo, od Baltov in vzhodnih Slovanov) verjetnost arealnih stikov in vplivov popolnoma izključena².

V filologiji se je nekako uveljavil zaničevalno-skeptični odnos do mitoloških študij, češ da je vse to svojevrstna "fantastika" (*science fiction*), malo zanesljiva stvar in pod. Res je treba priznati, da je tako mnenje nastalo iz različnih tudi povsem razumljivih razlogov. Terminološka nedoločena izraza "mitologija", nezanesljivost mnogih mitoloških del in študij zadnjih dveh oz. treh stoletij, obilje nekvalificiranih, diletantskih in nestrokovnih psevdoznanstvenih obravnav o mitologiji v sodobni poljudnoznanstveni literaturi so seveda prispevali k previdnemu odnosu mnogih strokovnjakov do te discipline. Poleg tega takšno previdnost tudi lahko utemeljimo: imamo namreč na voljo tako malo prvotnih virov za slovansko in baltško mitologijo, ki so razen tega še zelo fragmentarni, malo zanesljivi ali celo izmišljeni, da je njihova znanstvena vrednost zelo dvomljiva. Tako precej razširjeno, deloma tudi upravičeno, vendar vsekakor zelo konservativno in za znanstveni napredek malo perspektivno stališče izhaja iz za baltistiko in slavistiko pomembnih, obenem pa tudi preveč skeptičnih del poljskega slavista Aleksandra Brücknerja konec XIX. – na začetku XX. stoletja³. Brückner je res odkril celo vrsto napačnih sporočil v srednjeveških kronikah, toda potem je skoraj avtomatično označil vse, kar se nanaša na baltško in slovansko poganstvo, za nezanesljivo in sumljivo, češ da so tudi raziskave, ki se ukvarjajo s "sumljivim" gradivom, praviloma sumljive.

² Dr. A. Pleterski me je opozoril na možnost delne "migracije" nekaterih baltških plemen v južno smer skoraj do današnje Slovenije, ki jo je mogoče zaslediti na podlagi arheološkega gradiva. Ta hipoteza je zelo zanimiva in, kolikor vem, nikoli ni bila resno upoštevana v številnih delih o baltoslovski skupnosti, čeprav je precej dobro znana teorija tako imenovane "jantarne poti", prim. A. Spekke, *The Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of the Eastern Baltic*, Stockholm 1957. A. Pleterskemu sem hvaležen za to poročilo, moram pa priznati, da se mi ta hipoteza zdi manj verjetna, kot teorija prihoda direktnih dedičev baltoslovske skupnosti ("bivših Baltov" oz. "Baltoslovanov") na slovenska tla, kar bi tudi lahko razlagalo domnevno "baltkost" arheološkega gradiva.

³ A. Brückner, *Starożytna Litwa. Ludy i Bogi*, Warszawa 1904; A. Brückner, *Mitologia słowiańska*, Kraków 1918 (prim. italijanski prevod: A. Brückner, *Mitologia slava*, Bologna 1923); A. Brückner, *Die Slaven*, Tübingen 1926 idr.

Toda napačnost tega stališča je očitna, in to iz preprostega razloga – tako imenovani prvotni viri (sporočila kronistov in letopiscev) so lahko nepopolni in nejasni, vendar kljub temu nihče ne dvomi, da je slovansko oziroma baltsko poganstvo s svojimi maliki, rituali, svečeniki, vedeževalci itd. res obstajalo in ne samo, da je obstajalo, ampak je bilo tudi precej dobro razvito. O tem pričajo pisani zgodovinski in tudi arheološki viri, kot npr. domnevna poganska svetišča na otoku Rujnu v današnji Nemčiji⁴, pri Novgorodu v Rusiji⁵, na Ptujskem gradu⁶ ali v Millstattu.⁷ In ne samo ti viri, temveč tudi preprosta logika: kje ste še videli narode brez religije? Pokristjanjenje Slovanov in Baltov se je zgodilo razmeroma pozno. Številna poročila kažejo na to, da se je uradni poganski kult pri nekaterih baltskih plemenih ohranil do XVI. stoletja. Če je poganstvo obstajalo, moramo postaviti zelo logični vprašanji, in sicer: v čem se je izražalo in iz kakšnih delov je bilo sestavljeno? Kaj je v resnici sploh bilo? To je predvsem zgodovinsko vprašanje, na katero moramo najti odgovor, drugače bodo določene sfere duhovne kulture in zgodovine baltskih in slovanskih narodov ostale brez razlage. Skrajno naivno bi se bilo odreči mitološkim raziskavam samo zato, ker se zdi ena vrsta virov malo zanesljiva. Nezanjektivost virov še ne pomeni, da je tudi predmet (*subjekt*) teh virov sam po sebi *a priori* nezanesljiv. Lahko dodamo, da bi v programu mitoloških študij moralo biti tudi "iskanje" "novih", to je še ne odkritih virov, in ponovna interpretacija starih informacij. Mimogrede moram opozoriti na to, da baltisti in slavisti še niso dobro in kvalificirano analizirali in izdali latinskih in nemških virov za baltsko in slovansko mitologijo. Prvi korak v smeri publikacije in znanstvene obravnave virov za baltsko tradicijo je prvi zvezek *Virov za baltsko religijo in mitologijo*, ki je izšel pred kratkim v Vilniusu⁸.

Navsezadnje je treba reči, da je definicija mitologije kot "fantastike", "beletristike" ali neresne psevdofilološke discipline popolnoma neutemeljena tudi zato, ker se zdaj pri raziskavah uporabljajo lingvistični podatki, metode rekonstrukcije, arheološko in etnološko gradivo. Z mitologijo se ukvarjajo znani jezikoslovci, zgodovinarji, etnologi in arheologi, kar samo potrjuje tako resnost mitoloških raziskav kot nujnost hitrega napredka na tem področju.

Prehajajoč k drugemu delu in istočasno h glavni temi tega članka, moram še enkrat poudariti, da je "baltoslovanska mitologija" hipotetična shema in poskus rekonstrukcije. Toda rekonstrukcija se mora razvijati na podlagi ne hipotetičnega, ampak dejanskega gradiva. Zato bom pred razpravo o baltoslovanski mitologiji na kratko ponovil tisto, kar vemo na eni strani o baltskem in na drugi strani o slovanskem poganstvu. Še prej pa bi rad opozoril na različne teorije baltoslovanske skupnosti, ki razlagajo veliko število tipoloških in drugih analogij med slovanskimi in baltskimi jeziki, in, kot bomo videli, ne samo med jeziki.

Jezikoslovci so dokaj kmalu opazili arhaičnost baltskih jezikov in hkrati njihovo podobnost s slovanskimi, čeprav je bilo jasno, da ne spadajo med slovanske. Navadno govorimo o treh baltskih jezikih, v katerih imamo pisane vire: dva jezika sta še živa (litovščina in letonščina), tretji (pruščina) pa je izumrl verjetno ob koncu XVI., na začetku XVII. stoletja. Kljub temu se je ohranilo nekaj besedil v pruskem jeziku in celo nemško-pruski slovarček. Poleg tega se

⁴ Gl. predvsem: T. Palm, *Wendische Kultstätten*, Lund 1937.

⁵ Prim. med zadnjimi publikacijami: I.P. Rusanova, B.A. Timoščuk, *Jazyčeskie svjatišča drevnih slavjan*, Moskva 1993 z bibliografijo.

⁶ J. Korošec, *Slovansko svetišče na Ptujskem gradu*, Ljubljana 1948

⁷ Prim. pred kratkim: A. Pleterski, *Ecclesia demonibus addicta. Povedka o poganskem svetišču v Millstattu*, "Zgodovinski časopis", 48, 3, 1994, 297-306.

⁸ N. Velius (ured.), *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I. *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, Vilnius 1996.

domneva, da so obstajali tudi jeziki drugih baltskih plemen (Selov ali Selonov, Kuronov, Jatvingov, Zemgalov ali Semigalov, Galindov), vendar o njih nimamo skoraj nobenih jezikovnih podatkov in sploh nobenih pisanih virov⁹.

V zgodovini primerjalnega jezikoslovja poznamo nekaj teorij formiranja baltoslovanske skupnosti¹⁰. Danes lahko naštejemo vsaj štiri glavne teorije baltsko slovanskih odnosov: 1.) baltoslovanski "protojezik" (Schleicher); 2.) neodvisen, a istočasen in podoben razvoj baltskih in slovanskih dialektov v dobi razpada indoevropskega jezika (Meillet); 3.) ponovno zблиžanje baltskih in slovanskih jezikov (Endzelins in zdaj na malo drugačen način Trubačov; podobno tudi Rozwadowski) in 4.) ustvarjanje slovanščine iz perifernih baltskih dialektov (Ivanov in Toporov). Dokončnega odgovora na vprašanje o baltsko-slovanskih odnosih še ni¹¹. Zdag se glavna diskusija nadaljuje med Olegom Trubačovom, ki vztraja na teoriji donavske pradomovine Slovanov in na poznejšem sekundarnem zблиžanju baltskih in slovanskih plemen, in Vladimirom Toporovom, ki zagovarja prvotnost in večjo arhaičnost prabaltskega jezika, iz katerega so se oblikovali slovanski dialekti¹². Najboljši dokaz za to stališče je veliko krajevnih in vrdnih imen baltskega izvora, ki jih je Toporov našel na območju osrednje Rusije, celo vzhodno od Moskve¹³. Moramo reči, da bo ves kulturno-mitološki vidik tega problema nedvomno pričal o večji verjetnosti in utemeljenosti te zadnje teorije.

Glavni problem za raziskovalce, ki se ukvarjajo s pogansko religijo starih Slovanov in Baltov, je pomanjkanje tako imenovanih prvotnih virov, t. j. opisov verovanj, šeg in mitov iz obdo-

⁹ Edina izjema je morda tako imenovani "poljsko-jatvinški slovarček" (poznejši zapis nekaterih glos nekega domnevno baltskega jezika z njihovim prevodom v poljščino), gl.: Z. Zinkevičius, *A Polish-Yatvingian Vocabulary*, "Linguistic and Oriental Studies from Poznań", 1, Poznań 1992, 99-133 (obstajata tudi ruska in litovska različica tega članka).

¹⁰ Kratek oris odnosov med Balti in Slovani v slovenščini je predstavljen v knjigi Andreja Pleterskega o slovanski etnogenezi, gl.: A. Pleterski, *Etnogeneza Slovanov*, Ljubljana 1990; prim. tudi: A. Pleterski, *Model etnogeneze Slovanov na osnovi nekaterih novejših raziskav*, "Zgodovinski časopis", 49, 4 (101), 1995, 537-556; A. Pleterski, *Balten in der Ethnogenese der Slawen*, "Res Balticae" - 1997, Pisa 1997, 79-88.

O slovanski etnogenezi z upoštevanjem baltske teme obstajajo brezštevilna dela. Navedem naj samo dve obsežnejši knjigi, ki sta izšli v zadnjem času: O.N. Trubačov, *Etnogeneza i kul'tura drevnejših slavian*, Moskva 1991; Z. Gołąb, *The Origins of the Slavs. A Linguist's View*, Columbus Ohio 1992. Prim. tudi: V.V. Sedov, *Proišhozdenie slavian i mestonahoždenie ih prarodiny. Rasselenie slavian v V-VII vv.*, v: *Očerki istorii kul'tury slavian*, Moskva 1996, 15-115.

O baltski etnogenezi gl. na primer: *Is lietuvų etnogenezė s*, Vilnius 1981.

¹¹ O zgodovini "baltoslavistike" gl.: V.N. Toporov, *Iz istorii izučenia drevnejših balto-slavjanskih otnošenij*, "Učenyje zapiski Instituta slavjanovedenija", XVII, 1959; V.N. Toporov, *Novejšie raboty v oblasti izučenia balto-slavjanskih jazykovykh otnošenij*, "Voprosy slavjanskogo jazykoznanija", 3, 1958; V.N. Toporov, *Iz istorii izučenia drevnejših balto-slavjanskih jazykovykh otnošenij*, "Učenyje zapiski Instituta slavjanovedenija", XXIII, 1962. Med zadnjimi publikacijami o baltoslovanskem problemu gl.: O. Poljakov, *Das Problem der balto-slavischen Sprachgemeinschaft*, Frankfurt a. M. 1995; shematičen pregled raznih teorij baltoslovanske skupnosti je v: P.U. Dini, *Le lingue baltiche fra il II e il III millennio d. C.*, in: E. Banfi (ed.), *La formazione dell'Europa linguistica. Le lingue d'Europa tra la fine del I e del II millennio*, Firenze 1993, 197-254.

¹² Prim.: O. Trubačov, *Jazykoznanie i etnogeneza slavian. Drevnie slavjane po dannym etimologii i onomastiki*, v: *Slavjanskoe jazykoznanie. IX meždunarodnyj s'ezd slavistov. Doklady sovetsoj delegacii*, Moskva 1983, 231-270; V. Toporov, *K rekonstrukcii drevnejšego sostojanija praslavjanskogo*, v: *Slavjanskoe jazykoznanie. X meždunarodnyj s'ezd slavistov. Doklady sovetsoj delegacii*, Moskva 1988, 264-292; O.N. Trubačov, *Slavjanskaja etimologija i praslavjanskaja kul'tura*, v: *Slavjanskoe jazykoznanie. X meždunarodnyj s'ezd slavistov. Doklady sovetsoj delegacii*, Moskva 1988, 292-347 in dr.

¹³ Prim.: V.N. Toporov, *Baltica Podmoskov'ja*, v: *Balto-slavjanskij sbornik*, Moskva 1972, 217-280; V.N. Toporov, *Iz baltijskoj areal'noj gidronimii*, v: *Balto-slowiańskie związki jazykowe*, Wrocław 1990, 365-380; V.N. Toporov, *O severo-zapadnorusskom lokuse baltijskoj gidronimii (iz cikla po okrainam drevnej Baltii)*, v: "Res Balticae" - 1995, Pisa 1995, 13-40 in dr.

bja, ko je poganstvo bilo uradna religija slovanskih plemen. Moramo se zadovoljiti le s poznimi, fragmentarnimi in zelo subjektivnimi poročili srednjeveških kronistov.

O baltskem poganstvu imamo nekaj srednjeveških sporočil, ki se nanašajo na religijo Litovcev in Prusov. Razen tega imamo zelo pomembno folklorno gradivo v letonskem (tako imenovane *dainas*, kratke pësmice mitološke vsebine) in v litovskem (ljudsko izročilo o gromovniku Perkūnasu) ljudskem izročilu. Obe baltski tradiciji sta presenetljivo dobro ohranili karakteristične lastnosti starejšega poganstva.

O baltskih božanstvih imamo nekaj kratkih sporočil v ruskih letopisih. Poleg tega obstajajo različni sezname v glavnem pruskih božanstev, ki jih srečamo v nemških kronikah, pa tudi nekateri podatki o litovskih bogovih. Večji del informacij o letonskem poganstvu črpamo prav iz folklornih virov, namreč iz *dain*.

Najpodrobnejša analiza virov baltske mitologije je doslej predstavljena v knjigi nemškega znanstvenika Williama Mannhardta *Letto-Preussische Götterlehre*, ki je izšla v Rigi v Letoniji leta 1936, že po smrti avtorja, in z dodatki in dopolnili njegovega učenca Berkholza¹⁴. Istega leta je nemški filolog K. Klemen (C. Clemen) pripravil knjižico *Fontes historiae religionum primitivarum, praeindogermanicarum, indogermanicarum minus notarum*, v kateri je tudi razdelek, ki se nanaša na vire baltske mitologije¹⁵. V neodvisni Litvi in Letoniji je bilo precej narejene za zbiranje in opis zlasti folklornega gradiva (tako se je na primer Jonas Balys ukvarjal z zbiranjem ljudskega izročila o Perkūnasu, prej v Litvi potem pa v Ameriki¹⁶). Svojo previdno in na letonsko tradicijo omejeno rekonstrukcijo baltskega poganstva je predlagal letonski mitolog Harald Biezais, ki se je po sovjetski okupaciji Letonije moral izseliti na Švedsko¹⁷). V zadnjem času so za razvoj baltskih (in predvsem litovskih) mitoloških študij zelo pomembne knjige Norbertasa Vēliusa o baltski mitološki mentaliteti, o mitskih bitjih litovske ljudske tradicije in njegova antologija zgodovine baltske mitologije¹⁸. Zadnje delo Vēliusa, ki je nepričakovano umrl l. 1996, je zbirka virov baltske mitologije, ki je izšla že po njegovi smrti¹⁹.

Ko razpravljamo o pomembnejših prvotnih virih za baltsko poganstvo, moramo navesti vsaj: *Episcoporum Pomesaniensis atque Sambensis Constitutiones Synodales* l. 1530; tako imenovano "Sudavsko knjižico" oziroma *Sudauerbüchlein (Der yn glaubigen Sudauen ihrer bockheiligung mit sambt andern Ceremonien, so sie tzu brauchen gepflegth* iz XVI. stoletja, ki je ohranjena v več izvodih; traktat Joannesa Maeletiusa *De Sacrificiis et Idolatria Veterum Borus-*

¹⁴ W. Mannhardt, *Letto-preussische Götterlehre*, Riga 1936.

¹⁵ C. Clemen, *Fontes historiae religionum primitivarum, praeindogermanicarum, indogermanicarum minus notarum*, "Fontes historiae religionum ex auctoribus graecis et latinis collectos", edidit Carolus Clemen, fasciculus VI, Bonnæ 1936.

¹⁶ Prim.: J. Balys, *Perkūnas lietuvų liaudies tikėjimuose*, in: *Tautosakos darbai*, 3, Kaunas 1937, 149-238; J. Balys, *Griaustinis ir vėlnias Baltoskandijos kraštų tautosakoje*, in: *Tautosakos darbai*, 4, Kaunas 1939; J. Balys, *Dvasios ir žmonės. Lietuvių liaudies sakmės*, Bloomington 1951; J. Balys, *Lietuvių liaudies pasaulėjauta: Tikėjimų ir papročių šviestoje*, Chicago 1966 in dr.

¹⁷ H. Biezais, *Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschungen*, "Arv", 9, Uppsala 1953, p. 65-128; H. Biezais, *Die Hauptgöttinnen der alten Letten*, Uppsala 1955; H. Biezais, *Der steinerne Himmel*, "Annales Academiae Regiae Scientiarum Upsalienis", Uppsala 1960; H. Biezais, *Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion*, "Acta Universitatis Uppsaliensis. Historia Religionum", 1, 1961; H. Biezais, *Die himmlische Götterfamilie der alten Letten*, "Acta Universitatis Uppsaliensis. Historia Religionum", 5, 1972; H. Biezais, *Beiträge zur lettischen Kultur- und Sprachgeschichte*, "Acta Academiae Aboensis, Ser. A. Humaniora", 47/2, 1973; H. Biezais, *Baltische Religion*, in: Å.V. Ström, H. Biezais, *Germanische und baltische Religion*, Stuttgart 1975; H. Biezais, *Lichtgott der alten Letten*, Stockholm 1976 in dr.

¹⁸ N. Vēlius, *Mitnēs lietuvų sakmių būtybės*, Vilnius 1977; N. Vēlius, *Senovės baltų pasaulėžiūra*, Vilnius 1983; N. Vēlius, *Chioniškasis lietuvų mitologijos pasaulis*, Vilnius 1987; N. Vēlius, *Lietuvių mitologijos rekonstrukcija*, "Tautosakos darbai", II (IX), Vilnius 1993, p. 54-70; N. Vēlius (ured.), *Lietuvių mitologija*, 1. tomas, Vilnius 1995 idr.

¹⁹ Gl. že navedeno delo: N. Vēlius (ured.), *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos, Vilnius 1996.

sorym Liunom aliarumque uicinarum gentium (l. 1563), delo Hennebergerja *Kurtze und wahrhafftige Beschreibung des Landes zu Preussen* (l. 1584), zgodovino Schütza *Historia Rerum Prussicarum* (l. 1592), kroniko Bretka / Bretkūnasa, razpravo Hartknocha *Altes und Neues Preussen* (1684), kroniko Simona Grunaua *Cronika und beschreibung allerlünstlichenn, nützlichsten und waren historien des namenkundigenn landes zu Prewssen...* (od l. 1517 naprej), knjigo Guagninija *Sarmatiae Europaeae Descriptio* (1578), delo Jana Łasickega *De Diis Samagitarum*, izdano l. 1615, vendar napisano konec XVI. stoletja. V teh poročilih, ki pogosto ponavljajo iste že znane podatke, srečamo sezname pruskih poganskih božanstev. Na podlagi teh seznamov je mogoče rekonstruirati starodavni prusko-baltski poganski panteon. Med njegove bogove spadajo²⁰: 1. *Okopirms*, vrhovno nebeško božanstvo; 2. *Svaixtix*, bog luči; 3. *Autrimps*, morski bog; 4. *Pergrubrius*, bog pomladi ali rastlin in narave; 5. *Potrimps*, bog vode in rek; 6. *Bardoits / Gardoits*, bog mornarjev; 7. *Aušauts*, bog-zdravnik; 8. *Pilvits*, bog bogastev in zakladov; 9. *Perkuns*, bog-gromovnik; 10. *Pekols*, bog dolnjega sveta (prim. sloven. *pekěl*); 11. *Puškaits*, bog gozdov; 12. *Pokols*, bog vetrov in zraka; 13. *Barstuki* in 14. *Markopole*, neka vrsta škratov. Še prej, l. 1249, drugi vir navaja ime *Curcho* oz. *Curche*, ki naj bi bilo božanstvo žetve, dobre letine in plodnosti sploh.

Imamo tudi nekaj virov, ki omenjajo starolitovska božanstva. Eden takih virov je ruski *Volinski letopis*, ki l. 1252 poroča o litovskem knezu Mindovgu (Mindaugasu), ki je le licemerno sprejel krščansko vero, še naprej pa je častil svoje bogove in sicer: «pervomu Nūnadējevi, i Teljaveli i Diverikūzu, zaejačemu bogu i Mēidēinu... i bogomī svoimī žrjaše, i mertvyhū telesa sožigaše, i poganīstvo svoe javē tvorjaše». Poznejše interpretacije predlagajo izpeljavo teonima *Diverikz* iz litovskega *Dievo rykštē* 'božji bič' in na podlagi tega ga istovetijo z gromovnikom Perkūnasom (božji bič kot strela ali blisk). *Teljavel'* naj bi bil bog-kovač (iz litovskega *Kalvis, kalvelis*), *Nenadeja* bi lahko primerjali s pruskim vrhovnim bogom *Okopirmsom*.

Veliko število imen različnih žemajtskih (zahodnolitovskih) božanstev navaja v svojem traktatu Jan Łasiccki. Toda pri tem ni jasno, ali so vsi ti teonimi avtentični. Mogoče je, da si je avtor nekaj izmislil ali pa napačno razumel. Pozneje imamo v litovski folklori zelo razvito pripovedno tradicijo, ki poroča o dvoboju gromovnika Perkūnasa in htonskega božanstva Velniasa. Velnias v današnji litovščini pomeni tudi hudiča. K temu motivu se bomo še vrnili, ko bomo govorili o baltoslovanski mitologiji. Litovsko bajeslovno izročilo o Perkūnasu je še danes živo. V njem je Perkūnas bog oziroma duh groma, strele in bliska, ali pa personifikacija teh naravnih pojavov²¹. Nevihta je po litovsko *perkūnija*.

Letonske daine opisujejo različne mitske podobe, ki so v gornjem svetu. Eno najaktivnejših božanstev je *Perkons*, ki ga pogosto imenujejo 'Božji kovač', prim. s *Teljaveljem / Kalvelisom*. Na drugi strani obstaja tudi *Dievs*, absolutno vrhovno božanstvo, neke vrste *deus otiosus* drugih indoevropskih tradicij, ki ga v rekonstruirani shemi baltske mitologije lahko istovetimo s pruskim *Okopirmsom*. Besedi *Dievas* v litovščini in *Dievs* v letonščini pomenita "bog", isto osnovo imamo v staroslovanskem *divŭ*. Drugi podobi letonskih dain sta žensko božanstvo *Saule* "sonce" in moško božanstvo *Mēness* "mesec", ki se udeležujeta nebeške svatbe²².

O slovanskem poganstvu vemo več kot o baltskem, čeprav tudi to ni dovolj. Tudi v tem primeru prvotnih virov ni veliko. Večji del teh virov je objavil leta 1931 nemški slavist Karl H.

²⁰ Baltske teonime navajam v pogojno rekonstruirani obliki, prim.: V.N. Toporov, *Zametki po baltijskoj mifologii*, v: *Balto-slavjanskij sbornik*, Moskva 1972, 289-314.

²¹ Gl. pred kratkim objavljeno knjigo o Perkūnasu: N. Laurinkienė, *Senovės lietuvių dievas Perkūnas*, Vilnius 1996.

²² Najbolj znana in kvalificirana izdaja letonskih dain je poleg številnih drugih zbirka K. Baronsa, gl.: K. Barons, *Latvju Dainas*, I, Jelgavā 1894; II-V, Pēterburgā 1903-1915.

Meyer²³. Seveda gre samo za fragmente, v katerih so navedena imena slovanskih božanstev oziroma so opisani neki poganski rituali.

Prvo znano poročilo o poganstvu Slovanov je nekaj stavkov Prokopija iz Cezareje iz leta 562 (*De bello Gothico*, III, 14), ki pravi, da verjamejo Slovani, «da je en bog, tvorec strele, vrhovni gospodar vseh stvari in njemu žrtvujejo živino in druge žrtve». To je tudi edini dokument, ki se očitno nanaša na prednike južnih Slovanov.

Poleg tega imamo podatke le za dve večji slovanski tradiciji: za vzhodnoslovansko in za tradicijo baltskih Slovanov oziroma Polabcev – to je plemen, ki so živela ob Baltiku, na obali Severnega morja in na otoku Rujnu (nem. Rügen). O teh dveh tradicijah vemo, da je v njih nastajal poganski panteon, da so bili maliki, svetišča, in zelo verjetno tudi razred žrecev-svečnikov. Toda nimamo skoraj nobenih pisanih virov o poganstvu južnih in zahodnih Slovanov, ker je pri njih pokristjanjenje bilo izvedeno že prej.

Za predkrščansko religijo vzhodnih Slovanov, t. j. Kijevske Rusije, je najpomembnejši dokument Nestorjeva kronika (*Povest' vremennyh let*), napisana konec XI. stoletja in na začetku XII. stoletja. V tem letopisu je poročilo, da je leta 980 knez Vladimir poskusil osnovati uradni poganski panteon. Na hribu pred svojo palačo v Kijevu je postavil kipe bogov: lesenega boga groma in bliska *Peruna* s srebrno glavo in z zlatimi brki, nato *Horsa*, *Dažboga*, *Striboga*, *Semargla* in edino žensko božanstvo *Mokoš*. Ni izključeno, da je ta panteon bil umeten in eklektičen tudi zaradi političnih razlogov. Nekateri znanstveniki mislijo, da sta *Hors* in *Semargl* božanstvi iranskega izvora, drugi bogovi pa so slovanski. V drugih poročilih iste kronike je rečeno, da je pod hribom bival *Volos* oziroma *Veles*, bog živine. Toda že leta 988 se je Vladimir odločil, da bo sprejel krščanstvo, zato je uničil vse malike, tako da jih je sežgal ali razsekal na kose ter vrgel v Dnjeper. Vsekakor pa po sprejemu krščanstva vera v poganska božanstva še ni bila takoj uničena. Še precej časa je trajalo tako imenovano dvoverstvo. Skupaj s krščanskim Bogom so ljudje častili bivša poganska božanstva, ki so postala demoni. Posamezni krščanski svetniki so prevzeli vloge poganskih bogov. Na primer sv. Ilija in sv. Jurij sta dobila lastnosti *Peruna*, sv. Frol pa je postal zaščitnik živine in tako dobil vlogo *Velesa*²⁴.

O religiji baltskih Slovanov nam poročajo kronisti Thietmar iz Merseburga (umrl je leta 1018), Adam iz Bremna (konec XI. stoletja), trije biografi škofa Otta (Otona) iz Bamberga - Menih iz Prieflinga, Ebbo in Herbord (XII. stoletje). Eden važnejših virov je tudi *Cronica Slavorum* Helmolda (napisana l. 1164-1168). Veliko zanimivega gradiva vsebuje *Gesta Danorum* Saksa Gramatika (napisana konec 12. stoletja, tiskana pa prvič šele l. 1514). Na podlagi podatkov kronistov lahko poskusimo rekonstruirati imena in vloge glavnih božanstev baltskih Slovanov. To so: 1. *Sventovit*, ki je verjetno bil prvo in glavno božanstvo v Arkoni (na otoku Rujnu), imel je štiri glave in belega kónja; 2. *Triglav* s tremi glavami na črnem konju, 3. *Svarožič*, 4. *Jarovit*, 5. *Rujevit*, 6. *Porevit*, 7. *Porenut*, 8. *Černeboh*, 9. *Prove*, 10. *Pripegala*, 11. *Podaga* in 12. *Živa*, edino žensko božanstvo baltskih Slovanov. O vlogah teh bogov vemo zelo malo. Pogosto se ve samo za ime božanstva. Razen tega kronisti zelo pogosto niso znali slovanskih jezikov, zato je lahko njihova informacija tudi napačna, ker niso dobro razumeli tega, kar so jim poročali tákajšnji slovanski prebivalci. Kronisti so gledali na poganstvo slovanskih plemen zelo negativno in zaničevalno, zato je jasno, da so bila njihova poročila tendenciozna.

Istočasno je treba odgovoriti še na eno vprašanje. Zakaj se teonimi baltskih Slovanov ne ujemajo s teonimi vzhodnih Slovanov? Seveda lahko vidimo nekatere podobnosti kot na primer: *Perun* - *Prove* oz. *Perun* - *Porevithus* ali *Porenuthius*. Toda večji del imen se ne ujema. Kako

²³ C.H. Meyer, *Fontes historiae religionis slavicae*. "Fontes historiae religionum ex auctoribus graecis et latinis collectos", edidit Carolus Clemen, fasciculus IV, Berolini 1931.

²⁴ O poznejših "krščanskih" hipostazah vzhodnoslovanskih poganskih božanstev, gl. predvsem B. Uspenskij, *Filologičeskie razyskanija v oblasti slavjanskih drevnostej*, Moskva 1982.

bi bilo mogoče razložiti ta paradoks? Predvsem moramo upoštevati, da je polabska tradicija kronološko poznejša kot vzhodnoslovanska (XI.-XII. st. v primerjavi z X.). Razen tega je bila vzhodnoslovanska tradicija bolj centralizirana (dokaz za to trditev je ustanovitev uradnega državnega panteona), medtem ko je bilo polabsko poganstvo bolj lokalno. Ni izključeno, da je vsako pleme imelo svojega vrhovnega boga ali pa so vsa plemena imela istega vrhovnega boga, ki je imel različna imena za vsako posamezno lokalno tradicijo. Lahko domnevamo, da so polabski teonimi samo apelativi oziroma epitetna (deskriptivna) imena. Lahko rečemo, da so tabuizirana imena, ki samo opisujejo božanstva, ne nudijo pa njihovih pravih imen, npr.: *Triglav* - bog s tremi glavami, *Černeboh* - črni bog, tudi *Sventovit*, ki je verjetno vezan s staroslovansko osnovo sv *t "svet, sakralen", pozneje pa indirektno tudi verjetno z osnovo svet "svetel"²⁵. To je sveto (svetlo?) božanstvo, ki je lahko tudi vrhovno božanstvo. Če upoštevamo, da je vzhodnoslovanski *Perun* tudi vrhovno božanstvo in da je on nebesni ("svetli") bog strele in bliska, lahko domnevamo, da je *Sventovit* polabska inačica prvotnega praslovanskega gromovnika. Isto velja za rekonstruiranega Beloboga (bela barva je v nasprotju s črno nedvomno pozitivna nebesna karakteristika). Sam Belobog ni registriran v tako imenovanih prvotnih virih, vendar imamo veliko poznejših folklornih dokazov, da je obstajal. Torej bi lahko postavili hipotezo, da polabski nebesno-htonski par *Belobog* oz. *Svantevit* / *Černobog* ustreza analoگیčnemu vzhodnoslovanskemu paru *Perun* / *Veles*²⁶.

Zaradi takšnega položaja s prvotnimi viri slovanske mitologije je treba iskati neka druga pričevanja, ki bi nam pomagala razumeti sistem verovanj starih Slovanov. Gre predvsem za folklorne vire raznih slovanskih lokalnih tradicij, s katerimi lahko poskusimo rekonstruirati predhodno stanje slovanske mitologije. Seveda so folklorna pričevanja poznejša in sekundarna, toda nadaljujejo izvirno ljudsko tradicijo, in že zaradi tega jih moramo upoštevati.

Uporaba folklornih virov za slovanske mitološke študije je razmeroma nov pojav. To je reakcija na tako imenovani "znanstveni skepticizem", ki je bil zelo razširjen med filologi v prvi polovici našega stoletja. Izhodišče zastopnikov "znanstvenega skepticizma" je bilo, da "... Imamo zelo malo virov slovanske mitologije, razen tega so skoraj vsi viri nezanesljivi. V takšnem položaju ne vemo nič o slovanski mitologiji in je zelo verjetno, da ne bomo nikoli izvedeli kaj novega in bolj zanesljivega." To mnenje se je razširilo na podlagi že omenjenega stališča poljskega slavista Aleksandra Brücknerja. Razen tega je bilo precej dobro znano, da so podatki poznejših kronistov (npr. Jana Długosza in dr.) precej nezanesljivi. Po eni strani zelo pogosto reproducirajo že znano sekundarno informacijo, po drugi pa je mogoče, da predstavljajo včasih tudi fantastične izmišljotine. Brücknerju sledi vrsta drugih mitologov, zastopnikov "znanstvenega skepticizma" (Franz, Unbegaun, Stender Petersen in dr.²⁷), ki trdijo, da mora biti vsako tveganje pri slovanskih mitoloških študijah izključeno. Torej je bolje ne domnevati, ne hipotezirati in ne rekonstruirati, ampak delati le z zanesljivim preverjenim gradivom.

Takšno previdno mnenje morda ni popolnoma napačno, toda znanstveni napredek bo v tem primeru zaustavljen. To je opazil Roman Jakobson, ki je začel napad na "znanstveni skepticizem". Pri mitoloških študijah je predlagal uporabo ne le podatkov kronistov, ampak tudi lingvističnega, arheološkega, folklornega in drugega gradiva, predvsem pa razvijanje primerjalne mitologije. K temu moramo dodati, da bi bilo treba ponovno pregledati in analizirati stare kronike in druge prvotne spomenike. Njihova analiza mora biti objektivna *sine ira et studio*.

²⁵ Prim.: R. Nahtigal, *Svętvitęs*, "Slavistična revija", IX, 1-4, 1956, 1-9.

²⁶ Prim.: N. Mikhailov, *Appunti su Belobog e Černobog*, "Ricerche slavistiche", XLI, 1994, 41-51; N. Mihajlov, *Esše raz o Beloboge i Černoboge*, "Slavjanovedenie", 3, 1995, 89-96.

²⁷ Prim.: L. Franz, *Falsche Slavengötter*, Leipzig 1941; B. Unbegaun, *La religion des anciens slaves*, in: *Introduction à l'histoire des religions*, 2, III, Paris 1948, 389-445; A. Stender-Petersen, *Russian Paganism*, "Russian Studies", "Acta Jutlandica", XXVIII/2, 1956, 44-53.

Treba je upoštevati dejstvo, da je malo verjetno, da so kronisti hoteli namenoma dati napačno informacijo. Večji del je bil res premalo kompetenten in preveč tendenciozen in ni znal slovanskih jezikov, toda imel je spoštovanja vredne namene opisati stanje slovanske religije in konkretne zgodovinske dogodke.

Jakobson je napravil prve korake v rekonstrukciji slovanske mitologije²⁸. Njegovo delo sta na svoj način nadaljevala ruska znanstvenika V. Ivanov in V. Toporov. Predložila sta metodo skupne rekonstrukcije na osnovi prvotnih virov in vseh drugotnih podatkov (lingvistika, topnimika, arheologija in predvsem folkloristika). Po nekaj člankih in po knjigi o slovanski mitologiji²⁹ sta Ivanov in Toporov objavila (l. 1974) knjigo *Issledovanija v oblasti slavjanskih drevnostej*, v kateri je predstavljena njuna rekonstrukcija slovanske mitologije oziroma mitopoetične mentalitete³⁰. Ruska mitologa sta uporabljala gradivo ne le slovanskih, ampak tudi baltskih mitoloških tradicij. Na tak način je bil rekonstruiran tako imenovani glavni mit slovanske mitologije, ki velja tudi za baltsko tradicijo, in na podlagi katerega lahko govorimo o nekaterih skupnih baltoslovanskih mitoloških strukturah oziroma shemah. Kakšna naj bi bila vsebina tega hipotetičnega rekonstruiranega mita?

Vrnimo se k znanemu dejstvu, da se bog groma (gromovnik) v baltski tradiciji imenuje *Perkūnas* (lit.), *Perkons* (let.), *Parkuns / Perkuns* (v pruskih panteonih). Božanstvo spodnjega sveta je *Velnias* (lit) oziroma *Velns* (let.). Jasno je, da gre na jezikoslovni ravni za isto osnovo in da ustrežata na mitološki ravni baltskima *Perkūnasu* in *Velniasu* vzhodnoslovanska *Perun* in *Veles / Volos*. O slovanskih *Perunu* in *Velesu* vemo malo; le to, da je bil gromovnik *Perun* glavni bog Vladimirjevega panteona, *Veles / Volos* pa bog živine. Toda v baltski folklori (v litovskih povedkah in v letonskih dainah) je ohranjena zgodba o *Perkūnasu*, ki se bojuje z *Velniasom* in ga preganja. *Perkūnas* meče strele, *Velnias* pa se hoče skriti pod hrast ali pod kamen. Ko ga *Perkūnas* udarja s strelom, dežuje. Ivanov in Toporov sta predvsem na podlagi podobnega beloruskega folklornega gradiva domnevala, da velja isti motiv tudi za slovansko tradicijo in predstavlja tako imenovani glavni mit, to je bitko nebesnega gromovnika proti htoskemu božanstvu spodnjega sveta. Ta mit ni znan v prvotnih virih, a je lahko rekonstruiran na podlagi sekundarnih folklornih in lingvističnih podatkov različnih tradicij. Istočasno so bile odkrite oziroma rekonstruirane druge podrobnosti, ki se nanašajo na podobo slovanskega *Peruna* in pričajo, da je on gromovnik indoevropskega izvora. Tako se na primer četrtek pri Kašubih imenuje *Peraudnedan* "Perunov dan", prim. z *Donnerstag, giovedi* itd. *Perun* se nahaja na hribu, povezan je s hrastom. Ruska znanstvenika sta poskušila rekonstruirati tudi druge mitološke motive, kot na primer mit o nebesni svatbi, za katero domnevata, da je lahko edino žensko božanstvo Vladimirjevega panteona *Mokoš* žena *Peruna*, ki jo želi ugrabiti *Veles / Volos*. Zelo verjetno je, da je ugrabitev hipotetične žene *Peruna* eden od razlogov za dvoboj *Peruna* in *Velesa*³¹.

Želim poudariti, da so zastopniki rekonstruktivne smeri vedno uporabljali folklorno gradivo. Tukaj ne gre za abstraktne matematične formule in sheme, ampak za določene zakone, ki se naslanjajo na konkretne podatke in na konkretna bajeslovna besedila. Bolj umerjeno smer v slovanski mitologiji je zastopal rajni akademik Nikita Tolstoj, ki je pred svojo smrtjo lani izdal prvi zvezek etnolingvističnega slovarja *Slavjanskije drevnosti*³². Tolstoj in njegovi sodelavci so s

²⁸ Gl. predvsem razpravo: R. Jakobson, *Slavic gods and demons*, in: R. Jakobson, *Selected writings*, VII, Berlin-New York-Amsterdam 1985, pp. 3-48.

²⁹ V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *Slavjanskije jazykovye modelirujuščie semiotičeskie sistemy*, Moskva 1965.

³⁰ V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *Issledovanija v oblasti slavjanskih drevnostej. Leksičeskie i frazeologičeskie voprosy rekonstrukcii tekstov*, Moskva 1974.

³¹ Prim.: V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *K rekonstrukcii Mokoši kak ženskogo personaža v slavjanskoj versii osnovnogo mifa*, v: *Balto-slavjanskije issledovanija 1982*, Moskva 1983, 175-197.

³² N.I. Tolstoj (ured.), *Slavjanskije drevnosti. Etnolingvističeskij slovar*, I. A-G, Moskva 1995.

previdnostjo gledali na rekonstrukcijo nečesa, kar ni registrirano, toda niso zanikali, da je tudi takšna metoda mogoča. Vsekakor najvažnejše za Tolstojevo šolo je bilo zbiranje in sistematiziranje narodopisnega gradiva³³. Lingvistično smer v slovanski mitologiji zastopata Poljak Leszek Moszyński³⁴ ter ruski etimolog Oleg Trubačov³⁵. Obstaja pa tudi zgodovinska smer, za katero je mnogo in plodno delal poljski znanstvenik H. Łowmiański³⁶. Tudi ruski zgodovinar B. Ribakov je napisal dve obsežni deli o slovanskem in staroruskem poganstvu³⁷. Žal, filološke in jezikoslovne ugotovitve Ribakova niso zadovoljive.

Če se želimo še enkrat vrniti k problemu hipotetične sheme baltoslovanske mitologije, moramo reči, da imamo za to precej utemeljenih razlogov. Četudi zaradi skeptičnega odnosa do "rekonstrukcije" nočemo sprejeti "glavnega mita", ki, kakor se zdi, velja za slovansko in za baltsko tradicijo, vsekakor moramo upoštevati konkretne podatke, ki se ujema v obeh mitologijah. Gre predvsem za istega boga-gromovnika, ne le z istimi vlogami (to lahko srečamo v vseh indoevropskih tradicijah), ampak tudi z istim imenom. Isto velja za htosko božanstvo obeh tradicij, slovanskega *Velesa/Volosa* in baltskega *Velniasa/Velnsa*. To nam skupaj z drugimi zgodovinskimi, geografskimi in poznejšimi folklornimi podatki dovoljuje izraziti vsaj domnevo, da imajo vse te analogije skupen vir, ki bi lahko bil prav ta enotna mitološka mentaliteta "baltoslovanske skupnosti". Če sprejmemo to domnevo kot upravičeno, nas mora zanimati predvsem kronološko vprašanje. Kdaj je lahko obstajala ta hipotetična baltoslovanska mitološka mentaliteta (oziroma baltoslovanska mitologija)? V tem primeru moramo za analizo izbrati obratno kronološko smer. Prokopij govori o Slovanih in njihovi religiji v šestem stoletju po Kr., v petem stoletju po Kr. imamo že precej zgodovinskih podatkov o Slovanih. Jasno je, da baltoslovanska jezikovna skupnost v tem obdobju ni več obstajala, čeprav Toporov trdi, da so posamezni njeni relikti ostali celo do VII. stoletja po Kr.³⁸ Po drugi strani pa imamo na voljo prve domnevno baltske etnonime že v V. stoletju pred Kr.: *Neuroi* v Herodotovi *Zgodovini*, potem pa še *Aestiorum gentes* pri Tacitu v I. stoletju po Kr., in navsezadnje *Galindoi* in *Sudinoi* v II. stoletju po Kr. Veliko razprav in diskusij je bilo glede vprašanja etnične identifikacije Nevrov, ki še vedno ni rešeno: kdo so, Slovani ali Balti. Lahko domnevamo tudi, da so Nevri eden izmed narodov prvotne baltoslovanske skupnosti. V tem primeru bi morala biti njihova religija (o kateri imamo nekaj zelo zanimivih, četudi malo verjetnih podatkov, prim. Herod., *Hist.*, IV, 105) ena konkretnih realizacij pogojne sheme baltoslovanske mitologije. Do V. stoletja pred Kr. nimamo nobenih poročil in podatkov o Slovanih in Baltih. Tako še ni popolnoma jasno, kako so se razvijali etnogenetski procesi. Zaradi tega bi bilo smiselno posvetiti več pozornosti analizi obdobja od V. st. pred Kr. do V. st. po Kr., za katero je mogoče najti vsaj arheološko gradivo ter ga označiti kot fazo morebitnega obstajanja baltoslovanske mitologije.

Prehajam k problemu obstoja in morebitne rekonstrukcije slovenske mitologije (ali poganstva pri Slovencih) v okviru slovanske mitologije. Predvsem je treba znova odgovoriti na vrsto

³³ N.I. Tolstoj, *Problemy rekonstrukcii drevneslavjanskoi duhovnoj kul'tury*, v: N.I. Tolstoj, *Jazyk i narodnaja kul'tura. Očerki po slavjanskoi mifologii i etnolingvistike*, Moskva 1995, 41-60.

³⁴ Gl. predvsem: L. Moszyński, *Die vorchristliche Religion der Slaven im Lichte der slavischen Sprachwissenschaft*, Köln - Wien 1992.

³⁵ Prim. zgoraj navedena dela O.N. Trubačova.

³⁶ Gl. predvsem knjigo: H. Łowmiański, *Religia Słowian i jej upadek (w. VI-XII)*, Warszawa 1986.

³⁷ B.A. Rybakov, *Jazyčestvo drevnih slavjan*, Moskva 1981; B.A. Rybakov, *Jazyčestvo Drevnej Rusi*, Moskva 1987.

³⁸ V. Toporov, *K rekonstrukcii drevnejšego sostojanija praslavjanskogo*, cit. 1988, 275-276.

terminoloških in zgodovinsko-kronoloških vprašanj. Glede na terminologijo štejemo slovensko mitologijo za lokalno tradicijo, ki je nastala kot lokalno nadaljevanje skupne praslovenske mitološke oziroma religiozne tradicije in trajala vsaj do pokristjanjevanja Slovencev (VIII. stoletje), dejansko pa še dlje. Zgodovinsko-kronološki vprašanji pa sta: ali so Slovenci do sprejetja krščanske vere imeli svoj poganski kult in kakšne so časovne meje tega poganskega obdobja? Nedvomno so predniki današnjih Slovencev imeli svoja verovanja še v predkrščanski dobi. Na to opozarja že leta 1903 F. Kos v prvi knjigi svojega *Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Kos citira sporočilo (*Vita S. Virgiliti*) iz leta 765, v katerem beremo, da «so se začeli Slovenci med seboj vojskovati»³⁹ in domneva, da gre za verski boj med poganskimi in krščanskimi Slovenci. Tudi iz l. 767 najdemo sporočilo, da se je «nekoliko časa po prvi domači vojski del Slovencev vzdignil zoper svoje sobrate»⁴⁰. Tudi za to drugo vojno velja domneva, da gre za spopad med poganskimi in krščanskimi Slovenci. Vsekakor je jasno, da so Slovenci pred sprejetjem krščanstva morali imeti neko religijo. Torej bi bilo zelo važno rekonstruirati njeno obliko. Oglejmo si zgodovinske vire, ki se nanašajo na starslovensko poganstvo, tudi folklorne, na podlagi katerih lahko poskusimo ustvariti rekonstrukcijo nekaterih verovanj.

Ker je pokristjanjevanje Slovencev potekalo precej zgodaj, verjetno v VIII. stoletju, ne vemo skoraj nič o poganskem kultu pri Slovencih. Toda imamo več informacij glede ostankov starih verovanj. Najdemo jih v slovenskem bajeslovju in nam nudijo visoko razvit sistem mitoloških postav in motivov. Na podlagi folklornega gradiva je mogoče sklepati, kakšen je bil starejši sloj slovenskega poganstva.

Potrebno je še povedati, da v strokovni literaturi o slovanski mitologiji pogosto srečamo vrsto klišejev. Eden izmed njih je malodane obvezen stavek o skoraj absolutni odsotnosti podatkov o južnoslovenskem poganstvu. Tako lahko ugotovimo, da je zelo malo letopisnih sporočil o starodavnih verovanjih južnih Slovanov, čeprav imamo Prokopijevo informacijo o slovanskem gromovniku, ki je eno prvih ali celo prvo sporočilo o slovanski religiji. Toda zdaj imamo veliko različnega gradiva, ki več kot zadostuje za dokaz o sledovih poganstva pri več južnoslovenskih narodih. Kot primer lahko navedem mnoge arheološke podatke, med katerimi je eno najvažnejših odkritij domnevno slovansko svetišče na Ptujskem gradu⁴¹, številne toponime, oronime in hidronime z mitološkim pomenom, ki pogosto ponavljajo poganske teonime (o tem je veliko pisal M. Filipović⁴²), in celo vse doslej ohranjene rituale (prim. makedonska odkritja N. Čausidisa⁴³). Jasno je, da so Slovenci pred pokristjanjenjem imeli svoje poganske kulte, tudi po pokristjanjenju pa je verjetno trajala dolga doba dvoeverstva ali nekaj podobnega.

Slovenski znanstveniki, zgodovinarji in pisatelji so začeli precej zgodaj opisovati slovanske in slovenske starine. Že l. 1689 je Janez Vajkard Valvasor v svoji znameniti *Slavi vojvodine Kranjske* (v nemščini) pisal o poganskih bogovih starih Kranjcev in o vpeljavi krščanske vere na Kranjskem (v VIII. stol.). V opisu starih božanstev se Valvasor opira na dela Prokopija in Helmolda, domneva pa, da so te bogove poznali tudi kranjski Slovani. Ni znano, ali je to res, toda že sam poskus opisati stare poganske kulte pri Slovencih je zelo pomemben.

³⁹ M. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, I, Ljubljana 1903, 272.

⁴⁰ *Ibidem*, 273.

⁴¹ J. Korošec, *Slovansko svetišče na Ptujskem gradu*, Ljubljana 1948.

⁴² Gl. predvsem: M. Filipović, *Tragovi Perunova kulta kod južnih Slovena*, "Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu", 9, 1954, 63-80 in dr.; prim. tudi: V.N. Toporov, *Ešče raz o drevnih zapadnobalkansko-baltijskih jazykovih svjazjah v areal'nom aspekte*, v: *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Jazyk v čtnokul'turnom aspekte*, Moskva 1984, 10-25.

⁴³ N. Čausidis, *Mitskite slike na južnte Sloveni*, Skopje 1994; prim. tudi: A. Pleterski, *Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih*, "Zgodovinski časopis", 50, 2 (103), 1996, 163-185.

Za Valvasorjem je oris kranjske mitologije napravil (tudi v nemščini) A.T. Linhart. V svojem delu *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije*, 2, 1791 je poskusil sestaviti slovenski poganski panteon. To je bil seveda tudi eklektičen poskus, ker je en del Linhartovega panteona vzet iz zgodnjih virov (od Helmolda do Karla Antona, XVIII. stol.), drugi pa je naveden na podlagi lastnih avtorjevih opazk ali se vsaj nanaša na izvirno kranjsko bajeslovno in etnološko gradivo.

V devetem poglavju drugega zvezka svojega dela govori Linhart o dveh dobrih bogovih *Svantevidu* oziroma *Svetividu*, *Bęlibogu* oziroma *Belincu* (*Belinez*, odkoder po mnenju Linharta izvira tudi germanizirana oblika *Flinz*) in o zlem božanstvu *Čartu* oziroma *Černibogu* (*Zhart*, *Zhernibog*), kar naj po Linhartu ilustrira slovanski poganski dualizem. ("Glavni mit"!) Po teh glavnih božanstvih navaja Linhart še dve skupini bogov. V prvi se pojavljajo tako imenovani slovansko-kranjski bogovi z lastnostmi dobrega boga, v drugi pa slovansko-kranjski bogovi z lastnostmi zlega boga. Med prve spadajo: 1.) *Triglav* (ki ga Linhart povezuje z goro Triglav na Kranjskem); 2.) *Radegast*, bog veselja; 3.) *Živa* (*Shiva*), boginja življenja; 4.) *Kolęda*, bog praznikov; 5.) *Božič* (*Boxich*, *Boshak*, *Boshizh*), "mali bog", bog gostoljubja; 6.) *Pohada*, *Pahod*, bog vremena ali nevihte; 7.) *Provo*, bog pravičnosti; 8.) *Kurenent*, *Kurent*, slovanski Priap; 9.) *Krodo*, *Grodo*, *Gruden* slovanski Saturn, bog časa.

V skupini bogov z lastnostmi zlega pa naj bi bili: 1.) *Vrag*; 2.) *Zlodej* (*Slode*); 3.) *Hudič* (*Hudizh*); 4.) *Škrat* (*Shkrat*); 5.) *Mora*. Kakor lahko vidimo so v prvi skupini nekateri Helmoldovi bogovi, pa tudi nekatera južnoslovanska (*Božič*, *Gruden*) in prav slovenska božanstva (*Kurent*). Cela druga skupina je sestavljena iz poznejših slovenskih mitoloških bitij. Seveda bi bilo zelo naivno misliti, da je takšen panteon res obstajal. Toda Linhartovo poročilo vsebuje neke aluzije na relikte starih verovanj na eni strani in na tedanje stanje slovenske demonologije na drugi strani. Kolikor vem, Linhartov panteon ni bil še podrobno analiziran. Pregled Linhartovih virov je bil že predstavljen v članku V. Novaka v časopisu *Traditiones* leta 1973⁴⁴. Zelo zanimivo bi bilo določiti, kaj se v Linhartovem poskusu naslanja na njegove lastne opazke. Ni izključeno, da so v Linhartovem času bili ohranjeni neki relikti poganskih verovanj (vsaj bivši teonimi ali kaj podobnega). Mislim, da Linhartovo mitološko-bajeslovno gradivo še čaka na svojo podrobno analizo⁴⁵.

V 19. stoletju so imeli Slovenci veliko zvestih zbiralcev slovstvene folklorne in zanjo so zaslužni J. Trdina, D. Trstenjak, J. Navratil in dr., ki so tiskali zbrano gradivo v različnih slovenskih časopisih ("Slovenski Glasnik", "Novice", "Kres", "Letopis Matice Slovenske" in dr.). Čeprav so jih poznejši znanstveniki pogosto obtoževali pretirane fantazije ali celo mitomanije (I. Grafenauer je pisal o D. Trstenjaku: «nekritičen in glede besedil nezanesljiv mitologoman»), vse najbolj znane in v strokovnih člankih večkrat navedene zbirke slovenskega bajeslovja in folklorne (J. Pajek, J. Kelemina) upoštevajo podatke teh zbiralcev. Lahko verjamemo, da je Trstenjak rad dodajal nekatere svoje interpretacije, toda ni mogoče, da si je popolnoma izmislil vsa svoja številna poročila. Res je, da moramo še enkrat pregledati vse, kar je bilo napisano in odločno izločiti vse izmišljene, nezanesljive ali napačno navedene podatke. Lahko rečem, da so Trstenjakova *Raziskavanja na polji staroslovanske mythologie* res fantastična⁴⁶, toda mislim, da je v Trstenjakovem konkretnem zbranem folklornem gradivu veliko zanimivih in verodostojnih stvari.

⁴⁴ V. Novak, *Anton Tomaž Linhart o kulturi starih Slovencev*, "Traditiones", 2, 1973, 35-62.

⁴⁵ Seveda ne gre samo za Linharta. Vesel sem prijazne opombe dr. Marije Stanonik, ki me je opozorila na mitološko gradivo tudi pri Pohlínu, Vodniku idr. Očitno je, da morajo arhivski materiali iz različnih zapuščin, ki se nanašajo na mitološko tematiko, biti analizirani in tudi objavljeni.

⁴⁶ D. Trstenjak, *Raziskavanja na polji staroslovanske mythologie*, "Letopis Matice Slovenske", 1869, 1-24; 1870, 1-25.

Drugo pomembno gradivo za proučevanje slovenske tradicije je bilo zbrano v štirih zvezkih *Slovenskih narodnih pesmi* Karla Štreklja (prvi snopič je izšel l. 1895, zadnji, 16. pa že po Štrekljevi smrti l. 1923), v knjigi J. Pajka *Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev* (l. 1884) in v drugih izdajah⁴⁷.

Na podlagi vseh teh podatkov je l. 1930 Jakob Kelemina izdal zbirko *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*⁴⁸, v kateri je poskusil dati sistemski pregled slovenskega bajeslovja (*Predgovor*). Zdaj se nekateri Keleminovi zaključki zdijo naivni, toda njegova zbirka je doslej eden najboljših virov za slovensko ljudsko mitologijo. V njej srečamo celo neka mitološka bitja z imeni praslovanskih bogov (*Perun, Mokoška* in dr.). Ni zelo verjetno, da so bila le-ta ohranjena še iz dobe vseslovanskega poganstva, toda tudi ni odločilnih dokazov, da Slovenci niso poznali teh božanstev oziroma teh imen. Razen tega na podlagi Keleminovih besedil lahko domnevamo, da imajo nekateri mitološki liki za prototipe stara slovanska božanstva. V Keleminovi zbirki je zelo dobro predstavljena slovenska demonologija s številnimi poročili o raznih bajeslovnih bitjih (*Divji mož, Gorni mož, Škrat, Škopnik, Čatež, Kurent, Vile, Rojenice, Belin, Mora, Trutamora* in dr.).

Hkrati s Kelemino in za njim so zelo produktivno zbirali in sistematizirali etnološko in deloma mitološko gradivo F. Kotnik, V. Möderndorfer, N. Kuret, P. Zablatnik, M. Matičetov, idr. Istočasno se pojavlja nekaj znanstvenih člankov o slovanskem bajeslovju. Eden od prvih poskusov je prispevek J. Mala o slovenskih mitoloških starinah (1940), vendar je preveč kaotičen in nediferenciran, ker ne ločuje poznejše slovenske tradicije od praslovanske in se včasih opira na dvomljive vire⁴⁹. To Malovo delo je izzvalo kritiko F. Bezlaja, ki na žalost v svojem članku iz leta 1951 ni navedel konstruktivnega mnenja o predmetu, ki bi ga lahko imenovali "slovenska mitologija"⁵⁰. Nekaj let prej (1942-45) je izšla vrsta resnih znanstvenih študij I. Grafenauerja o konkretnih mitoloških temah⁵¹. Znana in pomembna so tudi etnografska dela N. Kureta, zlasti njegovo *Praznično leto Slovencev*, v katerem je veliko gradiva o šegah slovenskega ljudstva⁵². Toda večji del Kuretovih podatkov je vzet iz že objavljenih zbirk. Leta 1985 je M. Matičetov v "Traditiones" poskusil opisati aktualno stanje slovenske mitologije⁵³. Njegov pregled je precej kritičen. Matičetov misli, da so bila mnoga "slovenska mitološka" poročila izmišljena ali napačno zastavljena in da so mnoge mitološke postave (kot na primer *Kurent*) samo sad fantazije nekompetentnih zbiralcev, vendar se zdi, da ne zavrača možnosti obstajanja poganstva pri Slovencih, četudi ne uporablja izraza "mitologija" oziroma "predkrščanska religija".

V zadnjem obdobju je izšla v slovenščini še ena resna knjiga o slovanski in slovenski mitologiji⁵⁴. Njen avtor D. Ovsec poskuša opisati in posplošiti vse, kar vemo o slovanski religiji, pa

⁴⁷ Pregled zbiranja in raziskovanja ljudskega pripovedništva na Slovenskem z obširno bibliografijo gl. v: M. Kroječ, *Pravljica in stvarnost*, Ljubljana 1995, 16-19.

⁴⁸ J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Celje 1930.

⁴⁹ J. Mal, *Slovenske mitološke starine*, "Glasnik Muzejskega društva Slovenije", 21, 1940, 1-37.

⁵⁰ F. Bezljaj, *Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih*, "Slovenski etnograf", III-IV, 1951, 342-353; prim. v zvezi s tem člankom repliki J. Mala (J. Mal, *Pripombe k slovenskemu bajeslovju*, "Slovenski etnograf", V, 1952, 251-255) in I. Grafenauerja (v članku I. Grafenauer, *Ali je praslovanska beseda 'bog' iranska izposojenka*, "Slovenski etnograf", V, 1952, 237-250).

⁵¹ Prim. poleg zgoraj navedenega članka: I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, "Etnolog", 14, 1942, 2-45; I. Grafenauer, *Bog-dartelj, praslovansko najvišje bitje, v slovenskih kosmoloških bajkah*, "Bogoslovni vestnik", 24, 1944, 57-97; I. Grafenauer, *Slovensko-kajkavske bajke o Rojenicah-Sojenicah*, "Etnolog", 17, 1944, 34-51; I. Grafenauer, *Narodno pesništvo*, v: *Narodopisje Slovencev*, II, Ljubljana 1945, 12-85.

⁵² N. Kuret, *Praznično leto Slovencev*, 1,2, Druga izdaja, Ljubljana 1989.

⁵³ M. Matičetov, *O bajnih bitjih Slovencev s pristavkom o Kurentu*, "Traditiones", 14, 1985, 23-32, prim. isto v ruskem prevodu: M. Matičetov, *O mifičeskijh suščestvah u slovencev i special'no o Kurentu*, v: *Slavjanskij i balkanskij fol'klor*, Moskva 1989, 88-100.

⁵⁴ D.J. Ovsec, *Slovanska mitologija in verovanje*, Ljubljana 1991.

tudi o lokalnih demonoloških tradicijah (in med njimi tudi o slovenski). Rad poudarim, da osebno štejem izdajo knjige Ovsca za pomemben dogodek ne le za slovenske mitološke študije, ampak tudi za slovansko mitologijo sploh. Tukaj ne bi hotel razpravljati o teoriji lunarnosti (ki mi jo je težko sprejeti, toda ne zato, ker zagovarjam teorijo solarnosti, ampak zaradi tega, ker mislim, da solarnost in lunarnost nista bili tako pomembni za slovansko mitološko mentaliteto. Uradni poganski kult pri Slovanih [kakor tudi pri Baltih] je bil precej dobro razvit, in mislim, da je bil že na višji ravni in da se je opiral na druga načela v primerjavi s tistimi kultii, za katere je pomemben odnos do sonca in lune (čeprav je motiv nebeške svatbe živ tudi v zgoraj analiziranih mitoloških tradicijah). Mislim, da knjiga D. Ovsca dobro posplošuje skoraj vse znano gradivo⁵⁵.

Lahko rečemo, da je slovensko bajeslovje precej dobro predstavljeno. Morda bi bilo zdaj smiselno poskusiti rekonstruirati starejšo raven slovenske mitološke tradicije. Ali je mogoče najti vsaj kakšno sled staroslovanskih božanstev v slovenskem narodnem izročilu? Perun iz Keleminove zbirke je najbrž neavtentična postava. Z druge strani Mal v svojem prispevku o slovanski mitologiji navaja nekaj slovenskih stavkov, v katerih je prisotno ime Perun. Isto informacijo ponavlja tudi M. Matičetov v zgoraj navedenem članku o Kurentu: «Sledov višjega verstva na Slovenskem namreč ne poznamo; izjema je samo Perun, ki se nam je obdržal v ustnem izročilu od Porabja do Ptujске gore kot sinonim za grom in tresk: "Perün bije", "Parün je fčesna"». Če so ti podatki pravilni, je to res dragoceno gradivo za rekonstrukcijo in najboljši dokaz nepretrganosti ljudske tradicije: od uradnega poganstva k folklornemu izročilu. Če je mogoče nekako potrditi tudi avtentičnost Keleminove Mokoške, je tudi to še en argument v prid hipotezi o arhaičnosti slovenskega bajeslovja. Druge posredne fragmente stare mitološke tradicije vsebujejo na primer krajevna imena (prim. *Triglav*, o tem se je že mnogo pisalo, *Velenje*, *Trojane*, *Šentvid*, *Hrastnik* in dr.⁵⁶).

Z veseljem bom predložil poskus rekonstrukcije na podlagi slovenskega bajeslovnega gradiva, potem pa še nekatere baltsko-slovanske paralele.

Poskus rekonstrukcije se nanaša na Kresnika, zelo dobro znano podobo iz slovenskega bajeslovja⁵⁷. V zbirki J. Kelemine je nekaj poročil o Kresniku. Po Keleminovem mnenju gre za mitološki lik slovenske tradicije, ki se je polagoma razvil od nekega božanstva čez hipostazo božanstvenega junaka do legendarnega kneza vseh Slovencev⁵⁸. V nekaterih povedkah je Kresnik sin nebeškega vladarja, v drugih pa je nekakšno majhno lokalno mitično bitje, ki se bojuje zoper druga htonska bitja, kot na primer *štrige*, *zmaj*, *lintvor*, *tolovaj*, *pozoj*, *kače* ali *kačja kraljica*, *kačji kralj Babilon* in tako naprej. V svoji zadnji hipostazi je Kresnik v poznejših folklornih virih knez iz grada Vurberka, ki nadaljuje svojo bitko proti istim htonskim bitjem, kakor prvi mitični Kresnik. Kelemina navaja tudi hudega Kresnika ali Vidovino, ki je sovražnik dobrega - pozitivnega - Kresnika. Kelemina ocenjuje da so vsi ti bajeslovni liki različni Kresniki. Toda precej jasno je, da ne gre za različne Kresnike, ampak za različne faze razvoja istega mitološkega bitja - "protofigure", ki se je spreminjala skupaj z zgodovinskim razvojem vsega slovenskega

⁵⁵ Prim.: N. Mikhailov, Rec.: D.J. Ovsec, *Slovanska mitologija in verovanje*, Ljubljana 1991, "Ricerche slavistiche", XLII, 1995, 566-570.

⁵⁶ Za mitološke študije na podlagi krajevnih imen je zelo koristno gradivo zbrano in analizirano v: R. Dapit, *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo*, I. *Area Solbica / Stolizza e Korito / Coritis*, Padova 1995 in v drugih podobnih seznamih, slovarjih in kazalnih krajevnih imen.

⁵⁷ Podrobneje gl.: N. Mihajlov, *Fragment slovenske mitopoetične tradicije, v: Koncept dviženija. Struktura slovesnyh i neslovesnyh tekstov slavjanskoj tradicii*, Moskva 1996, 127-141.

⁵⁸ J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Celje 1930, cit., 8-10.

bajeslovja, ker je shema vseh Kresnikovih bajk vedno enaka. Neko htosko bitje (nasprotnik Kresnika) krađe nekaj Kresniku. Pogosto gre za njegovo živino (čredo, kravo, kozla z zlato brado) ali za njegovo ženo, nevesto, sestro. Kresnik začenja bitko zoper sovražnika, ga tepe s kladivom, strélo, bliskom, konec koncev pa reši žrtev htoskega nasprotnika. Navadno po bitki dežuje ali pade na polja zlata pšenica. Vsebinska struktura Kresnikovih bajk se popolnoma prekriva s shemo rekonstruiranega "glavnega mita" slovanske mitologije o dvoboju gromovnika in božanstva nižjega sveta. Lastnosti Kresnika se natančno ujemajo z lastnostmi gromovnika (strele, blisk, grom, dež, tudi kladivo, prim. kladivo Tora v germanski mitologiji in pod.). Htosko božanstvo se lahko ujema s prvotnim Velesom, ki je poleg vsega tudi bog živine, zato poskuša krasti prav čredo ali krave Kresnika.

Na podlagi tega gradiva lahko domnevamo, da je Kresnik poznejša slovenska različica slovanskega boga groma Peruna. Istočasno ne smemo izključiti dejstva, da je Kresnik apelativ oziroma epitetno ime nekega višjega božanstva. To je precej očitno, če pogledamo etimologijo slovanske besede *kres* (Vasmer, Bezljaj, Trubačov in drugi), ki je povezana s pojmom "ognja", "udarca", in sicer bliska, ki je tako rekoč udarec z ognjem in obenem ena glavnih značilnosti Peruna. Če sprejmemo to hipotezo (namreč, da je Kresnik poznejša slovenska hipostaza prvotnega slovanskega boga groma), lahko rečemo, da je slovensko bajeslovje edina slovanska tradicija, v kateri se je tako dobro in v celoti ohranil tako imenovani glavni mit slovanske mitologije. Po drugi strani sta Ivanov in Toporov rekonstruirala "glavni mit" brez slovenskega gradiva, vsaj brez Kresnikovih motivov. Zato velja paralela Kresnik - Perun kot dokaz utemeljenosti pogojne rekonstrukcije glavnega mita.

Drugi primeri se nanašajo na rekonstrukcijo določenega fragmenta ne le slovanske, temveč celo baltsko-slovanske mitologije⁵⁹. S "sloveno-baltico" se je plodno ukvarjal F. Bezljaj, najprej na leksikološki ravni⁶⁰, potem pa tudi na mitološki⁶¹. Zelo zanimiva je njegova primerjava slovanskega *Kurenta* z že omenjenim pruskim božanstvom *Curcho*, ki ga srečamo v nekaterih nemških virih in ki je lahko božanstvo plodnosti. *Curcho* je povezan s slamo (morda je "zadnji snop" pri žetvi). Če se spominjamo *slamatega Kurenta* in tudi nekatere attribute *Kurenta*, ki potrjujejo njegovo zvezo s temo plodnosti, tudi s spolno, seksualno, obsceno tematiko, je mogoče reči, da je ta analogija nekako upravičena. V kratkem prispevku v reviji "Jezik in slovstvo" 1973/74 in v svojem *Etimološkem slovarju slovenskega jezika* poskuša Bezljaj primerjati slovanskega *Kurenta* s pruskim *Curche / Curcho*⁶². Oba naj bi izhajala iz debela **kur-*, prim. lit. *kurti* "ustvarjati".

Obstaja še en primer baltsko-slovenskih paralel, ki je povezan s podobo Kresnika. V treh nemških virih iz XV. stol., ki se nanašajo na baltske (v glavnem pruske) poganske šege, je omenjen *Kresze* 'neki poganski praznik'. Obliko te besede in njen pomen lahko primerjamo s slovanskim **krés* b in torej s slovenskim *kres* 'oganj pred 24. junijem', kar prvotno pomeni tudi poganski praznik. Etimologija *Kresze* ni popolnoma jasna, ker je prvotna baltska beseda morala imeti drugo obliko. Paralela *kresze / kres* je zanimiva predvsem na mitološko-ritualni ravni. Lahko domnevamo, da ustreza prusko *kresze* slovenskemu poganskemu ritualu *kres*, *kresovanje*. Taka paralela lahko dokazuje prvotno sakralnost elementa **kres* na vsem baltsko-slovan-

⁵⁹ O baltoslovenskih mitoloških paralelah gl.: N. Mikhailov, *Baltico-Slovenica. Alcuni paralleli mitologici*, "Res Balticae" - 1996, Pisa 1996, 151-178.

⁶⁰ F. Bezljaj, *Einige slowenische und baltische lexikalische Parallelen*, "Linguistica", VIII, 1966-68, 63-81; F. Bezljaj, *Spuren der baltoslawischen Wortmischungen*, "Baltistica", X (1), 1974, 21-30; F. Bezljaj, *Slovensko-baltijske leksičeskie paralleli*, "Baltistica", II priredas, 1977, 15-19.

⁶¹ F. Bezljaj, *Slov. *irj=, *vyr=j in sorodno*, "Onomastica Jugoslavica", 6, 1976, 57-69; F. Bezljaj, *Sloveno-baltica*, "Jezik in slovstvo", 2, 1980-81, 51-53.

⁶² F. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, druga knjiga, K-O, Ljubljana 1982, 112-113.

skem območju, poleg tega potrjuje tudi arhaičnost slovenščine, v kateri je podstava *kres*-ohranila več prvotnih pomenov kakor v drugih slovanskih jezikih. Torej lahko domnevamo, da je še v baltsko-slovanski skupni dobi obstajal neki obred, ki ga je mogoče označiti z leksemom *kres*. V slovenski tradiciji imamo Kresnika in tudi kresnice, ki se udeležujejo kresovanja in ki bi lahko bile prvotne svečenice boga Kresnika. Če je to tako, bo slovensko bajeslovno izročilo še enkrat dokazalo svoj arhaični izvor⁶³.

Na koncu naj omenim še nekaj slovensko-baltskih oziroma slovensko-slovansko-baltskih mitoloških in folklornih paralel, ki lahko pričajo o morebitnem skupnem izvoru posameznih baltskih in slovanskih lokalnih tradicij. Na jezikovni in folklorni ravni gre za slovansko *nav*, *navi*, slov. *navje*, ki jih lahko primerjamo s podobo *nāves māte* v letenskem ljudskem izročilu. Na ravni folklornih sižev ter funkcij raznih mitičnih bitij bi bila zanimiva primerjava litovskih *laumės*, *laimės* z ene strani, in slovenskih *rojenic* / *sojenic*, z druge, ki jih srečamo v skoraj identičnih folklornih motivih (prim. sakralno-ritualno formulo: *laimės lėmė* = *sojenice sodijo*). Prepričan sem, da ima tema "sloveno-baltica" na lingvistični in mitološki ravni veliko perspektivnih nadaljevanj.

V zadnjem času sem imel priložnost seznaniti se z dejavnostjo Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU in Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik v Celovcu, ki daje zelo dober vtis. Videl sem, da je zbrano že veliko dragocenega gradiva in da izhajajo zanimive knjige: folklorne zbirke, etnografske razprave in zborniki člankov. V tem gradivu vidim vir in spodbudo za nadaljnji opis in rekonstrukcijo slovanske in morda tudi baltoslovanske mitologije in za sestavljanje korpusa slovenskih bajeslovnih besedil (nova komentirana izdaja *à la* Kelemina). Mislim, da bi bilo zelo koristno zbrati vse gradivo (zanesljivo, manj zanesljivo, nezanesljivo), ki je nekako povezano s slovenskimi (zgodnjimi in poznejšimi) poganskimi verovanji, in potem poskusiti ta material klasificirati. Toda to je seveda program za dolgotrajen kolektivni projekt.

Prilagam seznama pomembnejših znanstvenih del o baltski in slovanski mitološki tradiciji, ki seveda nista izčrpna in bosta lahko še dopolnjena.

⁶³ Izkoriščam priložnost, da kratko odgovorim dr. Milku Matičetovemu na njegove opombe po mojem predavanju, za katere se mu pristrčno zahvaljujem.

Prvič. Nihče več ne dvomi, da mora rekonstrukcija biti previdna in da je cilj rekonstrukcije samo pogojna shema. Jasno je, da so bili vsi etnogenetski, zgodovinski, kulturni ipd. procesi precej zapleteni in da nima smisla iskati ali poskušati "zgraditi" slovanske ali slovenske panteone. Nihče od resnih znanstvenikov tega že dolgo ne počenja. Ni dvoma, da Linhartov panteon ni obstajal, toda Linhart in vsi drugi zgodnji in poznejši kronisti, letopisci, zbiralci itd. so za nas pomembni, ker nam dajejo neko informacijo, na podlagi katere se lahko približamo avtentični plasti slovanske oz. slovenske duhovne kulture.

Drugič. Niti avtentična pričevanja o Krsniku (ki jih je zapisala M. Bošković-Stuli, gl. njene *Istarske narodne priče*, Zagreb 1959), niti obstoj poznejših drugotnih hipostaz Kresnika (prim. zanimivo poročilo M. Matičetovega o informatorju, ki je izjavil, da je on sam [ali njegov brat, sosed ipd.] Kresnik) niso v nasprotju s hipotezo o domnevni prvotni vlogi Kresnika. Evolucija mitičnih, bajeslovnih ali folklornih podob je tako razširjen pojav, da ni treba iskati primerov (vsa klasična grška mitologija se opira na "literariziranje" ljudske tradicije; prim. tudi zgodovinske osebe, ki postajajo mitične figure in dr.). Nasprotno bi lahko rekli, da je navzočnost starejše bajeslovne podobe v sodobnem ustnem izročilu, četudi v zelo modificirani obliki, najboljši dokaz, da je bila ta podoba pomembna v poganski ali zgodnji krščanski dobi.

BALTSKA MITOLOGIJA
BIBLIOGRAFIJA

1. L. Adamovičs, *Senlatviešu religija*, v: *Vēstures atziāas in tēlojumi*, Rīgā 1937.
2. J. Balys, *Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose*, v: *Tautosakos darbai*, t. 3, Kaunas 1937.
3. J. Balys, *Griaustinis ir velnias Baltoskandijos kraštų tautosakoje*, v: *Tautosakos darbai*, t. 4, Kaunas 1939.
4. J. Balys, *Latvian Mythology; Lithuanian Mythology*, v: *Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, 2, New York 1950, str. 607-608; 631-634.
5. J. Balys, *Lietuvių mitologiškos sakmės*, London 1956.
6. J. Balys, *Lietuvių liaudies pasaulėjauta: Tikėjimų ir papročių šviesoje*, Čikaga 1966.
7. J. Balys, H. Biezais, *Baltische Mythologie*, v: *Götter und Mythen im alten Europa*, Stuttgart 1973.
8. J. Basanavičius, *Fragmenta mithologiae: II. Perkunas - Velnias*, v: "Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft", B. 2, 1887, str. 177-189.
9. J. Basanavičius, *Iš senovės lietuvių mitologijos*, v: "Lietuvių tauta", 4, 1926, str. 5-26.
10. H. Biezais, *Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse der bisherigen Forschungen*, Uppsala 1954.
11. H. Biezais, *Die Hauptgöttinnen der alten Letten*, Uppsala 1955.
12. H. Biezais, *Die himmlische Götterfamilie der alten Letten*, Uppsala 1972.
13. H. Biezais, *Baltische Religion*, v: Å.V. Ström, H. Biezais, *Germanische und baltische Religion*, Stuttgart 1975.
14. H. Biezais, *Lichtgott der alten Letten*, Stockholm 1976.
15. H. Biezais, *Die baltische Ikonographie*, Leiden 1985.
16. H. Biezais, *Baltic Religion*, v: *Encyclopedia of Religion*, v. 2, New York - London 1987.
17. A. Brückner, *Beiträge zur litauischen Mythologie*, v: "Archiv für slavische Philologie", 9, 1886, str. 1-35.
18. A. Brückner, *Starożytna Litwa. Ludy i Bogi*, Warszawa 1904.
19. K. Būga, *Rinkiniai raštai*, 1-3, Vilnius 1958 - 1961.
20. P.U. Dini, *Lingue e culture baltiche nel Rinascimento: Teonimi baltici in 'Il Regno degli Slavi' di Mauro Orbini*, v: "Studi e Saggi Linguistici", 30, 1990, str. 99-116.
21. P.U. Dini, N. Mikhailov, *Mitologia baltica. Antologia*, Pisa 1995.
22. P.U. Dini, N. Mikhailov, *Materiali preliminari per una bibliografia della Mitologia baltica, "Res Balticae" 1997*.
23. P. Dundulienė, *Lietuvos etnologija*, Vilnius 1991.
24. P. Dundulienė, *Lietuvių liaudies kosmologija*, Vilnius 1988.
25. P. Dundulienė, *Pagonybė Lietuvoje*, Vilnius 1989.
26. P. Dundulienė, *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius 1990.
27. M. Eliade, *Storia delle credenze e delle idee religiose*, v: III, Sansoni Editore, Firenze 1990.
28. M. Gimbutas, *I Baltici*, Milano 1967.
29. M. Gimbutas, *The Lithuanian god velnias*, v: *Myth in Indo-European antiquity*, Berkeley-Los Angeles-London 1974.
30. M. Gimbutas, *La religione dei Balti*, v: *L'uomo indoeuropeo e il sacro*, Milano 1991.
31. A.-J. Greimas, *Des dieux et des hommes*, Paris 1985.
32. A.-J. Greimas, S. Žukas, *La Lithuanie. Un des Pays Baltes*, Vilnius 1993.
33. V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *Baltijskaja mifologija v svete sravnitel'no-istoričeskikh rekonstrukcij indoevropejskikh drevnostej*, v: "Zeitschrift für Slavistik", 1974, Bd. 19, H. 2.

34. V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *Baltijskaja mifologija*, v: Mify narodov mira, t. 1, M. 1991, str. 153-159.
35. Z. Ivinskis, *Senovės lietuvių tikėjimas ir kultūra*, v: *Rinktiniai raštai*, II, Roma 1986, str. 325-469.
36. Z. Ivinskis, *Senovės lietuvių religijos bibliografija*, v: *Rinktiniai raštai*, II, Roma 1986, str. 471-630.
37. W.C. Jaskiewicz, *Study in Lithuanian mythology*, v: "Studi Baltici", 9, 1952, str. 65-106.
38. Ph. Jouet, *Religion et mythologie des Baltes. Une tradition indo-européenne*, Milano - Paris 1989.
39. *Laumių dovanos. Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė N. Vėlius, Vilnius 1979.
40. K. Klemen, *Fontes historiae religionum primitivarum, praeindogermanicarum, indogermanicarum minus notarum*, Bonn 1936.
41. N. Laurinkienė, *Senovės lietuvių dievas Perkūnas*, Vilnius 1996.
42. W. Mannhardt, *Die lettischen Sonnenmythen*, v: "Zeitschrift für Ethnologie", 7, 1875.
43. W. Mannhardt, *Letto-preussische Götterlehre*, Riga 1936.
44. A. Mierzyński, *Mythologiae lituanicae monumenta*, 1-2, Warszawa 1892-1896.
45. V. Pisani, *Le religioni dei Celti e dei Balto-Slavi nell'Europa precristiana*, Milano 1950.
46. A.L. Prosdocimi, *Litewskie laumė, lac. libera*, v: "Acta Baltico-Slavica", 3, 1966, str. 137-141.
47. J. Puhvel, *Indoeuropean structure of the Baltic Pantheon*, v: *Myth in the Indo-European Antiquity*, Berkeley - Los Angeles - London 1974.
48. P. Skardžius, *Lietuvių mitologiniai vardai*, v: "Aidai", 5, 1954, str. 218-226.
49. K. Straubergs, *Latviešu buramie vārdi*, t. 1-2, Rīgā 1939.
50. K. Straubergs, *Latvju sakrāla pasaule*, Ludwigsburg 1948.
51. J. Suchocki, *Mitologia baltijska*, Warszawa 1991.
52. P. Šmits, *Latviešu mitologija*, Rīgā 1926.
53. P. Šmits, *Latviešu tautas ticējumi*, t. 1-4, Rīgā 1940-41.
54. H. Thomas, *Die slawische und baltische Religion vergleichend dargestellt*, Wohlau 1934.
55. V. Toporov, *Prusskij jazyk*, tt. 1-5, Moskva 1975-1990.
56. V. Toporov, *Zametki po baltijskoj mifologii*, v: *Balto-slavjanskij sbornik*, Moskva 1972, str. 289-314.
57. V. Toporov, *Tradition mythologique lettonne et *vel- en balto-slave (un fragment du "mythe principal")*, v: H. Parret, H. G. Ruprecht (eds.), *Exigences et perspectives de la sémiotique. Recueil d'hommages pour A.J. Greimas*, Amsterdam - Philadelphia 1985, str. 539-549.
58. N. Vėlius, *Mitinės lietuvių sakmės būtybės*, Vilnius 1977.
59. N. Vėlius, *Senovės baltų pasaulėžiūra*, Vilnius 1983.
60. N. Vėlius, *Chtoniskasis lietuvių mitologijos pasaulis*, Vilnius 1987.
61. N. Vėlius, *Lietuvių mitologija*, I, Vilnius 1995.
62. N. Vėlius (ed.), *Baltų religijos ir mitologijos saltiniai*. I. *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, Vilnius 1996.
63. F. Vyncke, *La religione dei balti*, v: *Le religioni dell'Europa centrale precristiana*. A cura di H.-Ch. Puech, Laterza, Roma-Bari 1988.

SLOVANSKA MITOLOGIJA
BIBLIOGRAFIJA

1. A.N. Afanas'ev, *Poëtičeskie vozzrenija slavjan na prirodu*, 1-3, Moskva 1865-1869.
2. E. Aničkov, *Jazyčestvo i drevnjaja Rus'*, Peterburg 1914.
3. M. Arnaudov, *Studii vārhu bālgarskite obredi i legende*, 1-2, Sofija 1971-72.
4. F. Bezljaj, *Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih*, v: "Slovenski Etnograf", III-IV, 1951.
5. P.G. Bogatyrev, *Actes magiques, rites et croyances en Russie Subcarpatique*, Paris 1929.
6. R. Boyer, *Luomo e il sacro presso gli Slavi*, v: *Luomo indoeuropeo e il sacro*, Milano 1990, str. 213-235.
7. A. Brückner, *Mitologia słowiańska*, Kraków 1918.
8. A. Brückner, *Mitologia slava*, Bologna 1923.
9. A. Brückner, *Die Slaven*, Tübingen 1926.
10. V. Čajkanović, *Studije iz religije i folklor*, Beograd 1924.
11. V. Čajkanović, *Mit i religija u Srba*, Beograd.
12. V. Čajkanović, *Život i običaji narodni*, Beograd 1925.
13. V. Čajkanović, *O srpskom vrhovnom bogu*, Beograd 1941.
14. E. Dickenmann, *Serbokroatisch Dabog*, v: "Zeitschrift für slawische Philologie", 20, 1950, str. 323-346.
15. E. Dickenmann, *Altrussische Urkunden*, Wiesbaden 1963.
16. I. Duridanov, *Urslaw. *Peryn' und seine Spuren in der Toponymie*, v: "Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae", 12, 1966, str. 99-102.
17. V. Eremina, *Ritual i fol'klor*, Leningrad 1991.
18. M. Filipovič, *Tragovi Perunova kulta kod južnih Slovena*, v: "Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu", 9, 1954, str. 63-80.
19. L. Franz, *Falsche Slawengötter*, Leipzig 1941.
20. N. Gal'kovskij, *Drevnerusskie slova i poučeniya, napravlennye protiv ostatkov jazyčestva v narode*, Moskva 1913.
21. E. Gasparini, *Matriarcato slavo*, Firenze, Sansoni 1973.
22. A. Gieysztor, *Mitologia Słowian*, Warszawa 1982.
23. M. Gimbutas, *The Slavs*, New York 1971.
24. C. Goehrke, *Frühzeit des Ostslaventums*, Darmstadt 1992.
25. Z. Gołąb, *The origins of the Slavs*, Columbus, Ohio 1992.
26. F. Haase, *Volks Glaube und Brauchtum der Ostslaven*, Breslau 1939.
27. Ilarion (Metropolitan), *Pre-christian Beliefs of Ukrainian People*, Winnipeg 1965.
28. V.V. Ivanov, *La situazione etnica e religiosa dell'Europa orientale del X sec. d. C.*, v: *Studi slavistici offerti a Alessandro Ivanov nel suo 70. compleanno*. A cura di M. Ferrazzi, ILLEO, Udine 1992.
29. V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *Slavjanskije jazykovye modelirujuščie semiotičeskie sistemy*, Moskva 1965.
30. V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *Issledovanija v oblasti slavjanskih drevnostej*, Moskva 1974.
31. V.V. Ivanov, V.N. Toporov, *Slavjanskaja mifologija*, v: *Mify narodov mira*, t. 2, Moskva 1992, str. 450-456 (z bibliografijo).
32. V. Jagič, *Zur slavischen Mythologie*, v: "Archiv für slavische Philologie", XXXVII, 1920, str. 492-511.
33. R. Jakobson, *Slavic mythology*, in: *Funk and Wagnall's Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*, II, NY 1950.

34. R. Jakobson, *Slavic gods and demons*, v: R. Jakobson, *Selected writings*, VII, Berlin-New York-Amsterdam 1985, str. 3-48.
35. V. Karadžić, *Život i običaji naroda srpskoga*, Beč 1867.
36. M. Kulikowski, *A Bibliography of Slavic Mythology*, Columbus, Ohio 1989.
37. Š. Kulišić, *Volksbräuche in Jugoslawien*, 1966.
38. Š. Kulišić, *Iz stare srpske religije*, Beograd 1970.
39. Š. Kulišić, *Stara slovenska religija u svetlu novijih istraživanja posebno balkanoloških*, Sarajevo 1979.
40. Š. Kulišić, P. Petrović, N. Pantelić, *Srpski mitološki rečnik*, Beograd 1970..
41. L. Leger, *La mythologie slave*, Paris 1901.
42. W. Lettenbauer, *Der Baumkult bei den Slaven*, München 1981.
43. H. Łowmiański, *Religia Słowian i jej upadek (w.VI-XII)*, Warszawa 1986.
44. H. Łowmiański, *Geneza politeizmu polabskiego*, v: "Przegląd Historyczny", t. 69, 1978.
45. V. Machek, *Essai comparatif sur la mythologie slave*, v: "Revue des études slaves", 23 (1-4), 1947, str. 47-65.
46. V. Machek, *Die Stellung des Gottes Svantovit in der altslavischen Religion*, in: *Orbis scriptus. Dmitrij Tschizewskij zum 70. Geburtstag*, München 1966.
47. V.J. Mansikka, *Die Religion der Ostslaven*, 1, *Quellen*, v: *Folklore Fellow Communications*, n°43, Helsinki 1922.
48. M. Matičetov, *O bajnih bitjih Slovencev s pristavkom o Kurentu*, v: "Traditiones", 14, Ljubljana 1985, str. 23-33.
49. B. Meriggi, *Il concetto del dio nelle religioni dei popoli slavi*, v: "Ricerche Slavistiche", 1, 1952, str. 148-176.
50. B. Meriggi, *Scritti minori*, Brescia 1975.
51. C.H. Meyer, *Fontes historiae religionis slavicae*, v: *Fontes historiae religionis*, Hft.4, Berolini 1931.
52. N. Mikhailov, *Mitologia slava. Studii sulla mitologia dei popoli slavi. Antologia*, Pisa 1995.
53. K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, cz.II, Kraków 1939.
54. L. Moszyński, *Die vorchristliche Religion der Slaven im Lichte der slavischen Sprachwissenschaft*, Köln-Wien-Böhlau 1992.
55. R. Nahtigal, *Svętovits*, v: "Slavistična revija", IX, 1-4, 1956, str. 1-9.
56. L. Niederle, *Slovanské starožitnosti. život starých Slovanu*, 2, Praha 1924.
57. R. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, I, Paris 1923, II, Paris 1926.
58. D. Ovsec, *Slovanska mitologija in verovanje*, Ljubljana 1991.
59. Th. Palm, *Wendische Kultstätten*, Lund 1937.
60. R. Pettazzoni, *Essays of the history of religions*, Leiden 1954.
61. V. Pisani, *Le religioni dei Celti e dei Balto-Slavi nell'Europa precristiana*, Milano 1950.
62. V. Pisani, *Il paganesimo balto-slavo*, v: *Storia delle religioni*. A cura di P. Tacchi-Venturi, v.II, Torino 1965.
63. E.V. Pomeranceva, *Mifologičeskie personazi v ruskom fol'klore*, Moskva 1975.
64. A.A. Potebnja, *O mifičeskom značenii nekotoryh obrjadov i poverij*, 1865.
65. A.A. Potebnja, *O nekotoryh simvolah slavjanskoj narodnoj poezii*, Har'kov 1914.
66. N. Reiter, *Mythologie der Alten Slaven*, v: *Wörterbuch der Mythologie. Die alten Kulturvölker*. Band II. *Götter und Mythen im Alten Europa*, Stuttgart 1973, str. 163-208.
67. F. Rjazanovskij, *Demonologija v drevnerusskoj literature*, Moskva 1915.
68. K. Roth, G. Wolf, *South Slavic Folk Culture. A Bibliography of Literature in English, German, and French on Bosnian-Hercegovian, Bulgarian, Macedonian and Serbian Folk Culture*, Columbus, Ohio 1994.

69. B.A. Rybakov, *Jazyčestvo drevnih slavjan*, Moskva 1981.
70. B.A. Rybakov, *Jazyčestvo drevnej Rusi*, Moskva 1987.
71. A. Schmaus, *Zur altslavischen Religionsgeschichte*, v: "Saeculum", 4, 1953, str. 206-230.
72. E. Schneeweis, *Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten*, 1935.
73. Schneeweis, *Serbokroatische Volkskunde*, B.1, Berlin 1961.
74. *Slavjanskaja mifologija. Enciklopedičeskij slovar'*, Moskva 1995.
75. *Slavjanskije drevnosti. Etnolingvističeskij slovar' pod redakcijej N.I. Tolstogo*, tom 1, A-G, Moskva 1995.
76. A. Stender-Petersen, *Russian Paganism*, v: "Russian Studies, Acta Jutlandica", n° XXVIII/2, Copenhagen 1956, str.44-53.
77. A. Strahov, *Kul't hleba u vostočnyh slavjan*, München 1991.
78. N. Tolstoj, *Nekotorye soobraženija o rekonstrukcii slavjanskoj duhovnoj kul'tury*, v: *Slavjanskij i balkanskij fol'klor*, Moskva 1989, str. 7-22.
79. O. Trubačev, *Etnogenez i kul'tura drevnejših slavjan*, Moskva 1991.
80. B. Unbegaun, *La religion des anciens slaves*, v: *Introduction à l'histoire des religions*, 2, III, Paris 1948, str.389-445.
81. S. Urbańczyk, *Religia pogańskich Słowian*, Kraków 1947.
82. B. Uspenskij, *Filologičeskie razyskanija v oblasti slavjanskih drevnostej*, Moskva 1982.
83. Z. Vá a, *K současnému stavu studia slovanského pohanství*, v: "Památky archeologické", LXXVI, 1985, str. 228-250.
84. Z. Vá a, *Mythologie und Götterwelt der slawischen Völker*, Stuttgart 1992.
85. F. Vyncke, *La religione degli Slavi*, v: *Le religioni dell'Europa centrale precristiana*. A cura di H.-Ch. Puech, Laterza, Roma-Bari 1988, str. 1-26.
86. E. Wienecke, *Untersuchungen zur Religion der Westslaven*, Leipzig 1940.
87. D. Zelenin, *Očerki ruskoj mifologii*, Petrograd 1916.
88. D. Zelenin, *Russische (Ostslavische) Volkskunde*, Berlin-Leipzig 1927.
89. M. Znayenko, *The Gods of the ancient Slavs*, Columbus, Ohio 1980.
90. N. Žić, *O Perunovu kultu u Istri*, v: "Historijski zbornik", 1-4, 1954.

Zusammenfassung

Baltoslawische Mythologie – Baltische und Slawische Mythologie – Slowenische Mythologie.
Einige terminologische Anmerkungen.

Der Artikel enthält einige Überlegungen über die Stichhaltigkeit der Verwendung des Begriffes "baltoslawische" Mythologie und bietet eine kurze Beschreibung der das baltische und das slawische Heidentum betreffenden Hauptdaten sowie die Charakterisierung der aktuellen Lage der baltischen und slawischen Mythologie als wissenschaftliche Disziplin an. Besondere Aufmerksamkeit wird der Rekonstruktionsrichtung (Jakobson, Ivanov und Toporov) gewidmet. Danach folgt auch ein kurzer Überblick über die slowenischen mythologischen Studien (Valvasor und Linhart als sekundäre Quellen, Facharbeiten von Mal, Bezljaj, Grafenauer, Matičetov u. a.).

Trotz mehrerer skeptischer Aussagen, die am Anfang des XX. Jh., aber auch in letzter Zeit die mythologischen Forschungen verhinderten, bleibt die Hauptfrage über das konkrete Wesen der baltischen und der slawischen heidnischen Religion noch immer aktuell und nicht beantwortet. Deshalb wären eine erneute wissenschaftliche Veröffentlichung verschiedener Quellen und ihre Analyse *sine ira et studio* dringend erforderlich.

Am Ende des Artikels findet man einen Rekonstruktionsversuch eines Fragmentes des slowenischen Heidentums (und zwar die Interpretation der ursprünglichen Rolle des volkstümlichen *Kresniks*, welchen man auf die slowenische Hypostase des urslawischen Donnergottes zurückführen könnte) und eine Reihe von baltoslowenischen mythologischen Parallelen (pruss. *kresze* / slowen. *kres*, lett. *nāves māte* / slowen. *navje*, lit. *laimės* / slowen. *sojenice*).

Janez Keber
Osebna imena v Sloveniji kot dokazila slovenske identitete

V članku so obravnavana osebna imena v Sloveniji kot dokazila slovenske identitete. Težišče avtorjevega razmišljanja je namenjeno rojstnim imenom, na kratko pa omenja tudi nekatere skupine priimkov, ki so pomembne za obravnavano tematiko.

The article deals with first names in Slovenia as a sign of Slovene identity. The author focuses on first names, although he also briefly mentions some groups of family names relevant to the subject under discussion.

Pri dokazovanju, potrjevanju oziroma odkrivanju identitete kateregakoli naroda so med najpomembnejšimi, najbolj prvotnimi dokazili *osebna* oziroma nasploh *lastna imena*. Z *osebnim imenom*, tj. z (*rojstnim*) *imenom* in *priimkom*, dokazuje svojo *identiteto*, *istovetnost* oziroma se *identificira* vsak predstavnik določenega naroda posebej, tudi slovenskega. Skupno ime vsakega predstavnika slovenskega naroda je *Slovenec*, ki se navzven, tj. v primerjavi z drugimi narodi, identificira kot prebivalec Slovenije in predstavnik enega od več slovanskih narodov. Pripadnost tej skupini jezikovno sorodnih narodov, tj. *Slovanom*, se zelo očitno kaže že v samem imenu *Slovenec*¹. To velja tudi za ime naroda *Slovaki*, s katerimi so nas po osamosvojitvi v svetu pogosto zamenjevali, podobno kot ime *Slovenija* z imenom hrvaške pokrajine *Slavonija*.² Ime

¹ Naziv *Slovenec* se pri nekaterih drugih slovanskih narodih pojavlja tudi v različici *Slovinec*. Tako hrvaško kajkavsko *Slovenci*, *Slovinci* v pomenu -kajkavci, prebivalci med Dravo, Sotlo in Muro-, hrvaško *Slovinac* -Hrvat, Slovan- (Dubrovnik), knjižno *Slovenac* -Slovenec-, češko *Slovenec* -Slovak-, *Slovinec* -Slovenec- itd. Podrobneje o izvoru imena *Slovenec* glej F. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika III, str. 265-266, kjer je pri iztočnici **Sloven** navedena tudi izčrpana literatura.

² Ime *Slavonija* se je kot uradni naziv uveljavilo od 13. do 16. stoletja in ga razlagajo prek latinizirane madžarske oblike *Sloventa* iz prvotnega *Slovínje*, *Slovenje* = *Slovinska zemlja*, madžarsko *Totországy* (kar je tudi *Slovaška*), in sicer po vokalni harmoniji. Po vplivu madžarskega izgovora začetnega *S-* je tudi hrvaško narečno *Šlavonija* (1708, 1766), dalje *Šlavonac*, *Šlavonka*, *šlavonski* (gl. F. Bezljaj, navedeno delo III, str. 265, in P. Skok, Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika III, str. 281).

Slovenec je torej identifikacijsko ime predstavnika slovenskega naroda navzven v primerjavi z drugimi narodi, a tudi navznoter v odnosu do slovenskih državljanov, ki niso Slovenci. Imena in priimki vseh Slovencev in Slovenk pa predstavljajo tisto najosnovnejšo razpoznavno notranjo identiteto tega, kar smo Slovenci kot narod. Kakšna je ta notranja identiteta zlasti glede na *osebna imena*, naj bi bilo odvisno tudi od *slovenskosti* le-teh. Slednja je pri imenih v Sloveniji odvisna od njihovega večstoletnega razvoja v zgodovinskih okoliščinah, v katerih so živeli naši predniki v času od naselitve do danes, a tudi od njihovega značaja, mišljenja, vere, kulture in življenja nasploh na slovenskem ozemlju, kot ga pojmuje danes.

T.i. *slovenskost*, tj. izhajanje iz slovenskih ali slovanskih imenskih osnov, bi bila lahko potemtakem bistvena lastnost pri presojanju kakovosti slovenske identitete glede na celotni slovenski lastnoimenski fond. Kolikšna je njena dejanska stopnja ali odstotkovna vrednost, je brez tovrstnih raziskav možno samo domnevati. Kljub temu je na osnovi dosedanjih imenoslovnih raziskav mogoče reči, da je ta slovenskost večinska pri krajevnih, ledinskih, rečnih, gorskih imenih, prav tako pri priimkih³, precej manjša pa pri stvarnih lastnih imenih⁴, kot tudi pri rojstnih imenih⁵. Predslovanska so nekatera krajevna imena, kot *Celje*, *Horjul*, *Izola*, *Koper*, *Kranj*, *Logatec*, *Litija*, *Ptuj*, prav tako imena večjih rek z nekaterimi njihovimi pritoki, kot *Dragonja*, *Dramlja*, *Drava*, *Dreta*, *Kokra*, *Krka*, *Nadiža*, *Rižana*, *Sava*, *Soča*, *Sora*, *Sotla*, a tudi nekatera gorska in druga imena. Med priimki so neslovenskega izvora priimki priseljencev, prišlekov, ki so se v teku stoletij priseljevali oziroma prihajali zlasti iz sosednjih pokrajin. Na taka nekdanja zunanja priseljevanja kažejo npr. priimki *Furlan*, *Lah*, *Ogrin*, *Ogrinc*, *Vogrin(e)c*, *Turk*, *Horvat*, *Hrovat*, *Hrovatin*, a tudi drugi ne tako redki izvorno nemški, italijanski, madžarski priimki. Večina nosilcev teh so danes Slovenci, njihovi priimki kažejo samo to, od kod so prišli njihovi daljni predniki. Od teh pa moramo ločiti priimke priseljencev v novejšem

³ Pri več kot 60.000 priimkih, kolikor jih je dandanes v Sloveniji, je seveda težko povedati kaj bolj določnega brez natančnega preštevanja in ugotavljanja izvora. Po dosedanjih lastnih in izkušnjah in ugotovitvah drugih raziskovalcev pa bi najbrž lahko rekli, da okrog tri četrtine priimkov v Sloveniji izhaja iz slovenskih ali slovanskih imenskih osnov. S tako oceno, ki bi lahko veljala tudi za krajevna, ledinska, rečna, gorska imena, se ujemajo besede F. Bezljaja v uvodu k prvi knjigi *Slovenska vodna imena*, 1956, str. 6: Miklošič je zajel samo 789 toponimičnih in 480 antroponimičnih baz. Če pa upoštevamo vso slovensko onomastiko z mikrotoponimijo in priimki vred, bi morali računati z najmanj pet tisoč osnovami, med katerimi pa je skoraj gotovo nad tri četrtine slovanskih.

⁴ To velja zlasti za imena industrijskih izdelkov, ki so v težnji proizvajalcev po čimboljši prodaji v tujini zelo pogosto poimenovani s tujimi besedami. Mnogo neslovenskih poimenovanj najdemo tudi v imenih podjetij (Glej knjigo Alenke Gložančev, *Enobesedna imena podjetij*, Ljubljana 1991, in njen članek *Enobesedna imena zasebnih podjetij v naselju Nove Fužine v Ljubljani*, Jezikoslovni zapiski 1, Ljubljana 1991, str. 87-98). Zavest o potrebi slovenskosti takih imen je zelo majhna, vsekakor premajhna, da ne bi bila v škodo slovenski identiteti.

⁵ Na zelo visok delež neslovenskih rojstnih imen je vplivalo zgodovinsko dejstvo, da so bila na slovenskem ozemlju po tridentskem koncilu v 16. stoletju dokončno uveljavljena krščanska svetniška imena tujega, neslovenskega izvora. Izvirna slovenska oziroma slovanska imena, ki so bila do takrat v rabi, so bila kot nesvetniška za kristjane prepovedana. Ta prepoved je bila na slovenskem ozemlju dosledno izvajana predvsem zaradi dejstva, da smo Slovenci prišli pod nemško oblast, ostali brez plemstva, brez svoje državne tvorbe, brez svojih vladarskih oseb, ki bi s svojimi slovanskimi ali slovanskimi imeni lahko vzdrževali primarno slovensko identiteto. To pa je uspelo drugim slovanskim narodom, ki so obdržali svoje plemstvo, imeli svoje države s svojimi vladarji in imajo celo nekaj s slovanskimi imeni poimenovanih krščanskih svetnikov. V času večjega prebujanja narodne zavesti konec 19. stoletja smo Slovenci od teh slovanskih narodov pričeli sprejemati slovanska imena, ki so bila nekoč tudi slovenska. Do danes je delež teh izvorno slovanskih imen v slovenskem imenskem fondu zelo narasel in dosega najmanj petino med prvimi sto rojstnimi imeni pri nas (Glej J. Keber, *Leksikon imen* 1996, str. 29-31!).

ali najnovejšem času. Ti priseljenci so večinoma iz drugih nekdanjih jugoslovanskih republik in kljub večinoma slovenskemu državljanstvu s svojimi imeni in priimki izkazujejo svojo neslovensko narodno identiteto. Na slovensko identiteto naravnost kažeta priimka *Slovenec* (leta 1971: 30 oseb) in *Slovenec* (leta 1971: 26 oseb; prim. še *Slovenčeva cesta* v Ljubljani in rojstno ime *Slovenko*: 12 oseb leta 1994). Na pogosta notranja preseljevanja pa se nanašajo npr. priimki *Novak*, *Dolenc*, *Gorenc*, *Korošec*, *Krašavec*. Priimki *Dolenc*, *Gorenc*, *Korošec*, *Krašavec* razkrivajo nekdanje naseljence Dolenjske, Gorenjske, Koroške in Krasa oziroma prišleke iz teh dežel. Priimek *Novak*, ki je najpogostejši⁶ v Sloveniji, izhaja iz besede *novák* v fevdalizmu »kdor se naseli na neobdelani, neizkrčeni zemlji, zlasti hribovski«. Kaže torej na lokacijo in način nekdanjega naseljevanja neobljudene zemlje. Na to opozarjajo raziskovalca tudi nekatera krajevna imena, kot so *Rout*, *Route*, *Rute*, *Laze*, ter iz njih izpeljani priimki *Rovtar*, *Rutar*, *Lazar*, *Laznik*. Po nastanku so tem priimkom najbližji t.i. *krajevni priimki*, tj. priimki, nastali iz krajevnih, ledinskih, rečnih, gorskih imen, iz imen zaselkov ipd. Prvotni pomen teh priimkov je »prebivalec kraja x, prišlek iz kraja x«. V njih se zelo nazorno kaže velika razgibanost slovenskega ozemlja. Za te priimke velja izrek *Povej mi, kako se pišeš, in povem ti, od kod si!*

V zvezi s slovensko identiteto so zanimivi priimki, ki so nastali po stanovskih in poklicnih nazivih. Iz njih je jasno razvidna terminologija teh nazivov, ki je bila v mnogih primerih in v marsikateri poklicni ali obrtniški specialnosti nemška. Tako npr. slovenski naziv za zelo vsakdanji poklic *mizar* v času nastajanja priimkov še ni bil znan, zato ni bil uporabljen. Namesto njega je bil uporabljen ustrejni nemški izraz *Tischler*. Iz njega so današnji priimki *Tišlar*, *Tišler*, katerih nosilci so kljub nemškemu izvoru večinoma Slovenci. Podobno bi lahko ugotovili še za nekatere priimke, ki so nastali po poklicnih nazivih. Taki so npr. priimki *Cimerman*, *Cimermančič*, *Cimrmančič*, ki izhajajo iz nemškega *Zimmermann* »tesar«. Glede na odsotnost priimkov *Tesar* slovenski poklicni naziv *tesar* v času nastajanja priimkov še ni bil v veljavi. Obstaja pa precej priimkov, ki so nastali iz domačih poklicnih nazivov. Ti pa imajo pogosto tudi še nemške ustreznike, npr. *Delavec*: *Arbajter*, *Zidar*: *Maurer*, *Kovač*: *Šmid*, *Šmit*, *Mlinar*: *Müller* itd.

V zvezi z obravnavano temo so zanimivi tudi priimki, ki so nastali iz rojstnih imen. To velja zlasti za izvorno tuja krščanska imena, ki so bila večinsko udeležena v priimkovnem procesu. Pri tem je treba poudariti, da so bile uporabljene tudi številne slovenske tvorjenke in skrajšane oblike iz teh imen. V mnogih primerih so njihovi tvorbeni elementi popolnoma prikrili izhodiščno ime. Iz imen, kot sta npr. *Janez* in *Jurij* je tako nastalo po več sto različnih priimkov. Na splošno pa je treba reči, da so priimki iz izvorno tujih rojstnih imen prav zaradi intenzivnih posegov bogatih slovenskih besedotvornih sredstev pridobili slovensko identiteto. Te priimke je doslej najbolj izčrpno, tj. na približno 200 najbolj znanih krščanskih imenih, obdelal Pavle Merkù v knjigi *Svetniki v slovenskem imenoslovju*. Seveda pa je takšno število upoštevanih imen premajhno, da bi dobili popolno sliko o tej vrsti priimkov v Sloveniji.

Priimki v Sloveniji so torej zaradi večinske slovenskosti kljub razmeroma poznemu nastanku⁷ pomembna sestavina notranje identitete slovenskega naroda.

⁶ V Sloveniji je bilo po CRP Zavoda za statistiko Republike Slovenije leta 1994 11.593 oseb s priimkom *Novak* (leta 1971: 10.518). Obstaja tudi rojstno ime *Novak*. Tako se je leta 1994 imenovalo 81 oseb (1990: 93, 1985: 92, 1980: 66, 1971: 53; gl. J. Keber, navedeno delo, 1996, str. 381).

⁷ To seveda velja v primerjavi z rojstnimi imeni in vzdevki. Sicer pa so se priimki v primerjavi z drugimi državami na slovenskem ozemlju pojavili sorazmerno zgodaj. Na to je vplivala tudi bližina Italije, kjer so priimki nastali najprej.

V nadaljevanju se bom nekoliko podrobneje posvetil rojstnim imenom in njihovi vlogi v predstavljanju slovenske identitete. O tem, kaj pomenijo skupaj s priimki, je nekaj povedano že zgoraj. V primerjavi z *dvojnim poimenovanjem* ali *dvojno imensko formulo*, ki jo dandanes tvorita (*rojstno*) *ime* in *priimek*, je *enojno poimenovanje* ali *enojna imenska formula* znatno starejša. To pomeni, da je vsak Slovenec ob priselitvi na današnje slovensko ozemlje že imel svoje ime, vzdevek, medtem ko so se priimki pri nas pojavili v 14. stoletju in se uveljavili in oblikovno v glavnem ustalili do 17. stoletja. Pred tisoč in več leti je bila torej slovenska identiteta dokazljiva in potrjevana s slovenskimi imeni slovanskega izvora. To je mogoče ugotoviti že iz do sedaj raziskanega, npr. iz razprave Franca Kosa *Ob osebnih imenih pri starih Slovencih*, ki na osnovi listin našteva 367 imen. Johann Scheinigg v razpravi *Slovenska osebna imena v starih listinah* omenja 190 imen, avstrijski imenoslovec Otto Kronsteiner pa v knjigi *Die alpen-slawischen Personennamen* obravnava 260 slovanskih imen. S pokristjanjenjem so dotlej običajna slovenska imena proglasili za poganska. Cerkev je ob krščevanju uporabljala Slovincem do takrat tuja krščanska svetniška imena. S tem se je ob hkratnem spreminjanju duhovne identitete Slovencev, ki se je tako približevala srednje- in zahodnoevropskemu kulturnemu prostoru, začela spreminjati tudi notranja identiteta, ki so jo takrat predstavljala rojstna imena. Po tridentskem koncilu (1545, 1547 do 49, 1551 do 1552, 1562 do 1563), na katerem so izrecno predpisali samo uporabo krščanskih svetniških imen, so bila izvirno slovenska imena dokončno izrinjena iz rabe. Po spremembi duhovne se je torej spremenila tudi notranje razpoznavna slovenska identiteta, saj so v rabo prišla po izvoru tuja imena. Vendar pa se je takrat že močno uveljavljalo dodatno identifikacijsko poimenovanje *priimki*, ki so bili večinsko slovenski. K temu so prispevala tudi slovenska rojstna imena, ki so bila v priimkovnem procesu skupaj z izvirno tujimi krščanskimi imeni skoraj v celoti uporabljena za tvorbo priimkov. Pojav protestantizma, ko je bil v bogoslužju uveden slovenski jezik, začetki slovenskega knjižnega jezika, ki jih je postavil Primož Trubar z Abecednikom in Katekizmom, Bohoričeva slovenska slovnica, Dalmatinov prevod Biblije in druge protestantske knjige v slovenskem jeziku so pripomogli, da je slovenska identiteta kljub izgubi slovenskih rojstnih imen dobila trdne temelje. Pri tem so se morala v slovenskem okolju v sožitju s slovenskimi priimki, v stiku s slovenskim jezikom in slovensko stvarnostjo tudi tuja krščanska imena nujno jezikovno prilagoditi, se posloveniti. Kdo npr. danes končaj *-ko* v imenu *Marko*⁸ občuti, razume kot tuj, če pa ima mnogo imen slovanskega in neslovanskega izvora na videz enako slovansko obrazilo *-ko* s prvotno manjšalnim pomenom, npr. *Branko, Janko, Jurko, Vladko, Zvonko*? Kdo si danes predstavlja, da je najpogostejše moško ime *Franc* pravzaprav nemška skrajšana oblika za *Franziskus*, latinsko *Franciscus*. Prav tako je drugi najpogostejši priimek v Sloveniji *Horvat*, tj. »Hrvat«, pa čeprav so nosilci tega priimka Slovenci! Podobnih primerov je še mnogo. Po toliko stoletjih se je pri osebnih imenih pač v veliki meri izgubil občutek za to, kaj je tuje, kaj domače, kar seveda velja nasploh tudi za številne stare izposojenke.

Glede domačnosti, slovenskosti je zato v zvezi s krščanskimi imeni zelo značilno naslednje priporočilo o izbiri imen izpred 50 let: »Večkrat pa želijo starši dati otroku ime,

⁸ Ime *Marko* izhaja iz latinskega imena *Marcus*. Običajno sprejemamo v slovenski jezik latinska imena brez sufiksa *-us*, torej bi bila običajna slovenska oblika *Mark*, kot je to npr. v ruščini. Slovensko *Marko* je k nam prišlo s posredovanjem italijanskega jezika, kjer je oblika *Marco*. Ta oblika se je zaradi končnega *-ko*, ki ga imajo nekatera druga slovenska imena, občutila kot slovenska. Sicer pa je v slovenskem imenskem fondu še nekaj imen, pri katerih je prišlo do enakega posredništva, npr. *Mario, Tito*, pri čemer lahko obstajajo tudi vzporedne slovenske oblike, kot npr. *Marij, Tit*.

ki ga med svetniki ne najdemo. Ali imajo pravico? Opozarjamo najprej: Naša, skozi desetletja v Slovencih udomačena imena so za nas najlepša in zaeno tudi značilna. Do tega spoznanja so prišli zlasti slovenski izobraženci, ki dajejo svojim otrokom zopet *kreпка stara imena* (podčrtal J. K.): Peter, Miklavž, Majda, Meta, Špela, Janez, Marko, Vid itd. Če pa bi kdo le želel dati posebno ime, velja za katoličane tale zapoved: Želja svete Cerkve je, ne stroga zapoved, da starši dajejo otrokom imena svetnikov. Če pa starši izrecno žele dati drugo ime, naj se doda krščencu še ime kakega svetnika in se obe imeni zapišeta v krstno knjigo. Dolžnost katoličanov je, da se ravnajo po tej odredbi.⁹

Oznaka *kreпка stara imena* za zgoraj naštetá imena niti ne bi bila sporna, če bi takratni bralci vedeli, da gre za svetniška krščanska imena tujega izvora. Res pa je, da so skoraj vsa ta omenjena imena zelo zakoreninjena v slovenskem okolju, a tudi jezikovno precej prilagojena slovenskemu jeziku. To bi zanesljivo lahko rekli za ime *Špela*¹⁰, ki se je glede na izhodiščno svetopisemsko hebrejsko ime *Elizabeta* spremenilo do nespoznavnosti, čeprav je od njega ohranilo tri glasove: *e, l, a*. Ti tvorijo tudi eno od številnih skrajšanih oblik tega imena: *Ela*. Ime *Špela* imamo lahko danes za pravo slovensko imensko tvorjenko, ki je v starih urbarskih zapisih izpričana z oblikami *Elsbet, Elspet, Elzbet, Špeta*, v starejši slovenski književnosti pa potrjena z vzporednima oblikama *Ošpeta* in *Lešpeta*.¹¹ Zelo zanimiva tvorjenka s priponskim obrazilom *-oga* je narečno koroško ime *Lizoga*, ki je tvorjeno iz običajne skrajšane oblike *Liza*.¹² Pridobljeno slovenskost imena *Špela* potrjuje tudi izimensko besedje. Tako je iz imena *Špela* nastal narečni izraz *špela* »roparska žuželka bogomolka«, medtem ko je *Špela, Špelca* postalo sinonim za »mlado navihano dekle, deklica« (prim. Polonca Kovač, *Špelce*). Čisto in samo slovenska *Elizabeta* je *avša* »neumna, nespametna ženska«, pridevnik *avšast* »neumen, nespameten«, ki je verjetno nastala prek skrajšane oblike **Alsa*, zapisane leta 1354 (*Auxa* uxor Crismani) in leta 1368 v Trstu (umrl vir *Auxe*).¹³

Posebnosti slovenske identitete se torej lahko razen v imenskih oblikah kažejo tudi v izimenskem besedju.¹⁴ V izvirnih slovenskih izimenskih frazeologemih nastopa npr. sicer po izvoru germansko ime *Matilda*, ki je v slovenskem jeziku postalo slikovito poimenovanje za »smrt«: *matilda ga je pobrala* »umrl je«, *matilda ga je povohala* »komaj

⁹ Glej Koledar Družbe svetega Mohorja 1947, uvod k abecednemu imeniku svetnikov in godov! Navodilo je namenjeno zlasti staršem, ki so dajali otrokom nesvetniška, zlasti slovanska imena. Ta so se precej uveljavljala že med obema vojnama, posebno pa po drugi svetovni vojni. Navodilo ni imelo kakega opaznega učinka, saj je praksa v dajanju imen v Sloveniji šla v naslednjih desetletjih svojo, dokaj svobodnejšo pot. To je omogočil precej ohlapen in neobvezujoč Zakon o osebnem imenu s spremljajočimi predpisi, ki dopuščajo prosto, skoraj neomejeno izbiro rojstnega imena.

¹⁰ Ime *Špela* (1994: 4451, 1990: 3513, 1985: 2284, 1980: 1324, 1971: 221 oseb) je, kot kažejo številke, modno ime, za katero je zanimanje strmo naraščalo vse od leta 1971. Čeprav izhaja iz imena *Elizabeta* (5859, 6399, 7105, 7774, 7977), se je v slovenskem okolju osamosvojilo in se danes pojmuje kot samostojno ime.

¹¹ Imeni *Ošpeta, Lešpeta* najdemo zapisani pri naših klasikih, in sicer *Ošpeta* pri J. Kersniku (Postna premišljevanja, SN 1874, str. 49) in *Lešpeta* pri J. Jurčiču (Klosterski žolnir).

¹² Tako dolgo ime, kot je *Elizabeta*, je idealno za tvorbo skrajšanih oblik in tvorjenk: *Ela, Eli, Elitca, Elka, Lili, Lilita, Elza, Elzana, Elzi, Iza, Izabela, Liza, Lizabeta, Lizika, Beta, Beti, Betika, Betina, Betka, Špela, Špelca, Špelca, Špelka*.

¹³ Glej J. Keber, Leksikon imen, Ljubljana 1996, str. 186! Slovenski *avši* je glede na izhajanje iz imena *Elizabeta* in pomen sorodno angleško *cousin Betty* (tj. 'sestrična Beti') v pomenu »slaboumen človek«.

¹⁴ O tem sem pisal že v več prispevkih in knjigah, med drugim v zborniku *Traditiones* 23, Ljubljana 1994, str. 27-32! V slednjem sem nakazal glede slovenske identitete zanimivejše skupine izimenskega besedja. Ostalo pomembnejšo bibliografijo, ki se nanaša na izmensko besedje in frazeologijo, glej J. Keber, Leksikon imen, Celje 1996, v poglavju Seznam pomembnejših virov in literature, str. 71-76.

je ušel smrti-, *poljubiti matildo* »umreti«, *matilda pride*, *zamahne* »smrt pride, je tu«. Slovenskost izimenskega izraza *matilda* »smrt« je nedvomna, temelji pa na verjetnem partizanskem poimenovanju nemške strojnice, ki je nosila smrt, zato je ta lahko dobila njeno ime.¹⁵ V slovenskosti jo potrjujejo sopomenski izimenski izrazi *Krampova Katra*, *Krampov Matija*, *hitlarica*, *iti gor k Janezu*, *Gajzerjeva Lenčka*.¹⁶

V zvezi s slovensko identiteto nikakor ne moremo mimo izmenskega izraza (*kranjski*) *Janez*, ki v šaljivem izražanju pomeni »Slovenec«, podobno kot npr. rusko *Ivan* pomeni »Rus«, angleško *John Bull* »tipični Anglež, tipični Angleži«. Slovenski izraz verjetno izhaja iz vojaškega jezika, saj je v stari Avstriji *kranjski Janez* pomenil »vojak 17. pešpolka«, v bivši jugoslovanski vojski pa je bil *Janez* prav tako šaljiv naziv za slovenskega vojaka. Vraččenost imena *Janez* v slovensko okolje potrjuje tudi njegovo pojavljanje v ljudski pesmi, in sicer v šaljivih verzih, kjer ima rimo *Janez - Banez*, kot tudi v paru z imenom *Micka* (*Janez in Micka*), ki se kot *Janez* »Slovenec« in »človek« tudi pogosto uporablja posplošeno za »Slovenka« ali »ženska sploh«. To je razvidno iz pregovorov *Kar se Janezek nauči, to Janez zna. Ko bi bila Micka monštranca, ko bi bila pojstla oltar, bi bil jaz far. Ni lepšega žita kakor šenica, ni lepšega imena kakor je Mica*. Ime *Mica* lahko v zadnjem pregovoru zamenjuje *Kranjica*, s čimer je dovolj očitna povezava z nazivom (*kranjski*) *Janez*.¹⁷ Imenu *Janez* v nazivu *kranjski Janez* »Slovenec« konkurira v ožjem okolju različica *Žane* v rimnem izrazu *Žane iz Ljubljane* »ljubljanški meščan iz predmestja« (gl. J. Glonar, Slovar slovenskega jezika, str. 197). Imeni *Janez* in *Mic(k)a* (različica in klicna oblika imena *Marija*) se torej tesno povezujeta s slovensko identiteto.

Z začetki slovenstva v novi domovini je treba povezati ime *Samo*, ki je bil ustanovitelj prve slovanske neodvisne države (623 do 658), v kateri so bila poleg drugih slovanskih plemen tudi slovenska plemena iz Karantanije. Čeprav njegovo poreklo ni znano in je bil po nekih podatkih celo frankovski trgovec, se da njegovo ime razlagati kot skrajšano obliko iz slovanskih zloženih imen, kot so *Samoslav*, *Samobor*, *Samorad* ipd.¹⁸ V Sloveniji je to ime precej popularno, saj se zanimanje zanj povečuje že tretje desetletje, kot dokazujejo statistični podatki (1971: 1005, 1980: 1612, 1985: 1830, 1990: 2043, 1994: 2192 oseb).

Tudi danes zelo popularno ime *Mojca* (1971: 4505, 1980: 8392, 1985: 9904, 1990: 10704, 1994: 11089 oseb) sega s svojimi koreninami v same začetke slovenstva, saj je bilo zapisano že leta 990 in 1155. Prav tako sta v 10. stoletju zapisani njegovi možni

¹⁵ Podrobneje glej J. Keber, navedeno delo, str. 62-64, 345-346 in Seznam najpomembnejših virov in literature, str. 71-76; Srečati, poljubiti Matildo ali matildo?, Glasnik slovenskega etnološkega društva 1993, 33/4, str. 95-97; itd.

¹⁶ Tudi v drugih jezikih obstajajo izimenski izrazi s pomenom »smrt«, vendar so uporabljena druga imena. Od navedenih slovanskih sopomenk za izraz *matilda* so prvi trije glede pomenskih izhodišč razmeroma lahko ugotovljivi. Narečno gorenjsko *Krampova Katra* in *Krampov Matija* se s prvo sestavino *Krampov(a)* povezuje z besedo *kramp*, ki je orodje za kopanje (tudi grobov), narečno koroško obirsko *hitlarca* očitno z nemškim nacističnim voditeljem Hitlerjem, ki je bil kriv za smrt milijonov ljudi, v frazeologemu *iti gor k Janezu* pa sestavina *Janez* pomeni »cerkev sv. Janeza oziroma pokopališče ob njej«. Izraz *Gajzerjeva Lenčka* »smrt« pa spada med tiste ljubljanske narečne izraze, ki so zloženi iz imena in priimka, npr. *Boltatov Pepe*, *Frtavčkov Gustelj*, *Korenčkova Neža* »vox populi« (gl. J. Glonar, Slovar slovenskega jezika, 432).

¹⁷ Imeni *Janez* in *Mic(k)a* sta, kot je tu lahko samo nakazano, bogato zastopana v ljudski pesmi ter v izmenski leksiki in frazeologiji. Kot vsa pri nas ali drugod znana imena, se uporabljata tudi za označevanje komičnih in negativnih moških in ženskih likov (Podrobneje glej J. Keber, navedeno delo, str. 49-50, 254-257, 326-331, in Imena v rimah, Družinska pratika 1996, Celje 1995, str. 48-51).

¹⁸ Glej J. Keber, navedeno delo, 1996, str. 422 d. O možnosti, da je bil kralj Samo Jud in da je treba njegovo ime izvajati iz hebrejskega imena *Samuel*, piše Tine Kurent v 99. številki revije 2000 v članku z naslovom *Ali je bil Samo Jud*.

izhodiščni obliki *Mojslava*, *Mojslavka*. Ime je sicer najlažje razložiti iz besed *mojica*, *mojca* »dekle, ljubica, moja ljuba«, ki so tvorjene iz zaimka *mojs* priponskim obrazilom *-(i)ca*.¹⁹ Razlaga iz imena *Marija* prek skrajšanih in (ali) klicnih oblik *Maca*, *Moca* ter z vrinjenim *-j-* je precej manj prepričljiva, čeprav ne nemogoča.²⁰ Najbolj pogosto in znano krščansko žensko ime *Marija* je bilo namreč v začetnih stoletjih po pokristjanjenju namenjeno predvsem za poimenovanje vladarskih in plemiških ženskih oseb. Bolj se je začelo uporabljati šele po 15. stoletju, čeprav so se v vsakdanji rabi namesto njega do najnovejšega časa uporabljale številne klicne oblike, kot *Maca*, *Mica*, *Micka*, *Marička*, *Maruša*, *Mimi*, *Ria* in po vsej verjetnosti tudi *Mojca*.

Med ženskimi imeni, ki se razen že omenjene *Marije* in njenih različic pojavljajo v ljudski pesmi, so imena *Breda*, *Vida*, *Zarika*, *Sončika*, *Angela*, *Anka*, *Katarina*, *Barbara*, *Minka*, *Tinka*, *Urša*. Razen imen *Zarika* in *Sončika* so vsa ta imena tudi dandanes precej opazna in pogosta.²¹ S svojo pojavnostjo v ljudski pesmi dokazujejo, da jih je ljudska ustvarjalnost sprejela za svoje, da se tudi z njimi kot s slovensko ljudsko pesmijo v celoti gradi, dokazuje slovenska identiteta.

Glede na izvor se s slovenskostjo odlikuje v zadnjih treh desetletjih vse bolj popularno žensko ime *Vesna*²², ki je postalo priljubljeno zaradi istoimenskega slovenskega filma *Vesna*. Prav ta slovenskost jo tudi v pogostnosti dviga visoko nad številna druga tuja imena, ki prihajajo v slovenski imenski fond prek filmov, televizijskih nadaljevanj in z gledovanjem po različnih medijskih zvezdah. Vsa ta tuja imena pa so razen nekaj izjem zelo redka ali celo unikatna in s svojo navzočnostjo v slovenskem imenskem fondu pač odslikavajo delček časa, ko so bila vseh nekaterim staršem.²³

Ko govorimo o slovenskih rojstnih imenih s stališča slovenske identitete, je treba omeniti vsaj še tri t.i. slovenska literarna imena. To so *Črtomir*²⁴ (1971: 91, 1980: 151, 1985: 180, 1990: 202, 1994: 211) s skrajšano različico *Črt* (-, 28, 62, 114, 149), *Iztok*²⁵ (1746, 2777, 3056, 3176, 3220) in *Tugomir*²⁶ (40, 40, 41, 38, 37). *Črtomir* je glavna oseba

¹⁹ Besedi sta pogosto izkazani v Gradivu za slovar slovenskega knjižnega jezika, potrjujejo pa ju tudi koroško rožanski obliki *mojqa*, *mojgara* »razvajena ženska«, v drugih slovanskih jezikih pa npr. kašubsko *mojka*, *mojecka*, *mojtnka*, *mojna* »moja žena, moja ljuba«.

²⁰ Glej J. Keber, navedeno delo, 1996, str. 366 d., in tam zbrano literaturo.

²¹ Imeni *Zarika* in *Sončika* nastopata v paru v ljudski pesmi in se izvorno povezujeta z besedami *zarja*, *zora* ter *sonce*, *sončen*. *Zarika* je dandanes unikatno ime ob precej bolj pogostih imenih *Zora* (1994: 1421 oseb) in *Zarja* (63 oseb). Ime *Sončika* je danes kot ime samo v unikatnem dvojnem imenu *Sončika Katarina*, obstajajo pa prav tako unikatna sorodna imena *Sonca*, *Sonča*, *Sončka*.

²² Rastočo priljubljenost imena *Vesna* dokazujejo naslednji statistični podatki: 1971: 2884, 1980: 5524, 1985: 6677, 1990: 7294, 1994: 7379 oseb. Ime je slovanskega izvora in izhaja iz besede *vesna* »pomlad«. Tako se je v staroslovanski mitologiji imenovala boginja pomladi, mladosti, pomladanske radosti in bujnosti, ki preganja zimo. V slovenščini *vesna* pomeni tudi »bajeslovno žensko bitje«.

²³ Taka imena so npr. *Arabela* (1994: 4), *Brendon*, *Elvis* (775), *Elvisa* (110), *Isaura*, *Izaura*, *Naomi*, *Tarzan*, *Tosca*, *Toska*, *Tivjgy*.

²⁴ Slovensko ime *Črtomir* je zloženo iz besed *črt* in *mir*. Slovensko *črt* je danes starinska beseda v pomenu »sovražstvo, mržnja«, izpeljanki *črtiti*, *črteti* pa pomenita »sovražiti, mrziti«. V mitologiji *črt* pomeni »zli duh«, ki mu ustrezajo rusko *čert*, poljsko *czart*, staročeško *črt* itd. v pomenu »hudič«. Prešeren je to ime vsekakor zavestno izbral v skladu z vsebino pesnitve.

²⁵ Ime *Iztok* je slovansko, saj se povezuje z zastarelo slovenskim *iztok* »vzhod«, v hrvaškem ali srbskem jeziku *istok*. Kot vsa imena v romanu *Pod svobodnim soncem* je tudi to ime F. S. Finžgar izbral zavestno (glej V. Smolej, O osebnih imenih v Finžgarjevem romanu *Pod svobodnim soncem*, JIS XXX, 1984/85, str. 206-207!).

²⁶ Tudi ime *Tugomir* je slovansko, in sicer izhaja iz oblike **Togomir**. To je zloženo iz besed *tog* »močen, krepak« in *mir* »pomen imena se ujema z likom naslovnega junaka Levstikove drame *Tugomir*. Glede na izhodiščno obliko bi pričakovali slovensko *Togomir*. Oblika z *-u-* je enaka kot v hrvaščini, kjer obstajajo tudi imena *Tugoslav*, *Tugomira*, *Tugoslava*.

Prešernove pesnitve *Krst pri Savici*, *Iztok* glavni junak Finžgarjevega zgodovinskega romana *Pod svobodnim soncem* in *Tugomir* naslovni junak Levstikove drame. Zaradi daljšega obstajanja v slovenskem prostoru se ime *Črtomir* potrjuje še z izimenskimi izrazi *črtomírstvo* -lastnosti, usoda, kakršno je imel Prešernov Črtomir-, *črtomírski* -tak, kot pri Prešernovem Črtomiru- (npr. črtomirsko dejanje) in *črtomíríti* (...nismo ga čuli *črtomíríti*, tj. Aškerca; gl. Fran Govekar, Slovan 1912, str. 243). Ne glede na razlike v pogostnosti pa vsa ta tri literarna imena na poseben način ovekovečujejo delo treh znanih slovenskih literarnih ustvarjalcev in prispevajo k prepoznavnosti identitete slovenskega naroda.

S slovensko literarno imensko trojico končujem svoje razmišljanje o slovenski identiteti s stališča osebnih imen. Osredotočil sem se predvsem na rojstna imena, čeprav zlasti priimki, a tudi druga lastna imena, ponujajo obilo gradiva za razmišljanja in raziskave o tej temi. Iz 34.707 imen obsegajočega rojstnoimenskega fonda (konec leta 1994) sem izbral nekaj zanimivejših imen in skupin imen, ki imajo po mojem mnenju takšno ali drugačno povezavo s slovensko identiteto. Za merilo identitetne kakovosti bi lahko imeli *slovenskost* osebnoimenskega oziroma lastnoimenskega fonda v Sloveniji. Identitetna kakovost se potrjuje še s prilagojenostjo tujih krščanskih imen slovenskemu jeziku in okolju, z nastajanjem številnih tvorjenk, s pojavom teh imen v slovenskih ljudskih pesmih ter z razvojem specifično slovenskega izimenskega besedja in frazeologije.

Summary

First Names in Slovenia as Evidence of Slovene Identity

In dealing with first names in Slovenia as evidence of Slovene identity, the author mostly concentrates on first names, although he also briefly mentions some groups of family names relevant to the subject under discussion. The main criterion for determining whether a name can be considered as a sign of Slovene identity is its Slovene character, e.g. its derivation from Slovene or Slavic name bases. Additional criteria are the presence of first names in folk poetry, their representation in specific Slovene lexicon and phraseology and the degree to which Christian names of foreign origin have adapted to the Slovene environment through the use of the rich possibilities for word formation the Slovene language offers.

Franc Jakopin
Kdo so bili udje Mohorjeve družbe v letih 1868–1877
(po koledarjih MD)

V prispevku je zbrano in z več vidikov komentirano besedje, ki določa poklic, stan ali položaj v družini članov Mohorjeve družbe, ki veljajo tudi za imetnike in bralce njenih knjižnih zbirk in koledarjev. Imeniki »družnikov« z omenjenimi podatki so objavljeni v koledarjih MD (1868–1877) v zaporedju po (nad)škofijah (dekanijah in župnijah): goriška, krška, lavantinska, ljubljanska in tržaško-koprška; zajeti so tudi člani iz sosednjih škofij in drugih tujih dežel.

The author has collected and commented from several points of view the material on the profession, social position or family status of the members of the Hermagoras Society (Mohorjeva družba), who are also the buyers and readers of its book collections and calendars. Their names, together with the data mentioned above, are listed in the calendars of the Hermagoras Society by (arch)dioceses (deaneries and parishes): the Gorica, Celovec, Maribor and Trieste-Koper ones. They also include members from neighboring dioceses and other foreign countries.

Stari imeniki družnikov in družnic Mohorjeve družbe postajajo čedalje dragocenejši vir za ugotavljanje podobe življenja in socialnega položaja Slovencev v 60-ih in 70-ih letih prejšnjega stoletja. Čeprav so sezname, ki obsegajo priimek, ime in večinoma tudi poklic oz. oznako dejavnosti ali podatek o položaju v družini ipd. (npr. *fajmošter*; *kmečki sin*, *rudarjeva hči*, *fant*, *dekle*, *učitelj*, *šolar*, *krojaški mojster*) za posamezne župnije samo vzorčni, v celoti vseeno dobro odslkavajo naravo in strukturiranost življenja na slovenskem jezikovnem ozemlju; glede na današnje razmere na avstrijskem južnem Koroškem je posebej opazno, kako trden je bil tam slovenski življenjski predobrim stoletjem.

Velike so razlike v številu članov MD po župnijah - od sto in več do enega ali dveh v nekaterih obrobni krajih, kjer je bila pismenost še šibka ali ljudje jezikovno in narodnostno še niso bili prebujeni. Vendar je članstvo številčno hitro rastlo, tako da se je od

dobrih 10 tisoč v letu 1868 do leta 1903 povzpelo na 76 tisoč. Večino članov MD je sestavljalo kmečko prebivalstvo, zato v takih župnijah ni najti posebno pisane poklicne razčlenjenosti, čeprav so tudi na podeželju po pokrajinah vidni razločki. Precej drugačno podobo srečamo v trških in mestnih župnijah, kjer so se zgostili najrazličnejši obrtniki, njihovi pomočniki in delavci; poklicna razvejenost je tu povezana tudi z industrijo in rudarstvom, še več pa je nameščencev na lokalni, deželni in državni ravni (šolstvo, sodstvo, železnica, pošta itd.). Razumljivo je, da so se v teh okoljih pomnožili tudi pripadniki nižjih socialnih plasti.

Podatke o članih so vodstvu MD sporočali župnijski poverjeniki, navadno župniki ali njihovi zastopniki. Videti je, da urednik Imenikov ni usklajeval ali popravljaj, tako da je v njih mogoče ugotoviti več jezikovnih posebnosti, povezanih s stopnjo izobraženosti, narečne in generacijske pripadnosti župnijskih vodij. Seveda je treba upoštevati tudi dejstvo, da so prvi Koledarji MD s sezname članstva izhajali v času, ko je slovenščina doživljala nagle in velike spremembe in ko je bila normiranost v jeziku še zelo malo obvezujoča in utrjena; samo v takih razmerah je mogoče, da so se na seznamih srečevali *fajmoštri* in *župniki*, *bukve* in *knjige*, *mojškre* in *šivilje*, *pevkinje* in *pevke*, *sini* in *sinovi*.

Med poklici ali stanovi je seveda v tem času še veliko poimenovanj, ki izhajajo iz fevdalnih časov, npr. po gorskem pravu. Zelo razčlenjena so poimenovanja za duhovščino in druge dejavnosti povezane s Cerkvijo, saj je na seznamih najti vse stopnje od *knezoškofa* do *cerkvenega služabnika* in *farouškega hlapca*. Prav v teh letih je mogoče v seznamih spremljati postopno uveljavljanje hrvaške izposojenke *župnik* na škodo sprva še prevladujočega izraza *fajmošter*, prevzetega iz nemščine (*Pfarrmeister*). Podobno se je dogajalo tudi z besedami *knjiga* in *bukve* ter njunimi izpeljankami. V prvih koledarjih še prevladuje pogosto rabljena *bukvarnica* (farna, šolska), vendar jo že začenja spodrivati *knjižnica* oz. *čitalnica*. V precej primerih ni mogoče več ugotoviti, ali je imel pisec različna poimenovanja za čiste sopomenke ali ne, npr. *fant* - *mladeneč* (*mladenič*) - *samec* ali *dekle* - *deklina* - *devica* - *samica* - *neomožena* - *prosta*. Nejasna je razmejitev med *kmet* in *posestnik*; videti je, da je postala nova beseda *posestnik* (*Besitzer*; *Grundbesitzer*) imenitnejša in se je marsikateri kmet prelevil v posestnika. Tako srečamo tudi oznako *veliki posestnik* ali *veleposestnik*, a nikoli *veliki kmet* ali *velekmet*. Pri besedi *hišnik* v večini primerov najbrž še ne gre za današnji pomen; uporablja se kot spomenka samostalniku *hišar*, ki pomeni predvsem *hišnega lastnika* (*Hausbesitzer*). Zelo pogosto se med udi MD navajajo poimenovanja iz nižjih socialnih plasti, kot so *hlapec*, *dekla*, *sluga*, *kočar*, *bajtar* ipd. Nasprotno se pri zarodkih meščanstva (in njegovega posnemanja: npr. *mežnarjeva sopruga*) že zapišejo tudi *gospa*, *gospodič(i)na*, redkeje tudi *gospica* in *žlahtna gospa*. Pri ženskih poimenovanjih se pogosto srečujemo z nenavadnimi tvorbami, kot so npr. *pevkinja*, *pekinja*, *želarkinja* in celo *kmetinja*. Tudi tvorbe z obrazilom *-ica* so zelo pogoste, npr. *šolarica*, *štacunarica*, *pekica*, *likalica* (*peglarica*); pozneje to obrazilo zamenja ustrežnejše *-ka* (*šolarika*, *štacunarka*, *pekovka*, *likalka*). Na daljše življenje slovenskih žena v primerjavi z moškimi nas spominjajo pogoste navedbe oznak *vdova* in zelo redke *vdovec*. Na splošno je treba še pripomniti, da je mogoče iz Imenikov razbrati velika razhajanja v gospodarski razvitosti slovenskih dežel oz. regij.

V skupini duhovniških stopenj, položajev in funkcij v cerkveni hierarhiji sta, razumljivo, najpogostejša *fajmošter* (*župnik*) in *kaplan* (tudi *kapelan*); redko srečamo tudi izraz *podžupnik* in *nadžupnik*. Tu in tam se je zapisovalec zadovoljil s posamostaljeno splošno oznako duhovniškega poklica - *duhoven*; vse kaže, da se je današnji samostalnik *duhovnik* začel uveljavljati šele v 70-ih letih in je hitro prevladal nad *duhovnom*, ki

si je delil svoj prostor s pridevniško rabo, npr. v zvezah *duhovni oče*, *duhovni gospod*, *duhovne vaje*. Pleteršnik (1894) je *duhovnika* že izrazito nadredil *duhovnu*, saj je pri iztočnici *duhoven* m. z oznako pogl. *duhovnik* uporabnika napoti k tej iztočnici. Navadno je, da ob taki rešitvi Pleteršnik še vedno daje prednost pridevniku *duhovski* pred novoknjižno tvorbo *duhovniški*; očitno pa je treba razvezati pogosto okrajšavo *duh.* pomočnik v prvih Imenikih kot *duhovni pomočnik* in ne kot *duhovniški*, tako pač narekujejo neokrajšani zapisi.

Med duhovniki so precej pogosti *vikarji* (v edn. *vikar* in *vikarij*, *korvikar*) in *lokalisti*, redkejši so: *korar*, *častni korar*, *kurat*, *provizor*, *župnikov namestnik*, *duhovni oskrbnik*, *duhoven v počitku*, *duhovnik v pokoju*, *dosluzeni duhovnik*, *opešan duhovnik*, *duhovni pomočnik*, *duhovni pastir*, *duhovni svetovalec*, *podfajmošter*, *podžupnik*, *nadžupnik*, *mestni župnik*, *predmestni župnik*, *administrator*, *kooperator*, *beneficiat*, *provincial*, *definitor*, *revident*, *ekspozit* (duhovnik, ki vodi samostojno dušnopastirsko območje določene župnije, ekspozituro), *farni predstojnik*, *farni oskrbnik*, *farni pomočnik*, *farnik*, *farman*. Naslov *farnik* ima po Pleteršniku samo pomen *faran* (župljan), vendar v Koledarju za leto 1871, str. 119, v vasi Stara Oselica pomeni gotovo tudi župnijskega upravitelja (župnika); to potrjuje na drugem mestu tudi zveza *dosluzeni farnik*, saj se oznaka *dosluzeni* pri navadnih faranih nikoli ne uporablja. Pomen *duhovnika* potrjuje tudi *farman* (Imenik 1876, str. 119, Lašče), ki je samo bolj nemška različica od hibridne tvorbe *far-nik*; *farman* je tudi v Pleteršnikovem slovarju v drugem pomenu župnik.

Dekanije so navadno vodili *dekani*, v večjih cerkvenih središčih srečamo naslove *knezoškof*, *škof*, *prelat*, *kanonik* *častni kanonik*, *prošt*, *monsignor*, *korvikar*, *stolni kaplan*, *stolni vikar*, *stolni župnik*, *stolni dekan*, *stolni prošt*, *stolni kanonik* in funkcionarje *nadškofijski kancler*, *nadškofijski tajnik*, *semeniški gospodar*, *semeniški podvodja*. Še nekaj duhovniških poimenovanj: *mašnik*, *klerik*, *previdnik*, *spovednik*, *katehet*, *nunski katehet*, *katehet mestne šole*, *profesor bogoslovja*, *profesor veroznanstva*, *gimnazijski profesor vere*, *spiritual* (špiritval), *bogoslovec*, c. kr. *dvorni kaplan*, *apostolski namestnik* (za Bosno), *duhovni oskrbnik v kaznilnici*, *cerkveni oče*, *cerkveni starešina*. Več izrazov je povezanih z meniškim redovi, npr. *franciškan*, *gardijan*, *prednik benediktinskega samostana*, *pobočnik oskrbnika benediktinskih goric* (*pobočnik* je izumrla novoknjižna tvorba v pomenu *pomočnik*, *adjutant*), *usmiljeni brat*, *milosrčnik*. Veliko udov MD je bilo tudi iz vrst pomožnega cerkvenega osebja: *organist* (*orglist*, *orgljar*, *orglavec*), *zvonar*, *mežnar*, *podružnični mežnar*, *začasni mežnar*, *mežnarjev sin*, *mežnarjeva hči*, *cerkovnik* (*cerkvenik*), *cerkovnikova žena*, *cerkovni strežaj*, *cerkveni pomočnik*, *cekmeštar*, *ministrant*, *knezoškofijski kočijaž* (*voznik*), *dekanijski posel*, *semeniška kuharica*, *semeniški sluga*, *cerkveni krojač*, *cerkvena pevkinja*, *podobar*, *obrazar*, *podobarjeva žena*.

Najštevilnejša plast udov MD je povezana z obdelovanjem zemlje. Pri tem gre za lastnike večjih ali manjših kmetij, za nosilce različnih oblik najemnih odnosov do *hlapcev* in *dekel*. Deloma so bili člani sami gospodarji ali gospodinje, še pogosteje pa posamezni družinski člani. Tako srečamo v tem območju poimenovanja *kmet* (v množini navadno *kmeti*), *kmetovavec*; precej kmetov se skriva v novejšem (imenitnejšem?) izrazu *posestnik* (*mali*, *veliki posestnik*, *veleposestnik*), ki lahko pomeni tudi nekmečkega lastnika zemlje in drugih nepremičnin (Pleteršnikova mati Tereza, učiteljeva vdova in lastnica vinogradov, je npr. v Pišecah leta 1868 vpisana kot *posestnica*). Včasih je splošnejši samostalnik *kmet* nadomeščen s pomensko ožjim *zemljak*, *polzemljak*, *gruntar*, *polgruntar*; ti naslovi kažejo na višjo plast kmečkega prebivalstva. V širokem pomen-

skem razponu v kmečkem območju sta uporabljena *gospodar* in *gospodarica*. Z različno pogostnostjo (glede na slovenska deželna območja) se pojavljajo *košani* (Primorska; beseda *košan* (*košanec*) je izposojena iz furlanskega *coșân* v pomenu «affittuale di casa rustica con poca terra coltivabile» - F. Bezljaj, ESSJ 2, 1982, str. 72), *kočarji* (*kočljarji*), *bajtarji*, *kajžarji* (*kajžniki*) in *osebenjki* (veliko različic: *osebenjik*, *osebenjik*, *osebenik*, *osebenjak*, *osebenjek*, *osebenjec*, *osobenjek*, *osobenjik*; v SSKJ 3, str. 444, sta sprejeta kot narečna samo *osebénjek* in *osebénjkar* (ž. *osebénjica*, *osebénjka*, *osebénjkarica*; knjižna sopomenka zanje je *gostač*, *gostačka* (v kmečkem okolju, nekdanj), čeprav *osebenjek* navadno ni najemnik, ampak ima lahko tudi svojo kajžo in nekaj zemlje. V vinorodnih območjih (Štajerska) so pri članih MD pogoste oznake *gornik*, *gornjak*, *nagornik*, *neomožena nagornica*, *nagornjak*, *nadgornik*, *nadgornjak*, *gorman*, *vrhovec*, *vrhovš(č)ak* (= *nagornjak*) in dalje: *vincar*, *vin(i)čar*, *želar* (v SSKJ 5, str. 983 ima *želar* oznako *narečno vzhodnoštajersko*, s pomenom *kajžar*), *gostač*, *ofer* (iz nem. Hofer; SSKJ 3, str. 334: *na Štajerskem in Koroškem, nekdanj* - delavec, ki plačuje stanovanje z delom na lastnikovem posestvu). (O pomenskih odtenkih posameznih izrazov gl. S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Slovenska matica 1996, na več mestih; Indeks, 551-564.) Redko srečamo izraz *lastinar*, ki ga Pleteršnik izenačuje z *lastnikom*; v našem primeru gre verjetno za določen tip svobodnjaka (*lastinec*) ali za lastnika dodatno pridobljene zemlje - *lastine*. Pomensko težko določljiva sta naslova *zasebnik* in *zasebnica*.

Med družinskimi člani so pogosto imenovane: *kmetska žena*, *kmetovavka*, *kmetica*, *kmetinja*, *mati*, *stara mati*, *ofrica*, *kmetska (kmečka)* in *posestniška hči* (*hčer*), *deva*, *devica*, *deklina*, *deklica*, *rejenka*, *gruntarska hči*, *kočarska hči*, *kočarska rejenka*, *želarinja*, *želarska hči* itd. (izrazi *samica*, *samična*, *prosta*, *neomožena*, *neporočena*, *samosvoja*, *zakonska* so zapisani tudi v nekmečkih okoljih in so verjetno označevali ne čisto mlade osebe). Osamljen primer je *najdenka* z zanimivim »priimkom« in imenom: *Klitemnestra Klotilda*. Obe pri nas nenavadni imeni (vzdevka) je najdenki najbrž dal duhovnik pri krstu; kot da bi bil poznal njun prvotni »bojeviti« pomen: *Klitemnestra* je znana iz grške mitologije (Agamemnonova žena, Orestova mati) in bi jo lahko opisno prevedli kot »slavna v želji po poroki«, medtem ko je *Klotilda* prav tako sestavljeno ime, vendar starega germanskega izvora »slavna v boju«; prva slavna nosilka tega imena je bila burgundska princesa, pozneje žena ustanovitelja frankovske države Klodvika I., ki je na njeno željo l. 496 sprejel krščanstvo.

Vzporedno se za moške družinske člane uporabljajo izrazi *kmetski (kmečki) sin* (v množini navadno *sini*, redkeje *sinovi*), *kmetski fant* (včasih samo *fant*, *fantič* ali *deček*), *mladeneč (mladenič)*, *mladec*, *nagorski sin*. Med vaškimi udi MD srečamo tudi izraze *majar* (Pleteršnik ga v svoj slovar ni sprejel; v SSKJ ga najdemo v obliki *majer* v treh pomenih: 1. z oznako *starinsko* - nižji oskrbnik, zlasti graščinski; 2. z oznako *nekdanj* - najemni delavec na (gozdnem) posestvu; 3. z oznako *narečno gorenjsko* - planšar), *pristavnik* (Pleteršnik: *der Meier*; SSKJ v pomenu kot *majer* 1., vendar z oznako *nekdanj*; prim. tudi *pristav*, *pristavkinja*), *poljski čuvaj*, *gozdni čuvaj*, *logar*, *logarski čuvaj*, *gozdni varuh* (*varh*, *varih*), *črednik*, *ovčar*, *pastir*, *pastirček*, *dninar*; za prevžitkarje so uporabljeni: *prevžitnik*, *prevžitnica*, *vžitkar*, *vžitkarica*, *vžitniški najemnik*, *zakotnik*, *nakotnik*. Osamljeni so primeri, ko je član MD imenovan kar *siromak*, *berač*. V starejših koledarjih MD srečamo tudi več poimenovanj, ki so povezana s *srenjo* (gl. S. Vilfan, n.d., str. 218, 247, 332, 449), npr. *srenjski predstojnik*, *sr. svetovalec*, *sr. predstavnik*, *sr. odbornik*, *sr. služabnik*, *sr. sluga*. Redko srečamo izraz *soseska*, npr. *soseskin čuvaj*. Na občinski ravni so med udi MD tile nazivi: *občinski predstojnik*, *obč. svetovalec*, *obč.*

tajnik, obč. blagajnik, obč. uradnik, obč. sluga. H kmečkemu območju bi lahko prišeli tudi dejavnosti, kot so *sadjorejec (sadjerejec), vinorejec, vinogradnik, bučelorejec* (Plet. oblike *bučela* ni sprejel, v SSKJ 1 je označena kot *zastarela beseda*; gl. tudi M. Snoj, SES, str. 67 - *čebela*, tu naštetim narečnim različicam bi lahko dodali še štaj. *čvela, čvajla, čbelar, konjar*).

Precej članov MD je pripadalo trgovskemu stanu. Iz tega območja so poimenovanja, ki pričajo o razvejenosti te dejavnosti na Slovenskem, zlasti z vidika kakovostnih stopenj. Že takrat je uveljavljen splošni izraz *trgovec (trgovkinja, trgovka, trgovska soproga, trgovski pomagač, pomočnik, strežaj, trgovska pomočnica, trgovski pooblastnik* (gl. Pleteršnik 2, 148), *trgovski opravnik, agent, trgovski družnik, vinski trgovec*); neredko sta zapisani starejši poimenovanja *kupec, kupčevavec - kupčevalec (kupčevavka, živinski kupec, kupčevski strežaj, kupčevavčeva hči, kupčevavski hlapec)*. Tu in tam najdemo tudi poimenovanje *tržec* (ž. *tržkinja*), medtem ko je *štacunar* z izpeljankami pogost (*štacunarica, štacunarjeva, štacunarski družej*). Izraz *štac. družej* srečamo npr. na Jesenicah v Koledarčku MD za leto 1877, str. 116; Pleteršnik prevaja samostalniki *družej* z nem. *Genosse, Gefährte*. V to skupino lahko uvrstimo še poimenovanja tipa *lesar (lesni trgovec), prodajalec, prodajalka*, kakor tudi trgovce »nižjega ranga«, kot so *kramar (kramarica), branovka (branjevka), barantač, barantavec, mešetar*.

Manj razvejena so poimenovanja v gostinstvu. Sprva prevladujeta *kerčmar (krčmar)* in *oštir* (ž. *oštarica*; na vzh. Štajerskem tudi *ošteraš, ošterjaš*), postopoma ju izpodriva *gostilničar* (tudi *gostilnik*), ž. *gostilničarica*; na Koroškem srečamo tudi izraz *likeb* (Pleteršnik ga pomensko izenačuje z *oštirjem*). Med delavci v gostinstvu so že *točarice* (Pleteršnik daje prednost novoknjižni tvorbi *točajka*) in *natakarice* (danes je v knjižnem jeziku nezaznamovana samo *natakarica*; vendar SSKJ pomensko še ločuje *točajko* od *natakarice*, prva naj bi stregla gostom samo pijačo).

V območju šolstva so najpogostejši učiteljski naslovi različnih stopenj, npr. *učitelj, nadučitelj, podučitelj, učiteljski pomočnik, uč. pripravnik, začasni učitelj, farni učitelj, narodni učitelj, šolski prednik, šolnik, izgledni učitelj, odgojitelj (vzgojitelj)*; dalje funkcionalariji: *šolski ogleda, šol. oglednik, šol. nadzornik, kmet. in šol. nadzornik, šol. nadglednik, višji ogleda ljudskih šol, farni šolski ogleda, krajni šolski nadzornik, krajevni šol. svetnik*. Redkejši so seveda naslovi visoko izobraženih učiteljev, npr. *suplent, gimnazijski profesor, doktorand*. Veliko udov MD je bilo iz šolskih in dijaških vrst, ki so poimenovani kot *šolar, šolarček, šolarica, nedeljski šolar, nedeljska šolarica, učenec, učenka, dijak, gimnazijalec, realec, četrto-, peto- itd. -šolec* (zapisano tudi kot *IV. šolec, V. šolec* itd.); redki so visokošolci, npr. *modroslovec*.

V območju pošte in železnice srečamo med člani MD tele uslužbenske naslove: *poštni činovnik, poštni odpravnik, poštini ekspeditor, poštna odpravnica, c. kr. poštar, poštar, poštarica, pisonosec, pisonoša, telegrafist, telegrafski uradnik, železniški uradnik, načelnik železniške postaje, postajski vodja, železniški pisar, železniški stražar, žel. stražej* (Koroška), *žel. čuvaj*. Zanimivo je, da je v Koledarju za leto 1876 v Ločah pri Beljaku še ohranjena Prešernova železna cesta: *čuvaj železne ceste*.

Med udi MD je gotovo najbolj pisano področje rokodelskih (in podobnih) poklicev (obrtnikov); sega od najbolj razširjenih, kot so *kovač, čevljar* (tudi *črevljar*), *šivar* (ž. *žnidar, krojač*; Pleteršnik dopušča tudi pomen *čevljar*, po Cafu) in *šivilja (mojškra)*, ki so delali skoraj v vsaki vasi, do tako specializiranih in malo znanih kot je *plavničar*, ki ga ni v Pleteršnikovem slovarju in ga tudi SSKJ ni sprejel; izpisan je samo enkrat in je ohranjen v kartoteki slovarske sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Izkazan je le v pomenu *splavar*; čeprav je izpeljan iz samostalnika *plavnica* (gl.

Pleteršnik 2, str. 53), ki ustreza nem. *Holzflößgraben* (žleb za spuščanje lesa); torej je moral biti *plavničar* prvotno »človek, ki je splavljal po plavnici les v dolino«, kjer so ga povezali v splav; šele pozneje se mu je moral pomen razširiti in se izenačiti s *splavarjem* (*splav* je novoknjižna tvorba za nem. *Floss*; iz nem. prevzeti *flosar* = *splavar*).

Poleg že omenjenega *kovača* idr. so med pogostejšimi poklici zlasti: *mlinar*; *malnar* (ž. *mlinarica*, *malnarica*, *mlinarjeva*, *malnarjeva*), *zidar*; *zidarski polir*; *pek* (ž. *pekinja*, *pekica*), *tkavec*, *mesar* (ž. *mesarica*), *mesarski učenec*, *drvar* (ž. *drvarica*), *drvarski mojster* (mn. navadno *mojstrovi*), *drvarski delavec*, *kolar*; *sodar*; *kuharica*, *fužinar*; *fužinski* (*fužinarski*) *kovač*, *fužinski delavec*, *rudar* (ž. *rudarica*), *rudniški delavec*, *knap* (mn. večkrat *knapovi*; ž. *knapova*, *knapiška*), *tesar*, *ribič*, *cestar*; *cestni delavec*, *cestni trebivec* (*čistilec*). Redkejši so med udi MD nosilci drugih dejavnosti, npr. *fabriški delavec*, *lončar*; *skledar*; *sedlar*; *vrtnar*; *umetni vrtnar*; *barvar* (*farbar*), *težak*, *nadtežak*, *kočijaž*, *bukvar* (pri Pleteršniku mu je nadrejen *knjigar*), *bukvovez*, *knjigovez*, *steklar*, *koritar* (izdelovalec korit; ne v današnjem slabšalnem pomenu »kdor je v donosni službi na uglednem položaju ali si zelo prizadeva priti do tega zaradi lastnih koristi« - SSKJ 2, str. 440), *jermenar*; *mokar*; *kurivec* (danes ni več v rabi; v Plet. slovarju mu je že nadrejen *kurjač*), *kruhar*; *slaninar*, *klepar*; *pilar* (izdelovalec pil), *krivec*, (*krovec*; v Plet. je *krovec* nadrejen *krivcu*; raba te oblike je bila omejena na celjsko okolico; SSKJ je sprejel samo obliko *krovec*), *perica*, *omrelar*; *marelar*; *glavninar*; *glavničar*; *delavka v tobakarnici*, *tobakarica*, *puškar* (ž. *puškarica*), *veslar*, *saból* (*krojač*; Veržej), *klepar*, *črkotavec*, *brivec*, *kiporez* (v Plet. slovarju je *kiporezu* in *kiporezcu* nadrejen *kipar*), *kamnar*, *kamnosec*, *kamnorez*, *kamnosek*, *žebljar*, *vratar*, *cestnar* (po Plet. nem. *der Zöllner*), *cestninar*; *mostnar* (*mostninar*), *zlatar*; *pozlatar*; *pasar*; *svečar*; *pipar* (izdelovalec pip, najbrž za sode; Plet. ima pomen *Pfeifenmacher* na prvem mestu, medtem ko SSKJ pomena »izdelovalec pip za sode« ne omenja več), *godec*, *bandar*; *krtačar* (tudi *kartačar*), *ščetinar*; *luživec*, *strojar*; *ciglar*; *pezar* (po nem. *beizen*, *Beizer*; sopomenki k *pezar* sta *strojar* in *luživec*), *jerhar* (*irhar*) - nem. *Weissgerber* (izdelovalec »belega« usnja iz kozlovske, gamsove, jelenove ali srnine kože; po stvnem. *irah*, lat. *hircus* - kozel; gl. M. Snoj, SES, str. 188), *usnjar*; *cajnar*; *škrinjar*; *puđlar* (iz iste podstave so v SSKJ 4, str. 284, (z označevalcem *nekda*) še: *puđlati*, *puđlanje*, *puđlarski*, *puđlovka*; v Besedišču 2 (1987, str. 276) so ostali: *puđlarica*, *puđlarna*, *puđlarstvo*. Vse našete besede so povezane z nekdanjim pridobivanjem jekla iz surovega železa; iz nem. *puđeln* v prvotnem pomenu *mešati*), *čižmar* (izdelovalec škornjev, visokih čevljev), *šolnar* (sopomenka k *čevljar*; v Plet. 2, str. 640, sta navedeni iz srvn. pomanjševalnice *scuochlin* (*Schuchlein*) prevzeti besedi *šolen* in *šolin* (v pomenu nizki čevlji, a tudi čevlji sploh) ter dalje izpeljani *šolinec* in *šolinič*; SSKJ 4 je sprejel z označevalcem *starinsko*: *šolen*, *šolenc* in *šolenček*; v Besedišču 2, str. 440, 441, so ostali zapisi *šolnček*, *šolnič*, *šolniček*), *predica*, *rožarica*, *strehar*; *strugar*; *klupar* (gl. Plet. 1, str. 413, pod *klupa*; nem. *Klemme*, *Fussklemme*, *Bremse*, *Haken*, *Türschnalle*, *Kluppe* = *klešče*; v SSKJ 2 je *klupa* sprejeta kot gozdarski strokovni izraz v pomenu »orodje za merjenje debeline lesa«; bolj znana je beseda *gozdarske klešče*), *posodar*; *klesar*; *mitni delavec*, *mitničar*; *mitni tehtovavec*, *nadničar* (delavec plačan po dnevih; prevzeta beseda iz hrvaščine ali srbsčine, SSKJ je ni več sprejel, navaja jo še Besedišče 1, str. 450), *vezač* (verjetno v vinogradu), *mornar*, *fakin* (nosač; na Tržaškem, it. *il facchino*), *šrangar* (*šranga* je tu v nekdanjem pomenu zapornica na mitnici ali carini; o izvoru besede gl. M. Snoj, SES, str. 644), *škafar*, *kotljar*, *tiskar*, *delovodja*, *slikar*, *malar*, *žagar*; *žagmošter*, *žagmajster*, *dilorezec* (*dila*, iz nem. *Diele* = *deska*), *šivarica*, *suknar*, *klobučar*, *klobučarica*, *tapecirar* (*tapetnik*), *voglar* (*ogljar*), *opekar*, *tehtovavec pri c. kr. dogani* (na Tržaškem),

tehtovec na c. kr. colnici, kosar, žitničar (SSKJ 5, str. 999: z označevalcem zgodovinsko - upravnik žitnice; danes bi rekli *upravnik žitnega silosa*; mogoče gre tudi samo za čuvaja v takem poslopu). Ponekod se je zapisovalec zadovoljil kar s splošnim izrazom *delavec, rokodelc, obrtnik*. Zanimivo je, da je *žena* pogosto tudi pri nosilcih nemeščanskih poklicev imenovana *soproga* oz. *sopruga*, npr. *sopruga gozdnega čuvaja, soproga mašinista*.

Med uslužbenske poklice v širšem pomenu spadajo: *cestni ogleda, cestni nadzornik, c. kr. cestni mojster, c. kr. aktuar* (sopomenka: *pisar*), *knjigovodja, jamski predstojnik, službenica, služebnuka, c. kr. sodni pristav, živinski zdravnik, živinozdravnik, c. kr. častnik, vojščak, vojaški lovec, desetnik* (podobno je v pomenu *desetar* ali *desetinar*, pobiralec desetine), *žandarm, policaj, jetniški čuvar, jetnišničar, c. kr. sodni sluga, pot* (sel, ž. *potovka*), *c. kr. vahtmajster, deželni uradnik, notar* (*biležnik, bilježnik* (po hrv.); Plet. ima novoknjižno obliko *beležnik*, ki pa se v tekmi z izrazom *notar* ni mogla uveljaviti; SSKJ 1 jo je z ozn. *zastarelo* še sprejel), *sodni avskultor* (sopomenka k *avskultant* »sodniški pripravnik«; v Plet. tudi *prislušnik*, ki se ni obdržal), *državni pravdnik, okrajni glavar, babica, pisar, dacar, zdravnik, doktor zdravilstva, lekar(nar), lekarniški pomočnik, zemljemerec* (c. kr. *geometer*), *c. kr. vodja zemljiške knjige, c. kr. stavitelj* (zastarela novoknjižna tvorba za *stavbenik, arhitekt*), *davkar, c. kr. davkarski nadzornik, davkarski uradnik, finančni stražnik, c. kr. finančni pozornik* (verjetno *nadzornik*), *kontrolor* (ž. *kontrolorjeva*), *davkarjeva gospa, magistratni tržni komisar, cesarski rudnopralniški nadglednik, cesarski preduhni mojster* (Idrija; odgovorni nameščenelec za prezačevanje v rudniku; samost. *preduh* (SSKJ 3) je »odprtina, luknja, odprta na obeh straneh«; v 19. stol. pomensko še blizu novoknjižni besedi *prepili*), *vračitelj* (izumrla novoknjižna tvorba za *zdravnik*, ž. *vračiteljica*; v Plet. slovarju so še različice *vračitnik, vračnik, vračnica*), *koncipient, denarničarski pisatelj* (verjetno v pomenu *računovodja*), *oglednik mrličev, rudarski služabnik, rudarski pisar, rudarski uradnik, (gospica Rudolf Viktorija, hči rudarskega uradnika), fužinarski uradnik, fužinarski oskrbnik, oglarskega odpravnika hči, uradnik (uradniška vdova), mestni uradnik, kancelist* (Plet.: neke vrste uradnikov; SSKJ 2, 273, *kanclist* - *pogovorno, navadno slabšalno* »uradnik, uslužbenec«; *kanclija* ima celo ozn. *nižje pogovorno, navadno slabšalno* »pisarna, urad«). Med udi MD je bil tudi *cesarski ruski državni svetovalec in profesor na vseučilišču v Odesi* (Valtazar Bogišić).

Nekaj poimenovanj je povezanih še z ostanki fevdalnih razmer, npr. *grajšak* (*graščak*), *grajska gospa, grofov strežaj, grajski oskrbnik, gra(j)ščinski služabnik, gra(j)šč. kočijaž, gra(j)šč. voznik*. Ponekod imajo udje MD kar splošne oznake *vaščan, tržan, mestjan* (*meščan*), *varaščan* (po madž., v Veržeju; prim. srb. in hrv. *varoš*), *mestna hči, tržanski sinovi*.

Marsikdaj je težko najti pomenske razločke med stanovskimi oznakami *najemnik, stanovnik, stanovalka, gost, gostja, gostinja*; v odtenkih se ločujejo tudi poklici: *strežnik, strežnica, sluginja, kuhinjska, kuhinjska pomočnica, hišna, krščenica*. Težko je pomensko natančneje določiti oznako *domača*. Pomen je čisto jasen v primerih, ko so kot udje MD imenovani poleg gospodarja ali gospodinja »in domači«, torej vsi, ki sestavljajo družino. Pri *domača* pa je mogoče domnevati, da gre za *gospodinjo*; tako bi se *domača* približala ali izenačila z vlogo hrv. *domaćice* (v drugem pomenu; gl. V. Anić, Riječnik hrvatskoga jezika, Zagreb 1991, str. 118).

Z navedenim gradivom iz Koledarjev MD (1868–1877) sem poskušal obuditi ter s posebnega gledišča vsaj bežno osvetliti jezikovno in socialno vzdušje tistega časa na Slovenskem.

Literatura

Koledarček družbe sv. Mohora (za leta 1868, 1869, 1871, 1872). Na svitlo dala družba sv. Mohora v Celovcu 1867, 1868, 1870, 1871.

Koledarček družbe sv. Mohora (za leta 1873, 1874, 1875, 1876, 1877). Na svitlo dala družba sv. Mohora v Celovcu 1872, 1873, 1874, 1875, 1876.

M. Cigale, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch 1, 2*, Ljubljana 1860.

M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar 1, 2*, Ljubljana 1894, 1895, (Plet.)

Slovar slovenskega knjižnega jezika 1-5, Ljubljana 1970-1991. (SSKJ)

F. Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika 1, 2, 3, (A-S)*, Ljubljana 1976, 1982, 1995. (ESSJ)

Besedišče slovenskega jezika (po kartotki za slovar sodobnega knjižnega jezika zbrane besede, ki niso bile sprejete v Slovar slovenskega knjižnega jezika) 1, 2. Interna objava Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana 1987. (Besedišče)

V. Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1991.

S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Slovenska matica, Ljubljana 1996.

M. Snoj, *Slovenski etimološki slovar*; Mladinska knjiga, Ljubljana 1997. (SES)

Summary

Who Were the Members of the Hermagoras Society in the Years 1868-1877?

The author has used the directories of the Hermagoras Society members to obtain data on their profession, social position, family status, which were sometimes, though not always, listed after the member's family and first name. The professional and social scope in rural parishes is quite limited. Besides those who work the land or own it, the listings usually include only the priest, the teacher and several (often only one or two) artisans and craftsmen. The situation is not so monotonous all over Slovenia, depending on a region's main crops and on historical circumstances dictating ownership and dependence.

In Slovene towns and cities there was a great variety of terms for specific trades, a great many of which have died out in this century. The names for clerics and teachers, tradesmen and innkeepers, post and railroad employees are far from being uniform. Among civil servants there are considerable differences in social status, the scale ranging from watchmen to supervisors and counselors in judiciary, finance and tax-collecting offices. In cities quite a few members of the Hermagoras Society are low on the social scale; in the countryside a few remains of feudal trades can be found.

Dr. Andrej Vovko
Udje Družbe sv. Mohorja v ZDA od leta 1901 do leta 1916

Družba sv. Mohorja je skozi več kot 140 let svoje zgodovine opravljala pomembno versko, narodnoprubudno, kulturno in izobraževalno poslanstvo med slovenskim narodom, tako v matični domovini, kot tudi med izseljenci. V pričujočem članku sta predstavljena pregled udov Družbe po posameznih letih in mreža postojank Družbe sv. Mohorja v ZDA v letih 1901-1916 s 35 tabelami največjih med njimi, s podatki o številu članov, večjimi naročniki ter poverjeniki ter dvema »obhodoma« po ozemlju ZDA.

Through the 140 years of its history, the St. Hermagoras Society has performed an important religious, nationally revivalist, cultural and educational mission among the Slovenes both at home and among immigrants. In addition to two "inspections" of the U.S. territory, the article gives a yearly survey of Society members and the network of centers of the St. Hermagoras Society in the U.S.A. from 1901 to 1916, complete with charts on the top 35, including data on the number of members, subscribers and representatives.

Družba sv. Mohorja se je leta 1955 v Sloveniji preimenovala v Mohorjevo družbo in je v več kot 140ih letih svojega delovanja opravljala svoje dragoceno versko-vzgojno, narodno-prebudno, kulturno in izobraževalno delovanje na krščanskih načelih tako v slovenskih matičnih deželah, kot tudi med Slovenci zunaj njih.¹

V prvi številki zbornika Dve domovini/Two Homelands sem pred leti že predstavil razširjenost Družbe sv. Mohorja med slovenskimi izseljenci v ZDA do leta 1900.² Kot sem omenil že v tem prispevku, je seznam družbenikov, ki so prejeli redni letni

¹ Več o Družbi sv. Mohorja oziroma Mohorjevi družbi skupaj z osnovno literaturo v: Andrej Vovko, Marijan Smolik, Branko Marušič, Mohorjeva družba, Enciklopedija Slovenije 7, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1993, str. 205-206.

² Andrej Vovko, Udje Družbe sv. Mohorja v ZDA do leta 1900. - Dve domovini, Razprave o izseljenstvu / Two Homelands, Migration studies, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Ljubljana 1990, str. 121-135.

knjižni dar Družbe sv. Mohorja, svojevrsten zemljevid razširjenosti naših izseljencev po svetu, saj so bilo po logiki stvari največ Mohorjanov v najmočnejših slovenskih izseljenških naselbinah. Tokrat se bomo posvetili prikazu razširjenosti Družbe sv. Mohorja med našimi izseljenci v ZDA od 1901 do 1916, ko je bil v Koledarju sv. Mohorja za leto 1917 do konca I. svetovne vojne zadnjič objavljen seznam zunajevropskih Mohorjanov.

Pravila Družbe sv. Mohorja so v času, ki ga obravnavamo, določala, da je njen namen podpirati »pobožno, lepo obnašanje in ohranjevati katoliško vero med slovenskim ljudstvom, v ta namen se bodo na svetlo dajale in razširjale med Slovenci dobre katoliške bukve«. V Družbo lahko vstopi »vsak katoliški kristijan obojega spola, vsakega stanu in vsake starosti«. Dolžnosti članov so, da molijo, da bi se ohranjala in razširjala katoliška vera nasploh in še posebej med slovenskim narodom in da plača predpisano članarino, »dobički družbenikov« pa so poleg prejema popolnih in delnih odpustkov tudi pravica, da dobi »od vsakih knjig, ki jih izda družba... po jeden iztis za svoje plačilo« in »take spise, ki se mu za slovensko ljudstvo potrebni ali koristni dozdevajo, družbenim odbornikom pripročevati, naj se na svetlo spravijo.«³

Koledarji Družbe sv. Mohorja so v proučevanem obdobju vsako leto prinašali pomenški seznam članov omenjene Družbe, ki so se po njenih pravilih imenovali »družbeniki« ali »udje«. Pravila so poznala dve vrsti članov - dosmrtni in letne. Dosmrtni člani so proti koncu prejšnjega stoletja samo enkrat plačali 15 goldinarjev ali dvakrat po 8 goldinarjev v enem letu, letni v tem času pa po 1 goldinar. Za družbenike iz ZDA sta bila oba prispevka več kot dvakrat višja (1 dolar je bil vreden 2,2 goldinarja) -15 dolarjev in 1 dolar, to pa zato, »da se jim zamorejo knjige o svojem času pod križnim zavitkom poslati in se poštnina že tu odraja.«⁴ Kot prvega družbenika Družbe sv. Mohorja zasledimo v seznamih misijonarja v Belle-Prairu v zvezni državi Minnesoti Ignacija Tomazina, ki je kot njen 386. dosmrtni ud pristopil med majem 1870 in junijem 1871.⁵ Do leta 1887, ko so udje iz ZDA v Koledarju Družbe sv. Mohorja za leto 1888 posebej združeni v skupnem 13. poglavju in jih je skupaj 64, se poleg Tomazina postopoma pojavi še devet članov - »letnikov«. Število članstva se potem strmo dviga, saj je leta 1891 236 naročnikov Mohorjevih knjig, leta 1893 394, leta 1895 514, 1898 693 in 1900 739.⁶

Ko se opremljeni s temi osnovnimi podatki podamo na zemljepisno popotovanje po ZDA v letu 1901, po seznamu Koledarja Družbe sv. Mohorja za leto 1902, najprej ugotovimo, da so udje iz ZDA združeni v XV. poglavju »Amerika«, ki je večji del res namenjen ZDA, manjši pa Južni Ameriki, predvsem Braziliji in v manjši meri Argentini, medtem ko so zelo redki družbeniki iz Kanade preprosto priključeni k ZDA.

Tako je v letu 1901 v ZDA 9 dosmrtnih in 805 letnih udov (in še dva iz Merrittona v kanadskem Ontariu). Zgolj za primerjavo in brez želje, da bi tokrat predstavili še druge izseljenske ude Družbe sv. Mohorja po svetu povejmo, da jih je po istem seznamu in v istem letu v Južni Ameriki 92 (od tega 1 dosmrtni Alojzij Benedetič v Parana in kar 72 v Braziliji), v Egiptu, predvsem v Aleksandriji 1 dosmrtni - frančiškanski duhovnik p. Benigen Snój in 206 letnih ter dva v Vladikavkazu v Rusiji.

Naše popotovanje začnimo tako kot ogromna večina takratnih slovenskih izseljencev v New Yorku, kjer je bilo v letu 1901 114 naročnikov knjig Družbe sv. Mohorja, od tega

³ Družbe sv. Mohorja postave in vodila opravičnega reda. - Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1902, Celovec 1901, str. 133. (Dalje KDM za ...).

⁴ Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1891, Celovec 1890, str. 121.

⁵ KMD za 1885, str. 48.

⁶ Podatki po koledarjih Družbe sv. Mohorja za ustrežna leta.

jih je znani slovenski podjetnik in izdajatelj časopisa Glas naroda Frank Sakser prek omenjenega časopisa prejemal kar 100. Glas Naroda je v seznamu označen kot eden od dveh poverjenikov Družbe v New Yorku, drugi s sedmimi naročniki pa je Karel Adamič. Po en naročnik je bil še v bližnjih Brooklynu in Buffalu. Med številnimi slovenskimi izseljenci v zvezni državi Pennsylvaniji je bilo močno jedro v Forest Cityju, kjer je imel poverjenik Alojzij Zaverl 32 družbenikov - letnikov. Pet kompletov knjig je prevzel sam poverjenik duhovnik Jožef Zalokar v Bridgevillu, poleg njih je imel še 11 letnikov. Udje Družbe sv. Mohorja so bili v tej zvezni državi še v Pittsburgu s poverjenikom duhovnikom Johnom Kranjcem in 10 letniki, v Whitneyju s poverjenikom Venceslavom Šolarjem in še tremi naročniki, v vsej preostali Pennsylvaniji pa jih je bilo še 34, brez označenih poverjenikov in porazdeljenih po eden, dva ali največ pet v vrsti tamkajšnjih naselbin (Hazer, Johnstown, Bessemer, Scottdale (5), West-Newton (4), Lecrone (4), Kalensburg, Braddock, Plymouth, Tinleyville, Cooksville, Puritan, Ricketts, Trestle, Pitcair, Steelton in Federal.

Naslednja v nizu »slovenskih« zveznih držav je bila Minnesota, kjer so bili 4 udje Družbe v St. Cloudu, med njimi škof dr. Jakob Trobec, kar 33 v Elyju s poverjenikom duhovnikom Josipom Buhom, ki je sam naročil kar pet »iztiskov«, 22 v Towerju s poverjenikom duhovnikom Andrejem Smrekarjem, 17 v St. Stephenu (v seznamu zapisanim kot Sv.Štefan) s poverjenikom Lovrom Slamnnikom, 6 v Virginiji z dosmrtnim udom duhovnikom Mathiasom Bilbanom, 6 v Biwabiku, po 5 v Kraintownu s poverjenikom Andrejem Mallyjem, Albanyju s poverjenikom Johnom Plemljem in St. Paulu, po 4 v Evelethu in Hibbingu. Posamezni ali par naročnikov so bili v tej zvezni državi še v Mount Ironu, Sparti, Rices Bentonu, kjer je bil dosmrtni ud duhovnik Jože Knafelc, St. Petru, New Ulmu, Heidelbergu, Merganu, Minneapolisu, Belle Riverju, kjer je bil še vedno neutrudni pionir Družbe sv. Mohorja v Ameriki Ignac Tomazin in Delanu z dosmrtnim članom duhovnikom Marijem Šavsem.

Naslednja »mohorjanska« zvezna država je bil Illinois, kjer je v Jolietu poverjenik in eden najvidnejših slovenskih duhovnikov v ZDA Francis Saleški Šušteršič skrbel za 106 naročnikov, med njimi za Šolske sestre sv. Frančiška, ki so delovale v tamkajšnji župnijski šoli, in za dosmrtna uda Mary Mušič ter Jakoba Blutha in za znanega trgovca Matijo Pogorelca, ki je očitno za nadaljnjo prodajo naročil 10 »iztisov«. V Chicagu je bil poverjenik duhovnik Ivan Plevnik, članov-letnikov pa 29, v Aurori s poverjenikom Ivanom Novakom 11, v Bradleyju, Waukeganu, La Sallu in Tolnci (?) pa skupaj 9.

V državi Michigan je bilo najmočnejša postojanka Družbe sv. Mohorja v Calumetu s 46 člani in poverjenikom organistom Antonom Grizoldom. Dva naročnika sta bila še v Iron Mountainu in eden v Baragovem Marquetteu.

V Ohiju je bil seveda na prvem mestu Cleveland s 86 udi ter poverjenikom in hkrati dosmrtnim članom duhovnikom Vitusom Hribarjem, po en Mohorjan pa je bil še v Lorainu in Barbertonu.

V Pueblu v Coloradu je poverjenik duhovnik p. Ciril Zupan leta 1901 med naročnike razdelil 53 »knjižnih darov« Družbe sv. Mohorja, od teh pa jih je imel 5 naročenih sam. Še »hujši« je bil duhovnik Ivan Perše, ki je v Leadvillu v isti zvezni državi naročil kar 10 »darov« od 16 v tem kraju. V Coloradu so bili Mohorjani še v Denverju, in sicer 22 s poverjenikom duhovnikom Ignacem Burgarjem in 4 v Aspenju.

Precej Slovencev in Mohorjanov je bilo tudi v Montani, kjer je bilo 18 udov v Butte Cityju s poverjenikom Mihaelom Perkom, 7 jih je bilo v Great Fallsu s poverjenikom M. B. Nemanichem, 4 v Aldridgeju, po eden ali dva pa v Glendaleju, Jardinu, Beltu, Anacondi z dosmrtnim članom duhovnikom Johnom Pirnatom in Smelterju (Shelterju?).

V »preostalih« ZDA je bilo 7 naročnikov knjig Družbe sv. Mohorja v Indianapolisu v Indiani s poverjenikom Janezom Hribernikom, dva v Louisvillu (Kentucky) po eden pa v Alexandriji (Indiana), South Omahi (Nebraska), Burku (Idaho), Sayretonu (Alabama).

V zvezni državi Kansas je bilo devet družbenikov v Frontenacu, pet v Mineralu, po dva v Weier Cityju in Flemingu, po eden pa v Marionu (dosmrtni član duhovnik Anton P. Podgoršek) in v Chicopeeju.

V Iowi je bilo pet Mohorjanov v Riggsu, po dva pa v Lyonsu in Councill Bluffu. V Wyomingu jih je bilo skupaj 5 in to po dva v Rock Springsu in Globeju in eden v Frontierju, v Walleyu v Washingtonu pa kar osem, tako da so premogli tudi poverjenika Andreja Zalokarja.⁷

Vidimo, da so bile leta 1901 knjige Družbe sv. Mohorja zelo razširjene med slovenskimi izseljenci v ZDA. To pozornost jim je Družba vračala tudi tako, da je v svojem Koledarju objavljala članke o ameriških in drugih slovenskih izseljencih. Prav v Koledarju za leto 1902, v katerem je zgoraj predstavljeni seznam družbenikov, sta dva zelo pomembna članka z izseljensko vsebino. Eden, ki ga je prispeval zdravnik dr. Karol Pečnik, govori o Egiptu, o Slovencih oziroma predvsem o Slovenkah v Egiptu in tudi o drugih slovenskih izseljencih po svetu,⁸ drugi, ki ga je napisal Anton Logar, pa o Slovencih v St. Paulu v Minnesoti.⁹ Avtor članka je bil rojen v tem ameriškem mestu kot sin A. Logarja in Katarine Levičnikove. Šolal se je v St. Thomas Military College in stopil v semenišče. Med izletom na neko jezero se mu je 30. maja 1912 prevrnil čoln in je utonil.¹⁰ V začetku svojega prispevka sicer potoži, da se v matični domovini le redko sliši o »nas ameriških Slovencih«, potem pa optimistično doda, da ve, »da Slovenca po naših rojakih«, zato hoče na kratko poročati o delovanju slovenskih misijonarjev v St. Paulu. Tako predstavi faro Presv. Srca Jezusovega, ki jo je leta 1881 ustanovil duhovnik Keberl, po rodu s Štajerske, o katerem pa najboljši poznavalec zgodnjih Slovencev v ZDA izseljenski duhovnik Jurij Trunk žal ne ve ničesar. Postavil je cerkev in šolo, zaradi hudih naporov pri gradnji pa je prezgodaj umrl 20. februarja 1899. Tudi v naslednji župniji Sv. Frančiška je prvo cerkev in šolo sezidal slovenski duhovnik in kasnejši škof v mestu Lead v Dakoti Ivan Stariha, za kar je zbral in plačal skoraj 75.000 dolarjev. Faro sv. Mateja je leta 1886 ustanovil Alojz Plut ter sezidal cerkev, šolo in župnišče. Ko se je leta 1897 moral umakniti zaradi slabega zdravja, ga je nadomestil John M. Solnce, med ostalim »poraženi« kandidat za novega škofa v St. Cloudu v Minnesoti. Škof je leta 1897 postal njegov sosed na župniji sv. Neže Jakob (James) Trobec, ki smo ga zgoraj že omenili kot Mohorjana. Trobec je leta 1887 omenjeno faro tudi ustanovil in kot vsi ostali tudi sam tam postavil cerkev ter šolo. Solnce pa ga je po njegovem odhodu nadomestil kot župnik. Slovenski duhovnik Anton Ogulin je leta 1890 ustanovil v St. Paulu faro sv. Bernarda in postavil najprej veliko poslopje, katerega prvo nadstropje je bilo šola, drugo pa cerkev, kasneje pa še pravo cerkev, za katero je naredil načrte slovenski stavbenik Ivan Jager. Tajništvo Družbe sv. Mohorja je Logarjevemu sestavku priključilo Dodatek, v katerem opozarja na pravkar izšlo knjižico Spomenico desetletnice slovenske župnije sv. Jožefa v Joliet-u, Illinois, torej v kraju, ki je bil tudi, kot smo že opazili,

⁷ KMD za 1902, str. 128-129.

⁸ Dr. Karol Pečnik, Slovenci v Egiptu, KMD za 1902, str. 51-57.

⁹ Anton Logar, Glas iz Amerike, (Št. Pavel - Minnesota), KMD za 1902, str. 48-50.

¹⁰ Jurij M. Trunk, Amerika in Amerikanci, Celovec 1912 (samozaložba), str. 571. (Dalje J. M. Trunk, Amerika in Amerikanci).

tudi ena najmočnejših in najpomembnejših ameriških postojank Družbe sv. Mohorja. Na slovesnost ob desetletnici je prišel tudi škof Trobec. Tajništvo je pojasnilo dodatek z željo, da »mohorjani spoznajo, kako krepko se gibljejo in kako čvrsto napredujejo naši dragi rojaki onstran morja.«

Koledar Družbe sv. Mohorja se tudi v naslednjih letih vrača k vprašanju slovenskega izseljenstva. Tako piše o Slovencih v Aleksandriji v obširnem prispevku¹¹ frančiškan p. Benigen Snój, ki je najprej deloval med njimi v omenjenem mestu in bil tudi poverjenik za 196 Mohorjanov, vključno z njim, kasneje pa je deloval med izseljenci v New Yorku.

Med napredek, o katerem je govora, lahko upravičeno prištejemo tudi rast udov Družbe sv. Mohorja v naslednjih letih. Preveč časa in potrpljenja bralcev bi vzelo, če bi za vsako leto ponovil zemljepisno popotovanje od ene mohorjanske postojanke do druge, od Atlantika do Pacifika, zato bom za nazornejši in bolj zgoščen pregled raje uporabil tabele. Prva tabela bo skupna za vse ZDA in bo vsebovala pregled števila krajev z Mohorjani ter število dosmrtnih in letnih članov. Svoje tabele bodo imele tudi najmočnejše mohorjanske postojanke z najmanj dvajset in več družbeniki, ki pa jim bomo sledili tudi, če bodo omagale pod to število članov. Za zaključek se bomo v letu 1916 še enkrat podali na pot po ZDA. Vsi uporabljeni podatki so iz Koledarjev družbe sv. Mohorja.

Udje Družbe sv. Mohorja v ZDA 1901-1916

Leto	Število postojank	Dosmrtni člani	Letni člani	Skupaj
1901	89	9	805	814
1902	97	11	952	963
1903	98	14	1.087	1.101
1904	107	15	1.240	1.255
1905	70	16	1.478	1.494
1906	87	17	1.692	1.709
1908	77	18	1.998	2.016
1909	142	13	2.070	2.083
1910	170	18	2.354	2.373
1912	147	17	2.495	2.512
1913	118	15	2.070	2.085
1914	120	19	2.160	2.179
1915	53	23	2.001	2.024
1916	90	23	1.112	1.135

Opazimo lahko, da po obdobju vztrajnega naraščanja število družbenikov Družbe sv. Mohorja doseže svoj vrh leta 1902, potem pa začenja počasi padati, dokler se z nekoliko »nevtralnega zamika« po začetku vojne v Evropi enostavno ne prepolovi. Veliko nihanje števila mohorjanskih postojank, v katere pa smo zajeli vse, od največjih s čez 1000 članov do najmanjših z enim članom, pa gre predvsem na račun dejstva, da so nekatere največje med njimi, zlasti newyorška, v določenih letih med »svoje« družbenike zajele Mohorjane s praktično vsega ozemlja ZDA, tudi tiste, ki so imeli lastne postojanke, v določenih letih pa ne.

¹¹ P. Benigen Snój, Aleksandrija in Slovenci, KMD za 1906, str. 43-49.

New York City (N.Y.)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1901		114	114	Glas Naroda 100	Glas Naroda Karel Adamič
1902	1	116	117	Glas Naroda 150	Isti
1903	1	221	222	Glas Naroda 200	Frank Sakser
1904	1	267	268	Glas Naroda 250	Glas Naroda
1905	1	461	462	Glas Naroda 300	Glas Naroda
1906	1	517	518	Glas Naroda 400	Frank Sakser
		4	4		Matilda Zobec
1908		660	660	Glas Naroda 450	Frank Sakser
	1	5	6		Matilda Zobec, Alojz Blaznik
1909	1	549	550	Glas Naroda 500	Frank Sakser p.Kazimir Zakrajšek
1910	1	627	628	Glas Naroda 555	Glas Naroda Jurij Trunk p.Kazimir Zakrajšek
1912	1	121	1.121	Glas Naroda 1.000	
	1	6	7		p. Kazimir Zakrajšek
1914		902	902	Glas Naroda 807	Frank Sakser
1915	1	1.015	1.016	Alojzij Skulj 1.000	Alojzij Skulj
1916		452	452	Alojzij Skulj 450	Isti

V določenih letih se pojavljata kar dve mohorjanski postojanki, v drugih pa ena, kot je bilo že omenjeno. Newyorška je vključevala Mohorjane z več kot 50 kraji v ZDA, tudi iz tako močnih postojank, kot so bile v Clevelandu, Pueblu, Bridgeportu in še kje. Kot vidimo, je bil levji delež mohorjanskega delovanja v ZDA do leta 1916 v rokah tiskarja in podjetnika Franka Sakserja in njegovega časopisnega podjetja Glasa Naroda.

Brooklyn (New York)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1909		25	25		Društ. sv. Petra
1910		15	15		
1914		11	11	Uprava Ave Marija 11	Uprava Ave Marija
1915	1	21	22	Uprava Ave Marija 11 Dekl. društ. N.Y. 10	Isti
1916	1	17	18	Uprava Ave Marija 11	Isti

Forest City (Pennsylvania)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1901		32	32		Jože Zalokar
1902	1	33	34		Alojzij Zavrl
1903	1	37	38		Isti
1904	1	45	46		Isti
1905	1	58	59		Josip Tomšič
1906	1	54	55		Isti
1908	1	72	73	Josip Tomšič 4	Isti
1910	1	77	78		Isti
1912	1	60	61	Neimenovani 4	Isti
1914	1	64	65	Neimenovani 4	
1915	1	-	-		
1916	1	44	45		Josip Tomšič

Bridgeville (Pennsylvania)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1902		26	26	Josip Zalokar 7	Josip Zalokar
1903		20	20	Josip Zalokar 9	Isti
1904		30	30	Josip Zalokar 24	Isti
1905		33	33	Josip Zalokar 24	Vključen v New York
1908		26	26	Josip Zalokar 10	Isto
1910		20	20		
1914		10	10		Albin Moder
1916		15	15	Albin Moder 9	Isti

Pittsburgh (Pennsylvania)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1906		33	33	John Mertel 4	John Mertel Josip Lokar
1908		30	30	John Mertel 4	Ista
1910		28	28	John Mertel 4	John Mertel
1912		25	25	John Merlet 5	Isti
1914		38	38	John Mertel 3	Isti
1916		1	1		

Steelton (Pennsylvania)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1906	1	22	23	Frančišek Ažbe 12	Frančišek Ažbe
1908	1	40	41	Frančišek Ažbe 28	Isti
1910	1	21	22	Frančišek Ažbe 8	Isti

Tower (Minnesota)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1901		20	20		Andrej Smrekar
1902		31	31		Isti
1903		35	35	Andrej Smrekar 5	Isti
1904		26	26	-	Isti
1905	1	33	34		Josip Ferjančič
1906	1	35	36		Isti
1908	1	36	37		Isti
1910	1	47	48		Isti
1912	1	28	29		Isti
1914	1	26	27		Isti
1916	1	29	30		Isti

Ely (Minnesota)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1901		33	33	Josip Buh 5	Josip Buh
1902		29	29	Josip Buh 7	Isti
1903		40	40	Josip Buh 5	Isti
1904		50	50	Josip Buh 11	Isti
1905		47	47	Josip Buh 5	Isti
1906		40	40	Josip Buh 4	Isti
1908		37	37		Isti
1910		43	43	Josip Buh 3 Jos. Peshel 3	Isti
1912		29	29	Josip Buh 3 Jos. Peshel 3	Josip Buh Jos. Peshel
1914		25	25	Josip Buh 4 Jos. Peshel 2	Ista
1916		39	39	Josip Buh 4	Ista

Brockway (Minnesota)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1902		26	26		Ivan Trobec
1903		36	36		Isti
1904		34	34		Isti
1905		38	38	Ivan Trobec 5	Isti
1906		31	31		Isti
1910		45	45	Ivan Trobec 2	Isti
1912		29	29		Isti
1914		38	38		Isti
1915	-	-	-		
1916	-	-	-		

St. Stephen (Minnesota)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1915		34	34		Ivan Trobec
1916		40	40		Isti

Biwabik (Minnesota)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1908		21	21		Fr. Šaloven
1910		19	19		Isti
1912		7	7		Isti
1914		7	7		Jak. Delak
1915		-	-		
1916		-	-		

Aurora (Minnesota)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1910		20	20		Al. Pirnat
1912		13	13		Fr. Šaloven

Chisholm (Minnesota)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1908		48	48	John Tscholl 6	John Tscholl
1910		43	43		Isti
1912		34	34	Janez Schiffrer 11	Janez Schiffrer
1914		37	37	Janez Schiffrer 15	Isti
1915		-	-		
1916		-	-		

Eveleth (Minnesota)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1908	1	35	36	Mat. Bilban 3	Mat. Bilban
1910	1	50	51	Mat. Bilban 12	Isti
1912	1	34	35	Mat. Bilban 11	Isti
1914	1	29	30	Mat. Bilban 15	Isti
1915	1	19	20	Mat. Bilban 12	Isti
1916	1	6	7		Isti

Rice (Minnesota)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1908		43	43		Ivan Trobec
1914		2	2		
1915		-	-		

Joliet (Illinois)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1901	2	104	106	Matija Pogorelec 10	Francis Šušteršič
1902	2	101	103	-	Isti
1903	2	112	114	Francis Šušteršič 5	Isti
1904	2	115	117	Francis Šušteršič 4	Isti
1905	2	118	120	Francis Šušteršič 4	Isti
1906	2	121	123	Francis Šušteršič 4	Isti
1908	2	112	114	Francis Šušteršič 4	Isti
1910	2	114	116	Francis Šušteršič 3	
1912	2	136	138		Am. Slovenec
1914	3	97	100	John Kranjec 7	John Kranjec
1915	4	86	90		John Plevnik
1916	4	1	5		

Chicago (Illinois)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1901		29	29		Ivan Plevnik
1902		31	31		Isti
1903		15	15		-
1904		20	20	John Kranjec 5	John Kranjec
1905		26	26	John Kranjec 3	John Kranjec An. Kraschowitz Ivan Kosmač Janez Kumar
1906		31	31	John Kranjec 6	John Kranjec Anton Sojar
1908		35	35	John Kranjec 7 Anton Sojar 3	John Kranjec Anton Sojar
1910		49	49	John Kranjec 7 Anton Sojar 5	Ista
1912		44	44	Anton Sojar 5 A.M. Kraschowitz 7	Anton Sojar A.M. Kraschowitz
1914		42	42	Antoj Sojar 5 A. Kraschowitz 3	Anton Sojar A. Kraschowitz Fran Tomažič
1915		11	11	A. Kraschowitz 4	A. Kraschowitz
1916		3	3		

La Salle (Illinois)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1903	1	31	32		Anton Podgoršek
1904	1	38	39		
1905	1	59	59		Anton Podgoršek

1906	1	48	49	Isti
1908		52	52	Alojzij Kastigar
1910		37	37	Isti
1912		45	45	Isti
1914		31	31	Isti
1916		13	13	Frank Šaloven

Waukegan (Illinois)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1910		32	32		Janez Umek Mat. Ogrin Jak. Grimšič
1912	1	37	38		Janez Umek Mat. Ogrin
1914		36	36	Mat. Ogrin 3	Mat. Ogrin
1916	1	32	33	F. Ažbe 6 Mat. Ogrin 3	Isti

Calumet (Michigan)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1901		46	46		Anton Grizold
1902		54	54		Isti
1903		42	42		Marko Pakiž
1904		53	53		Dr. Jože Plautz
1905		89	89		Luka Klopčič
1906		105	105	Luka Klopčič 4	Isti
1908		173	173	Luka Klopčič 4	Isti
1910		153	153	Luka Klopčič 10	Isti
1912		119	119	Luka Klopčič 5	Isti
1914		92	92	Luka Klopčič 10	Isti
1915		109	109	Luka Klopčič 10	Isti
1916		-	-		

Cleveland (Ohio)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1901	1	85	86		Vitus Hribar
1902	1	106	107		Vitus Hribar Franc Kerže
1903	1	132	133		Isti
1904	1	154	155		Isti + Nova Domovina
1905	1	141	142	Isti	
1906	2	141	143	Nova Domovina 25	V. Hribar, F. Kerže John Grdina

1908	4	114	118		F. Kerže Jernej Ponikvar Nova Domovina
1910	3	198	201	J. Ponikvar 12	J. Ponikvar Dr. J. Seliškar
1912	4	143	147	J. Ponikvar 15	Clev. Amerika J. Ponikvar
1914	4	199	203	J. Ponikvar 15	J. Ponikvar Jos. Lavrič
1915	6	186	192	J. Ponikvar 20	Ista
1916	6	134	140	J. Oman 3	J. Ponikvar J. Oman Pav. Hribar

South Lorain (Ohio)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1906		22	22		Andrej Smrekar
1908		28	28		p. Kazimir Zakrajšek
1910		42	42		J. A. Štefanič
1912		32	32		Isti
1914	1	41	42		Isti
1915	1	32	33		Isti
1916	1	-	-		

Bridgeport (Ohio)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1908		20	20		Mihael Hočevar
1910		26	26		Isti
1912		22	22		Isti
1914		18	18		Isti
1915		-	-		
1916		-	-		

St. Lawrence (Ohio)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1910		58	58		Jos. Lavrič
1912		58	58		Jos. Lavrič

Colinwood (Ohio)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1910		29	29		Andr. Smrekar
1912		41	41		Isti

1914	47	47		Pavel Hribar
1915	50	50		Isti
1916	2	2		

Milwaukee (Wisconsin)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1906		23	23		Alojz Kastigar

West Allis (Wisconsin)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1908		58	58		Ivan Smolej
1910		22	22		Marko Pakiž
1912		13	13		Isti
1914		12	12		Isti
1915		19	19		Isti
1916		-	-		

Indianapolis (Indiana)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1906		27	27		John Hribernik
1908		28	28		Josip Lavrič
1910		31	31	Iv. Smolej 3	Iv. Smolej
1912		35	35		p. Bonav. Čiček
1914		47	47		Isti
1915		29	29		p. Ciril Orendač
1916		-	-		

Kansas City (Kansas)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1910		35	35		Marko Speiser
1912		19	19		A. Leskovic
1914		23	23		Isti
1915		21	21		Isti
1916		16	16		Župnijski urad

Pueblo (Colorado)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1901		53	53	Ciril Zupan 5	Ciril Zupan
1902		72	72	Ciril Zupan 20	Isti
1903		65	65	Ciril Zupan 20	Isti
1904		73	73	Ciril Zupan 14	Isti

1905	1	97	98	Ciril Zupan 25	Isti
1906	1	92	93	Ciril Zupan 25	Isti
1908	1	92	93	Ciril Zupan 25	Isti
1910	1	102	103	Ciril Zupan 25	Isti
1912		97	97	Ciril Zupan 25	Isti
1914		91	91	Ciril Zupan 25	Isti
1916		85	85	Ciril Zupan 25	Isti

Denver (Colorado)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1901		22	22		Ignac Burgar
1905		8	8		John Derganec
1906		8	8		Isti
1908		5	5		Mat. Sodar (?)
1910		6	6		Isti
1912		7	7		Isti
1914		6	6		Isti
1916		4	4		-

Leadville (Colorado)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1902		21	21	Ivan Perše 5	Ivan Perše
1903		31	31	Ivan Perše 5	Isti
1904		27	27	Ivan Perše 5	Isti
1905		32	32	Ivan Perše 5	Isti
1906		29	29	Ivan Perše 2	Isti
1908		23	23	Ivan Perše 2	Isti
1910		25	25	Ivan Perše 5	Isti
1912		21	21	Ivan Perše 5	Isti
1916		5	5		

Butte (Montana)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1910		28	28	Mih. Pirnat 4	Mih. Pirnat Pet. Osterman
1912		18	18		Mih. Pirnat
1914		16	16		Isti
1916		2	2		-

Meaderville (Montana)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1914		-	-		
1915		21	21		Mih. Pirnat
1916		-	-		

Rock Springs (Wyoming)

Leto	Dosmrtni	Letniki	Skupaj	Večji naročniki	Poverjeniki
1912		27	27		Ant. Schiffrer
1914		29	29		Isti
1916		25	25		Isti

Obljubljena mohorjanskega popotovanja ob zaključku tega orisa svetovne ne bomo strogo omejili zgolj na leto 1916, ampak bomo včasih pokukali vsaj še leto dni nazaj, saj smo že opozorili, da se je število družbenikov med letoma 1915 in 1916 prepolovilo. Najboljši primer za to nerazveseljivo dejstvo nam, kot smo že navedli v tabeli, nudi prav najmočnejša mohorjanska postojanka v mestu New York, ki se je od 1000 in več družbenikov v letu 1915 zmanjšala na 452. V zadnjih dveh letih je praktično izginila tudi omenjena rezervna vseameriška mreža mohorjanskih postojank, čeprav je leta 1915 v njenem okrilju Brooklyn, ki pa se v letu 1916, kot tudi prej v določenih letih pojavlja samostojno. Poverjeniki Družbe sv. Mohorja so bili, kot smo videli, pravi ameriški »businessman« Frank Sakser, po izobrazbi tiskar, bančni uradnik Karel Adamič ter duhovnika, znani frančiškan Kazimir Zakrajšek in Jurij Trunk. Newyorška postojanka, oziroma od časa do časa dve, je premogla le enega dosmrtnega(no?) člana(ico?) - Francis Kosec s številko 1844 v Imeniku dosmrtnih članov Družbe, ki se je v letih, ko sta se postojanki delili, vedno priključila številčno šibkejši. Pečat brooklynski postojanki je dajala uprava prvega slovenskega izseljenskega verskega lista Ave Marija, ki ga je ustanovil p. Zakrajšek in je začel izhajati leta 1909.¹² Tu naletimo v letu 1916 tudi na že znanega p. Benigna Snoja, ki je bil prestavljen v ZDA in je imel številko 1353 z Imenika dosmrtnih članov.

V Pennsylvaniji je leto 1916 dočakalo le nekaj postojank, med njimi tista v Forest Cityju, ki so jo zaporedoma vodili duhovniki Jože (Joseph) Zalokar, dolgoletni župnik v Bridgevillu¹³, eden prvih naseljencev v Forest Cityju Alojzij Zavrl¹⁴ in tamkajšnji župnik Josip Tomšič, tudi duhovni vodja prve osrednje izseljenske podporne organizacije Kranjsko Slovenske katoliške jednote¹⁵. Postojanka je imela tudi dosmrtnega člana Ignacija Kapljo s člansko številko 1843. Postojanko v Bridgevillu je po Zalokarjevi smrti skupaj z župnijo sv. Barbare prevzel duhovnik Albin Moder. Podobno sta Mohorjane v Pittsburghu in Steeltonu vodila tamkajšnja župnika John Mertel in Frančišek (Francis) Ažbe. Zunaj omenjenih postojank je bilo kar 34 družbenikov, in to v krajih Baggaley, Beadling, Beaver Falls, Butler, Conemaugh, Charleroi, Falls Creek, Greensburg, Hooversville, Horning, Hostetter, James City, Johnstown, Moon Run, Rockwood, Salat Marys, Scottdale, kjer je bila tudi poverjenica Elizabeta Sterbutzl, West Newton, Wind Gap in South Bethlehem s poverjenikom duhovnikom Anzelmom Murnom, ki je sam dobival 5 »iztisov«, med naročniki pa imel še Marijino dekliško družbo in Društvo sv. Jožefa.

»Slovenska« Minnesota je ostala Družbi sv. Mohorja zvesta tudi v letu 1916. V Towerju je župnika Andreja Smrekarja, ki je odšel v Colinwood v Ohio, tudi pri Mohorjanih nadomestil naslednik Josip Ferjančič, sicer tudi dosmrtni član Družbe (št.1758). V Elyju

¹² Prim. Darko Friš, Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev 1871-1924, Mohorjeva založba Celovec - Ljubljana - Dunaj, 1995, str. 354-355.

¹³ J. M. Trunk, Amerika in Amerikanci, str. 604.

¹⁴ J. M. Trunk, Amerika in Amerikanci, str. 605.

¹⁵ J. M. Trunk, Amerika in Amerikanci, str. 599.

je začel po letu 1910 zaslužnemu misijonarju severne Minnesote Josipu Buhu, tudi generalnemu vikarju dulutske škofije, pri skrbi za Mohorjane pomagati duhovnik Josip Peshel. Nečak škofa Jakoba (Jamesa) Trobca Ivan, je deloval hkrati kot župnik in poverjenik Družbe sv. Mohorja v Brockwayu, potem ko je tam postojanka zaspala pa v letih 1915 in 1916 še v St. Stephenu. V to postojanko je bil leta 1916 vključen tudi stric kot upokojeni škof. Župnik v Biwabiku Francis Šaloven je skrbel za Mohorjane v tem kraju in v Aurori. V prvem kraju ga je nadomestil Jakob Delak, v drugem pa je pred njim deloval duhovnik Alojzij Pirnat. Ivan Trobec je nekaj časa skrbel za Mohorjane tudi v kraju Rice, preden je postojanka izginila iz mohorjanskega seznama. Za Eveleth je tudi v mohorjanskem duhu skrbel vrsto let tamkajšnji župnik Mathias Bilban, postojanka pa je v letu 1916 doživela številčno prepolovitev. V Chisholmu sta delovala kot poverjenika tamkajšnja župnika John Tscholl, sicer po rodu Nemeč s Tirolskega, a večšč tekoče slovenščine¹⁶ in Janez (John) Schifferer. Poleg omenjenih večjih so bile leta 1916 manjše mohorjanske postojanke v omenjeni državi še v Albanyju s poverjenikom Johnom Plemljem in dosmrtno članico Marijo Bückers (št. 2593), v St. Paulu s poverjenikom duhovnikom Johnom Seliškarjem, Vrginii s poverjenikom(?) Fr. Hrovaticem, v Delanu z dosmrtnim članom duhovnikom Matijo Šavsem (1530), Norwoodu, Pinetopu, Sartellu, Serton Thirtyju in Silverdalju.

Prepolovitev Mohorjanov v letu 1916 je še posebej opazno prizadela Illinois, saj je tako število Mohorjanov v Jolietu padlo od 90 v letu 1915 na vsega 5, od tega pa so bili kar štirje dosmrtni: Margareta Muršič (1114), Jakob Plut (1766), Marko Papič (2666) in Jožef Klepec (2697). V tej znameniti slovensko-ameriški fari sv. Jožefa je bil do svoje smrti leta 1911 poverjenik slavni župnik Francis S. Šušteršič¹⁷, za njim pa duhovnika John Kranjec in John Plevnik. Podobno kot Joliet se je -posušil- tudi Chicago, v katerem so bili od leta 1901 dalje med drugimi poverjeniki duhovniki Ivan Plevnik, John Kranjec, A. M. Kraschowitz in Anton Sojar. -Slab vtis- nedvomno omilila postojanki v La Sallu, kjer so bili poverjeniki duhovniki Anton Podgoršek, Alojzij Kastigar in Frank Šaloven in še zlasti v Waukeganu s poverjenikom župnikom Francisom Ažbetom. Poleg omenjenih postojank je bila precej močna še v Springfieldu s poverjenikom Matijem Barborichem, župnikom F.S. Mažirjem in še 14 drugimi družbeniki, po eden pa še v Carbon Hillu, Utici in Wittu. V Michiganu je leto 1916 pobralo nekoč eno največjih postojank v ZDA Calumet, kjer so bili v »debelih letih« poverjeniki organist Anton Grizold, zdravnik(?) dr. Jože Plautz in duhovnika Marko Pakiž ter Luka Klopčič. Omenjenega leta ga sploh ni v seznamu Mohorjanov, vsa država pa po njem premore le 7 udov Družbe, 5 v Iron Mountainu in po enega v Hesperii in Wakefieldu.

Tudi v sušnem letu 1916 sta se kljub precejšnjemu padcu država Ohio in še posebej Cleveland ponašala z lepim številom Mohorjanov. Število članov Družbe se je v -ameriški Ljubljani- sicer zmanjšalo za četrtno, še vedno pa je postojanka premogla šest -dosmrtnikov-: duhovnika in poverjenika Jerneja Ponikvarja (2230), Jožefo Wahčič (913), Antona Grdino(2667) Johna Grdino(2095), Frančiško Marian (1252) in Karola Karlingerja(2394). Bivši župnik in poverjenik v Clevelandu je bil zdaj v Barbertonu kot dosmrtni član (1200), skupaj s tremi letniki, dvanajst jih je bilo v Bridgeportu s poverjenikom Mihaelom Hočevarjem, dva v nekoč veliko močnejšem Colinwoodu in po eden v Jounstownu, Lorainu, Kenmoru in Shadysideu. V Wisconsinu so leto 1916 dočakali

¹⁶ J. M. Trunk, *Amerika in Amerikanci*, str. 601.

¹⁷ J. M. Trunk, *Amerika in Amerikanci*, str. 596-597.

štirje Mohorjani v krajih Superior, Druecker, Sheboygan in Tioga, v Indiani pa nobeden. V Kansasu je bila še živa postojanka v Kansas Cityju, štirje Mohorjani s poverjenikom Johnom Dobraucem v Franklinu in dosmrtni član duhovnik Anton Podgoršek (1201), ko se ga pot poverjenika Družbe spominjamo še iz La Salla.

V Coloradu se je uspešno držal slavni Pueblo z dolgoletnim poverjenikom, župnikom in razpečevalcem mohorskih knjig Cirilom Zupanom, nekoliko manj pa Denver in Leadville s poverjenikom tamkajšnjim župnikom Ivanom (Johnom) Peršetom. Mohorjani so bili še v krajih Colorado, Delagua, Sommerset in Trinidad (jezuit p. Avgust Forster).

V Montani je bila še »pogojno živa« postojanka Butte z dvema članoma Družbe, medtem ko je bil Meaderville v mohorjanskem smislu očitno le enoletna »epizoda«, povezana z delovanjem župnika v Buttu in poverjenika obeh postojank Mihaela Pirnata. Svojega poverjenika Gregorja Zobca je imelo 5 Mohorjanov v kraju Roundup, v Anacondi je bil dosmrtni član duhovnik John Pirnat (1389), po en Mohorjan pa še v Camas Prairie in Dillonu.

Edina postojanka družbe sv. Mohorja je bila v državi Wyoming v letu 1916 v Rock Springsu, drugje pa so bili Mohorjani še v Arizoni - dosmrtni član John Reš (1021), v Kennetu v Kaliforniji - dva, med njima dosmrtni član Martin Pelc (2125), v Dearyju v Idaho, v St. Louisu in Webster Grovu v Missouriju.

V Nebraski je bila za leto 1916 kar močna postojanka Družbe sv. Mohorja v s 16 člani v Omahi, posamezni Mohorjani pa so bili še v Oregonu v krajih Oregon City in Molalla, v državi Washington v kraju Cumberland in v West Virginiji v kraju Coketon.

Naj na podlagi obeh »obhodov« v letih 1901 in 1916, še bolj pa na podlagi pregleda delovanja 35 najmočnejših mohorjanskih postojank ob zaključku tega pregleda tvegamo nekaj ugotovitev. Družba sv. Mohorja je bila po svojem značaju verska bratovščina, zato ni čudno, da se je tudi v ZDA najbolj »prijela« tam, kjer so bili njeni poverjeniki najbolj delavni krajevni slovenski izseljenski duhovniki, predvsem župniki tamkajšnjih fara. Ni naključje, da se seznam najmočnejših mohorjanskih postojank tudi lepo pokriva z najmočnejšimi slovenskimi naselbinami, podobno sta povezana tudi rast in padec obojih. Ob tem pa se dobro zavedam, da sta obe raziskavi razširjenosti Mohorjanov v ZDA do leta 1916 šele začetek zanimivega poglavja o razširjenosti Družbe sv. Mohorja zunaj slovenskih etničnih meja. Svoje raziskave tako čakajo še Mohorjani v Ameriki po letu 1918, podobno že omenjeni družbeniki v Egiptu, Južni Ameriki. Pozabiti ne smemo tudi slovenskih izseljencev v nemški Westfaliji pred I. svetovno vojno in izseljencev v zahodno Evropo po I. svetovni vojni. Zanimivo poglavje odpira tudi čas po II. svetovni vojni, ko sta predvsem celovška in goriška Mohorjeva družba vzdrževali kulturne, narodnostne in druge stike s slovenskimi političnimi begunci po svetu - v Argentini, ZDA, Kanadi, Avstraliji in drugje.

*Summary***The Members of the St. Hermagoras Society in the U.S.A. from 1901 to 1916**

In more than 140 years of its existence the St. Hermagoras Society - which was renamed the Hermagoras Society (Mohorjeva družba) in 1955 in Slovenia and divided into three "sisters" in Celje, Gorica and Celovec - has performed a precious nationally revivalist, cultural and educational mission based on Christian principles both in Slovenia and in Slovene communities abroad. In the years before World War I, there was in the U.S.A. a network of associates of the St. Hermagoras Society, a kind of sign pointing to Slovene settlements in the U.S. Every year the Society calendar brought an updated list of its members, which were called "associates" or "fellows". There were two kinds of membership: life and yearly. At the end of the 19th century, for a life membership members had to make a once-in-a-lifetime payment of 15 goldinars (or 8 goldinars biyearly), while a one-year membership cost 1 goldinar. Because of high shipping charges for books, contributions for U.S. associates were more than twice as high (1 dollar was worth 2.2 goldinars) - respectively 15 dollars and 1 dollar. In 1891 there were in the U.S. 236 Society members, in 1893 394, in 1895 514, in 1898 693 and in 1900 739 members.

The article pictures the development of the St. Hermagoras Society in the U.S. from 1901 to 1916. In 1901 there were in the U.S. 814 members in 87 centers, in 1905 1,494 in 70 centers, in 1910 2,373 in 170 centers. Membership reached a peak in 1912 with 2,512 members; this number slowly decreased to 2,024 in 1915, sharply dropping to 1,135 the next year. In addition to two "inspections" of the Society centers at the beginning and the end of the period under study, the paper includes charts giving yearly reports on the 35 biggest centers with more than 20 members, listing their category (life or yearly members), the biggest subscribers and the Society representatives.

Ljudmila Bokal

Etnična identiteta s stališča sociolingvistike

Ob primeru jezikovnih interferenc v pisnih slovenske družine iz Srbije

Sociolingvistična spoznanja o jezikih v stiku se navezujejo na razčlenitev jezikovnih interferenc, ki so zajete kot elementi srbskega jezika v slovenščini. Podlaga za razčlenitev so pisma štirih oseb slovenske družine, ki je dalj časa živela v Srbiji.

The author has used sociolinguistic findings on languages in contact to analyze elements of Serbian which have seeped into Slovene. The basis for the analysis are the letters of four members of a Slovene family who have lived for a long time in Serbia.

Pri raziskovanju izseljenstva in njegovih vzrokov se najpogosteje omenja »neena-komen gospodarski razvoj posameznih področij in s tem različna koncentracija človeškega potenciala: na eni strani razvitejša ali hitro razvijajoča se področja in na drugi strani manj razvita področja s presežkom delovno sposobnega prebivalstva zaradi slabše razvite gospodarske strukture.«¹ Vendar pri tem ne gre zanemariti tudi vzrokov, ki niso ekonomskega značaja in vsaj delno temeljijo na družbenih vzrokih konkretnega okolja in posameznika. Pritegnitev in poudarjanje dodatnih vzrokov omogoča domnevo o drugačnih potezah takega izseljenstva, saj se te v nekaterih postavkah bistveno razlikujejo od tistih, ki jih ima izseljenstvo iz zgolj ekonomskih razlogov.

Medtem ko je eden od namenov pričujočega zapisa potrditi zgornjo domnevo, pa se drugi osredotoča na z izseljenstvom velikokrat obravnavano problematiko. Iz širokega področja jezikoslovja je izvzeta sociolingvistika, ki z jezikovno razčlemba pisem štirih oseb iz slovenske družine, ki je dalj časa živela v Srbiji, sega na področje jezikov v stiku.

Izseljenstvo se manifestira v spremembi prvotne, avtohtone poselitve, pri čemer je v pojem spremembe poselitve treba vključiti kronološki in geografski kriterij. To se kaže tudi v razlagi pojma izseljenec. »Najpogosteje je izseljenec označen kot predvojni, vojni ali takoj povojni emigrant, navadno v čezmorskih deželah.«² Da je časovni kriterij pri

¹ Ingrid Slavec, *Slovenci v Mannheimu*, Ljubljana 1982, str. 11.

² Glej opombo 1, str. 14.

tem pomemben, odraža tudi izraz delavec, začasno zaposlen v tujini oziroma delavec na začasnem delu v tujini, ki je nasledil prvi izraz in označuje izseljenca³ v 60. letih, za katerega je v pogovorni plasti jezika prevladoval tudi izraz zdomec. Pri tem gre za izseljenca po drugi svetovni vojni, ki se je izselil začasno in to v evropsko deželo.⁴

Geografski kriterij («navadno v čezmorskih deželah», «v evropske dežele») s široko zamejitvijo krajevnih določil in omejitvenim izrazom kaže na določeno ohlapnost, kar daje sklepati, da pojmi niso natančno definirani. Tu se pojavi vprašanje, kako pojmovati izseljence iz Slovenije v republike nekdanje SFR Jugoslavije. Sklepati je moč, da se zveza evropske dežele v zgornji razlagi ne nanaša na ožja upravna področja nekdanje federalne države.

Jezik za skupino slovenskih izseljencev v republike nekdanje SFR Jugoslavije ni izoblikoval izraza ne v publicističnem jeziku ne v strokovnih pravnih besedilih. Vzrok ni v tem, da bi se ta skupina izseljencev ne počutila kot take. Po eni strani to dokazuje življenje te družine samo po sebi, po drugi pa to kažejo tudi pisma, kjer prav oseba, ki ima najbolj načeto strukturo slovenskega jezika, ki se poleg leksemske že kaže tudi v razkrojeni skladenjski ravnini jezika, v pismih največkrat omenja zveze «daleko od rojstnega kraja», «naša lepa Slovenija» in podobne. Težko je ugotoviti, ali je izostanku poimenovanja v te kraje izseljenih Slovencev botrovalo relativno majhno število teh izseljencev ali tudi politična gesla o bratstvu in enotnosti narodov v nekdanji Jugoslaviji. Če sprejmemo zadnjo hipotezo, bi lahko sklepali, da je za te izseljence veljalo, da so na nek način še zmeraj v svoji domovini, kar bi, izraženo z izrazi iz sociolingvistike, pomenilo, da ni bilo poimenovalne potrebe po novem izrazu, ker ni obstajala pojmovna podlaga zanjo.

Priselitev v tuje okolje povzroči poseben jezikovni položaj, ki ga označuje sociolingvistični pojem jezik v stiku. «Jezika oziroma jeziki so v stiku takrat, kadar jih izmenično uporablja ista oseba, ta pa jih rabi v stiku z drugim govorcem. To pomeni, da mora govorca oba jezika obvladati, poleg tega pa mora znati preklapljati iz enega v drugega. Govorec rabi enega izmed stičnih jezikov, ko se pokaže potreba po preklapljanju, torej v določeni govorni situaciji.»⁵

Vsaka preselitev pomeni motnjo v jezikovni performanci, v uporabi jezika, ki se zaradi nejezikovnih dejavnikov ne more več izražati v vsej celovitosti. Veljavno pravilo o izboru jezikovnih sredstev glede na pogostost njihove rabe v določenem govornem okolju,⁶ je tisti nepremagljivi in vedno odločujoči sociološki dejavnik, s katerim mora računati še tako močna psihološka zavest o maternem jeziku. Okrnjenost jezikovne performace se sčasoma pokaže tudi v zmanjšanju jezikovne kompetence, v jezikovnem znanju sploh. Pride do položaja, ko «človek, ki ima povsem razvito jezikovno zmožnost, jezikovno obvlada le povsem omejene družbene in spoznavne položaje najožjega družbenega okolja, ki se v njegovem življenju ponavljajo iz dneva v dan, ki ne zahtevajo jezikovne ustvarjalnosti, ampak vodijo v oblike povsem omejenega sociolingvističnega koda.»⁷ Posledica tega je, da pri jezikih v stiku nastopi določeno

³ Tu izraz izseljenec uporabljamo kot nadpomenko, ki vsebuje sem: kdor se izseli v tujino, torej za izraze izseljenec v ožjem pomenu, delavec na začasnem delu v tujini ali zdomec.

⁴ Glej opombo 1, str. 14.

⁵ Uršula Krevs, Govorno vedenje pri Slovencih v Nemčiji, Jezik in slovstvo, 1992/93, letnik 37, šte. 6, str. 210.

⁶ Jožica Guzej, Vpliv migracij na jezik in govor posameznika, Jezik in slovstvo, 1989/90, letnik 35, šte. 3, str. 52.

⁷ Olga Gnamuš, Družbeno pogojeni zaostanki v jezikovnem razvoju. Jezik in slovstvo, 1975/76, letnik 21, šte. 5, str. 153.

rangiranje obeh jezikov. Ameriški sociolingvist Uriel Weinreich govori o dominantnosti enega od jezikov. Za pogostost rabe je bistveno razmerje med obema jezikoma pri posameznem govorcu.

Posledica preklapljanja jezikov je pojav sprememb v rabi enega od le-teh oziroma jezikovnih interferenc (mešanja jezikov). Obseg interferenc je splet od jezika odvisnih in od jezika neodvisnih zunajjezikovnih dejavnikov. Na pogostost rabe jezika imajo odločilnejšo vlogo zunajjezikovni, ki bi jih lahko razdelili na psihološke in sociološke. Med psihološkimi je na prvem mestu govorčev odnos do jezika, njegova jezikovna lojalnost, posameznikova jezikovna sposobnost (jezikovna kompetenca), posameznikova govorna sposobnost (jezikovna performanca), zmožnost učenja drugega jezika, starost v času učenja in podobni. Sociološki dejavniki pa vključujejo najožje govorno okolje (družina, prijatelji, cerkvene organizacije) in ves splet družbeno pogojenih okoliščin (pravni status govorčevih jezikov v državi, družbeni položaj dvojezičnosti).

Medsebojni vpliv socioloških in psiholoških dejavnikov je tako zajet v »komunikacijski zakonitosti, da je raba jezika funkcija sporočevalčeve sporočanje zmožnosti, njegove lojalnosti in priložnosti za rabo jezika«.⁸ Pri tem je dan velik poudarek prav psihološki dimenziji. Bistveno je, da za pogostost rabe jezika v stiku ni toliko pomembna kolektivna zavest, ampak predvsem individualna. Individualna odločitev o rabi jezika je torej živo znamenje določene etnične identitete

Odgovor na vprašanje, razkroj katere jezikovne ravnine najbolj pripomore k izgubljanju etnične identitete, je odvisen tudi od medsebojnega razmerja jezikov, ki vstopajo v interakcijo. Medtem ko pri nesorodnih jezikih leksemseke interference najbolj opazno podirajo sistem slovenskega jezika, ker se z njimi načena tudi skladijska in oblikoslovna ravnina⁹ (govorili bi lahko o celovitejšem in hitrejšem prehodu v drug jezikovni kod), pa v našem primeru sorodnost obeh jezikov omogoči bolj postopno in počasnejše prehajanje. Odločilne vloge pri tem niti nimajo leksemseke interference, ker zaradi svoje pogosto delne glasovne podobnosti niso tako moteče, ampak bolj skladijska ravnina. K razčlenjevanju jezikov v stiku in njihovem medsebojnem vplivu je zato treba pritegniti tudi sinhroni status določenega jezika, kot ga opredeljuje njegov zgodovinski razvoj.

Slovenska družina v Srbiji

Opis delavske družine s petimi člani (oče, mati, dve hčerki, sin) iz Zasavja se bo zamejil z letom 1958. Oče je bil takrat rudar v zagorskem rudniku, mati gospodinja. Družina je bila dobro vraščena v širše okolje, saj je bil oče vsestransko aktiven.

Splošne razmere v rudarskih revirjih takrat niso bile obetavne. Bilo je po stavki trboveljskih, zagorskih in hrastniških rudarjev, ki je bila januarja 1958. leta. To je bila prva organizirana množična stavka v socialistični Jugoslaviji. Vzrok rudarske stavke je bila splošna revščina v njihovem okolju, k čemur so pripomogle tudi nizke cene premoga. Rudarji so bili zaskrbljeni zaradi prihodnosti rudnikov. K splošnemu nezadovoljstvu je prispeval tudi odnos uprave rudnika do delavcev, vprašanje izplačevanja premij, nezadovoljstvo rudarjev z razmerami v občini, pa tudi razhajanje v takratnem partijskem vodstvu. Represalij stavkajoči in člani odbora naj ne bi okusili, »češ da je partija ocenila, predvsem Edvard Kardelj, da je poglavitni krivec za rudarski upor ona

⁸ Majda Kaučič - Baša, Kdaj govorijo Slovenci slovensko. Jezik in slovstvo, 1992/93, letnik 28, št. 6, str.221.

⁹ Po drugi strani pa se pri razvoju oddaljenih jezikov pogosto izoblikujejo interference posebnega tipa - korensko tuj leksem dobi slovenske sklanjatvene in spregatvene morfeme.

sama, njeni člani in predvsem vodstvo, ki so se vse preveč ukvarjali sami s sabo in premalo z ljudmi in razmerami, v katerih je takrat potekalo življenje.¹⁰

Gotovo je tako brezperspektivno stanje vplivalo tudi na življenje rudarskih družin. Mnogi so iskali zaslužek v drugih republikah nekdanje Jugoslavije. K temu se je nagibala tudi ta družina. S pomočjo stanovskega tovariša, ki se je zaposlil v Zenici v Bosni, je oče septembra 1959. leta našel novo zaposlitev v zeniškem rudniku. Januarja 1960. leta so šli za njim tudi drugi člani družine.

Dejstvo je, da se je za to družino z odhodom iz Slovenije začelo pravo skoraj dvoletno romanje po Jugoslaviji. Po še dveh vmesnih postajah so se ustalili v Velikih Crljenih v Srbiji. Prikriti vzrok njihovih večkratnih preseljevanj je bil gotovo v tem, da so imeli v Sloveniji nek standard, sicer ne najboljši, na prvih mestih, kamor so prišli, pa še tega ne. Podobne življenjske razmere so našli šele v oddaljeni Srbiji, v bližini Beograda.

Otroci so tu dokončali osnovno in srednjo šolo. Značilno je, da se nobeden od njih ni zakoreninil v tujem kraju. Posebno najstarejša, ki je ob odhodu iz Slovenije že imela oblikovane določene navade, saj je bila na pragu pubertete, se ni mogla privaditi tamkajšnjim navadam. Vajena preseljevanj je s pomočjo kolegice po končani srednji šoli našla zaposlitev v Angliji, kamor je odšla 1970. leta. Od srede 80. let pa živi v Avstriji. Prav tako je zapustila Srbijo druga hči. 1970. leta je odšla z možem, ki je po narodnosti Srb, na Švedsko. Najmlajši pa se je po končani srednji šoli vrnil na študij v svojo nekdanjo ožjo domovino Slovenijo, osnoval družino in spet pognal že spodrezane korenine. V Srbiji sta ostala mati in oče, po očetovi smrti leta 1996 pa mati sama.

Ameriški sociolingvist Uriel Weinreich ugotavlja, da v kontaktnih položajih jezikovno razlikovanje med posameznimi skupinami, ki govorijo različni materni jezik, sovпада z eno ali več nejezikovnimi delitvami oziroma razlikami, npr. v geografskem, kulturnem ali etničnem pogledu, religiji, rasi, spolu, starosti, družbenem položaju (ki je pogosto vezan na versko, kulturno, etnično pripadnost), poklicu, vaškem ali mestnem poreklu.¹¹

Več zgoraj navedenih postavk bi lahko navezali tudi na to družino. Od novega okolja jih je najbolj ločevala kulturna in etnična pripadnost, medtem ko se njihov družbeni položaj ni bistveno spremenil. Rudarsko okolje jih je izenačevalo s prejšnjim, zaradi prislovične delavnosti in poštenosti Slovencev pa so uživali v novem kraju tako rekoč večji ugled kot v nekdanji domovini.

Ali bi bilo mogoče to posplošiti in bi bila to ena od značilnosti te skupine izseljencev, bi bilo mogoče ugotoviti z večjim vzorcem. Izseljenci v države zahodne Evrope ali čezmorske dežele so si morali primeren družbeni položaj šele ustvariti, medtem ko je pri izseljencih v nekdanjo SFR Jugoslavijo delovala sociološka vrednotenjska sestavina, ki se je še dodatno krepila z javno deklariranimi parolami družbenega sožitja.

Glede na le-te in glede na v ustavi SFR Jugoslavije zapisano načelo o enakopravnosti vseh jezikov, bi lahko pričakovali, da bi bil vzorec jezikovnega vedenja te družine bolj sproščen in pogostost rabe maternega jezika večja. Vendar tega ne moremo potrditi. Spomini govorijo tako o pritiskih okolja in tudi o pomoči, kot jih pač pozna večina izseljenskih družin.

¹⁰ Sveto Kresnik, Marinko se je moral skriti, Nedeljski dnevnik, 8. junija 1997, str. 10.

¹¹ Uriel Weinreich, Jezici u kontaktu, Kultura, 1974, št. 25, str. 58-73.

Jezikovne interference

Jezikovno vedenje pri posamezniku je odvisno od jezikovnega znanja, ki zadeva vse jezikovne ravnine (fonološko, oblikoslovno, skladenjsko, pomensko) in od izbire in uporabe jezikovnih sredstev glede na zunajjezikovni položaj.¹² Jezikovne navade se lahko spreminjajo v okviru enega jezikovnega sistema ali pa med dvema ali več jezikovnimi sistemi. Pričujoči zapis se nanaša na menjavanje dveh jezikovnih kodov, srbskega in slovenskega, in na spremembe, ki so zaradi tega nastale v obvladovanju jezikovnih pravil v sistemu slovenskega jezika. Zanimajo nas torej srbski elementi (jezikovne interference) v slovenščini.

Podlaga za razčlenitev jezikovnih interferenc bodo pisma štirih oseb (osebe A, B, C, D) te družine sorodnikom v Sloveniji.¹³ V njih se sicer kažejo razlike med posameznimi pisci, ki so posledica različne izobrazbe, starosti, življenjskih okoliščin, predhodnega znanja slovenščine, vendar se tipi interferenc presenetljivo ujemajo tako rekoč pri vseh piscih.

Ena bistvenih razlik med temi štirimi osebami je tudi stopnja predhodnega znanja slovenščine. Dve osebi sta si z obiskovanjem osnovne šole v Sloveniji že pridobili neko podlago za obvladovanje knjižnega jezika, medtem ko sta drugi dve slovenščino obvladovali bolj na ravni krajevnega pogovornega jezika z elementi narečja. K tej podobi jezikovnega predznanja je treba dodati tudi splošno pozitivno kulturno ozračje v tej družini. Branje knjig in časopisov (še v Srbiji so bili pet let naročeni na knjige Prešernove družbe in časopis *Tedensko tribuno*), poslušanje radia je gotovo pripomoglo k večji uzaveščenosti slovenskega knjižnega jezika, ki so ga ponesli s seboj v svet. Če pri tem upoštevamo sodobna sociolingvistična spoznanja o pomembnosti razmerja posameznih socialnih zvrsti (knjižnega jezika, pogovornega jezika in narečja) pri posamezniku na njegov jezikovni razvoj, lahko rečemo, da je omenjeno ugodno razmerje v prid knjižnega jezika vplivalo tudi na ohranitev strukture slovenskega jezika. To še posebej velja za osebo, ki se je od Slovenije tudi krajevno najbolj oddaljila in je dolgo časa imela z domačimi samo pismene stike. Ob upoštevanju tega se njena leksemaska in skladenjska ravnina izkazujeta primerno ohranjeni.

Utrjena struktura knjižnega jezika torej prispeva k ohranitvi jezikovnega sistema, iz katerega govorec izhaja. Vzrok se skriva v tem, da knjižni jezik temelji na skladenjskem obvladovanju različnih spoznavnih in logičnih situacij, medtem ko se v narečju srečujemo s ponavljajočimi se govornimi položaji, ki zahtevajo preprostejše jezikovne vzorce, s katerimi se urejajo najsplošnejša življenjska vprašanja.¹⁴

Tako vlogo prevzame tudi jezik v pismih. Gre za praktičnosporazumevalno funkcijsko zvrst jezika, ki v glavnem poteka v nevtralnem jeziku, mestoma pa prehaja v ekspresivni stil. Ob hkratnem upoštevanju stilnega prehajanja in motenj drugega jezikovnega sistema se jezik pisem članov slovenske družine iz Srbije pokaže kot zelo heterogena tvorba.

¹² Glej opombo 1, str. 85.

¹³ Pri osebi A štiri pisma v obdobju od 30. 12. 1992 do 15. 8. 1993, pri osebi B šest pisem v obdobju od 31. 5. 1985 do 26. 1. 1993, pri osebi C 11 pisem v obdobju od 26. 12. 1989 do 18. 2. 1997, pri osebi D tri pisma v obdobju od 12. 4. 1985 do 9. 12. 1996.

¹⁴ Glej opombo 7, str. 147-48.

Vrste jezikovnih interferenc

Interference se pojavijo na vseh jezikovnih ravnanjih; največ jih je na leksemski in skladenski. Ti dve jezikovni ravnini sta najbolj odločilni za ugotavljanje stopnje razkroja določenega jezikovnega sistema. Kot smo videli s stališča jezikov v stiku, njune vloge ne moremo obravnavati pri vseh jezikih enako.

Pravopisne interference

Pri teh je zaradi sorodnosti obeh jezikov težko ugotoviti, ali gre za napako zaradi neobvladovanja knjižne slovenščine ali za interferenco:

iskoristil sem, *isplača* se (oseba A), *teško* (oseba B), *ispisala* sem, *srpski* (oseba C), *nigdar* ni časa (oseba D). Sem sodi tudi zapis s tujimi črkami: *text* (vpliv angleškega jezika pri osebi C), *leđa* (oseba D), *božič* (oseba C), /.../ da *im* se večkrat javite (oseba D).

Zapis predloga *v > u* je značilen tako za pogovorni jezik v slovenščini kot za knjižni jezik v srbsčini. Težko je ugotoviti, iz kakšnega razloga se zapisuje tukaj: *u* šoli (oseba A), *u* nedeljo (oseba B), /.../ nam je *u* glavnem dobro (oseba D). Pri osebi C je zapis tega predloga pravilen (vpliv slovenskega knjižnega jezika), pri osebi D pa varira.

Oblikoslovne interference

Zamenjava sklanjatev

/.../ ker sta že v lete (= leta) prišla (oseba D).

Izostanek rabe dvojine

Škoda, da S. in J. *nimajo* več (oseba C). Upam, da *vam* (= vama) bo povedal (oseba D).

Značilna interferenca je nadomestitev rodilnika s tožilnikom: /.../ da ne bo dobila *problem* z želodcem (oseba D), tudi *Sremčico* ne dobim (oseba C), meni je žal, da nikoli nisem učila *latinščino* (oseba C).

Podvajanje dajalnika

/.../ pa moram, da *mu* čestitam *mojemu* M. za njegov rodženi dan (oseba A).

Neppravilna raba osebnih zaimkov

/.../ in tudi midva *vama* (= vam) čestitamo (oseba A).

Zamenjava povratno svojilnega zaimka z »navadnim« *svojilnim*: /.../ zato moraš da imaš u *tvojoj* glavi da to mnogo ceniš (oseba A).

Izostanek rabe oziralnih količinskih in tudi drugih oziralnih pridevniških zaimkov
Sadja imamo *koliko* hočeš (oseba B).

Napačna raba zaimkov isti : enak

Za sigurno vem, da oni gor imajo *isto* mnenje (oseba C).

Neppravilna raba samostalniškega števnik eden

/.../ vsak teden *eden* primerek (oseba C).

Neppravilna raba predlogov

/.../ potem smo pa šli direktno *za* Ljubljano (oseba A). /.../ smo se slišali *preko* telefona (oseba B). Pila bom *v* tvoje zdravje (oseba C). Zahvaljujem *na* pismu (oseba D).

Pogosto se namesto slovenskega veznika rabi srbski *i*: /.../ resnica *i* pravica (oseba C).

S stališča besednih vrst so leksemске interference opazne pri vseh, tudi pri medmetu: dragi moj *brate* (oseba D).

Skladenjske interference

Skladnja je višja jezikovna ravnina, ki leksemom določa njihovo vlogo v besedni zvezi ali stavku. Prav zaradi večje -organiziranosti- elementov iz nižjih jezikovnih ravnin skladenjske interference pomenijo večjo motnjo v jezikovnem sistemu. Primeri: *da se mora da se najde pomalo toliko časa* (oseba A), /.../ *da ne grem ali bi potem se kesala* (oseba B), /.../ *čeprav sem zaradi te knjige šla v A... naučiti vezavo knjig* (oseba C), *Po dolgem času da se tudi tebi oglasim* (oseba D).

Napake pri besednem redu. Pogosto je popolnoma subjektiven. Primeri: /.../ *ni tudi mi povedala* /.../ (oseba A), *Da vam se takoj oglasim* (oseba B), *Namreč sem mislila* /.../ (oseba C), *Že je skoraj minilo mesec dni* (oseba D).

Leksikalne interference

Pomenski obseg leksikalnih interferenc zadeva konkretno vsakdanje okolje posameznika. Primeri: /.../ smo ti poslali *markice*, *bilo je oko nedelju dana* (oseba A), gre sedma *decenija* (oseba B), poskušam *teret* psihološki odložiti, pozimi ne bodo *gladovali* (oseba C), da ih *obilazimo* (oseba D). Jezikovne interference se rade pojavijo, če tema zapisa seže od vsakdanjih stvari k bolj poljudnemu področju: /.../ da še *plačajo kamato* (oseba A), pa sem iztegnila na nogi *u glidu mišič* (oseba B). Druga skrajnost v tej jezikovni situaciji pa so jezikovne interference v okviru istega jezikovnega sistema - pojav nižje pogovornih izrazov iz slovenskega jezika: /.../ so me začele boleti pa noge ker so se *znucale šalčke* (= sklepne jamice, oseba B). Sploh je za besedišče vseh štirih oseb značilno, da so se trdno ohranili nekateri nižje pogovorni izrazi iz obdobja, ko so živeli v Sloveniji. Primeri: /.../ ker se danes *pakujemo* za Švedsko, /.../ a za mene je pa *sigurno* pozabil (oseba A), /.../ da *izstiham* še vrt; moram da *peglam* (oseba B), nimam *mašin* za to (oseba C), vem da vse to *košta* (oseba D). Oseba C, pri kateri opazamo največjo heterogenost besedišča, rabi včasih tudi kako starinsko slovensko besedo. Primer: Posebno se mi dopade Polhov Gradec in angleški *turm* (= turn, stolp). Najdemo tudi za sodobni pogovorni jezik pogoste zveze. Primeri: pravi, da je *super* (oseba B), to me *nervira* (oseba D).

Kako socialni stiki pomembno vplivajo na vdor leksikalnih interferenc, kaže stavek, ki opazno moti sicer sorazmerno lepo slovensko pisano besedilo pri osebi B, ki ima najbolj ohranjen sistem slovenskega jezika: /.../ za sosede tam ko je bil R. je sedaj C. *Mi drugujemo s starim društvom*. Psihološki doživljajski preskok je povzročil tudi prehod v drug jezik.

Posebno skupino leksemskih interferenc zavzemajo glasovno podobne besede, ko so korenski ali drugi glasovi v slovenščini in srbsščini enaki, le morfem ali kak drug glas je prevzet iz srbsščine. Primeri: *margarin, kuruzza, zdravlje*, da se bo *putovalo* (oseba A), *setva, deo* (= del, oseba B), *veza* (= vez, zveza, oseba C), vam *poželim* vse najboljše, *žao* mi je (oseba D).

Leksemске interference se pojavljajo tudi pri zemljepisnih lastnih imenih: *Nemačka* (= Nemčija, oseba A), jaz sem mu podarila knjigo o *Venezijanišem* karnevalu (= beneškem, oseba C). Najdemo tudi pogovorno rabljeno lastno zemljepisno ime: Mogoče v *Jugo* (= Jugoslavijo) ne bomo mogli iti (oseba D).

Za osebo C je značilno, da si pri razlaganju izrazov iz novejšega predmetnega sveta

pomaga tudi z angleškimi izrazi. Primeri: Tu pošiljam nalepljenke (*stickers*). /.../ je po meni šel en val (*ware* v anglešč., oseba C).

Kako veliki so njeni prehodi v jezikovni performanci, kaže drug primer, kjer je pojasnjevalni jezik srbsčina: /.../ mi imamo bolečino *razstanka* (ne vem na slovenščini). Komentar kaže na zavestno menjavo jezikovnega koda in upiranje temu. Pojasnjevanje posameznih izrazov kaže na veliko samostojnost drugega jezika v jezikovni zavesti posameznika. Primer: /.../ je za našo mamo gazda (*kmet*) plačeval /.../ Zavest o prehajanju med jezikovnimi kodi je tudi konkretno izražena: *Prvo moram da se izvinem na pisanju kjer bom sigurno napravil mnoge greške jer mi treba kar precej časa da se setim kako se reče po kakšna beseda*.

Interference zajemajo tudi stalne besedne zveze. Primer: *saobračajna nesreča* (oseba A), *srčani infarkt* (oseba D). Na drugi strani pa jezikovno ustvarjalno delujejo individualno narejene pomensko primerne zveze: /.../ sestaviti *poučevalni program* (= učni načrt, oseba C).

Internacionalizme oziroma prevzete besede jeziki v stiku preoblikujejo tako, da dobijo samosvojo morfemsko obliko. Primeri: /.../ kakor sem *informisan* (oseba A), ste videli *kometo* (= komet, oseba C), življenje se *normalizuje* (oseba D).

Interference ne zadevajo samo prenosa leksema iz enega v drug jezik. Kažejo se tudi v spremembah pomena posameznih leksemov. Primeri: *pije zdravila* (oseba B), *obupno* sem zavzeta za to (oseba C), malo *se zanimamo* (= delamo) okoli hiše, jo srce kar *dobro* boli (oseba D). Pomensko stran zadevajo tudi tautologije: *Popolnoma* neverjetno je, kaj se v svetu dogaja (oseba C). Nekatere frazeološke zveze so subjektivno narejene: sedeti poleg radia *s tremo v trebuhu* (= s težo v želodcu, oseba C). V slovenščini pogoste pa se trdno ohranjajo: *kamen mi je padel s srca* (oseba C).

Odseve nekdanje kulturne zavzetosti te družine, med katero bi še posebej lahko prišteli bralno kulturo, pa je najti v individualno rabljenih ali narejenih leksemih, ki pomensko ustrezno izražajo misel. Primeri: ceo zid je bil zmrznjen se je tako svetu in vidim da so same *iskre* (= srež) po zidu (oseba B), uživaj še *majčkeno* 30 ta leta, prav lepi *tulpčki* (= tulipančki, oseba C).

Kot smo videli, jezik pisem članov slovenske družine, ki je dalj časa živela v Srbiji, odraža več socialnih zvrsti. O prevladi knjižne slovenščine bi lahko govorili pri dveh osebah, pri drugih dveh je obratno. Knjižna podlaga je srbski jezik, elementi slovenščine se izgublajo v njem. Naslednja socialna zvrst je pogovorni jezik. Redkejši so izrazi nižje pogovornega jezika. Narečnih izrazov ni zaslediti.

Jezik v pismih štirih članov slovenske družine iz Srbije z omenjeno heterogenostjo oblikuje pravzaprav štiri idiolekte. Vsak ima svoje značilnosti, največ individualnih potez pa ima pri osebni C.

Ob upoštevanju dveh tipov večjezičnosti, bilingvizma in diglosije, pri čemer gre pri bilingvizmu za enakopravno obvladovanje dveh jezikovnih kodov, pri diglosiji pa za podrejenost enega drugemu,¹⁵ se slovenščina v pismih kaže v razmerju diglosije. Glede na množico dejavnikov, ki so vplivali na življenje slovenskih izseljencev in tudi te družine, tak položaj slovenščine ni nepričakovan.

¹⁵ Prim. Živa Gruden, Prispevek k spoznanju jezikovne situacije tržaških Slovencev, Jezik in slovstvo 1976/77, letnik 22, štev. 3, str. 73.

Summary

**Ethnic Identity from a Sociolinguistic Point of View
Language Interferences in the Letters of a Slovene Family from Serbia**

The study of Slovene immigration usually passes over Slovene immigrants in the republics of the former Yugoslavia. One of the reasons is certainly their small number, another one is the former socio-political system which was supposed to make Slovenes feel at home anywhere in Yugoslavia. The special situation of these Slovenes is also evident in the fact there was no special term for them neither in journalese nor in professional legal texts.

Moving into a foreign environment creates a special linguistic situation which is in sociolinguistics known under the term of «languages in contact». Two languages are in contact when a person alternately uses both languages in communicating with other people. The consequences are felt in language performance and can in time adversely affect the degree of linguistic competence and fluency. The switching of languages can result in the appearance of linguistic interferences. The basis for analysis are the letters of four members of a Slovene family who have lived for a long time in Serbia. The Slovene in their letters is influenced by elements of the Serbian language, evident at the orthographic, morphological, syntactic, lexical and semantic level. From the point of view of ethnic identity, the most fateful interferences are the lexeme and syntactic ones. Ethnic identity is a sophisticated sociological and psychological category. The status of an individual's language is one of its main and most sensitive foundations.

Mirko Križman
Interferiran jezik kot identiteta neke manjšine

*Jezik raznovrstnih interferenc kot arhaična in sodobna kultura Slovencev
v Radgonskem kotu*

Pet vasi v Radgonskem kotu ima 50 - 80 % prebivalcev s slovenščino kot materinščino. Njihova jezikovna kompetenca je različna. Kakovost kodne izdelanosti občutno pada z nižjo starostjo. Enako velja za zavest o slovenski identiteti. Starejši ločijo državljanstvo in etnično ali samo jezikovno pripadnost. Zavest o izročilu in obstajanju interferirane variante slovenščine še živi, le pri redkih zavest o standardni slovenščini. Avstrijska javnost tolerira slovenščino kot pragmatični funkcionalni, ne pa kot šolski ali uradni jezik. Dogajajo se ignorance in nestrpnosti, zato znanje slovenščine upada, etnična zavest krni ali je zmedena.

In the Radgona Corner there are five villages with 50 - 80 % of residents whose mother tongue is Slovene. Their linguistic competence varies, with code sophistication declining as one goes down the age ladder. The same is true of Slovene identity. Older people distinguish between citizenship and ethnic or only linguistic affiliation. The awareness about the existence of the interfered with variant of Slovene and its tradition is still alive, while only a few are conscious of standard Slovene. The Austrian public tolerates Slovene as a pragmatic and functional, but not as a school or official language. Because of instances of ignorance and intolerance, the level of fluency in Slovene is decreasing, ethnic awareness is dwindling or blurred.

Uvod

Po popisu prebivalstva glede na prostorsko-etnični izvor iz l. 1900 je bilo na Južnem Štajerskem leta 1910 registriranih 141.614 prebivalcev nemške pripadnosti (93,66 %) in 9.592 prebivalcev slovenske pripadnosti (6,34 %).¹

¹ Navedbe tabel v prispevku Matjaža Klemenčiča: *Im Lichte der sprachlichen Statistik: Slowenisch- und Deutschsprachige in der Süd- und Untersteiermark 1830 - 1991* (V luči jezikovnih statistik - slovensko in nemško govoreči na južnem avstrijskem Štajerskem in na Spodnjem Štajerskem v letih 1830 - 1991). V: Christian Stenner (Hg.): *Slowenische Steiermark. Verdrängte Minderheit in Österreichs Südosten*. Böhlau Verlag Wien - Köln - Weimar 1997, str. 90.

Za vasi vzhodno in severno od avstrijske Radgone (Bad Radkersburga) Potrna (Laafeld), Dedonci (Dedenitz), Žetinci (Sicheldorf), Zenkovci (Zelting), Gorica (Goritz), v katerih še strnjeno živijo ljudje s slovenščino kot maternim jezikom, navaja znani borec za pravice štajerskih Slovencev doc. prof. dr. Wolfgang Gombocz, doma iz Potrne, s starši slovenskega rodu, da je tam še leta 1988 živel 50 - 90 % ljudi s slovenščino kot materinščino, takih, ki so ta jezik še znali. Za Dedonce pravi celo, da je bilo tam še leta 1970 100 % ljudi, ki so bili dvojezični.²

Od 18. stoletja (1749) so bile v cerkvi današnje avstrijske Radgone Maria Hilf (Marija Pomočnica) slovenske maše, nikoli pa takih maš ni bilo v Farni cerkvi. Ko so hoteli l. 1826 ukiniti slovenske maše tudi v cerkvi Marije Pomočnice, so se omenjene vasi pritožile in maše so ostale.³

Vedno je moral zato biti v fari župnik ali kaplan, ki je znal slovensko. Znane so navedbe, da je prihajalo k spovedi veliko število le slovensko govorečih (do dve tretjini), tja so hodili tudi Slovenci z desnega brega Mure. A tudi iz župnijskih aktov v avstrijski Radgoni je razvidno, da je bilo v omenjenih vaseh na levem bregu Mure in sploh v celi fari pol ljudi, ki govore le slovensko.⁴

Nadalje pravi navedba, da »mora v tamkajšnji farni šoli najmanj v prvem in drugem razredu poučevati katehet, ki zna slovensko, ker je prek dveh tretjin otrok slovenskih.«⁵

Dušni pastir, ki je znal slovensko, je obstajal za slovenske farane iz omenjenih vasi vse do 70. let dvajsetega stoletja.⁶

V tem prispevku je nekaj novih empiričnih raziskav in teoretičnih vidikov.⁷

Starejši ljudje so ob snemanjih na kasetofon jasno povedali, da so bile slovenske maše še med obema vojnama in deloma še med vojno, po vojni pa so jih kmalu ukinili. Enako velja za pogebe v slovenščini.

Še ob prihodu nacistov po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu govore poročila policije in okrožnega vodstva v avstrijski Radgoni deželnemu vodstvu o slovenski manjšini. Policija je celo striktno uporabljala naziv *slovenische Minderheit* (slovenska manjšina), okrožno vodstvo dvakrat *windische Minderheit*, potem pa tudi *slowenische Minderheit*.⁸

Nekateri starejši informatorji so povedali (več posnetkov je objavljenih tudi s polnimi imeni in priimki), da ob vstopu v šolo niso znali niti besedice nemško.

V novejšem času so znana pri posameznih avstrijskih znanstvenikih in politikih delna ali popolna zanikanja obstoja slovenske manjšine v Radgonskem kotu. Tako je Felix Ermacora pisal l. 1977, da dvomi o obstoju slovenske manjšine v tem prostoru in meni, da tam ni treba upoštevati člena VII avstrijske državne pogodbe iz l. 1955.⁹

² Wolfgang Gombocz: *Zwei Sprachen sind besser als eine. Oder: Österreich und seine steirische Slowenen. Letzte Folge*. V: Mladje 66 (1988), str. 47 - 63.

³ Andrea Haberl-Zemljič: *Aus dem religiösen Leben der „fünf windischen Dörfer Laafeld, Dedenitz, Sicheldorf, Zelting und Goritz- von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis 1922*. Christian Stenner (Hg.) *Slowenische Steiermark*, 1997, str. 108.

⁴ Prav tam, str. 108 in dalje.

⁵ Prav tam, str. 109.

⁶ Prav tam, str. 111.

⁷ Avtor pričujočega prispevka raziskuje omenjene vasi Radgonskega kota od l. 1985, obdelane materiale je objavil v dveh knjigah *Jezik kot socialni in nacionalni pojav*, Maribor 1989 in *Jezikovna razmerja*, Maribor 1997) ter v vrsti prispevkov v domačih in tujih zbornikih.

⁸ Zapise iz arhivov sem objavil v prispevku *Fragen der sprachlich-kulturellen Anerkennung einer Minderheit. Eine slowenische Minderheit im äußersten Südosten Österreichs ohne Anerkennung*. Prispevek je izšel v publikaciji *Akten des 7. Essener Kolloquiums über „Minoritätensprachen/Sprachminoritäten- vom 14. - 17. 6. 1990 an der Universität Essen* (Bochum 1990), str. 91 - 115.

⁹ Glej Gombocz 1; podatek je Gombocz navedel v opombi pod črto.

Štajerski deželni poslanec Helmut Heidinger je zapisal l. 1991 v časniku *Frankfurter Allgemeine Zeitung* tole: "... Na Štajerskem sploh ni slovenske manjšine, zadevni odlomek v državni pogodbi izhaja iz tega, da je najavila Jugoslavija tako leta 1919 kot leta 1945 ozemelske zahteve na Štajerskem do malo pred Gradcem in je to utemeljevala s slovenskim prebivalstvom, ki ga - kot se lahko vsakdo prepriča - ni ..."¹⁰

Številne publikacije v zadnjih letih, kjer so poleg slovenskih tudi avstrijski avtorji in avtorji drugih narodov, jasno zavračajo gornjo tendenciozno in nesmiselno, pravzaprav nepojmljivo izjavo človeka, ki je doma na Južnem Štajerskem (Lipnica).¹¹

Zavest o nacionalni pripadnosti je pri slovensko govorečih ljudeh v okolici avstrijske Radgone različna. Pozneje doseljeni prebivalci iz naših pokrajin (bodisi da gre za trajno priselitev zaradi dela ali zaradi poroke) se opredeljujejo kot Slovenci, od rojstva tam živeči ljudje s slovenščino kot maternim jezikom reagirajo na vprašanje različno po generacijah. Če gre za daljne slovenske rodove obeh zakoncev, je opredelitev Slovenec - Slovenka običajna, s pripombo, da gre za avstrijsko državljanstvo. Nekateri pa že mešajo slednje z nacionalno pripadnostjo, zato se imajo za slovensko govoreče Avstrijce. To je skoraj praviloma pri srednji, v različnih službah aktivni generaciji.

Mladina pod 20. letom starosti, zlasti pa šolska mladina, je najbolj zmedena. Posamezniki odgovorijo, da so Avstrijci, na vprašanje o slovenščini odgovorijo, da jo še znajo, nemalokrat umolknejo ali odgovore nemško, da doma včasih, večinoma pa s sorodniki onstran meje govorijo slovensko. Nekateri še mlajši (od 7 - 12 let) so pred leti uporabljali celo izraz »jugoslawisch«. V zadnjem času šolske oblasti dovoljujejo fakultativni pouk slovenščine v osnovni in glavni šoli, če se prijavi najmanj šest učencev. Tudi to število je težko doseči. Vplivi za ignoranco prihajajo z najrazličnejših strani. O tem je pripovedovala absolventka Pedagoške fakultete v Mariboru na smeri nemščina - slovenščina Norma Bale, ki tam poučuje, sicer pa je doma iz naše Radgone. Je tudi študentka pri avtorju pričujočega prispevka in piše pri njem diplomsko nalogo o jezikovnih pojavih pri svojih učencih v avstrijski Radgoni. To so v večini učenci, ki od doma ne znajo slovenščine ali poznajo le nekaj besed.

Razmerje med slovenskim narečjem in knjižnim jezikom mladini teoretično ni jasno; govorijo le narečje, ki pa se glasoslovno in oblikoslovno nekoliko razlikuje od matičnega slovenskogoriškega, prleškega in prekmurskega narečja, saj je opaziti interference različnih leksemov in morfemov. Zelo hitro uporabijo v komunikaciji, kjer jim zmanjka sposobnosti kodiranja v slovenščini, funkcionalno kompenzacijo nemškega leksema ali koda.

Jezikovnopolitična težnja večinskega nemškoavstrijskega naroda, ki se kaže v Radgonskem kotu ob neupoštevanju slovenščine v vzgojnih ustanovah in večinoma tudi v kulturi ter upravnih javnosti, je jasna. Pragmatično pa seveda dela skoraj v vsaki trgovini ali drugih lokalih oseba, ki zna za silo ali celo nekoliko bolje govoriti slovensko. Tudi po več uslužbencev je takih. Slovensko znajo od doma ali pa so se naučili slovenščine v tečajih. Nekaj je tudi uslužbencev iz naših krajev.

¹⁰ Dr. Helmut Heidinger: *Ohne slovenische Minderheit*. Frankfurter Allgemeine Zeitung. Donnerstag, 11. Juli 1991, Nr. 158, str. 9. Prevod M. K.

¹¹ Naj omenim samo zbornik SAZU *Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski deželi Štajerski, Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Mariboru 25.-27. maja 1993*. Ljubljana 1994. Nadaljnja publikacija z mednarodno sestavo avtorjev je *Steirische Slowenen, Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor* (Hg. Christian Stenner), Graz 1994. Ta zbornik je z nekaterimi novimi prispevki in z nekoliko predelanimi ali razširjenimi prispevki ter v novi obliki ponovno izšel (prejšnji je bil razprodan) pod naslovom *Slovenische Steiermark. Verdrängte Minderheit in Österreichs Südosten* (Hg. Christian Stenner) pri založbi Böhlau na Dunaju l. 1997.

Jezik za najnujnejše pragmatične komunikacije je seveda tudi nekaj, toda zavest o kulturi standardnega jezika in drugih variant celokupnega slovenskega jezika manjka. Bralnih sposobnosti in želja ni, še posebej ne za časniške reportaže ali za preprosto leposlovje. Tudi zgodovinskega kulturnega izročila slovenščine ne poznajo, in sicer ne po najosnovnejši jezikoslovni in ne po literarni, žal pa tudi ne po osnovni zgodovinski plati. Tako manjka tudi znanje o bližnjih regionalnih variantah slovenščine. Posamezno varianto nekateri sicer v glavnem razumejo (v krajih na levi strani Mure gre večinoma za interference med prekmursko, slovenskogoriško (goričansko) in prleško varianto), tudi nekaj leksemov in skladenjskih prvin (vsaj pri pasivnem znanju) standardne slovenščine najdemo pri posameznikih, vendar izrazitejšega zanimanja za branje in poslušanje tega jezika ni. Kljub temu je še slišati slovenščino. Zlasti v zgolj pragmatičnem odnosu na levem bregu Mure, v samem mestu in v okoliških vaseh slovenščina še obstaja. Mnogi ljudje imajo sorodnike na naši strani, nekaj je tudi dvolastnikov. V neposrednih stikih pripadnikov obeh držav, posebej med sorodniki, se slovenščina večkrat pojavlja, saj med kmečkim prebivalstvom na naši strani marsikdo ne zna nemško.

V določenem trenutku, ko se mora človek sam odločiti, prisluhniti svoji volji in sposobnosti, se soočiti z voljo in sposobnostjo drugega, pri tem slišati mnenja, se bati uporabe kakega jezika, trepetati za uspeh sporočila ali dialoga, včasih za kariero, je jezikovno obnašanje zapleteno. Vsakdo je v bližini jezikovnih stikov doživel že mnoge neprijetnosti, zato gre tudi za čustva in misli, ki jih je izrinil v podzavest. V intimnih (sorodstvenih) stikih med ljudmi je tega manj.

Precejevanje nemškega jezika in kulture nastane dostikrat že zaradi tega, ker otroci v avstrijskih šolah veliko slišijo le o nemškem jeziku, goje le nemško kulturo, o sosedni slovenski slišijo in vedo malo ali skoraj nič.

Da lahko prav razumemo odnose do obeh jezikov, do nacionalne identitete, je treba pri vsakem odgovoru na vprašanje poznati pri ljudeh s slovenščino ali nemščino kot materinščino v tistih krajih poleg zgodovine, političnega sistema, ideologije, šolskega sistema, pedagoških in učnih načel, ekonomskega standarda dežele, socialnih skupin, še nekaj zasebne biografije izprašanca.

Osnova za socialno jezikoslovje je spoznanje, da so vsakdanje komunikacije, a tudi strokovne in znanstvene, odvisne od družbenih položajev, v katerih tečejo komunikativne interakcije. Seveda vplivajo situacije veliko bolj na vsakdanje življenje, še zlasti na jezikovna dejanja v življenjsko najelementarnejših ali drugače bistvenih zadevah. Ne gre samo za senzualno področje, ampak tudi za miselno in čustveno. Povezave tečejo tako horizontalno kot vertikalno, se pravi, v širino socialnih stikov zdaj in v čas, v povezave prej in potem. Tega zgodovinskega vidika ne smemo prezreti. Gre za dejanski pomen pojma »zgodovinski«¹ glede na bližnje in daljne dogodke, ki jih ljudje nosijo v zavesti in podzavesti, in za pomen, da se v določenih simbolih (v našem primeru jezikovnih) kaže preteklost. Predmet raziskovanja ni samo strukturalistični diahroni jezikoslovni vidik, ampak iskanje diahronih socialnih (situacijskih) vplivov, ki pogojujejo takšno ali drugačno socialno obnašanje in situacijsko vedno znova nastajajoča dejanja. Vendar tudi pod vplivom preteklosti.

Ko povezujemo izkušnje v socialni strukturi, komunikativna dejanja in jezikovne strukture, smo sicer združili tri stvari, ki lahko pomenijo tudi tri posebna teoretična in empirična področja raziskav. Vsa tri pa so vedno povezana z jezikovnim obnašanjem in z jezikovno zavestjo. Gre tudi za nasprotno povezave. Ta zavest je sicer lahko različna, vedno pa jo do neke mere najdemo; kaže se v metajezikovnih in drugih komentarjih. Zato je treba preučevati tudi te.

V socialnem jezikoslovju se tudi združujejo prvine več jezikoslovnih področij, ki sicer morejo in včasih morajo biti ločena. Gre za prvine strukturalizma, dialektologije in za raziskovanje jezikovnih stičnosti, iz katerih izhajajo interference.

Odklonitev ali sprejetje kakega jezikovnega sistema ali podsistema, oblikovanje jezikovne in ob njej komunikativne kompetence, vse to ima v Radgonskem kotu zaradi majhnosti pokrajine, odprte meje in stičnosti ali bližine štirih narodnih jezikov ter variant v njih še zlasti veliko pokrajinskih podrobnih vzrokov. Variante (podsistemi) istega celokupnega jezika imajo še posebno močne vzroke v socialnih odnosih z materialno eksistenčno potrebo, v čustvenih povezavah socialnih partnerjev. V šolski in zunajšolski javni vzgoji, v stikih z mediji nastanejo novi vplivi.

Prvinske, močno čustvene povezave socialnih partnerjev, se razširijo v družbene odnose za materialno eksistenčno potrebo pri manjših in večjih skupinah v soseskah in - zlasti dandanes - dalje v družbeno tvorbo občine, dežele, države s tako ali drugačno jezikovnokulturno, gospodarsko, splošnokulturno značilnostjo in politiko. Pri tem imajo pomembno vlogo organizirani in dobro nadzorovani vzgojni dejavniki v ustanovah in tudi sicer v okolju. Idejni vplivi in pragmatični pojavi z jezikovnim obnašanjem, ki vključuje prednosti in zapostavljanja, odločilno vplivajo na izbiro jezika in njegove variante in s tem na jezikovno kompetenco posameznika, hkrati pa tudi na zavest o nacionalni identiteti.

Nekaj najnovejših rezultatov empiričnih raziskav

I.

Pogovor z gospodom Ferdinandom Gomboczem, kmetom (79 let) iz vasi Potrna pri avstrijski Radgoni. Komentarji in sinteze. Posnetek je iz aprila 1997. Z informatorjem sem imel mnoge kontakte že prej, vendar do posnetka ni prišlo.

Gospod Ferdinand Gombocz, od kod ste Vi prišli?

Ja s'n tū 'rojāni.

Pa Vaši predniki?

Moj 'oča so s Ko'ro:vāc p'rišli.

Korovci so zaselek čisto blizu Cankove v Prekmurju. Cankova in Korovci sta kraja na severnem robu Radgonskega kota, tik ob današnji avstrijski meji. Do avstrijske Radgone so dobri štirje kilometri. V stari Avstriji in tudi v Avstro-Ogrski so bili ljudje ob današnji meji zelo povezani z avstrijsko Radgono (danes se mesto imenuje Bad Radkersburg). To jim je bilo nakupovalno in prodajno, a tudi v mnogih ozirih kulturno in cerkveno središče. Vsaj kar zadeva proščanja in kakšne druge cerkvene ali sejemске prireditve. Pot skozi avstrijsko Radgono je vodila neovirano (danes vodi prek zelo odprte meje) v Slovenske gorice in dalje v današnjo slovensko Štajersko. Nekateri otroci iz današnjega obmejnega predela na slovenski strani so hodili v uk in v obrtne šole v avstrijsko Radgono, tu in tam kdo tudi v meščansko šolo. Zgodilo se je, da so nekateri otroci najprej obiskovali slovensko osnovno šolo doma, nato pa še leto ali dve, morda vse višje razrede v avstrijski Radgoni. Povezanost s tem mestom je bila pri vseh naših ljudeh na obmejnem področju, ki danes meji na Radgonski kot, zelo velika.

Slovensko narečje na obeh straneh današnje meje na severu Radgonskega kota je bilo in je še danes enako ali močno podobno. Gre za prekmursko narečno osnovo, ki pa je zlasti v južnem predelu Radgonskega kota interferirana s severnim slovensko-

goriškim (goričanskim) narečjem na vseh jezikovnih ravninah. Tudi nekaj prvih prleškega narečja najdemo. Vse to je v posameznih družinah in celo pri posameznikih proporcionalno in frekvenčno različno. Odvisno je od kraja in časa bivanja tam, od dobe migracije, od zakonskega partnerja in od vezi s sorodniki na današnji slovenski strani. V krajih v Radgonskem kotu, ki leže tik ob današnji meji na Muri (mesto Radgona samo, Potrna, Žetinci), kažejo govori več slovenskogoriških in prleških interferenc. Včasih opazimo tudi slovenskogoriško (goričansko) narečno osnovo z interferencami prekmurščine, nemalokrat pa nasprotno. To so za vse ljudi tam naravni jezikovni pojavi, ki so se tako razvili v tem ravninskem predelu, zlasti ko še ni bilo meje.

Dejstvo pa je, da so govorili ljudje v vsem Radgonskem kotu (mnogi tudi v mestu Radgoni) v visokem odstotku slovensko. Danes je ta odstotek seveda manjši.

Po pričevanju starejših prebivalcev še med obema vojnama mnogi otroci ob vstopu v šolo niso znali niti besedice nemško. Vendar so v šolah (prav tako po avtentičnem pričevanju) s takimi otroki ravnali obzirno. Tolerantnost je bila v preteklosti večja, kot je danes. Čeprav dandanes ne pride dostikrat do surovih odkritih izpadov proti Slovincem (razen v zelo redkih primerih), je prikrita netolerantnost zaznavna.

Nadaljnji pogovor z F. Gomboczem potrjuje mnoge zgornje navedbe.

Pa ste Vi znali že kaj nemško, ko ste prišli v šolo?

'Malo.

Kje ste se pa naučili nemško?

V šouli.

Prej pa ste se doma učili nemško?

'Malo, v'ča:sih pa:r bā'sejdā.

Že v teh prvih stavkih vidimo nekaj jezikovnih posebnosti:

Informator je rekel za jaz *ja*. Prekmurci rečejo *g'ās*, osebni zaimek ima torej pri informantu štajerski *j*, pač pa nima končnice *s* (*z*); to je pojav v prekmurskem narečju, a najdemo tudi oblike brez *s*. Beseda *šouli* ima prekmurski dvoglasnik; to opazimo tudi v naslednjem odgovoru: *bā'sejdā*. Množinska rodilniška oblika (besed) je prišla pod nemški vpliv. Tam je namreč množinski rodilnik po obrazilu enak imenovalniku (die Wörter - der Wörter), zato je informator tudi v slovenščini uporabil imenovalniško obliko.

Kaj je bil Vaš oče po narodnosti?

Informator besede *narodnost* ni razumel in je odgovoril: *On jā 'tišlār bia*.

Sposojenko *'tišlār* (nem. Tischler) uporabljajo v vseh tamkajšnjih narečjih.

Pomožnik ima pri gospodu štajersko goričansko (takšna je tudi v prleščini) obliko *bia*, ne prekmursko *biu*.

Po jeziku in mentaliteti gre pri Ferdinandu Gomboczu vsekakor za avtohtonega prebivalca ožje pokrajine. Jezikovne razlike so kdaj med vami tudi drugod na Slovenskem opazne, enako velja za poteze mentalitete. Posebnosti so v tem predelu nekoliko izrazitejše in pestrejše. Toda to avtohtonosti ne ukinja. Razumeti jo moramo širše. Tudi migracije iz vasi v vas, iz fare v faro so v manjših pokrajinah del avtohtonosti.

Da informator vendarle loči pojma narodnost in državljanstvo, bodo pokazali njegovi odgovori kasneje, čeprav slovenske besede *narodnost* sicer tudi takrat ni razumel brez dodatnih vprašanj in delnih razlag.

Za prvič pa si je bilo potrebno pomagati s pojmom *jezik*.

Informator je odgovoril, da so se starši učili v šoli madžarsko, nemško in slovensko, da sta oče in mati včasih tudi doma menjavala vse tri jezike, vendar da je daleč prevladoval slovenski jezik.

Sicer je dejal, da o narodnosti doma niso govorili, ampak *'bolä do'ma: slo'vänski sä jä 'gu:čalo* (v zadnji besedi v izglasju ni izgovoril dvoglasnika *ou*, kakor ga najdemo v prekmurščini, ampak je bil slišen štajerski enoglasnik).

Nadaljeval je takoj:

Tou z've:kšäga je bi'lou slo'vänsko. Ja, bi'lou slo'vänsko.

Ponovno je zatrdil, da o narodnosti doma niso govorili. Na vprašanje, kako se je on čutil, je informator odgovoril:

Ja sän tü 'rojäni bia. Oča pa 'mati sta bi'la 'tistokrat - tou sta 'tisočde've:stout're:tjoga 'küpila - že avstrijskoga - kak bi p'rava - Staatsbürger ...

Raziskovalec mu je razložil, da je Staatsbürger slovensko *državljan*. Informant je nadaljeval:

Tou jä za 'mänä 'nikši prob'lem nej bia.

Kateri jezik ste imeli najrajši?

Im, slo'vänski smo 'gu:čali do'ma:, ja!

Ste kaj brali v slovenščini?

Nič nei, da san sä ja 'samo v 'šouli 'nämski f'čia. Slo'vänski san jas nej znau kaj š'teti ali kaj.

V povedih zopet opazimo interference prekmurskega in štajerskega goričanskega narečja. Prekmurska sta izrazita dvoglasnika *nej*, *šouli*. Goričansko je *nič* (prekm. *'nika*), *f'čia* tudi prleško (prekm. *f'čiu*), *e* v glagolu *š'teti* (prekm. *štöt*); *kaj* (prekm. *ka*). Za pomožnik *sem* je informator uporabljal dve obliki: *san* in *sän*.

Povedal je, da so se tudi verouk učili samo v nemščini, da pa so bile v avstrijski Radgoni v Marijini cerkvi tudi slovenske maše. Rekel je v prekmurščini:

Nej na 'gousto. 'Samo gda gda.

Kako ste govorili tu v Potrni?

Z 'mojimi ko'legami 'samo slo'vänski. Nič nej 'nämsko. Si smo slo'vänsko 'gu:čali, fsi. Tou jä zaj 'žalostno, ka tou zaj lüd'je: doj ta'ji:jo. Pa za 'koga 'volo? Nä ve:n.

Takoj je nadaljeval:

'Toti kaj so tü s'tari, 'toti si: z'najo slo'vänski. 'Ali nä gu'čijo väč nej.

Imate Vi radi slovenski jezik?

Kaj mi tou po'ma:ga, če ga d'rü:gi 'ne:čä 'čüti.

Pa imate vseeno radi slovenski jezik?

Jas s 'täboj rad slo'vänski 'gu:č:n, za'tou ka mi tou s'koro le'žej 'pa:dnä. Ja.

Kaj pa tu okoli z ljudmi, ali še slovensko govorite?

Jas 'malo 'kama gre:n. Tü 'nämrän slo'vänski 'gu:čati. Za'tou ka jas 'tote lü'di: 'poznän, pa sän 'rajši 'tiho.

Ali ljudje nočejo čuti slovensko?

'Näščäjo, nej.

So Vas kdaj užalili?

Če 'jemi jas kaj slo'vānski povejn, te jas f'časih dō'bin na'zai 'nāmško, ka mi 'nāmški na'zaj povej. Te pa tak fsā ve:n.

Še imate koga v Korovcih?

Ja, f'rajlih, tan jā šā od 'mojāga brat'ra:nca mla'dina pa tan na 'Cankovi pa 'dolaj na Pe'tajnci, pa 'ādān - 'tisti je 'dolaj v L.ublani, pa 'bomo 'letos se t'rufili - s'lednjā dni 'majnika - 'dolaj na Bo'hinskān 'jāzāri.

Pripovedoval je dalje:

Za 'koga 'volo so 'mejo tū po'tegnoli? Tan soj lūd'je:, tū soj lūd'je!

Pri nadaljnem pogovoru se je izkazalo, da informator vendar zna slovensko tudi brati. Povedal je, da ga je slovensko naučila dobro govoriti mati, nekaj pa ga je naučila tudi branja. Pokazal je neki časopis iz Porabja in je povedal, da besedil ne razume takoj, a bere posamezne odstavke večkrat, nato pa ugame, kaj naj bi katera beseda pomenila.

Štajerske interference v slovenščini Ferdinanda Gombocza so se nekoliko množile tudi ob tem, ker so prihajali k njemu slovenski sezonski delavci iz predela Hrastje - Mota. Tudi sorodniki po ženini plati z naše strani so vplivali na to.

Na vprašanje, če posluša slovenski radio, je odgovoril:

Ja 'samo z 'Murska 'Sobota. Kaj je toj zaod'vāčāra ne'delo pa so'boto. Na, kaj je toj, ka bi zaj po'veda? Wunschsendung. Tisto 'najrajši.

Povedal je, da vse razume, tudi ljudi na naši strani meje vse razume.

Potrebno je bilo še sproščeno vprašanje, če se čuti kot Slovenec. Odgovor je bil zelo zanimiv:

Kaj, kaj san jas? Kaj san jas zaj, zaj mi toj po'vej, kaj sān jas? ... Od et'ni:jā se: sān Slo'vānāc. 'Ali jas sān tū 'rojēni, jas sān Avstrijc. Avst'rijski Slo'vānec. Toj jā tak po 'mojān g'la:vno ali praf.

Povedal je še nekaj slovenskih verzov iz pesmi *Oj Marička, ti jo maš* pa še iz pesmi *Pojdi z menoj na morje veslat* in iz pesmi *Gremo na Štajersko*.

Soproga Ferdinanda Gombocza (76 let), ki je medtem prišla v sobo, je spodbujala moža, čeprav zna le nekaj besed slovensko. Zelo ji je žal, da ne več. Njen rod izhaja iz kraja Hrastje - Mota na našem obmejnem predelu blizu Radenc, vendar je ona že rasla v Avstriji, in to pod hudimi germanizatoričnimi pritiski.

Gospa pa ima pesniško žilico. Pokazala je eno svojih pesmi, sicer v nemščini, ampak iz pesmi veje misel o tolerantnosti do ljudi, četudi so različnih kultur in jezikov. čutiti je ton, v katerem je govoril njen soprog. On sicer stvarno, vendar zavzeto in razgledano, z globokim poznavanjem življenja nasploh, posebej pa še v pokrajini, iz katere izhajata rodova obeh zakoncev. Žena je govorila iz več mehkega, a tudi globokega čustvovanja, prav tako zavzeto in pesniško.

Ta pokrajina ima burno zgodovino. Za Slovence pa je zdaj v ožji regiji, kjer je novi dom obeh zakoncev, še zlasti težko.

Pesem gospe Gombocz je izšla v graškem glasilu *Neues Land* 2. februarja 1997, v letniku 57.

Takole so zapisani verzi v nemščini:

*Fremd fühlt sich ein jeder,
einsam und verloren,
der im Nächsten
nicht den Bruder sah.
Keiner ist für sich
allein geboren,
wir Menschen sind
füreinander da.*

Slovenski prevod je takle:

*Tuje čuti se vsakdo,
osamljen in zgubljen,
kdor v bližnjem
brata videl ni.
Nihče ni zase
le rojen,
ljudje smo drug
za drugega pač tu.*

(Prevod M. K.)

Še bolj povezano s poezijo je splošnočloveško, sosedsko, kulturno in nacionalno čustvo (72-letne) Josefine Prelog (rojene Trojnko), ki živi v sosednji vasi Žetinci. Ima samo osnovno šolo, nemško. V šoli ni imela niti ure slovenščine. Doma je govorila samo slovensko. Mož se je priženil iz Prlekije. Zato in zaradi lege kraja govori Prelogova tudi precej interferirano slovenščino med goričansko-prleškim in prekmurskim narečjem. Vendar pri njej prevladujejo omenjene štajerske narečne prvine.

Deloma od staršev in od moža, predvsem pa sama, se je naučila slovensko brati in pisati. In to do zavidljive mere. Ima kar lepo knjižnico, tudi z zahtevnejšimi knjigami. Debatira lahko v slovenščini, če je treba, na visoki ravni.

Piše nemško prozo in poezijo, a tudi slovensko. Je članica Avstrijske zveze avtorjev in nastopa tudi po večjih avstrijskih središčih. Povsod jo predstavijo kot Slovenko iz okolice avstrijske Radgone.

Po izpovedi J. Prelog in drugih informatorjev, tudi po snemanjih slovenskih pogovorov, ki sem jih imel v več družinah, je v vasi Žetinci (seveda tudi v drugih že omenjenih vaseh) prevladovala slovenščina. O tem so tudi pričevali ljudje z nemško ali slovensko materinščino v sosednjih vaseh, sorodniki na naši strani meje, šolski in arhivski viri.

Nekateri prebivalci slovenskega rodu v Radgonskem kotu pravijo za svojo narečno slovenščino *po prekmursko*, za slovenščino na naši strani Mure *po štajersko* in za slovenščino dalje v notranjosti *po slovensko* (tudi *prava slovenščina*). Pri zadnjem nazivu ne mislijo izrecno na standardno slovenščino, ampak na drugačno slovenščino, kot je prekmurščina in štajersščina.

Deloma je vzrok za to izostanek šolskega urejevalnega faktorja glede variant slovenskega jezika, deloma pa izročilo pokrajinske jezikovne pripadnosti. Vemo, da so bili Prekmurci dolga stoletja kulturno in jezikovno bolj odmaknjeni od slovenskih središč. Njihova slovenska jezikovna zavest pa ni usahnila. Krepila se je zlasti ob narečni nabožni, deloma tudi posvetni literaturi, tudi v ljudskem izročilu. Med preprostimi ljudmi v večjem delu Prekmurja madžarizacija ni bila zelo uspešna. Regionalna prekmurska zavest v jezikovnem in kulturnem smislu se je obdržala socialno in psihološko v vaških srenjah, povezanih z izročilom na posvetnem in religioznem področju.

Radgonski kot je jezikovno še del pomurske (prekmurske in štajersko-goričanske ter poljanske) regije. Zgodovinske silnice so se v Radgonskem kotu še posebej križale. Vendar je pretežno slovensko prebivalstvo dolgo ohranilo svoj sicer interferiran, toda jasno razpoznaven diasistem slovenščine, tudi mnoge prvine druge slovenske kulture.

Vemo, da so slovenščino, izrinjeno na podeželje, pripadniki večinskega avstrijsko-nemškega in madžarskega naroda še nekako tolerirali, da so lahko ljudje slovensko peli, da so bile posamične maše in posamične spovedi v slovenščini, tudi na kakem pogrebu se je slišala slovenščina.

Germanizacijski pritisk je postal po drugi svetovni vojni zlasti ob južni meji avstrijske Štajerske vedno močnejši. Slovenščina je bila izrinjena iz šol, iz drugih posvetnih in cerkvenih ustanov. Na podeželju je v intimnih socialnih krogih nekako živela naprej. V zadnjih dveh desetletjih pa je opazno tudi tam veliko upadanje. To je t.i. tiha asimilacija.

II.

Kaj vse se lahko zgodi, so pričali nekateri avtohtoni Slovenci, z veliko grenkobo posebno J. Prelog iz Žetincev, in to v pogovorih in z umetniškim izražanjem, kjer uporablja nemščino in slovenščino, da lahko pove svoja čustva, svoja konkretna doživljanja in svoje misli širšemu krogu ljudi.

Nadarjenost in sposobnost, tudi globoko doživljanje zmore gospa umetniškoizpovedno kazati v obeh jezikih, nekoliko suvereneje v nemščini. Tudi miselno dinamičnost svoje vedno razmišljujoče, vedno znova presenetljivo doživljajoče ali sodoživljajoče človeško bistvo. Ne glede na bolj omejene slovenske kode je njena kompetenca slovenščine prepojena z duhom slovenščine, z izrazno možnostjo in lepoto tega jezika. Dobro je bilo zaznati, da je informatorki slovenščina, kakršno je pač prejela iz izročila in kasnejšega življenja v družini, v pravem pomenu materinščina. Mater pa čutimo, ljubimo, vsrkavamo njen izraz, vse njeno bistvo, četudi ga razumsko ne moremo docela analizirati in docela opisati. Tako je tudi z identiteto.

Čeprav pri slovenščini informatorka ni imela kakšnih hujših doživetij v šoli, pa vendarle kaže, da je svojo socialno intimo s svojo interferirano slovenščino doživljala z ljubeznijo in grenkobo. V širši in bližnji javnosti je doživela marsikatero neprijetnost. Njen zavzeti, živahni slovenski govor pa jasno izpričuje ljubezen do tega jezika. Zlasti pa jo J. Prelog dokazuje z branjem slovenskih besedil, tudi literarnih, ob delu s slovarji, hkrati s poglobljenimi mislimi in izjavami o slovenščini. Še posebej je pokazala svojo zavzetost za slovenščino, kadar je slišala deklamiranje pesmi slovenskih pesnikov. To sem storil večkrat, skoraj pri vsakem obisku, in teh je bilo precej. Takrat ni kazala kakšne izumetničene pozornosti, bila je prevzeta, zamaknjena v lepoto slovenščine.

O svojem interferiranem jeziku zna kaj povedati v preprosti obliki, vendar sta iz tega razvidna opazovanje in razmišljanje. Takole je dejala:

Mi 'mamo en dia'lekt. Sicer sem se jaz že t'rudila, da 'malo več vem mo'goče kak d'rugi v 'naši ... 'mamo mi pač tak po'mejšano: 'malo je p'rleškega, 'malo je iz P'rekmurja pa tak s'kupaj, pa 'nämške be'sede 'zraven, gda z'manjkažo slo'vānske ...

Vrzeli v slovenskem besedišču so razumljive, saj je bilo vse, kar je v zvezi s šolo in drugimi javnimi ustanovami ter dogajanja tam, spoznavala in doživljala le v nemščini.

Kako uporablja za funkcionalnost govora nemške kompenzacije, naj pokaže tale primer:

Ob pripovedi, da je bil med vojno oče dvakrat zaprt, a ga je rešil bližnji bogati kmet, prijatelj, ki je bil nacist (rekla je *Nazi*), vendar samo zaradi urejenega gospodarstva. Takole je rekla: ... *zaradi Wirtschaft, wegen der Wirtschaft ... Ko so delali o'rožje, te je fsä flo'rivalo, pa so delali propagando ... 'Toti je nej bių zag'rīženi 'Nāmec, 'samo wirtschaftlich ...*

V 'stari Avstriji so bli 'ilegalci, ki so vedno že ro'vali pa 'delali Aufstände pa fsä v'raga.

Zaradi vsega tega je še bolj jasno, da gre v pokrajini za zelo nemirno, velikokrat neprijetno, nevarno življenje. Hkrati pa informatorka vedno znova kaže, da gre pri njej za nadarjeno, poduhovljeno osebnost, ki vidi v knjigi in v naravi, tudi v zelo estetsko

urejenem stanovanju, zadovoljstvo in še pri delu najde lepoto ter užitek. Predvsem pa čuti in vidi lepoto ter užitek pri rabi slovenščine.

Literarno nadarjenost J. Prelog jasno dokazujejo besedila. Ob sistematični izobrazbi in ko bi si vzela več časa za branje, bi se lahko razvila v odlično slovensko pesnico in pisateljico. Gotovo bi bila njena literarna dela pretežno napisana v slovenščini..

J. Prelog je pripovedovala, kako je nastopila v začetku tega leta (1997) na prireditvi v domači vasi Žetinci. Brala je domoljubno pesem, nanašajočo se na to vas (njeno rojstno vas in staro prebivališče njenih staršev). Celotna pesem je v nemščini, le zadnja kitica v slovenščini. Tudi ta kitica ne vsebuje kakšnega nacionalnega patosa, še manj kakšno nacionalno propagando. Gre za ljubezen do rojstne vasi, za zvestobo izročilu. Tudi ko govori o jeziku, slovenščine ne omenja patetično agresivno, ampak je težišče na izpovedi o lepoti vsakega jezika (seveda je iz duha pesmi in pesničinega položaja čutiti, da gre za poudarjeno slovenščino) in o tem, da je lepo, če ljudje drug drugega razumejo. Tudi pri tem gospa Prelog ne »zahteva« izrecno, da je treba vsak jezik razumeti in znati, ampak je izpoved v tem smislu, da je treba vsak jezik, posebno jezik soseda, spoštovati, ga ceniti, pustiti, da ga ljudje govorijo. To je pravo razumevanje med ljudmi.

Poslušalci so že ob dejstvu, da je ena kitica napisana v slovenščini in da prav ta poudarjeno govori o razumevanju med prebivalstvom, začutili provokacijo. Že med branjem so glasno vzklikali, kot je sama ponazorila: »Hu, hu ...«, cepetali z nogami in še drugače dali vedeti, da se zgražajo. Do informatorka je stopil orožnik v civilu in dejal: »Hier werden Sie nich slowenisch lesen!« (Tukaj ne boste slovensko brali!)

Kako daleč sega nemški nacionalizem v teh nekoč čisto slovenskih krajih, danes še z lepim številom slovensko govorečih, kaže to, kar je pripovedovala v zvezi z dogodkom informatorka J. Prelog in o čemer so kasneje (večinoma z obsojanjem) poročala avstrijska javna občila.

Del pesmi in kitica, ki je sprožila škandal:

*O du mein Sieldorf,
wo meine Wiege stand,
die Muttersprache slowenisch ich,
Heimatsdorf, wie lieb ich dich.*

*Wenn Menschen sich verstehn,
ist jede Sprache schön.
Drum laßt uns miteinander glücklich sein
im schönen Steierland.*

*Tu sem jas doma
nebi drugam kam šla,
svojo mladost uživala
in se starosti učkala.*

Tu in tam fonetično zapisana beseda pri informatorki ne moti, če vemo, da ni imela niti ure šolskega ali drugega pouka slovenščine, da je torej docela izostal šolski jezikoslovno urejevalni in pedagoški dejavnik.

Prvi dve kitici bi bili v slovenskem prevodu takile:

*O vi moji Žetinci,
kjer moja zibel stala je,
materinščino slovensko jaz,
kako te ljubim, rojstna vas.*

*Če se razumejo ljudje,
lep jezik vsak pač je;
zato pustite nas, da skupaj srečni smo
na lepem Štajerskem.*

(Prevod M.K.)

Pesem je neposreden, dokaj konkreten (ime kraja), vendar preprosto pristen izraz domoljubja. Ker pa v tistih krajih in pesničini rojstni vasi idilo motijo take ali drugačne (od zunaj ali od znotraj podpihovane) nestrpnosti do slovenskega jezika in slovenske kulture nasploh, ima pesem poleg nežnih pesniških občutkov tudi primesi grenkobe, v njej je čutiti ali jasno razbrati izraze žalosti, skrbi, bolečine. Kultura misli in občutkov pa prerašča tamkajšnje provincialne okvire.

Dogodek v Žetincih in svoja doživljanja tam, takratna in kasnejša razmišljanja je informatorka prelila v novo pesem. Na začetku je uporabila nekatere verze prejšnje pesmi kot ilustracijo, kot osnovo za nove verze z globokim in pretresljivim občutenjem in razmišljanjem o tem, kar se je zgodilo in se vedno znova lahko zgodi, če se ne bodo ljudje v sebi in v odnosu do drugih ljudi, drugih jezikov in kultur spremenili. Vendar v pesmi ne gre toliko za moraliziranje, ampak gre za pretresenost, ki ji seveda mora najti izraz. Že zato je informatorka postavila inkriminirano, napadeno in osramočeno kitico na začetek. Prevod je kar se da zvest izvorniku, čeprav gre za prepesnitev. Ločila pa je prevajalec postavil zaradi preglednosti tudi tam, kjer v izvorniku manjkajo. Pesem naj bo dostopna širšemu krogu bralcev v Sloveniji in takim, ki znajo ali razumejo slovensko. Bistven je izpovedni ton pesmi, ki je ohranjen, tudi vse miselne in konstitutivne prvine izpovednih sekvenc ter ritmične, metrične muzikalne prvine z rimami (kolikor jih pesem ima) so kar se da zvesto ohranjene, seveda s prepesnitveno željo ter nujnostjo.

Pesem je J. Prelog brala na literarnem večeru v znanem božjepotnem središču Maria Zell na Zgornjem štajerskem. Predstavili so jo kot Slovenko iz okolice avstrijske Radgone. Pesnica je doživela ob recitiranju velik aplavz in odobravanje.

Morda so svetost in kulturno obeležje kraja, a tudi internacionalno sestavljeno občinstvo, tudi morda glasovi medijev, vzrok za to. Ljudje so čutili in spoznali, da pesnica ne zahaja v izumetničeni patos, v kakšne politične deklaracije, ampak da govori globoko in zavzeto, iz pretresljivih doživetij. Seveda so njena doživetja vezana na politično, nacionalno, jezikovnopolitično in jezikovnokulturno dogajanje, kar se pač v pesničinem ožjem okolju dogaja odkrito in prikrito. V vsakem primeru obstaja v Radgonskem kotu ozračje, ki povzroča tesnobo, žalost, kdaj strah, tako da tudi lirično razpoloženje, kakršno izraža informatorka, zajema del teh doživetij. Vezana so na ožja in širša socialna ter psihološka dogajanja. Del vsakdanjega življenja nujno močneje odmeva tudi v intimi. Ranjenost, začudenje, zgražanje in odpor, vse povezano v tanko zvenečo bolečino, to pa sproža tudi pesniško ubesedena izražanja, ki vprašujejo sočloveka, družbo, sebe in zopet sočloveka in družbo, pravzaprav človeštvo. To je še vedno intimnost lirike, čeprav najdemo tudi - implicitno in eksplicitno - kritiko, ki velja vsemu, kar omogoča in dovoljuje takšno življenje. Razumljivo je, da je to politika vseh vrst in na mnogih področjih; pesem je dialog z njo in z ljudmi, ki se tega zavedajo ali pa ne. Gre gotovo za celovitejši odsev življenja v tem geografskem predelu. Zajeto je tudi filozofsko gledanje na svet, čeprav je v pesmi izraziteje zaznati ozadje čustvovanja.

Oglejmo si pesem s prvo kitico, ki jo je avtorica sama zapisala v slovenščini; druge so v nemščini in so tu v mojem prevodu. Priložen je tudi pesničin rokopis.

*Tu sem jas doma
nebl drugam kam šla
svojo mladost uživala,
in se starosti učakala!*

*Če se razumejo ljudje,
lep jezik vsak pač je.*

*In vendar vi ste
pesmico mi razdejali!
Ste jo s topotom
in pa s klici pokosili!*

*Zagrizli ste mi v srce!
Zakaj zadrli ste tako,
brezčutni in surovi?*

*Večno to sourašstvo,
tu prav nič prostora za ljubezen ni!
Ali se ne morete nikamor premakniti?
Razumeti bližnjega, živeti ga pustiti?*

*Tako ne morete otrok
vi svojih dati v šolo,
lahko bi se učili več jezikov,
stali poleg črncev in ciganov bi!*

*Ali pa le naša materinščina
je prepovedana?
Da mi pustili niste peti
moje pesmice?*

*Kako predrzni mogli biti ste tako,
predme ste stopili.*

*Vsi skupaj vendar smo
črvički majhni le;
paziti moramo, da ne prevrne
najmanjši nas viharček že!*

*Na moji poti me ne boste zmedli vi,
tudi če krog mene mnogo majhnih
zdaj mušic brni;
moje pesmi, pustite mi jih peti!*

*Le malo vsaj svobode meni
in usakomur v deželi tej pustite.
Tako, upam, spremljala ljubezen mene bo
in vi ravnali boste z mano vred tako.*

*Ali veste, kaj svoboda je?
Svoboda je, če se lahko razvijaš,
če drugačnost drugega priznavaš,
ja, in le takrat lahko živimo skupaj!*

Sovrašтво, ki ga je doživela pesnica, je nerazumljivo zaradi zanikanja naravnih dogajanj, zanikanja zgodovine, zanikanja dragocenosti in lepote tega, kar je materinščina, in to v vsakem jeziku. Mnogi ljudje ne čutijo več, kaj je kultura, ki jo vsebuje in kaže jezik sam in kot sredstvo za vse, kar izmenjujemo v izkušnjah, mislih, početjih v materialnem in duhovnem svetu, kar ustvarjamo v tem svetu.

J. Prelog še kaže globoko vsidrano naravno ljubezen do materinščine, zavest o njej, željo in voljo za izpopolnjevanje, za ustvarjanje v njej. To je najbolj bleščeč primer ohranjanja slovenščine kot materinščine in prek nje globlje slovenske identitete ob izročilu in ob sodobnosti. Le-ta je takšna, kakršna pač je in jo lahko spoznavamo. Vidimo, da ima veliko obrazov.

Iz pogovorov in umetniških hotenj informatorkе vejeta slutnja in zavest, da gre za vrednost dosežkov pripadnikov slovenskega jezika v matični deželi in v zamejstvu. Zgodovina in sedanjost se v informatorki po svoje in v njej doumljivi, vendar plemeniti podobi združujeta in prepletata, dajeta tisto osnovo, ki čuti izvir identitete, pri tem pa ne negira drugih identitet, ampak jih spoštljivo priznava in jih pobljže spoznava, ne da bi udinjajoč se utajila lastno identiteto.

Tudi Ferdinand Gombocz pa še nekateri starejši prebivalci s slovenščino kot materinščino v Radgonskem kotu ohranjajo globoko v sebi prvinsko zavest o slovenski identiteti. Pri nekaterih je boleča, trpka, razlivajoča se v žalost, tudi nemočna in strmeča v nedoumljiva ali le delno umljiva dogajanja. Mlajši rod večinoma nima niti tega več, je do precejšnje mere izpraznjen, kar zadeva slovenščino kot izročilo rodu.

Pragmatična raba slovenščine v sorodstvu, za gospodarske potrebe ali ob prehodu čez mejo je sicer tudi nekaj za ohranjanje slovenščine. Ampak to je slovenščina kot drugi, za marsikoga že skoraj kot tuji ali kot zdaj nujen in močno omejen komunikacijski jezik. Manjka vsaj zavest o zanimivih in bogatih strukturah tega jezika (če že ni več znanja), o njegovi zgodovinski in zdajšnji kulturni vrednosti med jeziki v Evropi, zlasti pa še za ljudi, ki so slovenskega rodu. Zato tudi manjka zavest o negi slovenščine, ki so jo imeli nekoč tudi kmečki ljudje in so to kazali s primerjanji, z multilektalnim tehtanjem situacijsko pogojenega jezika.

Sklep

Če rečemo, da izhaja identiteta jezika iz tipološkega, genetskega in vrednostnega vidika,¹² je pri zadnjem treba poudariti, da gre najprej za vrednost, ki jo ima kak jezik za neko skupino ljudi - od socialnih skupin do naroda. To je poleg praktične komunikacijske vrednosti še poseben čustveni in intelektualni, skratka, je celovit osebnostni odnos do jezika. Materinščina pomeni posamezniku prvi stik s svetom in prvo socializacijo, ga povezuje z geografskim, zgodovinskim, specifičnim kulturnim okoljem, ga veže na izročilo in sodobni razvoj. To ima vsak človek, izostanek takega čustva pusti duhovne - intelektualne, čustvene, značajske posledice.

Jezik pa je kodni sestav. Samo iz slovniškega (pri govoru tudi glasoslovnega) kodnega sestava lahko preidemo do semantičnega kodnega sestava. Če pri prvem (prvih dveh) ni dobre izdelanosti, se da včasih kljub vsemu doumeti semantična struktura, toda redko dobro. Včasih gre za delno razumevanje, ki ga je treba dopolnjevati z novimi slovniškimi strukturami ali tujimi kompenzacijami; včasih pa nastanejo očitni nesporazumi. Se pravi, vedno mora obstajati kodna organizacija.

Če govorimo o posameznih nacionalnih jezikih (npr. nemški, francoski, slovenski itd.), je to na osnovi razlik in tipičnosti vsakega jezika. Te moramo poznati, da lahko jezik opredelimo. Tudi materinščina zahteva poznavanje tipičnosti, šele potem imamo lahko do nje intelektualni in čustveni odnos. Skupaj s poznavanjem zgodovine in geografskega jezikovnega prostora (tudi v diaspori) in drugih kulturnih značilnostih, ki imajo vedno nekaj splošnokulturnih in individualnih prvin, je mogoče ugotoviti nacionalno identiteto.

Strukture jezika (preprosto rečemo slovnica) torej niso nekaj abstraktnega, le šolsko zanzanega in obravnavanega, ampak so življenjski jezikovni pojav. Slovnica ni dogovor, kot je pravopis, ampak je nastala v živih rabi jezika, kot nujnost za mnogotere poglede na svet, v odnosih do sočloveka in samega sebe. Prenašala se je iz roda v rod in se je tudi spreminjala. Strokovnjaki preučujejo njen sistem sinhrono in diahrono in ugotavljajo individualnost, ki je nastala v živih stikih med ljudmi, torej tudi z vsemi interferencami. Le-te so bile prav tako naravne in so nekatere prav stare ter zato zakoreninjene v kakem jeziku do te mere, da so že naravni sestavni del tega jezika in jih

¹² Radoslav Katičič: *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb. Školska knjiga 1989, str. 45.

ni mogoče in ni treba več iztrebljati. Jezikovna nega seveda dela na tem, da nepotrebne, iz nemoči, nevednosti, nemarnosti in udinjanja nastale interference preučuje in opozori na možnosti, ki v kakem jeziku obstajajo in pomenijo bistveno prvino v njegovi individualnosti. Jezikovna nega ni isto, kot je bolni jezikovni purizem, jezikovna pedagogika ne sme biti šolsko nasilje, ampak živ čut za jezik, poznavanje kakega jezika in več jezikov. Z vedno novimi dognanimi protistavnimi prvini med variantami istega celotnega jezika in jezika druge tipologije, celo geneze, vzgajamo tudi čut za materinščino. Poznavanje materinščine in mnogih prvin, ki so povezane z njo, omogoča analitično in sintetično pojmovanje nacionalne identitete.

Del jezikoslovne teorije očita strukturalizmu, da preveč raziskuje fizična sredstva eksteriorizacije jezika, premalo ali nič pa nefizična, mentalna sredstva interiorizacije, in apelira, da je treba gledati njuno recipročnost.¹³

Pri eksteriorizaciji naj bi bilo nujno odkrivanje korelativnih sredstev interiorizacije. Tako se je treba npr. pri vrsti člena v francoskem jeziku vprašati, pri kateri interiorizaciji je on faktor eksteriorizacije.¹⁴

Jasno je, da jezik tudi doživljamo, da ni avtomatizacija. To ravno potrjuje, da nastane individualna vrednostna prvina, a tudi skupinska, ne da bi ob vrednostnih sodbah tako in vedno rekli: boljše, slabše. Tudi taki občutki in take izjave obstajajo, toda to so potem predsodki, so taki ali drugačni šovinizmi ali manjvrednostni kompleksi.

Eksteriorizacije se navadimo, saj se javlja v določenem okolju, pri določenih sogovornikih, ki so nam včasih bolj, včasih manj znani, lahko pa zelo domači, bližnji. Vse eksteriorizacije, ki so vezane na psihološko (čustveno) najbližje okolje, tako, ki nam največ in v veliko podrobnostih sestavlja, polni življenje (v dobrem in slabem), pomenijo materinščino, saj so del našega najbolj vsestranskega notranjega in zunanjega življenja, tudi kdaj v spominih. Gre za pravo, globljo recipročnost interiorizacije in eksteriorizacije. To je identiteta prek jezika. Jezik poudarja, razčlenjuje identiteto, predvsem tako, da vključuje analitično spoznavanje in vrednotenje še vseh drugih prvin, ki so sestavni del nacionalne identitete. Jezik je pravzaprav nosilec vseh duhovnih in materialnih dogajanj pri posamezniku in v ožjih in širših človeških skupinah. Kdor zaradi različnih okvar ne zmore jezika, ta ima drug znakovni sistem, s katerim spoznava in vrednoti ostale prvine, ki sestavljajo to identiteto. To niso docela abnormni pojavi, ki bi negirali jezik, ampak so samo posebnosti, so poseben jezik. Vsekakor pa z jezikom, ki je še sam po sebi identiteta in ki ga tudi prizadeti v neki obliki in na neki način spoznajo, povežemo celotno identiteto (kompleks identitete) in jo še posebej, v mnogih pogledih odločilno barvamo in čutimo.

S socialnolingvističnega vidika je razvidno, da je slovenščina pri mnogih posameznikih vseh generacij slovenskega rodu v Radgonskem kotu še jezik prve jezikovnokulturne in socialne, prek nje pa le polzavedne narodnokulturne identifikacije in solidarnosti. Tudi pri mlajših generacijah gre, kadar govorijo slovensko, za socialno in kulturno solidarnost s starši in sosedi, s sorodniki v Sloveniji. Šoloobvezni otroci pa dobe nemški jezik kot pogoj za obstoj zunaj najožjih socialnih skupnosti. To pogojuje zgodnjo nemško narodnokulturno identifikacijo ali pa vsaj prehod vanjo. Tudi starši so primorani gojiti pri otrocih nemščino zaradi uspeha v šoli. Predšolski otroci kažejo prevladovanje slovenščine ali otroško usklajeno dvojezičnost, včasih brez diglosije,

¹³ Gustave Guillaume: *Principi teorijske lingvistične. Zbirka neobjavljenih tekstov*. Priredio Roch Valin. Prevedel Vjekoslav Čosič. Zagreb. Globus 1973, str. 77.

¹⁴ Prav tam, str. 78.

velikokrat pa že z diglosijo, s šibkejšo kodno izdelanostjo slovenščine. Kmalu po vstopu v šolo se začno pri otrocih psihične zavrnosti ob slovenskem govorjenju zunaj določenih najožjih socialnosolidarnostnih situacij. Zato postane njih slovenski jezik sčasoma izrazito omejen kod z mnogimi nemškimi kompenzacijami ali s čisto nemškimi odgovori na slovenska vprašanja. Pojavljajo se tudi sramežljivosti, zatajitve slovenščine in manjvrednostni kompleksi ob njej. Tudi če ni eksplicitnih žalitev ali agresivnosti (včasih se kljub temu oboje pojavlja), je kdaj socialno ozračje takšno, da izžareva neprijaznost do slovenščine, znake ignorance in nestrpnosti.

V nemščini postane jezikovna kompetenca pri mladih leksikalno in na vseh slovniških ravnanjih mnogo bogatejša in trdnjša. Pri mladini je pri živih, neposrednih jezikovnih komunikacijah zaznavno prehajanje iz podsistema slovenskega jezika v podsystem nemščine. Že s tem, zlasti pa s prevlado nemščine v vseh sociokulturnih položajih in pogosto z načrtnim ignoriranjem slovenščine, ki ga kaže nemška uradna večina, teče proces akulturacije v nemški jezikovnokulturni prostor. To se dogaja z nemškim podsystemom in s standardnim jezikom kot trdno veljavnim in vrednostno visoko cenjenim, razširjenim sistemom.

Standardna slovenščina je sicer že starejšim prebivalcem s slovenščino kot materinščino dokaj odmaknjena, vendar to ne krni v celoti naravnega občutka slovenske nacionalne identitete, manjkajo edino vednosti o celotnem slovenskem jeziku, o njegovi zgodovini in kulturni vrednosti. Slovensko brati in pisati zna le malokdo starejših, od mlajših pa skoraj nobeden.

Slovenci v Radgonskem kotu nimajo svojih društev, časnikov, knjižnic ali kakšnih drugih kulturnih, še celo ne političnih ustanov. To pa lahko sčasoma zabriše občutek, še bolj pa zavest o slovenski nacionalni identiteti. Tako bo slovenščina morda zamrla. Za zdaj še k sreči ni tako, razvoja pa seveda ne moremo predvideti. Evropska zveza bo lahko v tem oziru vplivala slabo ali pa dobro. Priznati pa je treba v nemo in skrb, tudi že prve rezultate (čeprav v zelo težkih razmerah) dela Kulturnega društva člana VII, da bi zavest o slovenski nacionalni identiteti pri tamkajšnjih ljudeh s slovenščino kot materinščino (tudi samo iz izročila) dvignili na višjo raven in bi ljudi vključili vsaj v nekatere kulturne dejavnosti.

Summary

Linguistic Interferences as the Identity of a Minority

The Effect of Various Linguistic Interferences on the Archaic and Modern Culture of Slovenes in the Radgona Corner

The identity of a language is in its genetic classification, which should be apparent in all the variants of a language - regardless of typological differences which are the result of regional remoteness or at times the inclusion into a community with a genetically or typologically different language. Contacts between regionally and socially generated variants of the same language and contacts with other languages have given rise to interferences, which do not erase identity, including national identity, or hinder awareness about it.

Objective linguistic science clearly defines what languages are genetically and typologically independent and how the language of a nation is created. Although a nation can be defined by other factors, language is certainly among the key ones: it is the bearer of interpersonal relationships in social structures and reflects the attitude towards the material and spiritual world pre-

served and fostered by a nation. This is therefore a matter of both tradition and modernity which can be compared or contrasted with others - either neighboring or more distant linguistic and national identities.

Speculations with the terms Vindiš or Vend language, combined with the denial of variant identity within the identity of the comprehensive, genetically researched and ascertained Slovene language, have no scientific basis.

In at least five villages of the Radgona Corner (Potrna/Laafeld, Žetinci/Sicheldorf, Dedonci/Denenitz, Zenkovci/Zelting, Gorica/Goritz) lives a closely knit population, with Slovene as their mother tongue. Up to World War II, they were the majority. Following World War I, Slovene was completely driven out of schools and official secular and religious institutions. Even sporadic masses, funerals and confessions in Slovene were abolished after World War II. The Slovene of limited and interfered with codes for practical use in business had to be tolerated. It still is today, so that Slovene in the Radgona Corner is still alive. The awareness of sharing a common Slovene language, its standard variant and its culture, already seriously undermined among the middle-aged population, is dying out among the young. Acculturation into the German linguistic and cultural sphere is on the rise. The closeness of the border, its openness, shopping, property on both sides of the border, a few religious publications from the Slovene side - all this helps preserve some degree of awareness of the Slovene language and through it a blurred or shaken awareness of national identity. A few older people still speak of their Slovene roots and their Austrian citizenship, while young people think otherwise, satisfied with a few bits of Slovene for communicating in specific situations; others reject even that. Only small groups of children and teenagers register for optional Slovene classes, which are officially allowed in Radgona's elementary school. Because of that, every year such classes are in the balance. There are more reasons for this, among them the lack of official support and desire to learn Slovene. In stores the Slovene of extremely limited codes suffices. Some bring a few more dialect codes from home.

The Slovene which can still be heard and researched in the Radgona Corner is either a Styrian-Goričko dialect basis with interferences from the Prekmurje dialect, or a Prekmurje dialect with interferences from the Styrian-Goričko dialect. All depends on the position of the village and on the date of migrations induced by marriages, purchase or sale of property or employment. However, this are not migrations as in other European countries. Most of the people have resettled from a neighboring parish or village (only rarely from more distant places), a normal occurrence in smaller regions. As far as their language and mentality are concerned, the newcomers (some have moved out of the Radgona Corner to nearby localities on the Slovene side) do not substantially differ from people on the Slovene side; only their language display a somewhat greater degree of interference. On such a small territory this is a badge of autochthonousness and therefore of the identity of the Slovene language and nation.

On the Austrian side there is silent assimilation which deep down hurts some Slovenes, while others are not aware of it or yield to it. Although the intolerance is latent, it is felt by some more sensitive people. This was clearly expressed by an informer whose statement the author taped and transcribed its highlights for this paper.

There are also instances of blatant and brutal display of intolerance. The author researched one of them and documents it in this paper with authentic records and translations. Such a painful example of intolerance is hardly understandable at today's level of civilization. However, the reaction of the Slovene victim shows that there still is some sporadic awareness of Slovene linguistic and other culture, that the consciousness of a Slovene national identity is still alive. This example proves that some individuals (unfortunately very few) are still capable of taking an active and civilized stand against the denial and robbing of their identity.

Jan Makarovič
Slovenska identiteta kot meja in kot razlika

Etnos lahko razumemo kot posebno obliko odprtega sistema - se pravi sistema, ki lahko deluje šele na osnovi součinkovanja s svojim okoljem. V odnosu do svojega okolja deluje odprti sistem receptivno in reaktivno, se pravi da sprejema vplive iz okolja ter sam aktivno oblikuje svoje okolje. Glede na to se oblikuje tudi etnična identiteta na eni strani kot subjektivna predstava o samem sebi, na drugi pa kot objektivno oblikovanje lastne enkratnosti. V sodobnih razmerah globalizacije postaja vse pomembnejši drugi vidik, in prav v tem je najpomembnejši sodobni izziv slovenskemu narodu.

The ethnos can be understood as a special form of open system, e.g. a system which can only work on the basis of interreaction with its environment. In relation to its environment an open system functions receptively and reactively, both receiving influences from its environment and actively shaping it. In view of this, ethnic identity develops on the one hand as a subjective image about oneself, and on the other hand as an objective molding of one's uniqueness. In modern conditions of globalization the second aspect is growing in significance, becoming the most important modern challenge to the Slovene nation.

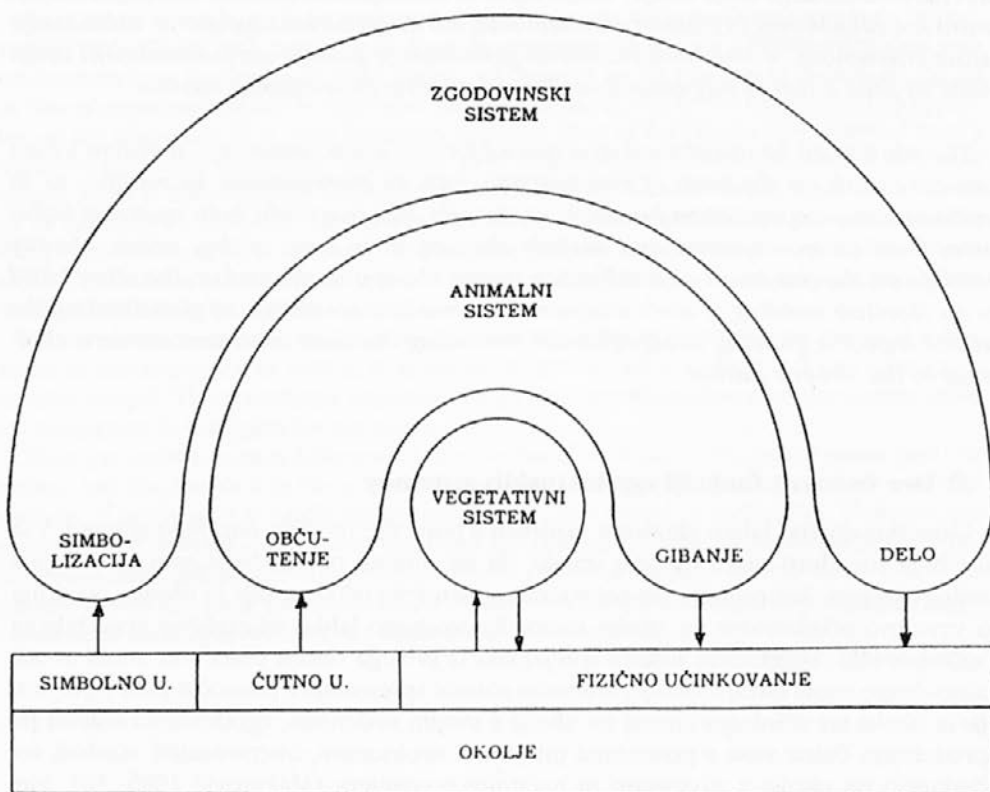
a) Dve osnovni funkciji zgodovinskih sistemov

Človeško družbo lahko skušamo razumeti s pomočjo modela *odprtega sistema*. Vsa živa bitja so odprti sistemi v tem smislu, da ne morejo obstati brez součinkovanja s svojim okoljem, kar pomeni po eni strani sprejemanje učinkovanja iz okolja, po drugi pa vzvratno učinkovanje na okolje samo. Razlikujemo lahko tri različne vrste takega součinkovanja. Vegetativni sistemi sprejemajo iz svojega okolja določene snovi in oddajajo druge snovi nazaj v okolje; animalni sistemi sprejemajo s pomočjo čutil *informacije* iz okolja ter učinkujejo nazaj na okolje s svojim vedenjem; zgodovinski sistemi pa opredeljujejo čutne vtise s posebnimi miselnimi strukturami, imenovanimi *simboli*, ter učinkujejo na okolje z zavestnim in načrtnim ravnanjem (Makarovič 1986: 107; glej

skico 1). Prav simbolno preoblikovanje stvarnosti je tisto, kar zgodovinskim sistemom omogoča zavestno in načrtno ravnanje. Simboli namreč omogočajo oblikovanje načrtov, ki se nato skušajo realizirati. Človeško delo se zato razlikuje od živalskega početja ravno po tem, da si človek izoblikuje načrt v lastni glavi, preden se ga loti (Marx 1986: 166; Makarovič 1993: 22-4). Sisteme, ki vse to omogočajo, imenujemo »zgodovinske«, in sicer iz dveh razlogov. Po eni strani oblikujejo ti sistemi »zgodovino«, kot serijo načrtnih dejanj (lat. *res gestae*), po drugi pa omogočajo samorefleksijo v obliki »zgodovinskega spomina«, kot predstave o svojih preteklih dejanjih. Spominja se sicer tudi žival; vendar pa žival nima sposobnosti za razvrščanje preteklih dogodkov v »zgodovinski«, časovno urejen sistem, podobno kot nima sposobnosti za načrtovanje prihodnosti.

Na prvi pogled je videti, da so vegetativni sistemi značilni za rastline, animalni za živali, zgodovinski pa za človeka. Vendar pa moramo upoštevati, da v teku razvoja ne prihaja do gole menjave sistemov, temveč do njihovega nadgrajevanja oziroma kumuliranja. Tako se vegetativni sistemi ne zamenjajo z animalnimi, temveč se animalni sistemi nadgrajujejo na vegetativne, saj živali še vedno opravljajo tudi vegetativne funkcije. Zgodovinski sistemi pa se pri človeku nadgrajujejo na animalne, tako da opravlja človek hkrati vegetativne, animalne in zgodovinske funkcije. Človek torej ni enostaven sistem, temveč pravi pravcati »sistem sistemov«, nekakšen mikrokozmos. Kot tak komunicira človek s svetom na treh različnih nivojih, ki se kajpada nenehno prepletajo med seboj.

Sistem odprtih sistemov

To pa še ni vse, kajti človek ni samo individualno, temveč tudi družbeno bitje. Že sam nastanek zgodovinskega sistema bi bil nemogoč brez človekove družbenosti. Človek zato ne deluje kot zgodovinski sistem samo na individualni, temveč tudi na kolektivni ravni. Podobno kot razpolaga posameznik s svojimi individualnimi simboli, razpolagajo tudi ožje in širše družbene skupine s kolektivnimi simboli, in podobno kot sprejema zavestne in načrtne akcije posameznik, jih podvzemajo tudi družbene skupine.

Vsekakor pa so vsi zgodovinski sistemi, tako individualni kot kolektivni, v interakciji s svojim okoljem, kar pomeni, da na eni strani sprejemajo učinkovanja iz njega, na drugi pa sami učinkujejo nanj. Po eni strani so ti sistemi *receptivni*, po drugi pa *reaktivni*. Na eni strani gre pri njih za takšno ali drugačno *subjektivno dojetje* okolja, na drugi pa za takšno ali drugačno *objektivno oblikovanje* okolja. To velja tudi za pojav identitete, o čemer bomo govorili v naslednjem poglavju.

b) Dvojna narava identitete

Oblikovanje nekega načrta s pomočjo simbolov, ki mu sledi njegova realizacija, je osnovna enota delovanja zgodovinskega sistema. In podobno kot nam daje posamezna celica živega organizma ključ za razumevanje delovanja organizma kot celote, nam daje tudi posamezno človeško dejanje ali delovni akt ključ za razumevanje človeškega delovanja v vsej njegovi kompleksnosti (Makarovič 1993: 13).

Toda podobno kot živi organizem ni samo vsota svojih celic, tudi človek ni samo vsota posameznih dejanj, temveč se njegova dejanja končujejo v neko širšo in kompleksnejšo celoto. Posameznikovo delovanje ni samo serija posameznih aktov, temveč bolj ali manj *celovit projekt*, ki vključuje vse njegovo življenje od rojstva do smrti. Čeprav se srečuje posameznik v teku svojega življenja z najrazličnejšimi problemi in situacijami, nastopa v vseh teh situacijah kot en in isti »jaz«, ki je ves čas identičen s samim seboj. Še več. Obzorje, v sferi katerega deluje posameznik, ne zajema samo časa njegove fizične eksistence, temveč tudi tisto, kar je bilo pred njim, in tisto, kar bo sledilo za njim. Posameznikova zavest, da se je nekoč rodil in da bo nekoč umrl, namreč predvideva, da se zaveda tudi obstoja preteklih in prihodnih generacij ter svojega odnosa do obojih.

Podobno kot posameznikova zavest presega njegov lastni čas, presega tudi njegov lastni prostor. Njegova identiteta s svojim lastnim individualnim jazom se dopolnjuje s celo vrsto ožjih in širših kolektivnih identitet, pripadnosti različnim ožjim in širšim družbenim skupinam. To pa še ni vse, kajti zavest o skupinah, ki jim posameznik pripada, ne visi v praznem prostoru, temveč vselej vključuje tudi bolj ali manj jasno predstavo o tistem »onkraj« - se pravi zavest o *drugem*, tujem, drugačnem.

Človeku torej njegovi simboli ne rabijo samo za načrtovanje trenutnih, enkratnih dejanj, temveč tudi za oblikovanje najširšega okvira, v katerem poteka njegova dejavnost kot celota. Rabijo mu za oblikovanje celovite podobe sveta, ki mu služi za orientacijo v vsem njegovem dejanju in nehanju. Ker pa je človek odprt sistem, ki lahko deluje samo v *součinkovanju* s svojim okoljem, morajo vključevati tudi vse človeške predstave sveta vsaj dve temeljni komponenti: predstavo »sebe«, kot neke individualne ali kolektivne identitete, in predstavo »drugega«, se pravi nekoga ali nečesa, kar obstaja »onkraj«. Pri tem ni bistveno, ali se tisto »drugo« nanaša na stvari ali na ljudi, na posameznika ali na skupino, na nekaj prijaznega ali na nekaj sovražnega; bistveno je le to, da se tako ali drugače *razlikuje* od »jaza« in je z njim obenem *dialektično povezano*.

Po drugi strani pa je celovitost predstave »jaza«, njena identičnost s samo seboj temeljni pogoj za notranjo konsistenco delovanja posameznika ali skupine, ki si ta jaz pripisuje, za njegovo načrtnost, sistematičnost in progresivnost. Šele enovitost predstave o samem sebi omogoča akterju, da ne deluje enkrat tako in drugač spet drugače, temveč so vsa njegova dejanja vpeta v neko enotno linijo, imajo neko skupno smer in smisel.

Toda vse te predstave o sebi in svetu ustvarjajo še vedno samo subjektivni, receptivni vidik človeškega delovanja. Človek pa se ne zadovoljuje samo s tem, da svet tako ali drugače *interpretira*; nasprotno, interpretacija sveta mu je samo izhodišče za njegovo *spreminjanje*. Človek ni samo *simbolično*, temveč obenem *ustvarjalno* bitje. Če se kaže v simbolih *receptivna*, sprejemajoča vloga zgodovinskega odprtega sistema, se kaže v njegovi ustvarjalnosti njegova *reaktivna*, materialno oblikujoča vloga.

Podobno kot je dvojna človekova slika sveta, je dvojno tudi njegovo materialno oblikovanje. Človek ne oblikuje samo zunanega sveta, temveč oblikuje hkrati z njim tudi samega sebe. S svojo akcijo, ki izhaja iz njegovih načrtov, izraža svojo lastno notranjost. Toda to ne pomeni, da preprosto povnanji neko notranjost, ki je obstajala že prej. Ta notranjost je namreč obstajala samo kot *možnost* in se realizira šele tedaj, ko ji dá ustvarjalec neko *materialno*, čutno obliko. To ne velja samo za individualno, temveč tudi za kolektivno ustvarjanje. V tem smislu je denimo Notredamska cerkev v Parizu utelešenje duha srednjeveškega pariškega meščanstva.

Človekova identiteta, individualna ali kolektivna, torej ni preprosto dana, temveč je šele rezultat ustvarjalnega oblikovanja sveta. To oblikovanje izhaja iz simbolnega sistema posameznika ali skupine in doživi v prav tem sistemu svojo ponovno refleksijo. Ta refleksija je lahko bolj ali manj ustrezna. Posameznik lahko oblikuje na osnovi svojih dejanj realistično podobo svojih sposobnosti in ciljev, ki naj bi jih dosegel; lahko pa oblikuje tudi blodne ideje, da je Cezar ali Napoleon. Nevarnost takih blodnih idej je zlasti velika tedaj, kadar posameznikovi dosežki znatno zaostajajo za njegovimi ambicijami; v takih primerih se namreč posameznik večkrat umakne v svet lastne fantazije, kjer doživi večje zadoščenje kot pa ob soočanju z zunanjo stvarnostjo. V takih primerih imamo opraviti s *sekundarno* izoliranostjo posameznika; toda izoliranost je lahko seveda tudi *primarna*. Pri posameznikih, ki imajo le malo kontakta z drugimi in malo priložnosti, da bi se z njimi primerjali, je nevarnost, da razvijejo neadekvatno podobo o samem sebi, največja.

Blodne ideje o samem sebi se lahko razvijejo tudi na kolektivni ravni. Kot primer lahko navedemo rasistično predstavo o Nemcih kot čistokrvnih Arijskih, ali o Slovencih kot potomcih starih Venetov. V obeh primerih imamo opravka z odmikom od neprijetne stvarnosti: pri Nemcih je ta stvarnost predvsem poraz v prvi svetovni vojni, pri Slovencih pa majhnost in dolgotrajna podložnost tujim gospodarjem. Po drugi strani pa lahko gre tudi pri kolektivnih blodnih idejah o samem sebi za golo pomanjkanje informacij. Tako so denimo pripadniki mnogih prvobitnih skupnosti, ki živijo izolirano, prepričani, da so oni edini »ljudje« in da so vsi drugi živali ali pa demoni. Evropski kolonizatorji pa so nasprotno izhajali iz predpostavke, da so oni edini civilizirani ljudje na svetu in da je njihovo veliko poslanstvo, da prebivalce drugih kontinentov civilizirajo in spreobrnejo v edino pravo krščansko vero - ali pa si jih podvržejo ter iztrebijo.

Identiteta, tako individualna kot kolektivna, se kaže torej v dveh različnih oblikah: kot *samopodoba* in kot rezultat lastne *ustvarjalnosti*. Obe obliki se lahko bolj ali manj ujemata ali pa odstopata druga od druge. To velja tudi za tisto posebno vrsto kolektivne identitete, ki je predmet našega prispevka - *etnično*.

c) Oblike etnične identitete

Kolektivne identitete temeljijo na družbenih *komunikacijah*. Čim gostejša je mreža komunikacij, tem izrazitejša je ustrežna kolektivna identiteta. Pri tem se mreže komunikacij lahko nanašajo na različne vidike družbenega življenja: kulturne, ekonomske, politične, družabne. Kjer se te različne mreže komunikacij pokrivajo med seboj in torej zajemajo iste skupine ljudi, lahko govorimo o *koncentričnih* identitetah, kjer pa zajemajo specifične skupine, o *ekscetričnih*.

— Značilen primer *ekscetrične* identitete je *profesija*. Matematik lahko denimo komunicira s katerim koli drugim matematikom, kjer koli na zemeljski obli, ne glede na razlike v kulturi, rasi, religiji itd. Kot koncentrična identiteta pa nastopa na mikro ravni *družina*, na makro ravni pa *etnos*. V obeh primerih imamo opravka z bolj ali manj izrazito koeksistenco različnih vrst komunikacij: družabnih, ekonomskih, kulturnih, sorodstvenih in drugih. »Spolne in starostne skupine so utemeljene biološko, poklicne skupine *ergološko*, sloji in razredi ekonomsko, kaste in verske skupnosti kulturno, krajevne skupnosti ekološko, države politično - pri etnosih pa gre nasprotno za prepletanje vseh teh vidikov« (Makarovič 1996a: 34).

Na prvotni, plemenski stopnji razvoja etnosov razlika med družino in etnosom še ni posebno izrazita. Samopodoba plemena izhaja namreč iz predpostavke o sorodstveni povezanosti vseh njegovih članov, tako da tvori pleme v nekem smislu »eno samo družino«. To ni presenetljivo, kajti tako pri družini kot tudi pri plemenu je temeljni medij komunikacije *govorjena beseda*, ki predvideva neposredni, fizični medosebni kontakt. Zato je obseg plemena izrazito omejen, še bolj pa so omejeni njegovi stiki z drugimi plemeni.

Naraščanje stikov med plemeni privede prej ali slej do podjarmljenja šibkejših plemen po močnejših. Zmagovita plemena se preobrazijo v *aristokracije* in torej še vedno ohranijo sorodstvo kot temelj svoje organizacije; podjarmljena plemena pa se drobijo in preoblikujejo v *ljudstva*, ki se delijo po teritorijih določenih oblastnikov. Ti teritoriji so lahko širši od teritorijev nekdanjih plemen, kajti vladajoče aristokracije razpolagajo s *pisavo*, ki omogoča komunikacije brez neposrednega fizičnega kontakta komunikatorjev. To omogoča ne samo širše kontakte znotraj dane družbene skupnosti, temveč tudi širše intersocietalne kontakte. Toda pisava je seveda privilegij vladajočih slojev. Zato ni presenetljivo, da je evropska srednjeveška aristokracija, vključno z vladarskimi hišami, orientirana izrazito internacionalno, medtem ko so ljudstva usmerjena regionalno in lokalno.

Do odločilnega premika pa pride v Evropi z iznajdbo *tiska*. Pismena komunikacija se poceni in postane množična, kar omogoči preoblikovanje ljudstev v *narode*. Enotnost naroda ni več heteronomna, določena z dosegom aristokratske politične oblasti, temveč avtonomna, izhaja iz delovanja njegove lastne kulturne elite, kot nosilke njegove pismenosti.

V Evropi so se oblikovali narodi na različne načine. Ponekod so nastajali v okviru že obstoječih političnih tvorb, drugod pa nasprotno neodvisno od njih. V nemškem ter italijanskem primeru se je oblikoval enoten narod na politično razcepljenem območju, v vzhodni Evropi pa so se narodi nasprotno razvijali v okviru širših političnih tvorb, v katere so bili vključeni - predvsem avstrijskega in osmanskega cesarstva ter carske Rusije. Vendar pa težijo tudi tisti narodi, ki se razvijejo neodvisno od političnih okvirov, k temu, da te okvire prilagodijo samim sebi. Tako se oblikujeta že v 19. stoletju na nekoč politično razcepljenem ozemlju dve veliki državi, Nemčija in Italija, v vzhodni Evropi pa imamo danes namesto nekdanjih treh imperijev skoraj desetkrat več nacionalnih držav.

Država in narod se torej tako na vzhodu kot tudi na zahodu povežeta v eno samo celoto. Tako se oblikujejo *nacije*, ki jih lahko razumemo kot »presek« med narodom in državo (Hribar 1989: 160). Nacionalna država odpira narodu nove razvojne možnosti, ker mu daje politično zaščito, obenem pa ga kot mednarodno priznana politična enota afirmira tudi navzven.

Obenem pa je ključni dejavnik razvoja nacij v našem stoletju *elektronska revolucija*, kar lahko primerjamo z vlogo govornice besede pri nastanku plemen, pisave pri nastanku ljudstev in tiska pri nastanku narodov. Elektronika omogoča neomejene komunikacije, kar pomeni obenem neomejeno konkurenco idej ter informacij.

Elektronski mediji delujejo sprva v isti, nato pa vse bolj v nasprotni smeri kot nacionalne države. Razvoj nacionalnih radijskih in televizijskih postaj omogoča sprva izrazito povečanje nacionalne kohezije; v naslednji fazi, ko se elektronski mediji vse bolj diferencirajo ter začno presegati nacionalne okvire, pa to kohezijo nasprotno vse bolj ogrožajo. Če prispevajo nacionalne države s svojimi mednarodno priznanimi mejami k *teritorializaciji* narodov, prispevajo nasprotno sodobni elektronski mediji k njihovi *deteritorializaciji*.

S tem se pravzaprav samo nadaljuje proces, ki se je začel že v fazi plemen. Plemena nimajo mnogo informacij o drugih plemenih, zato jim ni treba zavestno ustvarjati lastne identitete kot različne od drugih. Njihova identiteta je pravzaprav že vnaprej dana z razmeroma ozkim obsegom njihove lastne družbene mreže. Vsa druga plemena so preprosto »onkraj« in kot taka že vnaprej percipirana kot drugačna. Tako se sreča etnolog s paradoksalnim položajem, da ima opraviti s celo vrsto plemenskih skupnosti, ki so si pogosto podobne kot jajce jajcu, vendar je vsaka med njimi prepričana o svoji enkratnosti. Identiteta posameznih skupnosti je določena preprosto s komunikacijskimi mejami, ki jo ločijo od drugih.

Z razvojem komunikacijskih sredstev pa se družba vse bolj približuje nasprotni skrajnosti, kjer so pripadniki sleherne skupnosti deležni informacij o vseh drugih. Zato imajo možnost, da se identificirajo s katerokoli skupnostjo. Posamezne skupnosti lahko torej obdržijo svoje članstvo edinole tako, da ustvarjalno *razvijajo* lastne posebnosti - podobno kot je na svetovnem trgu lahko uspešno le tisto podjetje, ki proizvaja neko enkratno blago, kakršnega ne proizvaja nihče drug.

S tem se odpirajo, vsaj na prvi pogled, tudi idealne možnosti za razvoj individualnih posebnosti posameznih narodov. Narodi so preprosto prisiljeni h kreativnosti, kajti sicer propadejo. Toda v resnici zadeva ni tako preprosta. Na svetovnem trgu namreč ne velja samo načelo kakovosti, marveč tudi načelo številčnosti. Največje trge si osvajajo največji proizvajalci, in to ne z elitnim, temveč s standardnim in cenenim, povprečnemu okusu prilagojenim blagom, kakršno je denimo kokakola (Coca Cola) ali kavbojke. S tem si lahko razlagamo »amerikanizacijo« sodobnega sveta, ki pa seveda že zdavnaj ni več samo to, temveč predvsem splošno približevanje povprečju ter izgubljanje sleherne identitete, od individualne preko regionalne do nacionalne.

In kakšne možnosti imamo v tej masovni »kokakolizirani« družbi mi Slovenci?

d) Problem slovenstva

Problema slovenske identitete ni mogoče razumeti, če ne upoštevamo posebnosti slovenskega prostora, kot geografske danosti, ki ostaja kljub zgodovinskim spremembam skozi tisočletja bolj ali manj enaka. Izkáže se namreč, da imajo zgodovinska dogajanja v tem prostoru kljub vsem spremembam ves čas nekatere skupne lastnosti.

Nedavno tega so naleteli slovenski arheologi v Divjih babah nad Idrijo na edinstveno najdbo, ki se utegne izkazati za epohalno. Odkrili so preluknjano kost mladega jamskega medveda, ki je morda najstarejše znano glasbilo na svetu. Senzacija je še tem večja spričo dejstva, da pripada izdelek *neandertalskemu* človeku, se pravi bitju, ki je imelo po vsej priliki le zelo omejene govorne sposobnosti in torej tudi sposobnosti simbolnega mišljenja, tako da se je njegova ustvarjalnost v glavnem omejevala na praktično in materialno plat življenja. Toda upoštevati moramo, da pada naša najdba v obdobje, ko že začenja prodirati v Evropo iz Afrike tudi »pravi« človek, *homo sapiens sapiens*, pri čemer ga vodi pot tudi čez slovensko ozemlje. Nove, ustvarjalne ideje pa se porajajo praviloma prav ob stiku različnih kultur (prim. Makarovič 1986: 23), zato ni izključeno, da se je tudi prva ideja umetnosti porodila prav ob stiku prvotnih naseljencev z vzhodnimi prišleki.

Tudi največji ponos slovenskega paleolitika, Brodarjeva Potočka Zijalka na Olševi, kaže na sledove človeka, ki prodira z vzhoda proti zahodu, kajti slovenski aurignacien je starejši od francoskega. Vendar pa razvoj po teh prvih obetavnih začetkih zastane. Slovenski paleolitik ne pozna nikakršnih likovnih dosežkov in se torej glede na to ne more meriti niti z zahodnoevropskim, niti z avstrijskim in češkim. V času mezolitika in neolitika pa ostaja slovensko ozemlje najbrž sploh v glavnem nenaseljeno.

To bi lahko imeli za naključje, če se ne bi isti vzorec pojavljal na slovenskem ozemlju znova in znova. Po vzponu »ljubljske kulture«, predvsem na Ljubljanskem barju, sledi namreč v teku bronaste dobe ponoven upad, in prav tako sledi upad tudi po dolenskem halštatu. Arheološke kulture se na Slovenskem obnašajo kot ponikalnica, ki nenadoma privre na dan in kmalu ponovno ponikne, nato pa se znova prikaže na nekem čisto drugem kraju. To si lahko razlagamo predvsem z *zakotnostjo* in hkratno *prehodnostjo* slovenskega ozemlja. Na tem ozemlju se niso razvijali močni kulturni, ekonomski ali politični centri, temveč je bilo ves čas odvisno od ekonomskih, političnih in kulturnih tokov, ki so prihajali od drugod. Kadar so ti tokovi slovensko ozemlje obšli, je sledila politična, ekonomska in kulturna stagnacija.

Toda prav prehodnost in križiščnost tega ozemlja je dajala neredko odlične možnosti za medsebojno prežemanje različnih vplivov ter oblikovanje novih idej. Seveda pa le v primeru, da so bili prebivalci dovolj odprti za tuje vplive in hkrati dovolj samozavestni, da jih niso sprejemali hlapčevsko in nekritično. Odličen primer je dolenski halštat, kjer se visoka mediteranska kultura cepi na barbarsko osnovo in dá pri tem neko popolnoma novo kvaliteto.

Celotni slovenski fizični prostor, vključno s floro in favno, je obenem odprt navzven in razčlenjen navznoter. Tukaj se srečujejo alpski in panonski, dinarski in mediteranski svet. Enako se srečujejo tudi kulture, izhajajoče iz teh štirih različnih svetov. Dragocenost slovenske narodne identitete vidimo prav v tem, da združuje te tako heterogene elemente v eno samo celoto. Po drugi strani pa lahko vidimo pomembnost te identitete v njeni *posredniški* vlogi, se pravi v njeni sposobnosti, da prispeva k medsebojnemu razumevanju različnih evropskih kultur. Prav tako ni brez pomena, da je Trubar ustvaril slovenski knjižni jezik tedaj, ko je širil pri nas *tuje*, luteransko krivoverstvo, in da ga je Prešeren kultiviral s pomočjo *tujih*, predvsem italijanskih pesniških form. Slovenska enkratnost in različnost od tujega se je oblikovala, pa naj zveni še tako paradoksalno, prav s *prevzemanjem* tujih kulturnih vsebin.

Toda to je samo ena plat zadeve. Slovensko ozemlje namreč ni samo prehodno in križiščno, temveč tudi, čeprav to zveni nenavadno, *zakotno* in *marginalno*. Prav ta okoliščina je ubranila naše prednike pred germansko asimilacijo, kakršne so bili deležni

severni Slovani na širnih polabskih ravninah. Niže na jugu so bili Slovani asimilirani le v Podonavju, ohranili pa so se v češki gorski trdnjavi in na slovenskem ozemlju. Slovenska narodna ogroženost se začne šele z avstrijskim *Drang nach Süden*, proti tržaškemu zalivu; vendar pa smo Slovenci medtem že dobili svojega Trubarja in Prešerna, in ta dva sta nam pomagala preživeti do neslavnega konca avstroogrške monarhije.

Ustanovitev prve Jugoslavije je bila, čeprav zveni to danes nepopularno, začetek slovenske *državnosti*. Slovenci smo tedaj dobili prvokrat v svoji zgodovini svojo lastno, čeprav zaenkrat še ne samostojno politično enoto, in torej svojo *mejo*. Temeljna funkcija meje nacionalne države pa je seveda, da zavaruje kulturne razlike, ki so plod narodove ustvarjalnosti. Politična meja opravlja v sodobni slovenski državi podobno funkcijo kot so jo nekoč opravljale geografske danosti. Podobno kot smo Slovenci v stari Avstriji ravno še o pravem času oblikovali svoj knjižni jezik, da nismo bili žrtev germanizacije, smo oblikovali svojo državo ravno še o pravem času, da se lahko izognemo statusu ekonomske, politične in kulturne kolonije velikih zahodnoevropskih sil.

Toda sodobna država nima samo negativne funkcije varovanja nazven: njeno delovanje se ne ustavi na njenih mejah, tako kot delovanje prvobitnega plemena. Kot mednarodno priznana članica Organizacije združenih narodov ima sodobna država neko besedo tudi pri odločanju o mednarodnih odnosih; kot skrbnica tujih nacionalnih manjšin na svojem ozemlju vzpostavlja odnose z drugimi državami ravno tako, kot jih vzpostavlja v skrbi za svoje lastne manjšine na tujih državnih ozemljih. V slovenskem primeru je treba upoštevati, da naše manjšine ne živijo samo v sosednjih državah, temveč so razsejane po vsem svetu in so torej most za široko mednarodno sodelovanje. Država torej tukaj ne nastopa samo kot zaščitnica nacionalne kulture, temveč tudi kot nosilka njene mednarodne *promocije*.

Toda vse to še vedno ni dovolj, če država obenem ne skrbi za kulturno rast svoje populacije. Če širi slovenska država v tujini samo ceneno folkloro, avsenikovsko in venetarsko cmokavzarstvo, s tem pač ne prispeva k mednarodni afirmaciji nacije, temveč k njeni blamaži. Videli pa smo tudi, da se sodobni narodi, celo veliki, le s težavo upirajo -amerikanizaciji-, se pravi splošnemu vdoru povprečnosti in banalnosti. Izhod seveda ni v zapiranju meja in puristični jezikovni policiji, kakor mislijo nekateri, temveč predvsem v dvigu kvalitete šolskega sistema in masovnih medijev ter v skrbi za talente. Prav tukaj pa je slovenska država skoraj v celoti odpovedala. Z najnovejšim omejevanjem umetnostne vzgoje v šolah se ponavljajo napake, ki so bile storjene že v obdobju usmerjenega izobraževanja. V največjih masovnih medijih so pod okriljem Liberalno demokratske stranke prevzeli lastništvo ljudje iz nekdanjega režima, ki so bili tam zaposleni že prej. Sistematična skrb za talente, ki smo jo v okviru poklicnega usmerjenja razvili že v času prejšnjega režima, pa je v novi slovenski državi v glavnem ignorirana in kvečjemu tolerirana. Še huje: sedanji minister za delo in socialno politiko je začel svojo kariero prav s spodjedanjem tega sistema (prim. Makarovič 1996a: 1996b). Seveda pa se lahko spričo mizerije na področju šolstva, kulture in znanosti tudi skrb za talente izkaže kot dvorezen nož, saj bo še pospešila nepovraten beg možganov.

Po vsem tem se izkaže slovenska narodna identiteta predvsem kot *problem*. Tega problema v današnjem svetu ni več mogoče reševati samo s postavljanjem *meja*, temveč predvsem z ustvarjalnim oblikovanjem *razlik*. Toda to ne pomeni, da se lahko zadovoljimo s preprostim in enoznačnim odgovorom. Nasprotno, v kompleksnosti sodobnega sveta veljajo samo kompleksni, polivalentni odgovori.

Literatura

- Hribar T. (1989): Slovenska državnost. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Makarovič J. (1986): Sla po neskončnosti: človek kot ustvarjalec. Obzorja, Maribor.
- Makarovič J. (1993): Logika dela: zgodovina in prihodnost. Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.
- Makarovič J. (1996a): Evropske korenine slovenske ustvarjalnosti. Obzorja, Maribor.
- Makarovič J. (1996b): Slovenci nimamo Einsteina, imamo pa Ropa (intervju, spraševala J. Snežič). Večer, Sobotna priloga 11.2.1996.
- Makarovič J. (1996c): Odkrivanje talentov iz preteklosti v prihodnost. Zbornik strokovnih prispevkov o štipendiranju nadarjenih. Republiški zavod za zaposlovanje, Ljubljana.
- Marx K. (1986): Kapital I. Cankarjeva založba, Ljubljana.

Zusammenfassung

Slowenische Identität als Grenze und als Unterschied

Nationale Identität ist untrennbar von der nationalen Kreativität. Identität als solche setzt nämlich nicht nur Abgrenzung des eigenen »Ichs« gegenüber dem »Anderen«, sondern auch eigene Spezifität, Verschiedenheit und Einmaligkeit voraus. Diese seine These stützt der Autor auf die Theorie der offenen Systeme. Alle solche Systeme haben zwei basische Funktionen: die rezeptive und die reaktive, mit denen sie die Einwirkung ihrer Umwelt bearbeiten bzw. auf ihre Umwelt ihrerseits selbst einwirken. Für die spezifisch menschliche, »geschichtliche« offene Systeme (die natürlich auf biologischen, »vegetativen« und »animalischen« Systemen beruhen) ist es charakteristisch, dass sie ihre Umwelt subjektiv *symbolisch* bearbeiten und auf sie mit *zielbewusster Handlung* einwirken (Skizze 1).

Dies gilt auch für *ethnische* Systeme, die der Autor als »konzentrische« kollektive geschichtliche Systeme versteht, wobei er zwischen den Stämmen, Volksgemeinden, Völkern und Nationen unterscheidet. Im Entwicklungsprozess der ethnischen Systeme von Stämmen bis zu Nation treten immer komplexere Formen der sozialen Integration ein, die ihrerseits von den Entwicklungsphasen der Kommunikationstechnologie, von der mündlichen Rede bis zu den gegenwärtigen elektronischen Medien, abhängen. Das Wachsen des internationalen Kommunikationsnetzes macht es immer schwieriger, ethnische Identität nur auf subjektiver Abgrenzung von den anderen zu bauen; sie muss vielmehr von eigenen, objektiven schöpferischen Leistungen untermauert und damit verifiziert werden.

Das gilt besonders für die spezifische slowenische Situation. In den Jahrtausenden hat die slowenische ethnische Identität von der Phase der Stämme bis zu der Phase der Nation mit ihrem eigenen Staate ausgereift; doch hat sie sich gerade damit intensiver internationalen Konkurrenz ausgesetzt. Sie steht nun zwischen der Szyra der primitiv völkischen und der Charybdis der platt internationalen, »amerikanisierten« Pseudokultur. Der Ausweg aus diesem Dilemma kann nur in gesteigerter nationaler Kreativität gesucht werden, wobei eigene Originalität mit weiter internationaler Offenheit befruchtet würde, unter Berücksichtigung der spezifischen slowenischen geographischen und kulturgeschichtlichen Situation, die in unserem Beitrag ausführlicher erörtert wird. Bei kritischer Analyse gegenwärtiger slowenischer Lage wird besonders Nachdruck der Fürsorge für das menschliche Kapital gegeben. In diesem Bereich werden bedeutende Leistungen slowenischer Fachmänner entschieden unzureichend genützt, wobei der Fortbestand der Barrieren aus dem einstigen kommunistischen System keine unbeträchtliche Rolle spielt.

Janez Juhant

Prispevek Cerkve k slovenski narodnostni istovetnosti

Avtor obravnava zgodovinski prispevek Cerkve k slovenski identiteti: Cerkve je sooblikovala tako jezikovno in narodnostno kot politično identiteto slovenskega naroda.

The author focuses on the historical contribution of the Church to Slovene identity: the Church has helped shape both the linguistic and national as well as the political identity of the Slovene people.

Uvod

Skoraj brezsmiselno se zdi govoriti danes o narodu, ko se povsod po svetu pogovarjamo o združevanju, o svetovni družbi, o evropski skupnosti, o odpravljanju meja. Na drugi strani pa se v dediščinah nekdanjega realnega socializma narodi šele zdaj lahko zavejo svoje istovetnosti in se borijo za osamosvojitve, za svoje pravice in za mednarodno priznanje. Marksizem je namreč samostojnost naroda zavrgel za ceno utopitve posameznikov in narodov v mednarodno brezobličnost delavskega razreda. Delavski razred in tako seveda tudi njegove narode pa si je po 'diktaturi proletariata' prisvojila skupina samoklicanih izbrancev. Slovencem in drugim narodom, ki smo desetletja živeli pod rdečo zvezdo, je torej marksistično obdobje upočasnilo, če že ne popolnoma zavrlo naraven razvoj narodovega življenja. Čeprav seveda s silo ni mogoče zatreti človekovega in narodovega naravnega razvoja, pa je ta pritisk pustil posledice. Kažejo se v odklonih, ki jih je povzročil vsiljeni 'socialistični' tip človeka in (naroda). Kot posledica te prisile je tudi izrinjenje religioznih oziroma - natančneje pri Slovencih - krščanskih usedlin iz osebne in narodne zavesti. Ker je pred tem krščanstvo bistveno zaznamovalo slovensko narodnostno identiteto, je njegovo izrinjenje povzročilo krizo pri integraciji tega dela oziroma te razsežnosti narodnostne preteklosti in vneslo zmedo v objektivno pojmovanje nastajanja narodnostne identitete. To danes narekuje toliko večjo pozornost pri obravnavanju razvoja nacionalne istovetnosti.

V zahodnih demokracijah je ta razvoj potekal več ali manj organsko - poleg tega je narodnostna identiteta dozorela pri sosednjih narodih že veliko prej: pri Francozih že v

19. stoletju - medtem ko je revolucionarno obdobje v komunističnih deželah ustvarilo izredne razmere. V zahodnih demokracijah se je torej narod lahko razvijal v neokrnjeni identitetni strukturi, ki jo je organski razvoj le še dopolnjeval v prostih, odprtih in neprisiljenih razvojnih okvirih, ki so brez večjih travm dopuščali organsko rast in razvoj.

Čeprav je razvoj narodnostne istovetnosti sprožil novoveški subjektivni razvoj, je ta razvoj imel svoje korenine v srednjeveškem pojmovanju človeka kot osebe in v krščanski izpostavitvi človeka kot najodličnejšega bitja stvarstva. Enostransko pa so v novem veku razvoj zožili novoveški monizmi, tj. pojmovanja, ki trdijo, da je svet in z njim človek in družba samo ena stvarnost. Danes pa že fiziki ugotavljajo, da je »materializem mrtev«, kot sta zapisala fizika Paul Davies in John Gribbin.¹ Takšen monizem je značilen tudi za marksizem, ki hoče poenotiti tudi narod, kar je v nasprotju z odprtim in svobodnim razvojem človeka in naroda, kot poudarjajo isti avtorji.²

Kocbek je leta 1941 v upanju, da bo taka odprta duhovna prenova za kristjane in ves narod na Slovenskem potekala v okviru komunistične revolucije, zapisal: »Posebno za kristjane je važno, da vidimo v narodu življenjski pogoj, pogoj za obstanek slehernega človeka in za razvoj človeške osebnosti, kajti kristjani po svojem lažiduhovnem izživljanju radi prezremo tvarne pogoje duhovnega bivanja in ustvarjanja. Ravno slovenskim kristjanom se po dolgem mirnem duhovnem izživljanju zdi, da le v današnjem pretresu takorekoč na novo odkrivamo pomen zdrave in svobodne narave za osebno in duhovno življenje. Šele danes do konca doumemo Slomškovo misel, da so šele z obstojem slovenske narodnosti postavljeni temelji krščanstva med Slovenci. Narodno telo je posoda, v kateri so spravljene duhovne vrednote narodnega občestva in njegovih udov.«³ V tej svoji naivni zahtevi je žal prezrl, da združitev krščanske ideje in marksistične (revolucionarne) podlage pomeni ukinitve krščanstva v prid materialističnega poenotenja, ki je postalo po letu 1945 tudi slovenska resničnost.

Če seveda odmislimo to revolucionarno komunistično poenotenje, v katerem naj bi kristjani uresničevali svoj duhovni polet, je narodova duhovnost vpeta v zunanje okvire, ki pa se lahko v polnosti sproščajo le v demokratičnih procesih narodove državnosti. Nobena revolucija ne more biti torej nadomestilo narodovega organskega razvoja, ki ga seveda spremljajo tudi ustrezni zunanji okviri. Kocbekova vizija prav tako potrjuje usodno zvezanost kristjanov z usodo slovenskega naroda, ki je tudi revolucionarno poenotenje ni moglo popolnoma ukiniti.

Ko govorimo o slovenski narodnostni istovetnosti, mislimo na tiste značilnosti v razvoju slovenskega naroda, ki so od začetkov do današnjih dni bistveno prispevale k temu, da smo in kar smo Slovenci kot narod s svojim jezikom in svojo kulturo. Vse to je plod zgodovinskih okoliščin, ki so botrovale oblikovanju narodne istovetnosti. Oblikovali so jo zunanji dejavniki - čeprav nekoliko bolj počasi kot ostale narode - seveda pa tudi notranje zakonitosti narodovega razvoja.

Odločilnega pomena za ta razvoj je novoveško pojmovanje subjektivitete, ki pomeni prelomnico z ustaljenim pojmovanjem človeka in naroda, kot je bilo v navadi do takrat, čeprav so korenine te prelomnice v srednjeveškem krščanskem pojmovanju človeka kot osebe. Novoveška subjektivnost izpostavlja samosvojskost človeka in naroda in njuno samostojnost v odnosu do drugačnosti drugih in v emancipiranosti od Boga. Slovenci smo zaradi svoje dolgotrajne vpetosti v tuje idejne in politične okvire v primer-

¹ Dürr idr., *Gott, der Mensch und die Wissenschaft*, Augsburg 1997, 137.

² Dürr idr., 75.

³ Prim. E. Kocbek, *Osvobodilni spisi*, Ljubljana 1991, 38.

javi s sosednjimi narodi razmeroma pozno oblikovali to narodno subjektivnost. Poleg političnih okvirov avstroogrske države ima v tem procesu odločilno vlogo katoliška, deloma tudi evangeličanska Cerkev, čeprav je treba pri vplivu zadnje premisliti o predsodkih, ki nam jih je zapustila predvsem polpretekla zgodovina. Vpliv Cerkve na oblikovanje slovenskega naroda je zaradi tujih gospodarjev toliko večji, saj se vsaj do konca 20. stoletja ni zgodilo kaj bistvenega za slovenski narod, kar ne bi bilo odvisno od delovanja Cerkve. Upoštevanje teh okoliščin nam približa vlogo katoliške Cerkve pri oblikovanju slovenske nacionalne istovetnosti. Tudi odnos politikov (predvsem komunističnih in njihove kontinuitete) do katoliške Cerkve nekoč in danes potrjuje pomembnost vpliva katoliške Cerkve pri razvoju slovenskega naroda, saj je Cerkev deležna izjemne kritične pozornosti. Ne samo, da se narod (še) ni uspel emancipirati od katoliške Cerkve, pač pa je tudi katoliška Cerkev pri Slovencih pognala globoke korenine. Njena vesoljna vloga odmeva tudi pri nas.

Ko govorimo o prispevku Cerkve, seveda težko natančno opredelimo okvire in meje tega delovanja. V prispevku se bomo omejili na delovanje institucionalne Cerkve, torej na delovanje (papeža) škofov in duhovnikov, ki je bilo pomembno za razvoj slovenskega naroda, čeprav to seveda ne pomeni, da to delovanje ni zajemalo vseh, torej tudi cerkvenih laikov. Za obdobje do druge polovice 20. stoletja lahko na splošno rečemo, da je to delovanje potekalo predvsem prek cerkvenih dostojanstvenikov, šele potem se v nacionalno delovanje vključujejo tudi ostali verniki.

Narod

Narod je po Slovarju slovenskega knjižnega jezika »skupnost ljudi, navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest.«⁴ Narod, od naroditi, torej ni samo naraven, se pravi empirično dosegljiv pojav, ampak tudi nadnaraven, nadempiričen pojav, ki je zaradi svoje presežnosti težko opredeljiv. V tem smislu naletimo pri opredelitvi naroda na podobno težavo kot pri filozofski opredelitvi človeka: Ni mogoče napraviti zaključene podobe človeka in naroda.

Razprave o narodu v naši zgodovini, npr. pri Prešernu, Kreku, Cankarju, poudarjajo kri, pleme (naraven izvor) in jezik (kulturo). Marsikdaj je vladala določena negotovost glede slovanskih plemen, kar potrjujejo razprave o ilirizmu in kasneje, ob združitvi južnih Slovanov v Jugoslavijo, predstave o narodu. Oblikovanje jezikovne in narodnostne identitete je namreč povezano s težavami političnega, kulturnega in socialnogospodarskega izvora, kot ugotavlja Stane Južnič.⁵ Tudi religioznost ima pri jeziku svoj pomen, čeprav jo omenjeni avtor prezre. Bogoslužje je namreč tudi krepilo jezikovno pripadnost. Za Slovence je pomembno oznanjevanje svetih bratov, delovanje duhovnikov na obrobjih slovenskega ozemlja, med zdomci in izseljenci ter splošno dušnopastirsko delovanje, ki je vključevalo kulturno, socialno, gospodarsko in politično delovanje Cerkve. Ker so bili slovenski duhovniki pretežno iz preprostega ljudstva, tudi zanje velja, kar je zapisal Francé Kralj za umetnike: »Slovenski narodovi blagovestniki so se sestajali napol skrivoma in opravljali svoja kulturna dejanja in poslanstva, od Ivana do Riharda in še mnogo prej ter dosti pozneje, v tesni povezavi s preprostim človekom iz naroda, in s tem ohranjali nepokvarjeni svetli vzor slovenstva.« Pri tem vsakdo skuša najti, kot pravi dalje, »čisto kmečko dušo.«⁶

⁴ SSKJ, Zv. II, 982.

⁵ Prim. S. Južnič, *Lingvistična antropologija*, Ljubljana 1983, 173-229.

⁶ F. Kralj, *Spomini slovenskega umetnika*, Ljubljana 1996, 95/96.

Duhovniki, ki so prav tako izhajali iz preprostega kmečkega okvira, so toliko bolj čutili z narodom, za razliko od tujih plemiških gospodarjev in porajajočih se meščanov, ki so bili večinoma nemškega ali italijanskega pokolenja. Posebno važno narodnostno vlogo so imeli duhovniki v obmejnih pokrajinah, ki so še bolj čutili stisko svojega ljudstva, posebno ob porajanju nacionalističnega tujega meščanstva, usmerjenega proti slovenstvu.

Pojem narodnosti kot pripadnosti skupini ljudi z notranjo povezanostjo ne zaznamuje torej le jezik, ampak družbena oziroma duhovna povezanost in čutenje. Ker pa so zavest in razumevanje skupnosti ter razumevanje odgovornosti za to skupnost v zahodnoevropskem izročilu predvsem dediščina krščanstva, je tudi to znamenje, da je imelo in ima še danes krščanstvo pomembno vlogo pri oblikovanju nacionalne identitete. Spodbujalo je in spodbuja zavest pripadnosti, v izogib nacionalizmu pa to pripadnost univerzalizira, kot sta poudarjala na Slovenskem nasproti liberalizmu že Anton Mahnič in Janez Ev. Krek.

Danes je tudi splošno priznано, da je novoveški pojem subjektivitete posameznika in naroda plod dolgotrajnega razvoja, ki ga je omogočilo in pripravilo ravno srednjeveško krščanstvo.⁷ To izročilo se stopnjuje s (z novim) pojmom nacija, ki predstavlja družbeno spoznano in priznано subjektiviteto oziroma samozavedanje naroda. Narod kot naravna in kulturna danost dobi z nacijo svojo ontološko uresničenje. Njena potrditev je tudi politična utemeljitev, tj. državnost.⁸

Rast narodne zavesti v novem veku

Večina evropskih narodov je narodne probleme reševala že v prejšnjih stoletjih, vzhodnoevropski so korakali za njimi, prav tako tudi Avstrija, ječa narodov. Nove misli je ta dosledno zavračala, kajti cesar ni potreboval učenjakov, ampak »pridne državljane«, kot je zatrdil Franc I. na kongresu treh cesarjev leta 1821 ljubljanskim šolnikom in zahteval, da mora, »kdor meni služi, poučevati tako, kakor jaz ukazujem.«⁹ Avstrijsko-nemški in madžarski nacionalisti, ki jih je spodbudila ustanovitev nemške pruske države (l. 1866) in avstrijsko-madžarske dualistične unije (l. 1867), pa so narodnostna vprašanja reševali mimo in proti interesom drugih narodov.

Slovenci so še bolj kot drugi avstrijski narodi upali, da jim bo narodnostno vprašanje pomagala reševati katoliška Cerkev, ker so bili bolj kot drugi narodi v reševanju svojih vprašanj vezani na Cerkev. Narodnostni problemi so bili poleg njihovega oznanjevanja delo duhovnikov: Alojzij Wolf, Matevž Ravnikar, Anton Martin Slomšek, Luka Jeran, Karel Klun, Anton Mahnič, Anton Gregorčič, Franc Ivanocy, Janez Ev. Krek, Anton B. Jeglič, Ivan Trinko-Zamejski in še mnogi drugi so odločilno sooblikovali slovenski narodni razvoj. Vsi so se zavedali, da morajo kot slovenski katoličani skrbeti tudi za narodov blagor, ker so se čutili povezane z narodom in ker so narodu oznanjali evangeljsko blagovest. Mahnič je tudi jasno opredelil odnos vere in narodnosti: katolištvo je vesoljnost, zato je nad narodno pripadnostjo, na drugi strani pa katoličan ne sme biti suženj narodne

⁷ K. Gabriel, *Christentum zwischen Tradition und Moderne*, Freiburg v Br. (Herder) 1992, 69. Gabriel navaja novejšje študije, ki potrjujejo to danes vsaj pri nas slabo sprejeto tezo. Avtorji so M. Weber, W. Schluchter (1988), R. Münch (1986), F. X. Kaufmann, *Kirche begreifen. Analysen und Thesen zur gesellschaftlichen Verfassung des Christentums*, Freiburg in Br. 1979 in E. W. Böckenförde, *Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation*, in: *Festschrift für Ernst Forsthoff*, Stuttgart 1967.

⁸ T. Hribar, *Nova revija* 57, 12.

⁹ Prim. J. Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje (MD) 1928, 292.

zaprnosti, kajti katolištvo je odprtost za vse.¹⁰ Krek je prav tako v katolištvu videl rešitev narodnostnega vprašanja v monarhiji: Avstrija je kot katoliška država dolžna skrbeti za enakost vseh narodov. Zato je menil, da je katolištvo za nas Slovence edina rešitev. Ker pa je Avstrija po njegovem premalo katoliška in preveč liberalistična, bo narodnostna vprašanja v njej težko zadovoljivo rešiti.¹¹ Seveda pa tudi slovenski narodnonapredni krogi zaradi teh težkih političnih okoliščin niso uspeli Slovencem izboriti pravic, ki so jih v monarhiji brezobzirno uveljavljali Nemci in deloma Madžari.

Jugoslavija ni nudila ugodnega podnebja za reševanje narodnih problemov. Nove teoretične osnove so med krščanskimi skupinami uveljavljali krščanski socialisti, zlasti Kočbek, žal pa so s podreditvijo odrešenjske vizije naroda Oblasti (Partiji) zapečatili narodovo usodo v zakonitosti razrednega boja (Hribar). Razredni boj (revolucija) je ukinil narod in ga postavil v funkcijo mednarodne razredne teorije. Njen končni cilj je ukinitev naroda z vsemi drugimi družbenimi pojavnimi oblikami vred. Marksisti so po začetnem predrevolucijskem zameglenem razglabljanju o tem vprašanju praktično hitro pokazali svojo taktiko podreditve vsega logiki Partije.

Pri nas in v drugih realsocialističnih deželah je po razpadu Partije nacionalno vprašanje postalo poleg gospodarstva spet glavni družbeni problem.

Pogledi Cerkve na narod

Krščanski pogled na narod temelji v veri, da je Bog absoluten gospod usode posameznikov in narodov. Že Stara zaveza poudarja, da Bog vodi vse človeško delovanje in tudi usoda naroda oziroma narodov je v njegovih rokah, zato je on gospodar politike in zgodovine. Preroki zato napovedujejo zlom vsakega zgolj človeškega prizadevanja, ki prezira Boga in ne upošteva moči njegovega delovanja v narodu. Tako govorijo npr. Mihejeva, Ozejeva in Izaijeva knjiga o pokori, ki jo morajo opraviti Izraelci za krivdo svojega in tujih narodov. Glavna krivda je predvsem v tem, da se voditelji ljudstva niso držali Božjih postav.¹²

Tudi Nova zaveza izpostavlja pomen globljih razsežnosti zemeljskih kraljestev. Vedeti je treba, da so zemeljski vladarji le po Božji volji oziroma dopustitvi to, kar so. Tako pravi Jezus Pilatu: »Nobene oblasti bi ne imel nad menoj, če bi ti ne bilo dano od zgoraj.«¹³ Narodi se ne morejo sklicevati le na svoje zemeljske okvire in meje. Jezus je prišel, da bi premagal meje med narodi in presegel razlike, ki ločujejo Jude in Samarijane in druge narode. Binkoštni praznik je znova združil različne narode v medsebojnem razumevanju kljub različnim jezikom.¹⁴ Apostol Pavel pa trdi, da zdaj ni več ne Juda ne Grka.¹⁵

Srednjeveško krščanstvo narodnostnih razlik ni precenjevalo, ker je vse narode združevalo v Božjo državo. Iz tega razloga je zagovarjalo tudi prvenstvo papeža nad svetnimi vladarji.¹⁶ Novi vek je zahteval od družbe nove rešitve mednacionalnih odnosov, odprl problem nacionalizma, Cerkvi pa vedno bolj odvzemal pristojnost in možnosti

¹⁰ Prim. Gal. 4,28.

¹¹ Prim. Iz nagovora ob shodu mladeničev na Brezjah 4. in 5. julija 1905, v: J. Juhant, *Krekovo berilo*, Celje 1989, 153.

¹² Prim. Iz 54. in 55. poglavje.

¹³ Jn 19,11.

¹⁴ Apd 2,8sl.

¹⁵ Gal 3,28.

¹⁶ Prim. D. Bigongiari, *Politički nazori Tome Akvinskog*, v: Toma Akvinski, *Država*, Zagreb 1990, 33.

za vplivanje na razvoj nacionalnega vprašanja. Za razliko od drugih narodov so ti problemi na Slovenskem nastopili šele konec 19. stoletja.

Samopostavitev subjekta (posameznika in naroda) - v neodvisnosti od Boga - je dosegla vrhunec v različnih oblikah liberalizma. Ta je na novo postavil problem povezave posameznika do naroda in naroda v odnosu do drugih narodov. Če narod ali določena skupina postane brezprizivna absolutna oblast, potem ni nikomur dolžna odgovora in tako nastanejo problemi odnosa do drugih takih enot. Začne se tekma za prevlado, kjer manjši oziroma slabši nujno podleže. Liberalizem je zaostрил in stopnjeval napetost med narodom in Cerkvijo. Komunizem je v celoti prevzel to liberalistično dediščino.

V tem procesu je novi vek oblikoval zavest o naravni, kulturni in tako transcendentni ideji naroda oziroma nacije, pri čemer naj bi bil pojem narod naravna podlaga za transcendentno (ontološko), torej nadnaravno podlago, ki jo izraža pojem 'nacije'. Ta nadnaravna podlaga pa je tudi med-narodna, je občečloveška, kot je zapisal Marjan Rožanc.¹⁷ Tvorci novoveškega partikularizma so prihajali do prepričanja, da je treba poiskati nadempirično podlago, ki je v presežnosti naroda in posameznika. Ivan Urbančič meni, da so nacionalizmi danes preseženi, vendar še vedno ni doseženo soglasje, kdaj narodnost prehaja v nacionalizem. Sam zato zagovarja narodnost kot »etičnorodovno faktičnost človeškega bitja«, ki ohranja »človeškost človeka«.¹⁸ V tem smislu je nacionalizem nekaj preteklega.

Čeprav Urbančič ne nadaljuje v tem smislu, se ponuja rešitev tega problema v posinovljenju krščanstva in naroda. Krščanstvo osvetljuje subjektivno (samozavedno) vsebino naroda z lučjo vere. To vsebino hoče »osvoboditi in privedi pod gospostvo Boga odrešenika«.¹⁹ Kajti vsi ljudje so državljani kraljestva, »ki ni zemeljsko, marveč nebeško«.²⁰ Nobena zemeljska osvoboditev in podreditev naroda ne zagotavlja namreč njegovega pravega razvoja v sobivanju in soglasju z drugimi narodi. Okrožnice zadnjih papežev dajejo tudi praktična navodila, kako naj bodo medsebojni odnosi narodov pravično urejeni in poudarijo pri tem skrb za zatirane, za male narode in narodne manjšine.

Krščanstvo je bilo torej vseskozi vest in vabilo k sodelovanju in zavzemanju za razvoj naroda, predvsem njegove kulturne in duhovne podlage. Z novoveško osveščenostjo narodov in izgubo verske substance se je moč Božjega v življenju narodov okrnila in transcendentno v narodu so začeli nadomeščati nacionalizem, imperializem pa tudi (katoliški) funkcionalizem in formalizem (ta je značilen tudi za slovenske razmere).

Ker je bil naš narod stalno vezan na okrilje Cerkve, je razumljivo, da je med materjo Cerkvijo in sinom (slovenskim) Narodom, ki je ob koncu prejšnjega stoletja začel odraščati, prihajalo do napetosti. Ali prehaja danes ta napetost v sinovsko zrelost in s tem v novo fazo duhovnega preroda slovenskega naroda na temelju zahodnoevropskih pridobitev, ki jih je postavilo krščanstvo? In tega sodelovanja zagotovo ne bo le ob gospodarskem tržnem gospodarjenju in tekmovanju, ampak predvsem v prenovi srca in kulture. Človek in narodi potrebujejo danes trdne duhovne temelje, nadempirično, transcendentno osnovo, na kateri bo utemeljena njihova etična in etnična vsebina, ki bo odprta za sodelovanje z drugimi.

¹⁷ Prim. M. Rožanc, *Nekaj iracionalnih razsežnosti*, v: Nova revija št. 57, 202 sl.

¹⁸ Prim. I. Urbančič, *Jugoslovanska »nacionalistična kriza« in Slovenci v perspektivi konca nacije*, v: Nova revija, št. 57, 31 sl.

¹⁹ Drugi vatikanski cerkveni zbor, *Odlok o mistijskih dejavnostih* št. 11, v: *Koncilski odloki*, Ljubljana 1980, 463.

²⁰ Drugi vatikanski cerkveni zbor, *Lumen gentium* (dogmatska konstitucija o Cerkvi), št. 13, v: *Koncilski odloki*, Ljubljana 1980, 143.

Krščanske zahteve utemeljitve naroda

Novoveško prepričanje, ki izvira iz krščanstva, utemeljuje narod na samostojnem, svobodnem in osveščenem človeku, skratka, na vsestransko razviti človeški osebi, ki je prek jezika organsko povezana v narodno skupnost. Šele svobodne osebe tvorijo tudi pokončen, svoboden in osveščen narod. Drugi vatikanski cerkveni zbor ponuja svetu Kristusa kot uresničeno polnost osebe, ki bo osvetlila skrivnost človeštva in tako narodov in posameznikov.²¹

Človek zaradi svoje umrljivosti sebe ne more postaviti absolutno. To je temelj krščanskega pojmovanja človeka in naroda, ki je pomembno dopolnilo novoveških nacionalnih evforij. Vsak posameznik in naroda, ki ne priznava svojih meja, zaide v skušnjavo, da sebe postavi kot samosvoj, absolutni temelj, skratka samega sebe postavi na mesto Boga. Človek pa mora žal priznati svojo nepopolnost in s tem omejenost vsakega nacionalnega ali državnega projekta. Neupoštevanje človekove in narodove omejenosti tvori pošastnost oblasti, ki izvira iz popolne podvrženosti taki poabsolutni ideji nacije ali države.

Cerkev je med Slovenci dajala pomembno podlago za razvoj našega jezika in kulture. To je tudi danes pomembna razsežnost narodovega življenja in njegove dinamičnosti. Gojiti bogastvo jezika in kulture in se zavzemati za njegovo emancipacijo med drugimi narodi je bil tudi del cerkvenega oznanjevanja. Danes gre še za pomembnejši element, za ureditev in uveljavitev narodnega programa v novih razmerah, kjer bo morala tudi Cerkev dati svoj prispevek. Ta se nanaša na vprašanja, kaj smo Slovenci danes, kaj hočemo, kako naj združimo svoje sile, raztresene po vsem svetu, in podobno. Slovenska državnost vključuje samostojno reševanje svojih zadev in sodelovanje z drugimi narodi.

Krščanski pogled na narod temelji torej na veri, da je Bog absolutni gospod usode posameznikov in narodov. Že Stara zaveza se zaveda, da Bog vodi vse človeško delovanje, tudi narodno usodo ter vso njegovo politiko in zgodovino. Preroki zato napovedujejo zlom vsakega človeškega prizadevanja, ki ne temelji na Božji moči.

Novi vek je izoblikoval zavest o naravni, kulturni in tako transcendentalni ideji naroda oziroma nacije, pri čemer naj bi bil pojem narod naravna podlaga za transcendentalno (ontološko), torej nadnaravno podlago, ki jo izraža pojem nacije. Krščanstvo osvetljuje to subjektivno (samozavedno) vsebino naroda z lučjo vere. To vsebino je treba »osvoboditi in privedi pod gospostvo Boga odrešenika«. Kajti vsi ljudje so državljani kraljestva, »ki ni zemeljsko, marveč nebeško,« kot je zapisal Drugi vatikanski cerkveni zbor.²² Cerkev je v tem duhu tudi med Slovenci gojila zdrav narodnostni čut in omogočala tudi primerno kritičnost do svojega naroda in skrbela za odprtost Slovencev do ostalih narodov.

Cerkev je to vlogo vršila nekoč in danes. Z novoveško osveščenostjo narodov in izgubo verske substance se je moč Božjega v življenju narodov okrnila in transcendentno v narodu so začeli nadomeščati nacionalizem, pa tudi katoliški funkcionalizem in formalizem, ki si prizadevata za zagotovitev krščanskih institucionalnih oziroma formalnih okvirov, ki naj bi zagotavljali življenjskost naroda na krščanski podlagi. Pogled v slovensko nacionalno zgodovino priča o taki življenjski moči krščanstva do dandanašnjih dni in pričujoča razprava naj omogoči natančnejši vpogled v te razmere.

²¹ Prim. *Pastoralna konstitucija o Cerkvi v sedanjem svetu* št. 9, 10, v: *Cerkveni dokumenti* 576/ 577.

²² Drugi vatikanski cerkveni zbor, *Odlok o misijonski dejavnosti Cerkve*, št. 11 in *Pastoralna konstitucija o Cerkvi v sedanjem svetu* št. 13.

Razpravo bomo glede na kakovostne tematske premike pri razumevanju narodne istovetnosti razdelili v tri sklope: Prvi, »Prispevek Cerkve jezikovni istovetnosti«, vsebuje delovanje Cerkve za uveljavitev in ohranitev narodnega jezika. To delovanje traja še danes in je zelo pomembno in potrebno v zamejstvu, zdomstvu in izseljenstvu.

Drugi, »Nacionalna istovetnost«, predstavlja delovanje Cerkve za oblikovanje slovenske narodnostne podobe. Prelomnica je leto 1848, pomlad narodov, ko se tudi Slovenci oglasijo s programom zedinjene Slovenije.

Tretji sklop označuje »Delovanje Cerkve za politično uveljavitev slovenskega naroda«.

Po navadi te označbe delijo tudi tri pojme: ljudstvo, narod in nacija, medtem ko nas v tem okviru ne zanima posebej plemenska skupnost. Zanj predpostavljamo, da je, kot potrjujejo tudi raziskave o Brižinskih spomenikih, sprejela krščansko vero in se oblikovala v krščanski narod z vsemi ustreznimi oblikami krščanskega življenja in delovanja in seveda s tem povezanega obredja.²³ Že pokristjanjevanje zaznamuje zgodovinsko pot Slovencev in oblikuje njihov evropski profil. Tudi naše prednike in njihove potomce odslej določa krščanstvo ter zaznamuje delovanje Cerkve. Slovenci so kot ostala Evropa deležni pokristjanjevanja najprej prek irsko-škotskih menihov, ko se prek njih z Zahoda proti Srednji Evropi širi ne le krščanska vera, ampak nova civilizacija in kultura,²⁴ ki najbolj povzema benediktinsko geslo »Moli in delaj!«. Kasneje je ta vpliv potekal prek Salzburga in Ogleja ter prek solunskih bratov Cirila in Metoda z Vzhoda.²⁵ Kot je zapisal Stanislav Škrabec (1844-1918), je bil »Vzhodni meji našega narodiča /.../ sveti Metod gotovo in neposredno učitelj in blagovestnik.«²⁶

Prispevek Cerkve jezikovni istovetnosti Slovencev

Podlago za krščanstvo ne le med Slovenci, ampak širšemu prostoru Evrope sploh, so dali že rimski predniki, ko je 5. septembra leta 394 nad Vrhpoljem pri Vipavi cesar Teodozij premagal svojega poganskega tekmeca Evgenija, s tem pospešil razširitev krščanske vere in pripomogel k njeni dokončni uveljavitvi v rimskem cesarstvu. Ob preseljevanju so tudi naši predniki vstopili v ta kulturni krog. Pokristjanjevanje jim je odprlo pot v humanistično sintezo judovsko-krščanskega verskega izročila, grškega pojmovnega sistema in rimskega pravnega reda.

Enega najpomembnejših narodnostno-identitetnih prispevkov je Slovincem od začetka pokristjanjevanja nudilo krščanstvo prav zaradi oznanjevanja in z njim povezanih zapisi v narodnem jeziku. Tako pravi B. Grafenauer: »Apostolska vera in očenaš sta dobila slovensko obliko že konec 8. stoletja, čeprav sta se nam ohranila zapisana šele v *rateškem* ali *celovškem rokopisu* iz 1362-1390 in skoraj v isti obliki v *starogorskem rokopisu* s konca 15. stoletja. Iz istega časa izvira tudi krstna molitev (v brižinskih spomenikih je ohranjen vsaj del tega obrazca).«²⁷

Ne glede na različne verske oziroma dušnopastirske poudarke oznanjevanja, ne glede na zgodovinske spremembe in vplive na Cerkev je od začetkov krščanstva, prek

²³ Prim. A. Mlinar, *Brižinski spomeniki v kontekstu srednjeevropskega krščanstva v zgodnjem srednjem veku s posebnim poudarkom na zgodovinskem razvoju zakramenta sprave*, v: *Mednarodni simpozij o Brižinskih spomenikih*, Ljubljana 1994, 11/11.

²⁴ Prim. V. H. Elbern, *Irische Kunst*, v: *Lexikon für Theologie und Kirche* V, 751.

²⁵ Prim. F. Grivec, *Sv. Ciril in Metod*, Celje 1963, 25 sl., posebno 214 sl.

²⁶ S. Škrabec, *Tisočletnica smerti svetega Metoda, velikega škofa slovenskega*. Navaja M. H. Holz, *Škrabec in pokrajinski knjižni jeziki*, v: *Škrabčeva misel I, Zbornik s simpozija '94*, 121.

²⁷ *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1979, 142.

protestantizma, katoliške preнове, pritiskov liberalizma in komunizma Cerkev do danes skrbela za narodni jezik zato, da bi lahko ljudem čim bolj neposredno približala Božji nauk. Zaradi oznanjevanja so verski predstavniki vztrajno gojili in zapisovali jezik domačinov. Zaradi vere in Cerkve pa so bili oznanjevalci kritični do posvetne oblasti in zagovarjali suverenost cerkvene oblasti nad posvetno. Teološki temelj je temu dala Avguštinova (354-430) Božja država (okoli 425), praktično pa izpeljala srednjeveška razmejitev pristojnosti svetne in cerkvene oblasti. Za Slovence je bila ta suverenost Cerkve nad svetno oblastjo še bolj pomembna, kajti to je redno pomenilo tudi suvereno možnost Cerkve oziroma duhovnikov in škofov, da se zavzemajo za domači jezik, kar so delali vseskozi z večjo ali manjšo spretnostjo.

Verske knjige so se pisale sicer najprej latinsko, nato nemško in italijansko, molilo in pridigalo pa se je vedno slovensko. Pomembno identitetno vlogo so v tem oziru imele pesmi, pobožnosti, pasijonske igre, skratka besedila, ki jih je molilo, pelo preprosto slovensko ljudstvo. Njihovo širjenje so spodbujali najprej misijonarji, potem pa duhovniki, ki so delovali med ljudstvom, in ti so bili pretežno domačega rodu.

Že v tem začetnem obdobju se razvija še drug pomemben slovenski narodnostno-identitetni zapis - s cerkvami posejana pokrajina. Cerkve je narekovala najprej religiozna potreba, pomembno vlogo pri njihovih postavitvah so imeli tudi Turki, ki so od 15. stoletja dalje pritiskali na naše kraje. Cerkvice so postale pribežališče pred turško nevarnostjo, obenem pa se je v narodu krepila vloga vere in Cerkve kot zaščitnice človeka v stiski. Slovenski človek pa ni bil v stiski samo pred Turki, ampak je bil takorekoč stalno ogrožen. Njegovo usodo so določali večinoma tuji gospodarji, ki niso čutili z narodom. Edini 'vzeti iz ljudstva' so bili duhovniki, ki so tako razumeli svoje ljudi in se zavzemali za pravice slovenskega človeka.

Zaradi tega je protestantizem, kot trdi tudi Janko Kos, za slovenski narod in njegovo istovetnost dvosmiseln pojav. Kakor je po eni strani dal krščanski veri nov duhovni polet in omogočil novo narodno versko doživljanje ter postavil trdne temelje za slovensko slovstvo, je žal na drugi strani slabo posegel v slovensko dušo, saj je ostal v germanskih (in madžarskih) okvirih in tako ostal za Slovence kot duhovno gibanje, ki je poseglo v slovensko dušo bolj tujek, in ne kot gibanje, ki bi poseglo v značaj slovenskega človeka.²⁸

Slovenski protestantje so po analogiji drugih dežel izpostavili pomen posameznika (in naroda), čemur je pripravil pot že srednjeveški nominalizem. Na Lutrove življenjske odločitve je odločilno vplival Gabriel Biel, zadnji sholastik, kot ga imenujejo, bolj pomemben kot vnet privrženec nominalistov, mislecev, ki so zagovarjali prednost posameznega pred splošnim. Bival je v Urachu v redovni bratski skupnosti, ki je bila odprta za nove ideje in tu je kasneje našel zatočišče tudi Primož Trubar. Izpostavitev posameznega je na verskem področju omogočila večjo pozornost človeku verniku in njegovim potrebam, verski skupnosti z vsemi posebnostmi in težavami pa tudi narodnostnimi oziroma jezikovnimi svojstvi. Večjo težo je protestantizem dal človekovi osebni vernosti in njegovemu lastnemu umevanju vere, zato ga je spodbujal, naj sam bere Sveto pismo in naj pusti, da bo nanj delovala Božja milost.²⁹

Protestantje so iz teh razlogov takoj pričeli izdajati knjige v domačem jeziku, da so se lahko verniki sami poglobljali v verski nauk. Tako so postali oblikovalci prvih slovenskih knjig. Za vsak narod je prevod Svetega pisma še danes pomemben kulturni do-

²⁸ Prim. J. Kos, *Duhovna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1996, 60.

²⁹ Prim. R. Prenter, *Protestantismus*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Zv. VIII, 817.

godek in priznanje nacionalne kulturne avtonomnosti. Kosovo trditev o ambivalentnosti protestantizma pri nas je zato treba dopolniti v tem smislu, da je protestantizem kot gibanje vendarle ne samo na Slovenskem, ampak tudi drugod spodbudil ustrezne reakcije pri katoličanih, kar ponavadi označujemo kot katoliško prenovo. Z individualnim oziroma bolj antropološkim pristopom človeku in narodu je protestantizem spodbudil tudi katoliško Cerkev k sistemskemu reševanju tega vprašanja. Na Slovenskem so sicer duhovniki stalno gojili ljubezen do svojega naroda in delovali zanj ter krepili njegovo jezikovno suverenost, Cerkev kot celota pa je s Tridentinskimi reformami spodbujala njihovo zavzetost za posameznega človeka in narod kot celoto.

Protestantizem je tako dal tudi katoliški Cerkvi novega duhovnega poleta in je pomenil izziv njenemu dosedanemu delovanju. Seveda je bilo to mogoče pri protestantih in katoličanih zato, ker smo Slovenci v tem času že dobili določen intelektualni potencial, ki je bil sposoben sprejeti novoveške ideje in jih uveljaviti med narodom. Prvi ljubljanski slovenski škof Tomaž Hren, ki je opravljal to nalogo, je bil, kot pravi zopet Janko Kos,³⁰ že del prve slovenske cerkvene elite, prav tako protestantski duhovniki. Da so bili oboji ujeti tudi v okvire in kalupe, ki so ovirali ta duhovni polet, je razumljivo. Trubar je strogo zahteval pokorščino podložnikov do oblasti. Katoliški hierarhični način pa je sistematsko uveljavljal pokorniški odnos. Posebej po Tridentinskem cerkvenem zboru (1545-1563) se je nasproti novoveški samostojnosti subjekta v katoliški Cerkvi krepila težnja po zunanji ureditvi in obvladovanju položaja.

Obdobje reformacije in protireformacije je kljub vsem nasprotjem pomenilo utrditev vloge Cerkve med slovenskim narodom. Protestantje so s prevodom Svetega pisma in z drugimi knjigami položili temelje knjižne slovenščine. Tisk je pospeševal pisano besedo in širil duhovno obzorje Slovencev. Protireformacija, ki je sicer uničila nekatere reformacijske (ideološke proticerkvene) spise in prekinila vsaj del šolskih reform, ki so jih komaj mogli uveljaviti protestantje, je utirila subjektivnega duha reformacije v univerzalnost Cerkve, ni pa kljub temu mogla zaobiti duha novega veka, ki je preveval narode. Slovence je to gibanje in z njim povezano izvijanje iz spon fevdalne podrejenosti napotilo na dolgo pot v korak z novoveškimi narodi.

Okoli leta 1500 je podoba zapadnega sveta še vseskozi oblikovalo katolištvo v smislu papeštva, duhovništva. Toda ta podoba je kazala že grozeče napetosti in razpoke,³¹ je zapisal zgodovinar Joseph Lortz. Te razpoke je povzročal duh novega veka, ki je rušil srednjeveško podobo družbe in Cerkve. Ker so tako protestantski kot katoliški slovenski duhovniki in polagoma tudi višji kleriki kljub fevdalni ujetosti obeh Cerkva izhajali iz ljudstva, so na nov(ovešk)em nivoju nadaljevali delo za oznanjevanje v skrbi, da bi božjo besedo približali ljudstvu. Tudi katoliška prenova je vsebovala zato nove pedagoške prijeme v veroučni šoli, utrjevala in na novo osmislila pobožnosti in prek duhovnikov približevala Sveto pismo tudi ljudstvu.

Posebno novi red jezuitov si je zadal nalogo izpeljati tridentinske reforme in oblikovati nov verski čut, za nas Slovence pa je še posebej pomemben zaradi svojega izobraževalnega, verskega in ostalega programa. Tako je med Slovenci od konca 16. do druge polovice 17. stoletja potekalo pomembno oblikovanje novega duha, ki ga zlahka primerjamo z reformami protestantov. S pridigarstvo dejavnostjo, pisanjem, z uvajanjem gledaliških iger in organizacijo šolskega sistema od osnovne do visoke šole ter uveljavljanjem znanstvene dejavnosti so jezuiti nadaljevali s preobrazbo slovenskega ljudstva v

³⁰ Prim. J. Kos, *Duhovna zgodovina Slovencev*, 54.

³¹ J. Lortz, E. Iserloh, *Kleine Reformationsgeschichte*, 22.

sodoben narod. Ljubljana je z jezuiti in uršulinkami postala pomembno šolsko središče, enakovredno Gradcu in še nekaterim drugim mestom takratne Avstrije. S svojim prodornim vplivom, ki je segal na vsa področja življenja, niso le osvojili širokih množic. Ljubljana je imela celo več dijakov v tem času kot sto let kasneje. Katekizem Petra Kanizija je samo v 18. stoletju doživel pet izdaj, njegovo delo pa so nadaljevali razsvetljenci (o. Marko Pohlin).³² Na vseh ostalih področjih razen v literaturi pa so jezuiti s svojimi šolami tudi slovenskemu človeku omogočili, da se je lahko enakovredno vključeval v evropske miselne in kulturne tokove.³³

Ker Slovenci nismo imeli v tem času svojih političnih voditeljev, je to delovanje Cerkve povezovalo Slovence različnih pokrajin in dialektov v skupno narodno telo in pripravljalo podlago za kasnejše politične odločitve in nastope.

Cerkvene reforme Marije Terezije in Jožefa II. so zadele tudi slovenske kraje. Ukinjeni so bili redovi, na novo preoblikovane in ustanovljene župnije, poslednje se je uredilo dušno pastirstvo, in cesar je določil, naj duhovniki sodelujejo tudi pri prenovi šolstva, pišejo (slovenske) učbenike, predvsem katekizem, vendar vse to zato, da bi z izobrazbo omogočili boljše pogoje za študij nemščine. Jožefinizem, to je težnja cesarja Jožefa II., da bi urejal Cerkev, se je povezoval z janzenizmom. Kornelij Jansenius (1585-1638), utemeljitelj strogega verskega življenja, narekuje natančno poslušnost postavi: človek skoraj nikoli ni sposoben prejemati zakramentov, z marljivostjo in strogimi verskimi vajami si jih »prisluži«. Temu so se upirali jezuiti in to je bil tudi eden izmed razlogov za njihovo ukinitve v Avstriji. Po njihovi ukinitvi se je v 18. stoletju pri nas, posebno na Kranjskem, okreplil vpliv janzenizma. Janzenistični krogi so prispevali svoj delež k ukinitvi jezuitskega reda in ravno v Avstriji se je krepila moč prosvetljskega državnega cerkvenstva.³⁴ Svetna oblast, ki je hotela tudi reformo Cerkve po svojem okusu, je pometla mnoge ljudske verske običaje in pobožnosti, ki so jih ohranjali med redovniki tudi jezuiti. Za Slovence kot narod z maloštevilnimi pravicami so bile razsvetljske reforme Marije Terezije in Jožefa II., ki so zahtevale racionalno, strogo urejeno (in seveda politično obvladljivo), razsvetljeno vero, ne le pot k razsvetljeni veri in poučeni kulturi, ampak tudi prelom in ovira narodne rasti.

Ni čudno, da so zato mnogi z Vodnikom v času Ilirskih provinc (1809-1813) pozdravili Francoze kot narodne buditelje, ki so med drugim pospešili narodno šolstvo. Čeprav naj bi bilo to predvsem laično, so zaradi kratkega časa in sistematičnih pomanjkljivosti reform ostali župniki pomemben element tudi tega šolstva. V šolstvu in njegovih reformah so po ponovni vzpostavitvi avstrijske oblasti imeli še dolgo pomembno vlogo duhovniki, predvsem župniki. Kljub naraščajočemu pritisku nemškega nacionalizma so duhovniki v teh okvirih nadaljevali delo za ohranjanje narodnega jezika in s tem slovenske identitete.

Posebno pomembno upravno-politično vlogo ima v tem prizadevanju Slomškova prestavitev sedeža lavantinske škofije iz Lavanta na Koroškem v Maribor in z njo povezana nova razmejitev lavantinske (sedanje mariborske) škofije leta 1859. Njena meja na severu mariborskega okrožja se je prelivala ob robu narodnostne meje in prek nje je Cerkev lažje utrjevala narodnostni prostor na severu. Tako se je začela formalno vzpostavljati tudi meja med severno in južno (slovensko) Štajersko.

Neprecenljivo, a razmeroma slabo raziskano in ovrednoteno, pa je delovanje Cerkve za gojitev in ohranitev slovenskega jezika in narodnostne identitete v zadnjih dveh

³² M. Smolik, *Slovenski katekizmi sv. Petra Kanizija*, v: *Redovništvo na Slovenskem. Jezuiti, 182 sl.*

³³ F. M. Dolinar, *Cerkveni in politični okvir delovanja jezuitov na Slovenskem v 17. in 18. stol.*, v: *Redovništvo na Slovenskem. Jezuiti*, Ljubljana 1992, 39.

³⁴ Prim. F. M. Dolinar, *Cerkveni in politični okvir delovanja jezuitov na Slovenskem v 17. in 18. stol.* 41.

stoletjih, ko se je ob rastočem nacionalnem pritisku Nemcev, Italijanov in Madžarov vedno bolj zoževal slovenski nacionalni prostor. To je zgodba Čedermacev in njihove borbe za ohranitev narodnostnih pravic, pravic do govornice in pisane besede, pravic narodnostnega preživetja in obstoja.

Poleg ostalih duhovnikov, ki so delovali »na terenu«, so igrali v oblikovanju narodnostne besede in jezika pomembno vlogo zlasti duhovniki, ki so od Trubarja in Dalmatina dalje širili pisano besedo. Poleg že omenjenih duhovniki člani Akademiae Operosorum Labancensium, med njimi generalni vikar Janez Anton Dolničar (deloval med 1689-1714), sodelavci škofa Janeza Karla Herbersteina (škof med 1769-1787) za prevod (Japljevega) Svetega pisma: zlasti Jurij Japelj (1744-1807), Janez Stroj, razsvetljenski filozof Martin Kuralt (1757-1845), Jakob Zupan, Franc Metelko, Matevž Ravnikar ter avguštinec o. Marko Pohlin (1735-1801). Za dolgoletno narodnostno izobrazbo je poskrbel ljubljanski škof Alojzij Wolf (1824-1859), ki je finančno in organizacijsko omogočil nov prevod Svetega pisma in nemško-slovenski (M. Cigale, 1860) ter slovensko-nemški (M. Pleteršnik, 1860) slovar. Izredno pomembno je bilo odprtje zavoda Alojzijevišče - dijaško semenišče (1846), v katerem se je do odprtja gimnazije v Šentvidu (1905) vzgajala večina slovenskih izobražencev. Posebno pomembna je, ne le v tem zavodu, ampak tudi v drugih ustanovah Cerkve, podpora revnim, posebno kmečkim in bajtarskim otrokom, zaradi česar je tudi preprost, a včasih celo bolj nadarjen Slovenec vstopil v svet znanosti, kulture in umetnosti. To delovanje sta po letu 1905 omogočila prva slovenska gimnazija in zavod sv. Stanislava v Šentvidu, ki sta krepila slovensko izobraževalno in s tem celovito kulturno identiteto.

Omenimo lahko še nekatere pomembne oblikovalce slovenskega jezika, kot so urednik Jezičnika Josip Marn (1832-1893) in jezikoslovec frančiškan Stanislav Škrabec (1844-1918) ter posebej oba sotvorca moderne slovenščine Anton Breznik (1881-1944) in Jakob Šolar (1896-1968). Posebej zadnji je zaradi svojega zvestega rodoljubnega krščanskega delovanja v prid naroda in Cerkve moral prestajati dolgoletne strahote dachauske in komunistične ječe.

Nacionalna istovetnost

Slovenci smo v primerjavi z ostalimi sosedi uspešno razvijali svoj jezikovni okvir, slabše oziroma počasneje pa narodnostno istovetnost, čeprav je revolucionarno leto 1848 pokazalo, kako slabo so bili tudi drugi narodi pripravljeni na uveljavljenje svoje nacionalne istovetnosti. Razmeroma dolgo so bili okviri plemstva, krone in Cerkve zavetje, v katerem se je Slovenec počutil zavarovanega in le polagoma in s težavo so slovenski razumniki predirali ta okvir. To velja še posebej za cerkvene razumnike. Znano je, da je škof Slomšek opozarjal svoje duhovnike, naj svoje vernike mirijo in opozarjajo pred nevarnimi vplivi, ki jih prinašajo v revolucionarnem letu 1848 predvsem izobraženci iz Prage in drugih revolucionarnih središč.³⁵ Slomšek, ki velja za vnetega narodnostnega delavca, utemeljitelja in pospeševalca narodne kulture, je bil kot ostali cerkveni predstavniki postavljen v ta okvir, ki je določal ob vsej ljubezni do naroda tudi razumevanje mesta in možnosti narodovega razvoja.

Nove vizije slovenstva, ne le za cerkvene, ampak tudi za takratna posvetna merila in okvire na Slovenskem, pa predstavljajo dejavnosti dveh nekoliko mlajših Slomškovi-

³⁵ Prim. J. Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1928, 894. Tudi F. M. Dolinar, *Slomšek in njegova doba*, v: *Slomškov simpozij v Rimu*, Rim 1983, 18.

sodobnikov in sodelavcev, Korošcev Matija Majarja-Ziljskega in Andreja Einspielerja, ki sta leta 1848 dejavno vključila v pomlad narodov tudi Slovence.

Celovski kaplan Matija Majar je med prvimi jasno opredelil slovenske zahteve po narodni združitvi, ki so jih 19. marca 1848 objavile ljubljanske Novice. Poleg enakopravnosti z drugimi narodi zahteva predvsem, »da bode nam slobodno, da moremo v Sloveniji kadar koli hočemo po malim v šole in v kanclije vpeljati naš slovenski jezik.« Še bolj pomembna je bila spomenica, ki jo je prav tako pripravil Majar in so jo objavile 11. aprila istega leta Gajeve Novine, in je zahtevala, da je treba Slovence sprejemati kot celoto in jim omogočiti tudi narodno zastopstvo v monarhiji. Te zahteve so potem opredelili na Dunaju živeči slovenski izobraženci, združeni v društvu Slovenija.

Ni slučajno, da so narodnostno najbolj dejavno posegli v tem obdobju duhovniki, ki so bili po besedah Ivana Prijatelja liberalni katoliški duhovi. To so bili poleg Matija Majarja-Ziljskega še Andrej Einspieler, Davorin Trstenjak, Božidar Raič in Janez Zlatoust Pogačar, ljubljanski škof (1875-1884).³⁶ Einspieler je posebno s svojimi razpravami v Sloveniji leta 1849 spodbujal Slovence, ki so ne le državljani, ampak tudi katoličani, k demokratičnemu in suverenemu nastopu v državi in Cerkvi.³⁷ Oboje bo koristilo krepitvi Slovencev, kajti »država in cirkva, politika in keršanstvo so med seboj v najožej zvezi.« Od oblastnikov pa zahteva, da dajo »Slovencem v slovenskih okrajih ravno tisto in ravno v tisteh meri, kar Nemci in Lahi imajo v svojih okrajih imajo.«³⁸ S slovenskimi in nemškimi časopisi, ki jih je izdajal v Celovcu (Slovenski prijatelj, Stimmen aus Innerösterreich, Slovenec, Mir) je Einspieler pripomogel, da je postal Celovec v tem času slovensko kulturno središče, v katerem so delovali Levstik in drugi pomembni literarni delavci. Kljub temu se je zavzemal za sodelovanje med Nemci in Slovenci na Koroškem.

Na Primorskem je duhovnik Anton Gregorčič na osnovi krščansko-socialne smeri, ki sta jo podpirala brata Andrej in Josip Pavlica, iskal nove družbene temelje za preživetje Slovencev in za njihovo sožitje z Italijani. Podobno kot Krek je na podlagi krščanstva videl narodno osvoboditev v socialni osamosvojitvi in stabilizaciji slovenskega človeka.

Konec 19. stoletja še vedno mnogi izpostavljajo predvsem kot spopad med liberalci in klerikalci. Radi pa pozabljamo, da je obdobje od prvega katoliškega shoda 1892 do prve svetovne vojne obdobje razcveta vsestranske dejavnosti katoličanov med Slovenci na narodnostnem, kulturnem, socialnem in političnem področju. Za sence, ožine in razcep v tem obdobju nosijo večjo odgovornost liberalni krogi, ki so to počeli iz gole maščevalnosti, ker so med krogi katoliškega tabora delovali sposobni, inovativni in narodnostvarjalni ljudje kot škof Anton Bonaventura Jeglič, organizator in ljudski tribun Janez Evangelist Krek, pronicljivi duh Aleš Ušeničnik, gospodarski um Evgen Lampe, politični spretni advokat dr. Ivan Šušteršič, državnik dr. Anton Korošec in drugi. Pobude, ki so jih dajali ti katoliški delavci in jih je podprlo katoliško gibanje, so kmalu obrodile verske, kulturnoizboraževalne (Slovenska krščansko-socialna-delavska zveza, 1897) socialno-gospodarske (delavske in kmečke organizacije, zadruga, denarne zavode), gospodarsko-politična gibanja, ki jih je formalno pokrivala stranka SLS. Gospodarske reforme in dejavnosti so posebno na Kranjskem omogočile združevanje kapitala in krepitev narodne gospodarske moči. Krek je s svojo srčno močjo osvajal množice in jih z vedno številnejšimi laičnimi sodelavci iz kmečkih in delavskih vrst povezoval v narodno enoto oziroma v svoj dom, kot je dejal. Žal je te reforme pokopala prva svetovna vojna. Povezovalno delovanje

³⁶ Prim. I. Prijatelj, *Duševni profil naših prepородiteljev*, v: *Ljubljanski zvon* 61(1921), 728.

³⁷ Prim. *Slovenija* 1849, 297.

³⁸ Prim. *Slovenija*, 309 in 297.

Vseslovenske ljudske stranke je ob Majniški deklaraciji leta 1917 omogočilo, da je prišlo tudi ob podpori Cerkve in njenih voditeljev, predvsem škofa Jegliča, do skupne odločitve za samostojno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov v monarhiji.

Kljub težavam nove države je Cerkev tudi v Jugoslaviji ohranila svojo povezanost z narodom in njeni predstavniki so šestokrat v težkih razmerah bili boj za enakopravnost, kulturni in narodni obstoj. To je razvidno tudi iz korespondence škofa Jegliča in politika Korošca med obema vojnama.³⁹

Delovanje Cerkve za politično identiteto slovenske države

Pomembna pobuda, ki je zrasla v katoliških krogih, je pripomogla k združenju vseh političnih sil za odločitev Slovencev, Hrvatov in Srbov za samostojno državo po prvi svetovni vojni.

Po tem obdobju se je politična vloga Cerkve med Slovenci, čeprav se ponavadi poudarja nasprotno, ožila in vedno bolj je postajala Cerkev predvsem verska, kulturna in moralna sila naroda. Žal ji politično vlogo še vedno podtikajo novi tokovi, ki hočejo sami prevzeti Cerkevno suvereno moč nad narodom, kar po letu 1945 dejansko izpeljejo komunisti.

Cerkev je pod zunanjimi okoliščinami prisiljena spreminjati svojo vlogo in iskati novo identiteto v narodu. Prav tako je narod v času komunizma prisiljen iskati svojo identiteto brez Cerkve. Proces konsolidacije teh problemov se zaradi petdesetletnega obdobja prisile zdaj polagoma odvija in bo še trajal. Na vprašanje, kaj je prispevala Cerkev k nacionalnopolitični identiteti oziroma k tvorbi državnosti, ne moremo odgovoriti z naštevanjem delovanja cerkvenih predstavnikov za tvorbo slovenske države, čeprav je vsaj dvoje očitno: vsestransko diplomatsko prizadevanje in delovanje nadškofa dr. Alojzija Šuštarja ob napadu na samostojno Slovenijo ter diplomatsko priznanje Slovenije s strani Svetega sedeža (Vatikana).

Kot je iz omejenih okvirov tega zapisa, ki bi bil seveda lahko temeljitejši, razvidno, je slovenska nacionalna identiteta in s tem tudi naša državnost tesno povezana s Cerkvijo in še danes imamo dovolj opravka s to dediščino.

Za uspešno narodovo življenje je sprava s to dediščino nujna in to je tudi upanje za prihodnost naše suverenosti. Hkrati je to pot k osvetljenju in razsvetljenju sedanosti in prihodnosti iz te dediščine, in ne padanje v njene zanke niti njeno ponavljanje. Upati je, da lahko cel narod mirno pogleda v oči tej dediščini, da bo imel lahko tudi bolj izčiščen pogled v prihodnost.

Summary

The Contribution of the Church to Slovene National Identity

Slovene national identity is linked to the Church which was the mainstay of national life, especially since the Slovenes did not have a state of their own. Within the Church the Slovenes cultivated their language, while Catholic priests (cautiously) articulated their national demands. Leading Catholic personalities played a decisive role in the movement for the secession of Slovenes and other South Slavs from Austria. Because of its supremacy in the national movement, the Church came into conflict first with liberal, then with communist forces, which wanted to tear the people away from the Church and submit it to their rule. In spite of these pressures, the Church has helped shape Slovenia's identity, linguistic and national as well as political.

³⁹ Prim. J. Juhant, *Odnos škofa Jegliča do politika in duhovnika Korošca, v: Prispevki za novejšo zgodovino* 31 (1991), 75-81.

Albina Nečak Lük
**Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem
prostoru**
Predstavitev projekta

Raziskovanje medetničnih odnosov ter identitete prebivalstva v slovenskem etničnem prostoru ter spremljanje trendov razvoja na tem področju sodi v raziskovalni program Inštituta za narodnostna vprašanja od začetkov njegovega delovanja. V takšna programska izhodišča se vključuje leta 1991 zasnovani projekt »Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru«¹, ki ga po prvem zaključenem programskem obdobju od leta 1996 nadaljujemo pod razširjenim naslovom »Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru«. Projekt vključuje več- in meddisciplinarni pristop. Načrtovan je kot longitudinalna, panelna raziskava primerjalne narave. Predmet proučevanja so razmerja med etnijami² v stiku vzdolž slovenske meje ter kazalcev etnične identitete skozi prizmo odnosa prebivalstva, pripadnikov večine in manjšine, do pojavov in procesov, ki zadevajo skupno življenje na narodnostno mešanih območjih. Raziskava temelji na podmeni, da je etničnost (etnična identiteta, etnična pripadnost) zgodovinski, torej spreminjajoči se pojav.

¹ Projekt izvaja raziskovalna skupina Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, financira ga Ministrstvo za znanost in tehnologijo Slovenije.

Nosilka projekta je prof. dr. Albina Nečak Lük. V projektu sodelujejo: mag. Boris Jesih (INV), mag. Vera Klopčič (INV), prof. dr. Miran Komac (INV), Mojca Medvešek (INV), dr. Renata Mejak (INV), dr. Katarina Munda Hirnšek (INV), mag. Sonja Novak Lukanovič, dr. Emidij Susič (Univerza v Trstu), dr. Laura Bergnach (ISIG, Gorica), dr. Avguštin Malle (Slovenski raziskovalni inštitut, Celovec), dr. Mitja Hafner (Fakulteta za družbene vede) in mag. Marij Jurič (SLORI, Trst).

Projekt je vključen v naslednje mednarodne raziskovalne mreže oziroma projekte: Network for the study of European Mixed Communities, UNESCO World Decade for Cultural Development in RSS project Managing the Mix Thereafter: Comparative Research on Mixed Communities in Three Independent Successor States, ki ga vodi Albina Nečak Lük.

² Pojem etnija ter atribut etničen(-na,-no) nam pomeni skupek značilnosti (kultura, jezik, vera, zgodovinski spomin, teritorij), ki so jih pripadniki določene družbene skupine pridobili (po pravilu) z rojstvom, in po katerih se določena družbena skupina razlikuje od drugih družbenih skupin, opredeljenih z isto vrsto značilnosti. Opozoriti velja, da je prisotnost vseh naštetih elementov ni obvezna. Izraz -narodna manjšina- uporabljamo kot strokovni termin brez kakršnekoli konotacije ali pejorativnega prizvoka: narodna manjšina je del naroda, ki živi v drugi, ponavadi sosedni državi.

The paper is a presentation of the project of the Institute for Ethnic Studies, "Ethnic Identity and Interethnic Relations on Slovene Ethnic Territory". It is conceived as a longitudinal panel study of a comparative nature. The research is focused on the relations between ethnic groups in contact and the indicators of ethnic identity on nationally mixed regions on both sides of the Slovene border - through the prism of the attitude of both majority and minority members towards the phenomena and processes which affect common life in nationally mixed regions. The research is based on the hypothesis that ethnicity (ethnic identity, ethnic affiliation) is a historical, therefore changing phenomenon. The stability or fluidity of individual ethnic identity - and consequently group ethnic identity - depends on the power ratio between particular ethnic groups.

Uvod

Nezadržni razmah nacionalnih gibanj ob koncu osemdesetih let je sprožil potrebo po rekonceptualizaciji fenomena **etničnega** v modernih teorijah o družbi in družbenem vedenju. Eno bolečih presenečenj za raziskovalce s področja družboslovja (antropologe, politologe, sociologe) je pomenila že renesansa etničnih gibanj, ki so jo v 60-tih in 70-tih letih doživljale ne le ZDA in države zahodne Evrope, temveč je zajela širše predele sveta. Četudi so sicer upoštevali ključni pomen etničnega v življenju družbenih skupnosti, je nezadržna sila etničnega v osemdesetih letih znova postavila raziskovalce (in ne le nje) pred potrebo po rekonceptualizaciji fenomena etničnega v modernih teorijah o družbi in družbenem vedenju. Modernizacijska paradigma, ki pomeni v družbenih znanostih predvidevanje o sovpadanju gospodarske prosperitete in razvoja nacionalnih držav na eni strani ter opuščanja etnične pripadnosti na drugi strani, vidi vztrajanje pri etnični diferenciaciji kot zaostajanje za modernimi procesi družbenega razvoja. Prepletenost političnih, ideoloških in konceptualnih pristopov pri definiranju in obravnavi etničnega v modernih teorijah o družbi opozarja na kompleksnost in pomanjkljivo transparentnost pojava. Porajajoče se, ponavljajoče se in spreminjajoče se teorije o etničnosti še niso privedle do dokončnega spoznanja dejstev o njeni vlogi v organizaciji in usmeritvi družbe (Gellner 1994). Raziskovalci, ki opozarjajo na njeno dinamično naravo, so prepričani, da bi se bilo mogoče sistematično približati modelu etničnosti v družbi šele, če bi na eni strani upoštevali večplastno zasidranost pojava v družbenih vezeh, upoštevali n. pr. družinsko in preko nje osebno zavezanost izvorni skupnosti (Gemeinschaft), funkcionalno zavezanost družbeni skupnosti (Gesellschaft) ter ideološko simbolično zavezanost skupnosti. Na drugi strani pa takšen pristop počiva na podmeni, da navedene vezi delujejo stalno in povsod, četudi je v različnih družbenih razmerah intenzivnost delovanja in teža posamezne plasti etničnega različna (Fishman 1989).

Moderni koncept etničnosti zaznava pojav kot dinamično kategorijo: Nespremenljiva, pripisana razsežnost etničnega, ki človeka definira z rojstvom v določeno etnično skupnost, se prepleta z dinamično, privzeto razsežnostjo etničnega, ki pomeni možnost izbire pri prevzemanju in transmisiji etnične dediščine. Takšen pristop vsebuje podmeno, da etničnost, etnična pripadnost ni nespremenljivo stanje, stanje biti (n. pr.) Slovenec ali biti (n. pr.) Madžar, ali biti kar koli drugega, temveč je etničnost tudi delovanje, družbeno vedenje, izražanje kulturne sestavine etničnega. Ob tem ne gre prezreti dejstva, da vse kulture ni mogoče označiti kot etnično dediščino in da pripad-

niki etničnih skupnosti ne zaznavajo vse kulture kot označevalca lastne ali druge skupnosti (Fishman 1977). Na območjih, kjer stoletja skupaj živijo različne etnije, je pogosto nemogoče natančno razmejiti, kateri deleži kulturne dediščine izvirno pripadajo eni in kateri drugi skupnosti. Prav to fluidno prepletanje elementov kulture na skupnem poselitvenem področju daje zlasti manjšinskemu prebivalstvu pečat svojskosti in mu omogoča (so)delovanje v svetu dveh kultur, kulture matičnega naroda in večinskega naroda.

Povedati pa velja, da so po pravilu spreminjanju etnične identitete bolj podvrženi pripadniki tistih etnij, ki živijo v neuravnoveženem družbenem položaju. Gre za pripadnike skupnosti, ki svojih družbenih (in ekonomskih) aspiracij ne morejo doseči ob hkratnem uveljavljanju svojih etničnih značilnosti (rabe svojega jezika, delovanja po kulturnih vzorcih lastne skupnosti), temveč se morajo v tem pogledu prilagajati etnični večini.

Narava etničnih in družbenih meja v postmodernem času se je temeljito spremenila: iz tradicionalnih zaprtih skupnosti, zasnovanih na notranji povezanosti podobnih ljudi, katerih družbena identiteta je bila določena od zunaj, iz širše družbene skupnosti, se je akcent premestil na odnose med različnimi skupnostmi. Stari tip etnične skupnosti je slonel na poudarjeni vlogi družbenih mrež, ki so združevale ljudi v okviru soseske, dejavnosti, družinskih in političnih vezi. Značilna za stari tip skupnosti je kompaktna naseljenost, torej tudi geografska povezanost ljudi istega etničnega porekla. Fizična bližina je omogočala tudi medsebojno podporo pri poklicnem in političnem delu znotraj skupnosti. Medsebojno poročanje in homogene družine so podpirale in reproducirale to notranjo povezanost. V urbanih centrih se je skupna zavest o skupni posebni zgodovini vzdrževala na podlagi fizične bližine, poklicnih povezav in prijateljstva.

Modernizacija je prinesla s seboj tudi spremembe etničnosti, t. i. novo etničnost. Ta je manj odvisna od zemljepisne/fizične bližine in skupne poklicne usmerjenosti. Njena značilnost je poudarjanje, izpostavljanje bistvenih, ključnih razlik med skupinami.

V novih okoliščinah posamezniki gradijo na znanih elementih skupne kulture, ki oživlja skupne občutke, na katerih se izgrajuje etnično zasnovani skupinski interes (Hechter 1978).

Za stari tip etničnosti je bila jezikovna lojalnost velikega pomena. V novih razmerah postajajo jezikovni simboli nekaj drugega. To niso več samo znaki, pečati identitete. Vse večja udeležba v javnih zadevah je pripeljala do uvedbe izrazja in obrazcev diskurza, ki posnemajo modele širše družbe. Pripadniki drugorodnih skupnosti razvijajo nove sporazumevalne strategije, ki so zasnovane na sprejemanju novih vrednot. Te sporazumevalne strategije in konvencije pogosto niso vezane samo na en jezik, temveč jih posamezniki uporabljajo ne glede na to, ali govorijo v manjšinskem ali večinskem jeziku. Tudi tam, kjer jezik manjšine izginja, se vzpostavljajo nove diskurzivne konvencije, ki jih skupina prevzema pri rabi večinskega jezika. Isto velja za razmerja narečje: standardni jezik. Danes smo priča prevrednotenju socialnega in sporazumevalnega pomena narečij. Skupine v manjšinskem položaju, zlasti tiste z oddaljenim narečjem, vzpostavljajo podobna pravila v razmerju do standardne zvrsti maternega jezika.

Sodobno družbeno politično življenje po eni strani z naklonjenostjo sprejema oblikovanje novih jezikovnih simbolov, ki opozarjajo na razpotja med skupinskimi interesi. Hkrati pa je tovrstna raznolikost, množica jezikovnih simbolov v nasprotju ali celo v konfliktu z birokratskimi težnjami po enovitem načinu sporazumevanja, takšnem, ki navadno priznava le en jezik kot primeren za sporazumevanje na ravni kanalov javne komunikacije.

Izhodišča modela za proučevanje medetničnih odnosov v slovenskem etničnem prostoru

Etnično identiteto pojmuje kot »skupinsko, medgeneracijsko kulturno kontinuiteto«, ki ima implicitno pripadnostno in eksplicitno izrazno razsežnost. Narava medetničnih odnosov oziroma razmerja moči med skupinama, ki delujejo na procese horizontalne in vertikalne mobilnosti prebivalstva, so med najpomembnejšimi regulatorji etnične identitete in njenega manifestnega ali implicitnega izražanja.

Etnična pripadnost je eden tistih družbenih konceptov, ki ga je težko dodobra razumeti in v celoti opredeliti. Vsebuje namreč številne in med seboj prepletene dejavnike. Od tod tudi številni in različni koncepti etničnosti - kontrastni, konfliktni in kontradiktorni - kar se že samo po sebi ponuja kot predmet raziskovanja (Isajiw, W.W., 1974).

Na ravni makroanalize se etničnost kaže kot zgodovinski (torej dinamični, spreminjajoči se) pojav, ki ji številni, vanjo vtكاني in med seboj povezani dejavniki dajejo različne poudarke v prostoru in času: Mogoče jo je razumeti kot vidik samopriznavanja skupnosti same, kakor tudi vidik priznavanja te skupnosti s strani drugih skupnosti. Etničnost povezuje posameznike s skupino - kolektivom; je komunikacijski splet, preko katerega teče in se udejanja socialna integracija; preko nje oziroma v njenih nedrih se posameznik dokoplje do pojma identitete in svojkega razumevanja pojavov kakor so »življenje, družba, svet« (Fishman 1977, str. 16).

Etničnost lahko doseže globlje ali pa le površinske plasti zavesti in zavezanosti. Je torej večplastna tako glede sestavin, kakor tudi glede izkušnje. Ko se lotevamo prečesavanja etničnosti oz. etnične pripadnosti kot družbenega koncepta, se razkrivajo številne sestavine etničnega: gre za tako imenovano vrojeno razsežnost, pa tudi za pridobljene vidike (1), za stabilne in spreminjajoče se vidike (2), za bistvene, eksistenčne vidike in za kontrastne, površinske vidike (3), za njeno racionalno, pa tudi zunaj racionalno razsežnost (4).

Z rojstvom v določeno etnijo (vrojena sestavina etničnega) posameznik podeduje določeno dediščino (s socializacijo pridobljena sestavina etničnega). S tem je definiran kot pripadnik te skupnosti. Kako bo ravnal s to dediščino, ali bo živel v duhu zavezanosti skupini in njenim normam, ali bo kulturno dediščino le delno sprejel in razvijal, ali jo bo povsem zavrgel, je odvisno od številnih individualnih in družbenih dejavnikov. Vsekakor je ohranjanje te dediščine, to je za skupnost značilnih vedenjskih vzorcev, mogoče ovrednotiti pri tistih, ki so zavezani etničnim normam, kakor pri onih, ki se oddaljujejo od predvidenih obrazcev obnašanja etnije.

Kaj je (so) za določeno etnično skupnost in za njene pripadnike pokazatelj(i) pripadnosti oziroma zavezanosti etnični dediščini, je treba ugotoviti za vsako od etničnih skupnosti posebej. Naloga raziskovalca torej je prepoznati manifestne in implicitne značilnosti zavezanosti etnični dediščini (Fishman 1978, str. 20). Ob raziskovanju tega kompleksnega pojava pa ne moremo mimo pomena, ki ga ljudje - naši bodoči respondenti - pripisujejo svojemu poreklu (vrojeni sestavini etničnega) in pa kulturni dediščini ter/oziroma etničnim (= socialnim) normam (pridobljena = priučena sestavina etničnega). Njihovo razumevanje lastne etnične dejanskosti je namreč pomembna sestavina razumevanja sveta, v katerem živijo. Gre za razumevanje družbe in kulture sploh, torej tudi za razumevanje etnične realnosti drugih (fenomenološki vidik). Kakor vsi drugi družbeni in kulturni pojavi, so navedene razsežnosti etnične identitete podvržene spremembam. Prav to spreminjanje etničnega pa zahteva vso raziskovalno korektnost in

previdnost, saj je pogosto podvrženo raziskovalčevi lastni (mogoče tudi upognjeni) percepciji položaja posamezne etnične skupnosti.

Za našo raziskavo se zdijo pomembni trije vidiki premikov oziroma spreminjanja etničnega (povzeto po Fishman 1978): 1. premiki v vsebini, 2. premiki v članstvu = individualni pripadnosti, 3. premiki v intenzivnosti (pomembnosti).

1. Spremembe vsebine: Razlike v ravnanju / obnašanju (medosebne, meddružinske, ali mrežne) glede na sicer sprejeti etnični model so lahko rezultat sprememb družbe ali v družbi na sploh (čas, prostor, podskupine, itd.) ali posledica nasilnih sprememb. Ni nujno, da sprememba v vsebini pomeni spremembo celovitega pomena etničnosti, ali da sprememba pomena (stališča) pomeni spremembo etnične identitete.

2. Spremembe pripadnosti: V primerjavi z nekdanjimi pogledi na spremembe individualne identitete (teze o naravni asimilaciji, asimilaciji kot cilju samem po sebi) gradi sodobni pogled in etnično pripadnost na podmeni, da moderni človek dojema vse svoje družbene, kulturne in celo fizične attribute kot izbiro, ki jo lahko opravi po lastni presoji za doseganje načrtovanih statusnih ciljev. Tovrstna, izbirna odločitev glede etnične pripadnosti pa je možna šele potem, ko poteka v skladu s spremenjeno etničnokulturno dediščino in vedenjskimi vzorci, ki v procesu spreminjanja izgubijo svojo mitološki poudarek. (Tega se v slovenskih razmerah zaveda zlasti manjšina v Italiji, ki v spremenjenih pogojih postindustrijske družbe vidi konkurenčne možnosti tako glede ohranjanja kakor tudi povečanja števila zavezanih svoji etnji v novi, kakovostni in privlačni ponudbi.) Ob tem ne gre za preprosto preračunljivost, temveč za tankočutno prepoznavanje sistema vrednot in meja katerega koli etničnega sistema. Prehod iz enega sistema v drugega je redkokdaj nenaden in dokončen. Do dramatične diskontinuitete pride le redkokdaj. Ostane lahko jedro prvotne identitete, četudi je prekrito z novimi vedenjskimi obrzci (Salamone 1975).

3. Spremembe pomembnosti (intenzivnosti): V nasprotju z napovedmi o izginjanju pomena etničnosti, smo od časa do časa pričeli njeni ponovni potrditvi. Prav ta trenutek je etnična sestavina človekove identitete močno potisnjena v ospredje in ima odločilen pomen pri odločanju o življenju in smrti. Nedvomno je torej pomembnost etničnega variabilna: Edinstvena zmožnost človeka, še zlasti modernega človeka je večplastna lojalnost in večplastna identiteta. Medtem ko od časa do časa odstopi pomembnejše mesto drugim identitetam, se drugič, kakor dokazuje naš danes, etnična pripadnost pojavi na prvem, najpomembnejšem mestu in nekako zastre pomen vseh drugih identitet. V ekstremnih razmerah (kakršnim smo pričeli v bosanskohercegovski vojni) lahko zastre tudi pomen pripadnosti človeški vrsti.

Ob tem se odpira vprašanje medetničnih stikov in procesov, ki se odvijajo v medetničnih odnosih. Odpira se vprašanje etničnih meja, ali bolje, vprašanje zamejitev in sicer znotraj same etnične skupnosti (regije, mreže, sloji, poklici in druge kulturne in družbene ločnice, ki nosijo značilen etnični pečat), pa tudi vprašanje etničnih meja med različnimi etnijami. Vprašanje propustnosti oziroma zaprtosti etničnih meja in njihovo spreminjanje neposredno zadeva premike v etnični identiteti (Fishman 1978).

V slovenskem etničnem prostoru se to vprašanje propustnosti etničnih meja kaže zlasti skozi prizmo maritalne mobilnosti, ki ob vztrajanju na klasični etnični simboliki povzroča nemalo zadreg.

Da bi se dokopali do prepoznavanja narave in vsebine medetničnih odnosov ter s tem povezanih kazalcev - elementov etnične identitete, se je treba, preden preidemo na teren socialnopsiholoških implikacij, ozreti na nekatera dejstva iz neposredne etnične stvarnosti. S takšnih izhodišč v primerjalni raziskavi prepoznavamo in razčlenjujemo

podobnosti in razlike med kazalci etnične identitete med posameznimi narodnimi manjšinami, ki jih vključujemo v primerjavo. Gre za sklop družbene predmetnosti: politične, zgodovinske, gospodarske, jezikovne, itd., ki deluje spodbujevalno, nevtrarno, ali zaviralno na vitalnost manjšine, to je na interes in sposobnost manjšine, da se obnaša kot posebna in aktivna kolektivna celota v medskupinskih razmerjih, torej v medetničnih odnosih (Giles 1978, str. 308).

Slovenska narodna skupnost v Avstriji, Italiji, na Madžarskem ter narodne skupnosti v Sloveniji so svoje etnične značilnosti, kulturo in jezik razvijale, ohranjale ali opuščale v različnih zgodovinskih, družbenih, političnih in gospodarskih razmerah. Širša družba oziroma država jim je v različnih zgodovinskih obdobjih nudila različna pravna zagotovila in različne institucionalne možnosti (izobraževanje, kulturna dejavnost, raba jezika, politična participacija, zunanja simbolika območja, itd.) za delovanje, bodisi v prid in v skladu z njihovimi etničnimi značilnostmi in interesi ali v škodo le-teh. Pogoji za vključevanje v življenje in delo na avtohtonem poselitvenem območju ter možnosti za socialno promocijo ob hkratnem ohranjanju in razvoju etničnih obeležij so se in se še danes razlikujejo od države do države. Poleg tega doživlja slovenska skupnost v isti državi v različnih pokrajinah različno obravnavo, različen pa je tudi pravni in institucionalni položaj avtohtonih skupnosti v Sloveniji. Razmerja med sosednimi narodi in stoletja izkušenj skupnega življenja na stičnem območju so oblikovala med prebivalstvom na obeh straneh meje predstave in stališča o lastni skupnosti in sosedih, ki delujejo kot skupen zgodovinski spomin in označujejo naravo medetničnih odnosov.

Navedeni vidiki položaja skupnosti na stičnih območjih v slovenskem etničnem prostoru opozarjajo na dejstvo, da je etnična pripadnost zgodovinski, torej spreminjajoči se pojav, katerega vsebina, pomen in intenzivnost so podvrženi kontinuiranemu preverjanju in reinterpretaciji. Torej je časovno in prostorsko različno akcentuirana.

Razlike v predmetni stvarnosti (raznotero delovanje zgodovinskih, pravnih, političnih, družbeno gospodarskih in demografskih, institucionalnih, itd. dejavnikov v sočasni in pretekli perspektivi), ki jo izkušajo narodne manjšine v Sloveniji ter slovenske skupnosti sosednih državah, predvidoma odseva v stališčih teh skupnosti ter v naravnosti do lastne etnične identitete ter do identitete drugorodne skupnosti. Eden od namenov raziskave je preverjanje gornje podmene.

Objektivni podobi družbenega konteksta je treba priključiti socialnopsihološko dimenzijo problema, t.j. subjektivni pogled na učinkovanje predmetne stvarnosti, saj jo pripadniki etnij v stiku lahko različno zaznavajo (percipirajo). S podatki o predmetni stvarnosti je mogoče tudi manipulirati ter na ta način izkriviti zaznavo in vrednotenje lastnega položaja med pripadniki manjšinskih skupnosti, pa tudi zaznavo in presojo pripadnikov večine glede položaja manjšine ter glede odnosov z njo. Takšne trende, n.pr., zaznavamo ravno kar na narodnostno mešanem področju Prekmurja. Tovrstno strukturno analizo utemeljujemo z naslednjim: Glede na stopnjo življenjske sposobnosti etnične skupnosti (objektivne in percipirane) se pripadniki različnih etnij različno vedejo v medetničnih položajih. Socialno psihološki procesi, ki se odvijajo v medetničnih odnosih, so v veliki meri odvisni od stopnje vitalnosti etnij v stiku. Zato je za primerjalni pogled na te procese, ki jih raziskujemo pri slovenskih skupnostih v sosednih državah in narodnih manjšinah v Sloveniji, treba dobiti vpogled v predmetno realnost samo, pa tudi v subjektivno refleksijo te realnosti v očeh etnij v stiku (manjšine in večine).

Z evaluacijo skupnih učinkov predlaganih dejavnikov je mogoče ovrednotiti relativno zmožnost posameznih manjšin, da delujejo kot aktivna kolektivna celota in, kakor predlaga Giles (1977), opraviti klasifikacijo njihove vitalnosti na kontinuumu od zelo

visoke do zelo nizke. Dosedanje deskriptivne raziskave predmetne realnosti narodnih manjšin v sosednih državah in v Sloveniji nudijo dovolj podatkovnega gradiva za tovrstno ovrednotenje; določene študije, ki zadevajo najnovejše razmere, pa nastajajo tudi v okviru tega projekta.

Seveda je ob tem treba imeti pred očmi, da niti predmetna realost, ki deluje na vitalnost manjšin, niti percepcija te realnosti med manjšino oziroma večino nista statični temveč dinamični. To pomeni, da spreminjanje družbenega in gospodarskega položaja (zlasti spremembe, ki učinkujejo na distribucijo sredstev za t.i. družbene dejavnosti) lahko povzroči spremembe navedenih dejavnikov vitalnosti, kar povzroči premike bodisi v smeri njenega jačanja ali slabljenja. (Ta čas smo imeli priliko opazovati dogajanje v Sloveniji ob opredeljevanju ustavno pravnega položaja italijanske in madžarske manjšine ter ob distribuciji sredstev za institucionalno podporo razvoju kulture in jezika obeh manjšin. Panelna raziskava, ki smo jo opravili v dveh časovnih rezih, je npr., pokazala pomembne razlike v stališčih do nekaterih vidikov institucionalne dvojezičnosti (do osebnih dokumentov, delovanja medijev itd.) (Nečak Lük 1994). Procesi demokratizacije na Madžarskem so odprli nekatere možnosti samoorganiziranja narodnih manjšin, kar je, kakor je pokazalo doslejše raziskovanje, že vplivalo na nekatera področja družbene stvarnosti Slovencev v Porabju, v določeni meri pa tudi na samopodobo manjšine ter na njena razmerja z večinskim in matičnim narodom. Fenomen slovenske državnosti skupaj s procesi demokratizacije in pluralizacije slovenske družbe spreminja percepcijo matičnega naroda v očeh slovenskih skupnosti v sosednih državah, s tem pa tudi zaznavo slovenskega naroda v očeh sosednih narodov. Odpira se vprašanje položaja avtohtone slovenske skupnosti vzdolž slovensko hrvaške meje, pa tudi drugih avtohtonih skupnosti v Sloveniji. Posebne razsežnosti življenja na stičnih, narodnostno mešanih območjih gotovo odpirajo procesi povezovanja v Evropi. To pomeni, da mora biti raziskovanje medetničnih odnosov v slovenskem etničnem prostoru, kar zadeva avtohtone skupnosti, zasnovano longitudinalno. Omogočiti mora: 1. opazovanje, analizo ter primerjavo medetničnih odnosov na posameznih stičnih območjih in med njimi = ozemeljska/regionalna razsežnost raziskovanega problema ter 2. opazovanje, analizo in primerjavo medetničnih odnosov v določenih časovnih rezih, da bi spoznali, kako deluje nanje spreminjanje družbene, politične, gospodarske, itd. stvarnosti, katere del so = časovna razsežnost raziskovanega problema.

Učinkovanje strukturnih dejavnikov, ki vplivajo na etnično identiteto oziroma vitalnost etničnih skupnosti v stiku na območni in časovni ravni, torej povezujemo z medetničnimi odnosi. Kot teoretsko podlago za oblikovanje empiričnega modela smo uporabili teorijo medskupinskih odnosov (Tajfel 1974, 1978), ki zajema niz osebnega (individualnega) in skupinskega (kolektivnega) opredeljevanja. Osnovna vprašanja, na katera želimo odgovoriti v raziskavi, so:

1. Ali želijo etnične skupnosti v stiku, ki jih vključujemo v našo raziskavo, spremeniti medetnični položaj in odnose (= premiki v vsebini)? Želja po spremembi implicira zavedanje o alternativnih možnostih. Od tod podvprašanja:

1.1. katere skupnosti in kateri družbeni sloji znotraj skupnosti želijo spremembo medetničnih razmerij (= premiki v pripadnosti),

1.2. kakšno strategijo in taktiko ubirajo posamezne etnije, da bi dosegle spremembe medetničnih razmerij:

- strategije približevanja (Klinar, 1991), c.f.: integracija, kulturni pluralizem, asimilacija, itd.),

- strategije oddaljevanja (izolacijo, segregacijo, separatizem, itd.).

Tajfel navaja naslednje možne skupinske strategije manjšine, ki naj pripeljejo do družbenih sprememb, oziroma sprememb v medetničnih odnosih: asimilacija, redefinicija negativnih značilnosti, družbena ustvarjalnost, skupinska tekmovalnost. Med strategijami večine najdemo že omenjeno manipuliranje z dejavniki etnične vitalnosti, različne tehnike razvrednotenja etničnih značilnosti manjšin, od poskusov razcepitve (na primer vindišarska ali vendska teorija), preko razširjanja negativnih stereotipov, alofobije do poniževanja, pa tudi dejanske poskuse približevanja, kadar je manjšina družbeno in gospodarsko dovolj močan in zanimiv subjekt (primer Angležev v francoski Kanadi, Italijanov na Južnem Tirolskem).

2. Kakšen je v očeh pripadnikov manjšine oziroma večine minimalni oziroma maksimalni niz kazalcev etnične identitete, na podlagi katerega je posameznika še mogoče definirati kot pripadnika določene etnije (= premiki v članstvu).

3. Kakšna je korelacija med vitalnostjo etnij v stiku ter premiki na kontinuumu elementov etnične identitete (= premiki v intenzivnosti).

Metodološki pristop

V skladu z večdisciplinarno zasnovano projekta so uporabljeni metodološki pristopi različnih disciplin. Pri empiričnem prepoznavanju medetničnih procesov, dinamike medetničnih odnosov ter kazalcev etnične identitete je v ospredju metodološki pristop sociologije (z nanjo navezujočimi se medstrokovnimi področji) ter metodologija politologije z elementi etnične antropologije.

V spremnih, primerjalnih študijah v funkciji interpretacije empiričnih podatkov, ki naj analizirajo predmetno realnost določene narodne manjšine v izbranem urbanem okolju, bodo uporabljene metode zgodovine, socialne demografije, prava.

Raziskovanje medetničnih odnosov lahko vedno označimo kot primerjalno raziskovanje - tudi takrat, ko raziskovanje ne sega preko državnih meja (podrobneje glej Hafner 1993 in Medvešek 1996). Seveda to lahko storimo le takrat, ko presežemo tradicionalno pojmovanje sociološkega primerjalnega raziskovanja, v okviru katerega se kot enote primerjave praviloma pojavljajo teritorialne enote (predvsem države). V okviru raziskovanja medetničnih odnosov, ki je prostorsko in institucionalno omejeno z državno mejo in pogosto poteka prav na področju ob tej meji, postane kategorija **narod** ključna primerjalna kategorija. Pri tem gre seveda za primerjavo dveh skupin, ki nista v enakem položaju: Slovenci kot etnična večina in deli sosednjega naroda (Italijani oziroma Madžari) kot narodna manjšina. Podobno velja za raziskavo na drugi strani meje, kjer se pojavljajo Slovenci kot manjšina, Italijani, Avstrijci oziroma Madžari pa kot večina. Primerjava torej poteka med dvema skupinama, ki imata različen status in ki hkrati sobivata na istem teritoriju in v medsebojni prepletenosti oblikujeta določeno družbeno strukturo.

Zbiranje relevantnih podatkov poteka s pomočjo vprašalnika na reprezentativnem vzorcu polnoletnih prebivalcev, pripadnikov manjšine in večine, v izbranih krajih in s pomočjo intervjujev. Vprašalnik vključuje poleg demografskih in stratifikacijskih spremenljivk še sklope spremenljivk, oblikovanih z namenom preveriti oziroma spoznati:

- vrednotenje institucionalnih možnosti, ki jih ima manjšina na razpolago, vrednotenje pravnih možnosti ter vrednotenje fenomena meje ter stikov z matičnim narodom,
- percepcije in stališča o lastni in drugi narodnostni skupnosti, o položaju lastne in druge skupnosti, o značilnih pojavih in ustanovah na stičnih območjih;

- dejavnike etnične identifikacije;
- dejavnike interetnične interakcije in komunikacije.

Za sociolingvistično in psiholingvistično analizo bomo uporabili posneto jezikovno gradivo, uporabili pa bomo tudi metodo analize diskurza.

Sklep

Na podlagi gornjih izhodišč smo v preteklih letih raziskovali medetnične odnose v narodnostno mešanih urbanih središčih ob slovensko madžarski in slovensko italijanski meji: v Lendavi, kjer ob Slovencih kot avtohtono prebivalstvo živijo še Madžari, v Monoštru, ki opravlja funkcije urbanega središča za slovensko Porabje in ima poleg madžarskega še zajeten delež slovenskega prebivalstva ter v Izoli oziroma v Slovenski Istri (glej bibliografijo). Poleg tega smo v prejšnjem obdobju načrtovani program razširili in obogatili z medčasovno analizo. To je bilo potrebno zaradi tega, ker je v času po prvem opazovanju kazalcev etnične identitete in medetničnih odnosov prišlo do intenzivnih družbenih sprememb, za katere je mogoče predvideti, da so vplivale na stališča prebivalstva o medetničnih razmerjih. V vzorec vključujemo pripadnike narodnih manjšin in pripadnike večinske skupnosti.

V tekočem obdobju smo nameravali ustrezno modificiran instrumentarij aplicirati v izbranih narodnostno mešanih urbanih okoljih vzdolž slovensko italijanske in avstrijske meje. Vendar zaradi prevelike finančne podhranjenosti projekta tega ne bomo mogli v celoti izvesti. Primanklaj smo nadomestili z ponovnimi paneli na že obravnavanih območjih vzdolž slovensko madžarske meje in v Slovenski Istri.

Raziskava zasleduje naslednje cilje:

- ugotoviti, kateri dejavniki (objektivni in subjektivni: pravno-varstveni, demografski, socialni, ekonomski, mobilnostni, socialno psihološki) po percepciji naših respondentov vplivajo na premike v etnični pripadnosti
- ugotoviti, kakšni so eksplicitni in implicitni kazalci etnične identitete:
 - * participacijski vidik (vključevanje v kulturne, socialne, družbene, družabne, itd. dejavnosti na stičnem območju in zunaj njega),
 - * komunikacijski vidik: razčlenitev na jezikovno dejavnost, upoštevanje jezikovno proputnost posameznih komunikacijskih kanalov (izbira jezika sporazumevanja na receptivni in produktivni ravni) ter na sporazumevalno zmožnost (znanje jezikov),
 - ugotoviti, kakšne so percepcije in stališča prebivalstva na stičnih območjih:
 - * do lastne etnične skupnosti, svoje kulture in jezika, (Slovenci in Madžari v Prekmurju oziroma Madžari in Slovenci v Porabju o sebi),
 - * do druge etnične skupnosti, njene kulture in jezika (Slovenci oz. Madžari v Prekmurju o madžarski manjšini oz. slovenskem narodu, Madžari in Slovenci v Porabju o slovenski manjšini v Porabju oz. madžarskem narodu),
 - * do matičnega naroda narodne manjšine (Slovenci in Madžari v Prekmurju o Madžarih in Madžarski, Madžari in Slovenci v Porabju o Slovencih in Sloveniji).

Raziskava torej opozarja na vlogo in pomen etnične identite na narodnostno mešanih območjih v slovenskem etničnem prostoru, na narodnostno mešanih območjih na obeh straneh slovenske državne meje. S pomočjo analize percepcij in stališč prebivalstva obeh narodnosti na stičnih območjih pokaže na potencialne nevtralne točke, pa tudi na produktivna razmerja med etnijami v stiku. Z analizo implicitnih in eksplicitnih kazalcev narodnostne identitete prepoznava trende oziroma smeri pri eventualnem spreminjanju etničnega.

Projektna dokumentacija

Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva, (Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) [:vprašalnik]. Ljubljana: INV, 1991. 39 str.

Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva, : sumarni pregled rezultatov (Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru). Ljubljana: MZT, 1992. 95 str. [COBISS-ID 178509]

Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Szentgotthárd/Monošter, (Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru) [:vprašalnik] Ljubljana: INV, 1991. 40 str.

Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Szentgotthárd/Monošter : sumarni pregled rezultatov (Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru). Ljubljana: MZT, 1993. 104 str. [COBISS-ID 179533]

Fazno poročilo o rezultatih opravljenega raziskovalnega dela na temeljnem raziskovalnem projektu v letu 1993 : »Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru«, (Raziskovalne naloge, 65). Ljubljana: INV, 1993. 189 str. [COBISS-ID 442189]

Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva [:vprašalnik], (Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru). Ljubljana: INV, 1994. 20 str.

Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva : pismo 1994, (Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru, 76). Ljubljana: MZT, 1994. 40 str. [COBISS-ID 4883277]

Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru : primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske : vprašalnik: Koper/Capodistria, Piran/Pirano, Izola/Isola, (Raziskovalne naloge, 78). Ljubljana: MZT, 1994. 31 str. [COBISS-ID 4883789]

Medetnični odnosi in narodna identiteta v slovenski Istri : (Koper/Capodistria, Piran/Pirano, Izola/Isola) : sumarni pregled rezultatov, (Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru, 77). Ljubljana: MZT, 1994. 76 str. [COBISS-ID 4883533]

Fazno poročilo o rezultatih opravljenega raziskovalnega dela na znanstveno-raziskovalnem projektu v letu 1994 : Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru, (Raziskovalne naloge, 71). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995. 154 str. [COBISS-ID 1253197]

Interetnikus kapcsolatok és nemzetiségűk Szentgotthárd/Monošter városában : kérdőív : vprašalnik. Ljubljana: INV, 1995. 20 str. [COBISS-ID 5343053]

Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Monošter/Szentgotthárd : pismo 1995 : Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru : primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske, (Raziskovalne naloge, 82). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995. 62 str. [COBISS-ID 5342797]

Letno poročilo o rezultatih opravljenega znanstveno-raziskovalnega dela na področju temeljnega raziskovanja : naslov projekta: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru, (Raziskovalne naloge, 84). Ljubljana: INV, 1996. 167 str. [COBISS-ID 4492365] (s sodelavci).

Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva : primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske : [vprašalnik] : a nemzetisé gi identitás eleminek összehasonlító elemzése Szlovénia, Ausztria, Olaszország és Magyarország régióinak érintkezési területein élő lakosság körében. (Mednarodni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru, 81). Ljubljana: INV, 1996. 32 str. [COBISS-ID 5225549]

Medetnični odnosi in narodna identiteta v slovenski Istri : (Koper/Capodistria, Piran/Pirano, Izola/Isola) : primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske : [vprašalnik] : (Koper/Capodistria, Piran/Pirano, Izola/Isola) : l'analisi comparativa degli elementi dell'identità nazionale della popolazione delle regioni confinanti in contatto della Slovenia, Austria, Italia ed Ungheria, (Mednarodni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru). Ljubljana: INV, 1996. 33 str. [COBISS-ID 5225037]

Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva : pismo 1997, (Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru). Ljubljana: INV, 1996. 25 str.

Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Monošter/Szentgotthárd : [vprašalnik]: Raziskovalni projekt: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru : primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1997. 32 str.

Objave izsledkov projekta:

HAFNER FINK M.: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - št. 28 (1993), str. 15-27

JESIŠ, B. Zastopstvo italijanske in madžarske narodne skupnosti v državnem zboru Republike Slovenije in občinskih organih. - V : Kärnten Dokumentation. Geerbte Vielfalt - Volksgruppen in Österreich und in den Nachbarstaaten. Band 12, str. 44-54. Klagenfurt 1995

- Medetnični odnosi in politika : drobci iz raziskave / Boris Jesih. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - 28 (1993), str.86-91. COBISS-ID 769869

- Možnosti političnega zastopanja manjšin. -V : Manjšine v prostoru Alpe-Jadran.- Zbornik referatov. - Ljubljana 1994

- Zastopstvo italijanske in madžarske narodne skupnosti v Državnem zboru Republike Slovenije in občinskih organih. V : Kärntner Dokumentation. Band 12. geerbte Vielfalt - Volksgruppen in Österreich und in den Nachbarstaaten (Hrg. Karl Anderwalt, Maria Novak-Trampusch), Klagenfurt 1995, str. 44-55

- Medetnični odnosi in politika / Boris Jesih. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - št. 31 (1996), str. 35-46. Tabele. COBISS-ID 5589837

KLOPČIČ, Vera: Informacija o dvojezičnem poslovanju na narodnostno mešanih območjih v republiki Sloveniji / <Vera Klopčič, Jana Kranjec-Menaše, Sonja Kurinčič-Mikuž, Katarina Munda-Hirnok, Nada Vilhar>. V: Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije. - ISSN 1318-0169. - 20, št. 3 (18.I.1994), str. 70-82. COBISS-ID 501069

- Mednarodni dokumenti o varstvu narodnih manjšin in obveznosti države Slovenije do slovenskih manjšin / Vera Klopčič. V: Manjšina kot subjekt / <Boris Jesih (urednik)>. - Ljubljana : Državni zbor Republike Slovenije, Delovna skupina za problematiko slovenske manjšine Odbora za mednarodne odnose : Inštitut za narodnostna vprašanja : Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, 1996. - (1996)str. 14-15. COBISS-ID 5156429

- The use of the language of the Italian and Hungarian ethnic minorities in the work of judiciary organs in the Republic of Slovenia / Vera Klopčič. V: Applied linguistics. - ISSN 1318-2838. - 1, št.1 (1993), str. 26-34. COBISS-ID 4568397

MEJAK, Renata: Čezmejni stiki prebivalcev Lendave s sosednjo Madžarsko / Renata Mejak. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - 28 (1993), str. 65-85. Tabele. COBISS-ID 764749

- Nekateri elementi percepcij Lendavčanov o sosednji Madžarski : (prikaz delnih raziskovalnih izsledkov) / Renata Mejak. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - št.29-30 (1994-1995), str. 35-50. Tabele. COBISS-ID 4435277

- A magyar nemzeti ünnepek ismerete / Mejak Renata. V: Muratáj. - ISSN 0353-5584. - št. 2 (1996), str. 55-68. COBISS-ID 1515827

- Odziv na vprašalnik Inštituta za narodnostna vprašanja v Monoštru (junij-julij 1992) / Renata Mejak. V: Slovenski koledar. - ISSN 0237-1480. - (1993), str.53-56. COBISS-ID 901453

- Demokratične družbene spremembe in stiki manjšin z narodno matico / Renata Mejak. V: Slovenski koledar. - ISSN 0237-1480. - (1994), str.76-82. Ilustr. COBISS-ID 505421

- Affinitások és különbségek a határ két oldalán (Muravidék - Zala megye) : bevezető magyarázata a tanulmányhoz / Renata Mejak. V: Naptár... - ISSN 1318-0290. - (1996)str. 67-77. COBISS-ID 4426829

- Prispevki spoznavanju slovenske manjšine Porabju / Renata Mejak. V: Šolska kronika. - ISSN 0352-7972. - 23, str. 55-203. COBISS-ID 20264962

- Kako nastaja podoba o Sloveniji pri prebivalcih Monoštra : nekateri izsledki raziskave / Renata Mejak. V: Slovenski koledar. - ISSN 0237-1480. - (1995), str. 85-89. COBISS-ID 1225549

- Medčasovna analiza čezmejnih stikov in pogledov Lendavčanov na sosednjo Madžarsko : (1991-1994) / Renata Mejak. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995. - 55 str. - (Raziskovalne naloge) COBISS-ID 4726349

- Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Monošter/Szentgotthárd : Medčasovna analiza čezmejnih stikov prebivalcev Monoštra s sosednjo Slovenijo : Medčasovna primerjalna analiza percepcij prebivalcev Monoštra o Madžarski in Sloveniji / Renata Mejak. - Ljubljana : INV, 1996. - 44 str. - (Ekspertize) COBISS-ID 5224781

- Medčasovna primerjalna analiza čezmejnih stikov in percepcij prebivalcev Monoštra o Madžarski in Sloveniji / Renata Mejak. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - št.

31 (1996), str. 89-132. tabele, grafikoni. COBISS-ID 5592141

MEDVEŠEK, M. Metodološki okvir raziskave v Slovenski Istri. Razprave in gradivo 31, (Ljubljana), 1996, str.7-11.

- Analiza etnične vitalnosti Madžarov v Lendavi. Razprave in gradivo 31, (Ljubljana), 1996, str.47-78..

MUNDA-HIRNÖK, Katarina: Spremljanje medijev na narodnostno mešanem področju v Lendavi V: Porabje. - ISSN Y500-909X. - 3, št.21 (21.X.1993), str. 6. COBISS-ID 355661

- Javna občila na narodnostno mešanem območju v Lendavi / V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - 28 (1993), str. 46-64. Grafikoni, tabele. COBISS-ID 764237

- Mediji in slovenska manjšina na Madžarskem V: Slovenski koledar. - ISSN 0237-1480. - (1994), str. 87-90.

- Mediji in slovenska manjšina na Madžarskem V: Manjšine v prostoru Alpe-Jadran / Delovna skupina za manjšine Alpe-Jadran, Vlada Republike Slovenije <in> Inštitut za narodnostna vprašanja. - Ljubljana : Vlada Republike Slovenije, Delovna skupina za manjšine Alpe-Jadran, 1994. - (1994), str. 253-256. COBISS-ID 1483085

- Mediji med slovensko manjšino na Madžarskem V: Koroški vestnik. - ISSN 1318-1866. - 28, št. 1/2 (1994), str. 48-50. COBISS-ID 48489984

- Spremljanje medijev v Monoštru / Katarina Munda-Hirnök. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - št.29-30 (1994-1995), str. 25-34. COBISS-ID 4404045

- Aktualni položaj Slovencev na Madžarskem / Katarina Munda-Hirnök. V: Koroški vestnik. - ISSN 1318-1866. - 29, št.2 (1995), str.73-86. COBISS-ID 4400717

- O porabskih Slovencih v Washingtonu. V: Slovenski koledar. - ISSN 0237-1480. - (1996), str.78-80. COBISS-ID 4432205

- Predstavitev Porabja. V: Porabje. - ISSN Y500-909X. - 4, št.11 (2.VI.1994), str. 4. COBISS-ID 929101

- Media in the ethnically mixed region of Lendava / Munda Hirnok, Katalin. V: Kulturak talalkozasa - kulturak konfliktusai / szerkesztette Krupa Andras, Eperjessy Erno, Barna Gabor. - Bekescsaba ; Budapest : Magyar neprajzi tarsasag, 1995. - (1995) Str. 157-161. COBISS-ID 5082189

NEČAK LÜK, A. Položaj slovenščine kot sredstva javnega sporazumevanja v manjšinskih položajih. Zbornik soboškega muzeja, 2, (1991/92), str. 67-72. [COBISS-ID 50366720]

- K proučevanju jezikovnega položaja v Porabju. V: Štrukelj, I. (ur.). Jezik tako in drugače : zbornik. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije: Inštitut za družbene vede, 1993, (1993), str. 65-75. [COBISS-ID 1228109]

- Sporazumevanje v večkulturnem okolju: nekaj raziskovalnih pristopov. V: Vencelj, P. (ur.), Klemenčič, V. (ur.), Novak Lukanovič, S. (ur.). Manjšine v prostoru Alpe-Jadran : zbornik referatov = Konferenzbericht : = zbornik referata : = atti di convegno : = felszolalások gyujtemenye : Bled, 21. - 22. 10. 1993. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Delovna skupina za manjšine Alpe-Jadran, 1994, (1994), str. 194-204. [COBISS-ID 1479245]

- Interethnic relations in the ethnically mixed regions along the Slovene - Hungarian border. V: Krupa, A. (ur.), Eperjessy, E. (ur.), Barna, G. (ur.). Kultúrák találkozásai - kultúrák konfliktusai : (Az V. nemzetközi néprajzi nemzetiségtudató konferencia előadásai, Békéscsaba, 1993. október 7-8-9.). Békéscsaba; Budapest: Magyar néprajzi társaság, 1995, 1995, str. 295-300. [COBISS-ID 5081933]

- Ethnic, linguistic and cultural diversity in Slovenia — educational policy and practice. V: Human rights and minorities in the new European democracies: educational and cultural aspects. Strasbourg: Council of Europe, 1996, str. 78-86. [COBISS-ID 5315405]
- Medetnični odnosi v sociolingvistični perspektivi. V: Šumi, Irena (ur.), Venosi, Salvatore (ur.). Večjezičnost na evropskih mejah - primer Kanalske doline : Kanalska dolina, oktober 1995 : zbornik predavanj in referatov : Valcanale, October 1995 : anthology of lectures and papers. Ukve: SLORI, Sedež kanalska dolina: = SLORI, Seat Valcanale, 1996, str. 131-150. [COBISS-ID 4788557]
- Jezikovna razmerja na območju med Muro in Rabo. V: Balažič, J. (ur.), László S. (ur.). Ljudje ob Muri : zbornik referatov mednarodne znanstvene konference v Lendavi, 10.-12. maj 1995. Murska Sobota: Pokrajinski muzej; Zalaegerszeg: Göcseji Múzeum, 1996, str. 281-297. [COBISS-ID 5230413]
- Slovenski jezik v Porabju. V: Vugrinec, J. (ur.), Takács, M. (ur.). Sodelovanje ob meji: [zbornik] : Štanulmánygyűjtemény]. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica; Szombathely: Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár, 1996, str. 233-258. [COBISS-ID 5224525]
- Jezikovna identiteta in jezikovno načrtovanje pri Slovencih. V: Nečak, D. (ur.). Avstrija, Jugoslavija, Slovenija, Slovenska narodna identiteta skozi čas : zbornik, Lipica, 29. maj - 1. junij 1996, (Historia). ŠLjubljana]: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1997, str. 117-132. [COBISS-ID 5434957]
- Language component of the interethnic relations issues in the ethnically mixed regions along the Slovene-Hungarian border. Razprave in gradivo, Ljubljana, 28 (1993), str.28-37. [COBISS-ID 762445]
- Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru : primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske. Razprave in gradivo, Ljubljana, št.28 (1993), str.5-14. [COBISS-ID 761165]
- Ethnic identity and language continuity. V: Novak Lukanovič, S. (ur.). Overlapping cultures and plural identities. Ljubljana: Slovenska nacionalna komisija za UNESCO: INV, 1995, (1995), str.87-100. Tabele, grafikoni. [COBISS-ID 4446797] ISBN 961-6159-01-1
- Jezik in etnična pripadnost v Porabju. Razprave in gradivo, Ljubljana, št.29-30 (1994-1995), str.5-23. Tabele, grafikoni. [COBISS-ID 4402765]
- Jezik kot kazalec stanja medetničnih odnosov. Razprave in gradivo 31 (1996), str.11-24. ISSN 0354-0286
- Slovene languages issues in the Slovene Hungarian borderland. - International journal of the sociology of language 124 (= The Sociolinguistics of Slovene, ed.by Marc L. Greenberg). Kansas 1997, pp. 99-128. ISSN 0165-2516
- 169. Slovenia (Slowenien/Slovénie). Kontaktlingvistik/Contact Linguistics/Linguistique de contact. An International Handbook of Contemporary Research, Vol. 2 H. Goebel, P.H. Needle, Z. Starý, W. Wölck. Handbücher zur Sprach und Kommunikationswissenschaft, Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1997 (V tisku).
- Novak Lukanovič, S., Jesih, B. Opredelitev za sožitje še neokrnjena : izsledki raziskave žMedetnični odnosi in narodna identiteta v Slovenski Istri'. Primorske nov., 28.VI.1996, let. 50, št. 50, str. 18. [COBISS-ID 4814157]

NOVAK-Lukanovič, Sonja: Dvojezična vzgoja in izobraževanje: vloga v družbi in stališča posameznikov : (prikaz rezultatov raziskave) / Sonja Novak-Lukanovič. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - 28 (1993), str. 38-45. COBISS-ID 763725

- Das zweisprachige Schulwesen in Lendava/Prekmurje / Sonja Novak-Lukanovič, Renata Mejak. V: Mit Sprachen leben / ed. Ulrike Proll, Werner Holzer. - Celovec : Drava, 1994. - str. 112-134. COBISS-ID 1199181
- Jezikovni in kulturni pluralizem: primer dvojezične osnovne šole v Lendavi/Lendva / Sonja Novak-Lukanovič. V: Vestnik koroških partizanov. - ISSN 0350-7130. - 25, št. 1/2 (1991), str. 67-78. COBISS-ID 36410368
- Jezik manjšine in izobraževanje / Sonja Novak-Lukanovič. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0034-0251. - št.26-27 (1992), str.118-124. COBISS-ID 438861
- Minority language and education - the case of the Hungarian language in Slovenia / Sonja Novak-Lukanovič. V: Applied linguistics. - ISSN 1318-2838. - 1, št.1 (1993), str.140-146. COBISS-ID 4569165
- Some reflections on ethnic identity in multicultural societies V: Overlapping cultures and plural identities / uredila Sonja Novak Lukanovič. - Ljubljana : Slovenska nacionalna komisija za UNESCO : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995. - str. 133-138. COBISS-ID 4447053
- Kisebbsegi nyelv es oktatás Szloveniában / Sonja Novak-Lukanovič. V: Kisebbsegkutatás. - ISSN 1215-2684. - št.2 (1992), str. 768. COBISS-ID 1228365
- The position of Italian and Hungarian minority in Slovenia : educational aspect / Sonja Novak Lukanovič. - Strasbourg : Concil of Europe, 1994. - 5 str. COBISS-ID 5249101
- Večkulturnost in družba. V: Manjšine v prostoru Alpe-Jadran / Delovna skupina za manjšine Alpe-Jadran, Vlada Republike Slovenije <in> Inštitut za narodnostna vprašanja. - Ljubljana : Vlada Republike Slovenije, Delovna skupina za manjšine Alpe-Jadran, 1994. - (1994), str.185-193. COBISS-ID 1478989
- The position of the Italian and Hungarian minority in Slovenia : educational and cultural aspect / Sonja Novak Lukanovič. V: Letopis. - ISSN 0943-2787. - Vol. 42 (1995), posebna izdaja, str. 27-31. COBISS-ID 1629773
- The role of the minority language in the educational system : results of the case study / Sonja Novak-Lukanovič. V: Kleine Nationen und ethnische Minderheiten im Umbruch Europas / edited by Silvo Devetak, Sergej Flere, Gerhard Seewann. - Munchen: Slavica, 1993. - (Ethnica et Nationes ; Bd. 1). - str. 219-222. COBISS-ID 1228877

Izbrana in citirana literatura

- Bergnach L., Sussi E. (eds.) (1993) Minoranze etniche ed immigrazione: la sfida del pluralismo culturale. - Milano, Franco Angeli
- Bregnach L. Delli Zotti Giovanni (1992) (eds)Ethnie, Confini, Europa.Milano
- Isajiw, W.W., 1974. Definitions of ethnicity, Ethnicity 1, 111-124. Citirano po Fishmanu 1977.
- J. A. Fishman, 1977. Language and Ethnicity. V: Language, Ethnicity and Intergroup Relations, Giles,H.(ed). Academic Press, London, New York, San Francisco. Perspective. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fishman, J. A., 1989. Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic
- Fishman, J. A., 1991. Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages. Clevedon: Multilingual Matters.
- Gellner, E., 1994. Encounters with Nationalism. Oxford, Cambridge: Blackwell
- Giles, H. (ed.), 1977. Language, Ethnicity and Intergroup Relations. Academic Press, London, New York, San Francisco.

Giles, H., Bourhis, R. Y., Taylor, D. M., 1978. *Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations*.

Klinar, P., 1976. *Mednarodne migracije*. Maribor, Obzorja.

Nečak Lük, A., 1993. *Dinamika medetničnih odnosov v Sloveniji*. V: *Slovenija in Evropska konvencija o človekovih pravicah*. Zbornik razprav, Ljubljana.

Nečak Lük, A., 1993. *K proučevanju jezikovnega položaja v Porabju*. V: *Jezik tako in drugače*. Zbornik, Ljubljana.

Sussi, E., Štrukelj I. (eds) (1994) *Narodne manjšine danes in jutri*. Trst: SLORI

Štrukelj, I. (1992) *Etnolingvistična vitalnost narodnih manjšin*. Ljubljana, Inštitut za družbene vede.

Summary

Ethnic Identity and Interethnic Relations on Slovene Ethnic Territory

A Project Presentation

The Slovene national minorities in Austria, Italy and Hungary and national minorities in Slovenia have been developing, preserving or shedding their ethnic characteristics, their culture and language in different historical, social, political and economic circumstances. In different historical periods the state and society at large have offered them different legal guarantees and different institutional opportunities for surviving (education, cultural activities, the use of language, political representation, the outer symbolics of a particular region, etc.), either to the benefit of their ethnic distinctions and interests, or to their detriment. Even today the chances Slovenes have to live and work on their native land, to move up the social ladder while preserving their ethnic characteristics differ from country to country. In addition to this, Slovene communities in different regions of the same country are treated differently, just as there are differences in the legal and institutional status of autochthonous communities in Slovenia. The relations between neighboring nations and the century-long experience of common life on common territory have given rise among the population on both sides of the border to concepts and views on their own community and their neighbors which function as common historical memories and determine the nature of interethnic relations.

The paper presents the project of the Institute for Ethnic Studies, "Ethnic Identity and Interethnic Relations on Slovene Ethnic Territory", which researches the subject matter mentioned above. The project features a multi and interdisciplinary approach. It is planned as a longitudinal panel study of a comparative nature. The research is focused on the relations between ethnic groups in contact and the indicators of ethnic identity on nationally mixed regions on both sides of the Slovene border through the prism of the attitude of both majority and minority members towards the phenomena and processes which affect common life in nationally mixed regions. The research is based on the hypothesis that ethnicity (ethnic identity, ethnic affiliation) is a historical, therefore changing phenomenon. The stability or fluidity of individual ethnic identity - and consequently group ethnic identity - depends on the power ratio between particular ethnic groups.

Jože Toporišič
Iz kmečke srenje v meščanski svet izobražencev
(Ob primeru Jerneja Kopitarja)

Jernej Kopitar je, najprej v pismih Jakobu Grimmu, l. 1839 pa v svoji Avtobiografiji, podajal stvari sprva iz tedanjega podeželskega kmečkega, nato pa tudi mestnega izobraženskega življenja šolarja, dijaka in zasebnega Zoisovega tajnika. Ti drobci zbrani podajajo dokaj zaokroženo podobo, mestoma celo dokaj intimnega, življenja tistega časa v vaški srenji, v stiku z župnikom in učiteljem ter mentorjema: ko je bil mlad, s Zoisom in njegovim krogom, v moški dobi pa z Jakobom Grimmom, človekom nedvomnega svetovnega slovesa.

First in his letters to Jakob Grimm and then in his 1839 Autobiography, Jernej Kopitar pictured the life of a country boy, and later on the city life of a school boy, student and Zois's private secretary. These fragments give a rather comprehensive picture, at times even quite intimate, of life in a village community, in close contact with the priest, the teacher and two tutors: when he was young, with Zois and his circle, in his adult years with Jakob Grimm, doubtlessly a man of world renown.

Splošno znano je, da je o naši temi marsikaj znano iz Kopitarjeve Avtobiografije, nastale l. 1839*, manj znano pa je, da je precej tega najti tudi v njegovem dopisovanju z Jakobom Grimmom.** To drugo bodi obstranska tvarina našega pisanja za Traditiones, pisanje iz življenjepisa pa mu bo glavno vodilo.

V Kopitarjevi Avtobiografiji (AB, 2) o njegovem rodu beremo:¹ »Kopitar je bil rojen med podeželskim ljudstvom. Njegov oče je bil lastnik polovične hube v vasi Répnje na

* Prim. Barth. Kopitars kleinere Schriften sprechwissenschaftlichen geschichtlichen, ethnographischen und rechts historisches Inhalts. Herausgegeben von Fr. Miklosich, Wien 1857, Selbstbiographie (Geschrieben 1837), 1-14.

** Prim. B. Kopitars Briefwechsel mit Jakob Grimm von Max Vasmer. Mit einer Tafel. Berlin 1938, XXXVIII + 217 str. + -tabla-.

¹ Navedena besedila je iz nemščine oz. latinščine prevedel avtor tega sestavka: iz katerega jezika na katerem mestu, tu ni posebej zaznamovano; v navedenih dveh virih je zato treba primerjati ustrezna izvorna besedila.

Gorenjskem, nekako precëj na sredi med Ljubljano, Kamnikom in Kranjem, na jugo-vzhodnem pobočju manjšega hriba, daleč od glavne ali velike ceste. Vsaka huba v Repnjah je imela svoj njivski delež vzhodno, gorskega pa zahodno ob njeni hiši, kar na očeh, če ne računamo ravno tako odmerjenega, pa bolj oddaljenega v občinskem gozdu in travnikov.« In nadaljuje s prikazom družine svojega očeta (AB, 2): »Kopitarjev oče, Jakob, je razen /Jerneja/ imel še štiri žive otroke, večinoma dečke, med temi pa je bil Jernej srednji.« Po tem se zdi, da so Kopitarjevi² imeli le eno živo hčer: »dve drugi deklici in en fantek so umrli /že/ prej.«

Kopitarjev oče je poleg gospodarjevske imel še dve funkciji: bil je cerkveni ključar, »čas, ki se ji je oče sicer podrejal samo v nuji, je pa nikoli ni iskal, prav tako malo kakor čas župana,³ ki je izhajala iz zemljiške posesti in ki je obojo v najboljšem primeru imel za krajo časa lastnemu gospodarstvu.« (AB, 3–4) Sicer je »/k/atoliška kmečka družina srečna, če med svojimi člani ima duhovnika: izkorišča ga kot za stavo, dokler živi, in deduje za njim po njegovi smrti. – Kopitar ji je nekoč na njeno govorjenje, kako svet da je duhovski stan itd., za šalo odgovoril, da se je odločil za najsvetejšo stopnjo duhovniškega stanu, za kapucina. Tedaj bi bili morali slišati naivno razgovorjanje. Zakaj? Ker kapucin ne sme imeti v lasti ničesar.« (AB, 7).

Bolj simpatične stvari iz podeželskega življenja svojega časa navaja Kopitar Grimmu na nekaterih drugih mestih. Tako npr. o *koledi* (nedatirano, 95–96): »/To/ je nam svečani obhod mladeničev z glasbo po vaseh in po posameznih domovih o božiču in z vsemi devicami posameznega doma ples; način d o b i v a n j a nabirke za izdatek cerkvenih voščenic. Nabirka iz povesev /Spinnhaar/ etc. v naravi se v Ljubljani vnovči in za to se kupijo voščene sveče, ki potem v cerkvi kot petstolista velikanska lilija bleščijo, dokler se ne povzijejo in se ne nadomestijo z n o v i m i . /.../ Brhki fantje se imenujejo kolédniki (glagol kolédvati /koledovati/.)

O koledovanju še 24. 12. 1835, 137: »Naši *kolédniki* so prelepi. Najčednejši fantje hodijo od hiše do hiše, plešejo z vsemi deklety, končno jih hišna mati obdaruje večinoma s predivom, iz katerega izkupička se potem nabavlja cerkvena svečava, oltarne sveče.«⁴

² Na enem mestu dopisovanje z Grimmom (22. 4. 1837, 166) podaja celo razporeditev prostorov v rojstni hiši: »/veža/ je prostor, če si prestopil prag, in /v njem/ ognjišče, vhod v pravo kurljivo stanovanjsko sobo (*hiša*), nasproti nemara stopnice na zgornji hišni pod, v ozadju pa vhod v mlečno klet.« Tako je v Kopitarjevi hiši (stara je sicer pogorela), toda Kopitar je bil po pripovedovanju sedanje lastnice tudi v tej še danes.

³ Na Kranjskem je sedaj *župan* vaški razsodnik (Dorfrichter); moj oče je bil to nekaj časa, dokler ni odstopil.

⁴ Kopitar prikazuje še več narodopisnega, npr. **Kurenta** (95) (spominja na *kur-ec*); Světi Kórant: »/J/e vrsta S. Eulenspiegla in bo od vas /Nemcev/ iznajden in če se ne motim, imate tudi vi podobnega pod d r u g i m imenom. Naš je bil lustig /vesel/ in dober in je Smrt imel za norca, imajoč ne vem od kod pretentavno (infatatum) drevo, ki je zadrževalo stopajočega kaina. Ko pa je mrtev prišel pred pekel. Satan takega gosta ni hotel; zato ga je /korant/ z vrati pripravil, tako da so nohti pripravtega moleli iz vrat, Korent pa jih je kot kovač zavil in pribil, da je vrag (gridaret) jadikoval aj aj. Tudi sv. Peter ga šaljivca ni hotel pustiti noter, toda ta je /.../ takoj skočil noter in rekel: jaz sem na svoji zemlji in tleh. To so le o d l o m k i iz otroškega spomina; starke veliko več vedo.« – O **torklji** (96): »*Torklja* je tudi nočna maščevalka za delo ob praznikih, vendar ne vem več prav.« – O **kresu** (96): »Poletni kresni obrat (solsticij) se pri nas imenuje *krës*, ga pa ne smemo mešati z Janezom Kerstnikom /.../. Spada pa h *krës-ati* 'prižigati ogenj' kakor staroslovensko vskrésiti 'zbuditi od mrtvih'. Kresoval sem še sam kot pastir in pri tem s o d e l o v a l /.../. Ali naj bi tudi *krënem* 'umorim' spadalo sem? – In k Murku (31. 3. 1836, 143): »Murkove mitološke stvari, mislim, sem Vam že povedal, so same kompilacije iz drugih knjig, ne iz ljudstva; in *najmanj kritični* del njegovega dela.« – **Čarovnice** (19. 7. 1839, 175): »Jaz sem še s l i š a l z v o n i t i proti čarovnicam med nevihto na Kranjskem, toda jožefinski zdravniki so /to/ prepovedali.« – **Škrat in Kotar** (13. 8. 1826, 44): »Prosim, povejte mi, ali se *škrátelj* 'gorski duh' razen na Kranjskem pojavlja tudi pri drugih Slovanih. Sicer ga bom spet imel za germanizem, kajti *Schratel*, *Schretel* sta običajni nemški poimenovanji (Irske pravljice o vilah, LXV). O

•Ko bi bili Kopitarjevi starši konec l. 1800 še živeli in predvsem brez Žige Zoisa, bi bil Kopitar verjetno prestopil na teologijo /in bi bil/ v najboljšem primeru morda škof (kakor jih je postalo več pred njim in za njim študirajočih sošolcev-) in v najslabšem primeru dobro podprt župnik. Tako pa sebična želja stranskih sorodnikov ni imela zadostne teže, da bi ga bila določila za teologijo, kakor koli bi mu bile cerkvenozgodovinske in filološke študije na teologiji in celo duhovniški poklic zelo prijetni. (AB, 7)

Sicer pa, kako je sploh prišlo do njegovega šolanja, tj. do izstopa iz kmečke srenje v meščanski svet? In kakšen je bil slednji?

•Mesta /.../ karantanskega področja Trst, Beljak, Ljubljana, Zagreb, Celje, Ptuj, Radgona (da ničesar ne rečemo o Gradcu, ki razen imena nima nič več slovenskega, in o klasičnem Karnuntu, iz katerega sam Pavel Diakon izvaja Karantance) so – kakor na Češkem – večinoma z Nemci obljudena, ki pa govorijo tudi kranjsko ali slovenje narečje, torej kolikor niso kot Trst več-, pa vsaj dvojezična, medtem ko podeželsko ljudstvo zna samo slovensko. (AB, 2)

In gledano s širšega stališča? – »Patenti cesarja Jožefa II, pozivajoči k obiskovanju šol, niso ostali brez učinka na podeželsko ljudstvo.« (AB, 2). Tako tudi pri Kopitarjevih ne: •Ko je bil Jernej kakih devet let star in je še pasel čredo svojega očeta⁵ – ta davidovski spomin nazaj na hrib in gozd gre še zmeraj med njegove najprijetnejše⁶ – ga je nekoč vprašal oče, ali ne bi hotel 'iti študirat'. (Oče je v tem primeru hotel kakor stari Horac za svojega Kvinta, da bi začel z redno mestno šolo, ne s trivialno župnijsko, ki jo je seveda imel bližje.) Od tega časa naprej z dečkove strani ni manjkalo opozarjanj, dokler ga oče končno 25. januarja (spreobrnitev Pavlova) 1790 ni peljal v Ljubljano. Čeprav je takó, ker se je šolsko leto začelo s 1. novembrom, prišel skoraj za polovico tečaja prepozno, je bil vendarle še sprejet v prvi razred normalke in je ob koncu /šolskega leta/ zaradi svoje pridnosti lahko napredoval v naslednji razred kakor tisti, ki so v šolo bili prišli novembra. (AB, 2–3)

•Pri tem pa ni ne zloga razumel nemško, ko je prišel iz Repenj v Ljubljano, toda učitelji prvega razreda govorijo tudi kranjsko. /.../ Sicer pa pri slovenskem dečku med iz njega norčujočimi se šolarji ni šlo brez domotožja: vendar mu je to mati pogosto prerokovala, kadar je preveč pritiskal na očeta, da bi ga popeljal v Ljubljano; in tako je študentova zadeva časti (point d'honneur) (tj. sram pred materinim posmehom) premagala njegovo domotožje. Ko pa je septembra prišel domov na počitnice, pri njem in še bolj pri njegovih domačih ni bilo brez zmagoslavja, da je župniku ministriral pri maši, seveda še ne da bi bil besedico razumel od vse latinščine, v kateri se je izmenjeval z

kranjskem Možu v mesecu, *Kotarju*, sedaj nočete nič vedeti. Imenoval vam bom svojega avtorja: Brentanova Ustanovitev Prage (Pesth 1825), str. 421, op. 11: •Kotar je po neki kramerski (tako! mislim: *kranjski*) pripovedki mož v mesecu, ki ga z zalivanjem rasti. Svojo slovansko modrost je Brentano navadno imel od Dobrovskega ali Meinerta, s katerima je veliko občeval. Kot več/krat/ rečeno, kranjske bajke in pripovedke bi lahko – in naj bi jih – prek katerega svojih privržencev dali zbrati.

⁵ Število krav pri Kopitarjevih je bilo »polducata«, torej so bili relativno precej premožni.

⁶ S Kopitarjevim pastirovanjem je povezana njegova etimologija besede *svitřpřs* (25. 8. 1831, 85), hkrati se Kopitar svojega »arkadijstva« na paši spominja tu skoraj čisto enako kot l. 1839: »Fizični osnovni pomen bi bil torej = furiosus, wüthend, ali avstrijsko: winnig (o psih), krava, od obada razdražena, *zavije ali zavijha navzgor rep* = windet den Schweif auf in oddivja. Spominjam se tega predobro iz svoje davidovske mladosti; tudi jaz sem bil v Arkadiji in sem pasel če ne čred, tako vendarle pol ducata krav svojega očeta. – P o b e g od obada p i č e n e (ali zajete) krave s privzdignjenim repom imenuje Kranjec z *běžljams nedov.*, *vžzběžljams* dov., kar izvajamo iz *bodem's* 'stechen'; *bazam* 'sticheln' je gotovo iz *bodem's*.

župnikom od *In nomine patris do Deo gratias*, česar se je na pamet naučil iz z nemško pisavo tiskane ministrantske knjižice. (AB, 3)

Tu je mesto, da se spregovori o Kopitarjevem odnosu do nemštva (po dopisovanju z Grimmom): 27. 8. 1839, 181 je Kopitar spregovoril o razmerju Nemeč – Slovan takole⁷: »Nemeč je moral uporabljati *silo*, da bi Slovan dajal prednost njegovemu jeziku pred lastnim. – Zato pa je postal in je Slovanom nemeč in diabel eno in isto.« To je skrajno negativna oznaka Nemca, seveda s stališča jezikovne politike Nemcev nasproti Slovanom. – Že pred tem (31. 3. 1836, 143) je govoril tudi o svojih grenkih izkušnjah z nemščino: »Od 10. leta starosti sem bil študent, ki mu je moralo biti predvsem do tega, da bi se naučil nemščine. Ko sem se pozneje, pri baronu Zoisu, kjer sem bil 10 let /v resnici 8/ domači učitelj, naučil ceniti, kar je /naše/ domovinsko, sem šele prav videl, kako majhne *Fonds linguae patriae* /osnove domovinskega jezika/ sem od doma odnesel s seboj z 9 leti. Glede *Velesova* npr. mi je prišlo šele pred dvema letoma na misel, da mora biti poimenovano po *Velesu* /to ne drži, avtor/. Ravnikar, zdaj škof v Trstu, ki je študiral en razred pred menoj, je tako našel izpeljavo poimenovanja gradu *Auersperg*, kranj/sko/ *Tərjak*, da je pravzaprav *Turjak* iz *tur* 'Auerochs', česar sicer ne slišimo več.«⁸

Pri meščanjenju je Kopitarju precej pomagal domači župnik: »V dveh mesecih počitnic je moral Jernej vsaj vse delavnike prebiti z župnikom od jutra do večera. Župnik je bil mestni otrok,⁹ sin graščinskega upravitelja, ki si je seveda dajal dovolj aristokratski videz, ki pa je, tako se je zdelo, našel toliko zanimanja za znatnejšega kmečkega sina, da ga je puščal od sebe samo na spanje v pol ure oddaljeni očetovi hiši. Držal se je strogo pravilne nemščine in je, za svoje kratkočasje, 'študenta' vnaprej pripravljaj za celi

⁷ Številka za datumom kaže stran v knjigi J. Kopitarja dopisovanje z Jakobom Grimmom.

⁸ Toliko bolj se moramo čuditi, da je Kopitar v trenutku nekake življenjske slabosti Grimmu o svojem rodu Kopitarjev govoril, kot da bi bili nemeškega izvora (16. 4. 1836, 147): »Župan/ je bil tudi moj oče, čigar prednike moram imeti za Nemece, ker Slovan še ne gojijo rokodelstva, *Kopitar* pa pomeni *Leistner*. Priselili so se pač kot kopitarji in si pozneje na posameznih (večih, poznam 2) razvejah kupili deželno kmetstvo. Sedaj ni nobenega Kopitarja v mestih. - In v opombah: -Celo družina moje matere je ravno tako imela povsem čisto nemško ime: *Ressman*. Dodajmo, da nobena hiša nima tako povsem cepljenega vrta kot naša, ki se zaradi tega imenuje *ocčpək* (*Bebelzer*), bodi da je bil ta vzdevek naseljenemu *kopitarju* nadet, bodi si tudi, da ga je njegov prednik imel na hiši. Tudi poplemenitev sadja je mogoče znamenje nemškosti. Naša na griču proti jutru zgrajena vas ima blizu sto hiš, vsaka svoja polja v ravni črti pred seboj. Ampak vsak hišni gospodar ima v vasi in pri sosedih drugo ime kot v urbarju: npr. *Kopitar* v urbarju je v vasi in župniji znan samo kot *Ocčpək*; en drug, *Jermann*, kot *Smolč*, tretji, *Bregant*, kot *Gosar* itd. Ali vi Nemci nimate nič takega? - In v drugi opombi: -Pod ces/arjem/ Justinijanom najdete miljenca *Kalopodius*, ki ga *Nikova* vstaja imenuje *kopitarja* 'Leistner'.«

Pravo navdušenje za Nemece pa Kopitar kaže v pismu z dne 11. 11. 1840, 191: »Dvojno me je veselilo Vaše pisanje z dne 1. t. m., ker sem ga skoraj celega vnaprej tako in ne drugače uganil. Tako ravna prava, nemška odkritosrčnost in nemško prijateljstvo. Aliter Slavi mei, quos tu minus nosti, quippe minus expertus eorum dolos et perfidiam. /Drugače moji Slovani, ki jih manj poznaš, in si seveda manj izkusil zvijač in nepoštenosti.«

Verjetno tudi nasprotje slovanstvo – germanstvo pa je zajeto v naslednje mesto (4. 5. 1832, 92), tičočee se sicer *Vuka* in njegovega, Kopitarjevega zavzemanja zanj pri avstrijskih oblasteh: *Vuk* -v *Zemunu*, z ženo in 4 otroki, celo tam od ljubih farizejev osumničen, da se s trudom brani, da ga ne bi s *silo* odrinili v Srbijo, kjer bi mu dvorjani ljubega *Miloša* pač čim prej od zadaj pognali kroglo v glavo. – Ravno sveto pismo znajo prikazovati naši dobro obveščeni policiji kot takó državi kot cerkvi nevarno. In nič ne pomaga moje nasprotno prikazovanje. Kdo ob tem ne bi zgubil ravnodušja! Katoliška policija verjame shizmatičnemu menihu bolj kot sicer neomadeževanemu katoliškemu cenzurnemu uradniku. Toda dejansko je tako, in stvári tu ni mogoče odpomoči.«

⁹ »Kranjski podeželan ima lastno besedo za njemu nasproti stoječe meščane z njihovo nemško nošo in navadami, jezikom in precejzjami: *gospoda*, skupno ime, ki pojmovno povsem ustreza francoski aristokraciji; njej nasproti stojijo slovanski kmetje.« (AB, 4)

tečaj,¹⁰ kar je temu oboje kmalu prišlo prav, da je v tretjem razredu normalke, ki je bila hkrati parva ('mala') gimnazija, med 250 sošolci prejel prvo nagrado.« (AB, 3)

To kakor da se ni zgodilo tudi brez srečne okoliščine, ki se je ponudila Jerneju: »Po naključju je bila lat/inska/ redna profesura nezasedena in nadomeščana s strani profesorja nemščine, ki je svoje osnovno znanje /tega jezika/ tako izpotil, da je navajal /glagolske oblike/ *do, das, dare, davi, datum* in *avis m.*, glede česar pa se je dal dobrovoljno zavrniti dijaku Kopitarju, na veliko veselje njegovih sošolcev.) Odslej naprej bi bila največja sramota, ko tega prvenstva ne bi bil uveljavil skozi vso gimnazijo.« (AB, 4)

»Posledica tega je bila (če ne računamo slave, ki po Qvintilianu navdušuje tudi dečke) ne samo ta, da mu ni bilo več treba plačevati šolnine, ampak je k temu iz šolnin drugih dijakov (uvedel jih je Jožef II) prejemal letno štipendijo petdeset goldinarjev kot plačilo za svoj trud, in od »slovnice« naprej, 1794, ko sta njegova oba starša umrla med epidemijo, na podlagi te štipendije in inštruiranja slabših sošolcev, ni več potreboval ne le pomoči za vzdrževanje z očetovega doma, ampak je l. 1799 prišel /tudi/ kot domači učitelj Zoisovega nečaka v družino plemenitega barona Zoisa. (AB, 4)

Plemeniti protipol župniku iz Vodice so bili plemiški Zoisi (in morda večina ljudi, ki so se zbirali pri njih). Tako o Žigi Zoisu piše, da »je imel velik vpliv na njegovo nadaljnjo usodo; kajti tudi ko je njegov (Kopitarjev) gojenec končal svoje ljubljanske študije in je bil poslan na Dunaj, /.../ je Kopitar ostal v hiši¹¹ pri enako ljubljennem kakor tudi ljubeznivem Žigi Zoisu kot njegov tajnik, knjižničar in nadzornik mineralnega kabineta skozi osem let, ki jih šteje med najprijetnejše svojega življenja.« (AB, 4–5)

V Zoisov krog je zahajal tudi Kopitarjev gimnazijski profesor Abr. Jae. Penzel v »poeziji«. ¹² »Penzel je bil izviren mož, ki ni delal rad tako kot drugi: torej so pri njem navadno prišla nova imena na najzgornejša mesta šolskega plemstva, tj. treh tako imenovanih nosilcev nagrad in njihovih petih pristopnikov (akcesistov), šele nato je prišlo preostalo ljudstvo študentov s prvim, drugim in tretjim (najslabšim) razredom. Da pa bi ostal izviren tudi pri Kopitarju, ga je napravil za edinega nosilca nagrade, kakor ga je tudi edinega zapisal v zlato knjigo, ker mu je, kakor nekoč možu iz parve zaradi *davi* in *avis m.* sicer v prvem dušku, vendar ne brez razloga, ugovarjal./ (AB, 6), tokrat je bila »Eneida IV. 611«.

Zanimiva sestavina Kopitarjevih spominov iz Avtobiografije je pripoved o njegovem znanju jezikov: »Francosko se je učil že kot 'sintaksist' v gimnaziji zastoj /.../ in si je pozneje v družbi svojega gojenca privatno nekaj let pri /francoskem maitru/ do znosne stopnje spolnil korektno govorjenje in pisanje. Italijansko se je naučil praktično govoriti v barona Zoisa politalijanski hiši, ne da bi bil z gotovostjo znal napisati tudi le eno stran v korektni toskanščini,« čeprav je sicer italijanske klasike »Danteja, Boccaccia, Petrarco, Macchiavellija, Ariosta, Tassa, Metastasia več kot enkrat bral in razumel.« (AB,

¹⁰ Neljuba značilnost tega gosposkega župnika je bila, da je »s posmehom gledal, kako je njegov gosak, zaradi diskretnosti brezbramnega dečku, kakor hitro mu je pokazal hrbet, letel za njim še čez vrh stopnic, suvajoč in sikajoč, in ko je deček govoril: 'ko bi bil gosak koga drugega, bi ga že naučil manir (-mores-)', se mu je župnik /sicer/ dovolil braniti, vendar ne tudi živali kaj storiti (po načelu: Operi mi krzno, toda ne zmoči ga). Nasledek je bil, da je Kopitar šel po stopnišču obrnjen s hrbotom navzgor in je tako sovražnika imel v šahu, obenem pa je župnika strelal iz srca.« S tem je torej župnik »dečkovo ljubezen« do sebe nevtraliziral. (R. t.)

¹¹ Zois je živel v svoji »trindadstropni hiši« v sedemnajstih sobah svojega bivalnega apartmaja.

¹² Štirje gimnazijski razredi se imenujejo od jezuitskih časov sem tudi še parva, principia, grammatica in syntax, kakor tudi oba humaniteta razreda retorika in poezija (oz. poezija in retorika). »Torej v celoti deset let splošne predizobrazbe pod Jožefom II; prej je zadoščalo deset let do posvetitve v duhovnika, od koder ironično reklo o **enajsti šoli**, če je kdo po dolgih študijah ostal malopridnež.« (AB, 3)

7–8). V angleškem izgovoru ni postal trden. Zlasti od srca pa je gojil grščino (posebno užival je ob Aristofanu). (AB, 8)

«Da pa je postal slavist, je manj njegova kot njegovega položaja zasluga.» Zgodilo se je to tako: «Ker je baron Zois po materi kranjščino odlično govoril, navadno tudi – čeprav takrat ni več hodil v gledališče – za italijanske operiste spesnil kak kranjski kuplet, katerega presenetljivo zadonenje je zaradi domovinskega vzradoščenja spravljal v navdušenje parter in lože, se razume samo po sebi, da se je tajnik Kopitar vsega tega udeleževal. Njegova poklicanost za slavista pa se bo uveljavila še nujneje.» (AB, 8) Nekoč ga je Zois «dal poklicati in ga je vprašal, ali si hoče za svojo materinščino in za /neko/ konteso pridobiti zaslugo, da bi jo poučeval kranjsko. Naslednji dan je bil določen za prvo lekcijo.» «Hitro pridobivano kontesino znanje kranjščine /.../ se je praktično vadilo z branjem sicer edine, poleg tega še slovnično zelo nekorektne kranjske obdelave prostozidarja in kranjskega zgodovinopisca Linharta po francoskem *La folle journée* in *Le mariage de Figaro* in s skupnim prevajanjem dvogovorov, ki jih je učenka zapisovala bodisi prej, ali če je za to bila ovira, v prisotnosti jezikovnega mojstra prav po vojaško ali vzhodnjaško v folijskem zvezku na svojih kolenih v lepi franc/oski/pisavi in jeziku. Kopitar je bil pri tem slovar, če je učenki zmanjkalo kake besede. Po dveh mesecih se je lahko povsem sporazumevala s kranjskimi služabniki.» (AB, 9–10) (Pri tem pouku je Kopitarju nastalo slovnično besedilo «5–6 franc/oskih/ pol». (AB, 10)¹³

Kontesa je «bila prek francoščine slovnično dovolj pripravljena in je vse pojmovala z veliko lahkoto.» (AB, 9) In Kopitar je ves zadovoljen «s tem uspehom nekoč v šali zbudel Vodnika /-temu je /Zois/ nudil svoje opoldansko omizje» (AB, 8): «Če bo Vodnik s /svojo slovnico/ dalje omahoval, ga bo on, Kopitar, še prehitel. Vodnik se je temu spričo Kopitarjevih 5–6 frc. pol smejal, in je, na svojo nesrečo, sam menil, da Kopitarja lahko zbada s tem, da ga je dan na dan spraševal, ali je njegova mojstrovina že pri tiskarju. Na to prvo draženje je Kopitar odgovoril samo: Ne dražite me; na drugo in tretje pa je bil odgovor ta, da je Kopitar govoril s knjigarnarjem Kornom, ali bi založil kranjsko slovnico.¹⁴ /.../ Vodnik tega sploh ni mogel verjeti, ker ni pomislil na to, da če kdo lahko napravi slovnico v preglednicah po francosko,¹⁵ še lažje lahko napravi tekočo predstavitev po nemško. Njegov čemer je šel tako daleč, da je na koncu moral baron Zois, kot mecen obeh slavistov, založniku proti Vodnikovim spletkam jamčiti kakovost Kopitarjevega dela. Razume se, da je Vodnik prej ko slej ostal hišni slavist. Založniku je bil rekel, da Kopitarjeva slovnica ni celotna, in je v tem imel bolj prav, kakor je morda vedel. Skladnja je le deloma obravnavana v besedoznanstvu in na svojem mestu čisto manjka, zato pa je pravopisje, kakor je opomnil že Dobrovski, 'čeprav temeljito, vendar veliko preobširno' obravnavano. Nihče ni za resnični razlog te neskončne temeljitosti vedel bolje kot avtor, ki ga je pa iz prizanesljivosti hranil zase.» (AB, 10) Njegova slovnica je prinesla obvestila o oblikovni zgradbi kranjščine. «Da, pridobila je celo genialnega učenca v profesorju Raunicharju (sedaj škofu v Trstu), ki je utemeljil pristno

¹³ Poleg pač uvoda in glasoslova je obsegalo še sklanjatev, spregatev (in praktične vaje?).

¹⁴ Honorarja zanjo od knjigarnarja ni zahteval, želel je le, da bi se hitro tiskala. (AB, 10) – Preden pa je bila natisnjena, je Kopitar odšel na Dunaj in mu je Vodnik sestavil del o nepregibnih besednih vrstah (366–384), opravljal korekture in morebiti kaj pomagal pri zbiranju besed z oblikoslovnimi (vključno z naglasnimi) posebnostmi (natisnjeno na razgrnilnem listovnem dodatku -k strani 233- konec slovnice). Vodnikovo avtorstvo za prvo, potrjuje v Slovnici (388) sam Kopitar (enako korekture in errata). (Ko se je pozneje z Dunaja ponujal Kornu za avtorja slovnice južne slovanščine sploh, od njega menda ni dobil odgovora. /Po Zoisovi korespondenci v izdaji F. Kidriča./ Prav tako ni prišlo do 2. izdaje slovnice (prim. Slovnica, 385).

¹⁵ Ta rokopol se nam pač ni ohranil, škoda.

kranjsko slovstvo tako z lastnimi spisi kakor z ustanovitvijo kranjske jezikovne stolice na teologiji.¹⁶ (AB, 10–11)

Take so glavne podobe Kopitarjevega in ljubljanskega izobraženega življenja v času 1800 do 1808, tj. v dobi, ko je Kopitar »napravil premor v kranjskem šolskem študiju in je uporabljal precej obilni prosti čas pri baronu Zoisu, da je s prostimi študijami, kar se je dalo, izpopolnil šolske vrzeli.« (AB, 7) »Osem let praktičnega življenja in študija po lastnem izboru ga je naučilo svet in samega sebe spoznati drugače, kakor je o njem sanjal pri izstopu iz 'fizike'. Od svoje tajniške plače si je z lastnim trudom prihranil nekaj tisoč goldinarjev, in baron Zois, ki je odobral njegov odločitev (ne prej ne pozneje tajnika ni imel), se je vsekakor ponudil v pomoč v primeru nujne potrebe, po čemer pa Kopitarju ni bilo treba poseči, ker tudi na Dunaju ni samo gledal na stranski zaslužek, ampak je tudi že po dveh letih dunajskega prebivanja, najprej kot slovanski in grški cenzor in kmalu nato kot uradnik Dvorne knjižnice prejel trdno cesarsko nastavitev, kar je bilo po njegovi želji.«¹⁷ (AB, 11)

L. 1808 je »Kopitar, potem ko je svojo malo dediščino razdelil med svoje brate in sestro in je en dan sam za slovo obiskal gore in doline svojega mladostnega pastirskega življenja, odšel na začetku novembra na Dunaj in se tam imatrikuliral kot studiosus juris. Čeprav so juridični profesorji ugotovili, da Kopitar 'za jus nima žilice', vendar nikoli ne bo obžaloval, da je v teh dveh letih poslušal ravno teoretične in zgodovinske dele prava, katerih neobvladanje mnogi samozadovoljni mlatilci hrij,¹⁸ ki se imajo tudi za zgodovinarje, tako sramotno stavijo ob sramotilni steber.«¹⁹

S tem je podoba Kopitarjevega življenja na Kranjskem iz njegove Avtografije in dopisovanja z Grimmom izčrpana. Po svoje je tudi kar lepo zaokrožena, tako da nam je živo pred očmi pot nadarjenega kmečkega otroka v meščanski svet izobrazbe in mladeniškega življenja prav v središču tedanjega duhovnega dogajanja v slovanstvu ob baronu Zoisu in pri njegovem omizju: »Torej naravoslovje in tehnologija sta bili študijski vedi /njegove/ hiše: ampak baron Žiga je bil zmeraj pripravljen in interesno udeležen mecen vsakršnega drugačnega slovstvenega ali koristnega prizadevanja./« (AB, 5) In: »ker baron Zois ni več mogel hoditi ven, je vse prihajalo k njemu, kar si je želelo zanimivega razgovora: guverner, vojaški komandant, tujci, npr. lord Duckworth, (Če so potujoči slučajno prebivali v Ljubljani in so, posebno Angleži, spraševali, kaj znamenitega bi bilo tu, so bili zmeraj napoteni k baronu Zoisu, ki da bo vse vedel.), celo knez Metternich in nadvojvoda Janez.« (AB, 8–9) »Baron Zois je bil neporočeni mož petdesetih let /.../. Najstarejši sin /.../, šolan je bil v modenski plemiški akademiji Reggia (morda z grofom Goranijem), je pa svojo družabno vzgojo okronal s potovanji in je živel, ko je Kopitar prišel v njegovo hišo, kot najbogatejši in sicer v vsakem pogledu izobraženi mož v Ljubljani, čaščen in ljubljen od malega in velikega, kakor je to v veliki meri tudi zaslužil.« (AB, 5)

¹⁶ Ta zasluga »glede pristne kranjskega slovstva« se je Ravnikarju nato kar dolgo priznavala, po novejši slovstvenozgodovinski intervenciji prve polovice našega stoletja pa se sedaj pripisuje Vodniku.

¹⁷ Pisma Zoisu z Dunaja prvi dve leti kažejo tudi študentovo gmotno stisko.

¹⁸ V retoriki izrek ali splošno /znano/ mesto z nadaljnjo logično izvedbo.

¹⁹ Že v drugem letniku je študij nameraval končati kot privatist; ta status je sicer dosegel, a študija ne dokončal.

*Summary***From a Rural Community into the Intellectual Urban World**

(The Case of Jernej Kopitar)

In his letters to Jakob Grimm (B. Kopitars Briefwechsel mit Jakob Grimm von Max Vasmer, Berlin, 1939) – with whom he corresponded from February 1819 to 1842 – and in 1839 in his Autobiography (first available in Barth. Kopitars kleinere Schriften /.../, published by F. Miklošič, 1857, 1–14), although in scattered bits, Jernej Kopitar (1780–1844) paints a lively picture of a prosperous farm household in Repnje under Šmarna gora, and later on of school and student life in the city (Ljubljana), where he, studying hard and successfully, grew into a young man striving for excellence in a rather hostile and scornful environment of mostly Germans and scornful city boys in elementary and high school.

It was in the cultural and intellectually highly productive circle of Baron Žiga Zois and his extended family that he developed into a prominent cultural activist for Slavism all over Slovenia, not only in Carniola but also in Styria and Carinthia. The first task Zois gave him – teaching Carniolan a French aristocratic young lady – was just right for him. Partially driven by a desire to compete with the almost a generation older Vodnik, who looked down on his linguistic efforts, but certainly not without Zois's support who wanted a serious author, not "linguistic quacks", to write a philosophical (scientific) grammar of Carniolan, he grew into a young scientific researcher of Carniolan Slovene as a literary language from the mid-16th century on. Judging it from the point of view of both the country vernacular, somewhat tainted with Germanisms, and the writings in this language over a period of more than two and a half centuries, he becomes not only the first Slovene scientific linguist but also the first thorough analytical bibliographer of literary history, one could say a literary historian, with a keen sense for our language and, as befits a genius, a great deal of individuality in his vocabulary and style.

A logical continuation of these years of study and traveling are pictures from student life in Vienna, where Kopitar ventures from Zois's warm home after almost a ten-year break from formal schooling. In cold, calculating Vienna this young man from the countryside has the will-power and the talent to make it close to the top of the pyramid of the best European scientific minds of his day.

Damjan J. Ovsec
Segmenti meščanske identitete
Interdisciplinarna etnološka interpretacija

Ko etnološka veda opazuje meščanski sloj na Slovenskem v obdobju med obema vojnama, začuti potrebo, da opazovanja zaokroži s psihološkim dojemanjem snovi. Interdisciplinarna interpretacija različnih meščanskih vsebin je nujna, kajti tisto, kar bi etnolog označil kot družabno življenje, tam psihološko dojemanje odkrije segmente meščanske identitete, ki pa so hkrati bistvene komponente slovenske identitete, torej tiste kulturne opremljenosti, ki jo človek potrebuje za ohranjanje in razvoj osebnosti.

An ethnologist studying the Slovene middle class between World War I and World War II eventually feels the need to round off his observations with a psychological appraisal. An interdisciplinary interpretation of different aspects of middle-class life is indispensable: a psychological approach to what an ethnologist would classify as social life reveals segments of middle-class identity which are key components of Slovene identity, the cultural assets one needs to preserve and develop one's personality.

V zvezi z meščanstvom je pri nas še veliko neraziskanega, čeprav se v zadnjem desetletju množijo tudi raziskave zgodovinarjev, ki se ukvarjajo z urbani in delno tudi polurbani naselji, vendar bi najbrž le lahko rekli, da so raziskave usmerjene pretežno k materialni in delno socialni kulturi, manj pa v duhovne kvalitete in psihološke premise slovenskega meščanskega sloja.

Opazimo, da je v zvezi z meščanstvom veliko neraziskanega tudi v svetu, kar je morda posledica orientacije evropskega družboslovja, ki se je po letu oseminšestdeset precej levo usmerjalo in je do meščanskega sloja gojilo tak pogled, ki je razčlenjeval predvsem negativne produkte, manj pa se je ukvarjal z zajetno kulturno sedimentacijo, ki jo je ta razgibani sloj ustvarjal, preden se ni znašel sredi »včerašnjega sveta«, če uporabimo besede Stefana Zweiga.¹ Posamezne stroke umetnosti in znanosti so se in se

¹ Stefan Zweig, Včerašnji svet, Spomini Evropejca, Ljubljana 1958.

ukvarjajo z vsem, kar je ta sloj prispeval v zakladnico svetovne civilizacije, manj pozornosti pa se, zlasti pri nas, posveča temu, koliko je prav meščanstvo samo progresivno vplivalo na »izdelke duha«.

Ko sem se v začetku sedemdesetih let začel precizneje ukvarjati z načinom življenja meščanov v Ljubljani od devetdesetih let prejšnjega stoletja do druge svetovne vojne, s posebnim ozirom na družabno življenje in kasneje z nekaterimi drugimi vsebinami povezanimi z identiteto meščanstva, je bil seveda meščanski svet pri nas predvsem svet spominjanja, opešanih vrednot in vsega tistega, kar je nujno prišlo z izgubo določenih miselnih, čustvenih in senzitivnih standardov, ki jih je omogočal meščanski individualizem skozi vsa različna obdobja, dokler ga ni zamenjal socialistični in komunistični kolektivizem.²

Z vrednotami meščanskega sloja sem se začel ukvarjati zato, ker so v družinskem arhetipu mojega rodu še obstajale in sem bil prepričan, da zaslužijo prostor vsaj v mojem etnološkem opazovanju.

Čeprav še proučujem način življenja ljubljanskega meščanstva in me še vedno o njem in o slovenskem meščanstvu ter meščanstvu na splošno zanimajo vsakršne informacije, se zavedam, da je to še dosti premalo za osvojitve bistva in poslanstva meščanstva, ki ga je imelo v evoluciji evropske družbe. Prav zato sem svoja etnološka opazovanja zadnjih let posvečal psihologiji meščanstva in posledično meščanski identiteti³.

Človek s civilizacijskimi procesi, predvsem pa ob tistem, kar prinašajo, dokaj hitro lahko zazna in začuti, da je nekaterim bolj podoben kot drugim, zato pripada različnim skupinam in glede na svojo pripadnost oblikuje tudi zavest o tej skupini. Pripadati meščanskemu sloju pomeni, da se v človeku sčasoma oblikuje meščanska zavest, ta pa oblikuje tudi zavedanje meščanske identitete.

»S skupinsko zavestjo se povezuje občutje skupinske identitete. To zajema celoto predstav o skupini s katero se posameznik identificira in po katerih se ta skupina razlikuje od drugih skupin.«⁴

Psihologija meščanske identitete je kot vsaka skupinska identiteta naslonjena na podobno skupno zgodovino, razvoj, usodo, tradicijo, kar vse omogoča podobne spoznavne in emocionalne vsebine. Skupina hkrati pristaja na določene estetske in etične dogovore.

»Zanimivo pa je, da tudi v skupinski zavesti občutje različnosti, razlikovanja v odnosu do drugih skupin, pogosto prevlada nad občutjem podobnosti znotraj skupine. Lahko bi sploh postavili vprašanje, ali občutek skupinske pripadnosti temelji bolj na občutku povezave z drugimi pripadniki skupine, ali bolj na občutku, da se ti pripadniki razlikujejo od pripadnikov drugih skupin.«⁵ Z gotovostjo težko trdim, katere vse so bile

² Damjan J. Ovsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*, Ljubljana, 1979.

Isti, *O preučevanju ljubljanskega meščanstva in aplikaciji raziskav*, ČZN, Nova vrsta 27, Let. 62, 1. zv. Maribor 1991, 119 - 124.

³ Damjan J. Ovsec, *O meščanstvu kot zgodovinskem, etnološkem in posebej - psihološkem pojmu*. Interdisciplinarna interpretacija, *Etnolog*, 4 (LV) Ljubljana 1994, 35 -62.

Isti, *Ljubljanska meščanska kultura*, Ljubljana, št.3., let. 2, marec 1997, 16 - 17.

Isti, *Meščanstvo je dolgotrajen proces*, Ljubljana, št. 4. let.2, apr. 1997, 20 - 21.

Isti, *O plemstvu, aristokratskosti in meščanstvu*, Ljubljana, št. 5, let.2. maj 1997, 23.

Isti, *Meščan je človek večne renesanse*, Ljubljana, št.6., let.2, junij 1997, 20.

Pri Mestni občini Ljubljana, oddelek za kulturo in raziskovalno dejavnost, poteka v povezavi z Znanstvenim inštitutom Filozofske fakultete raziskava o ljubljanskem meščanstvu, ki jo opravlja Damjan J. Ovsec.

⁴ Janek Musek, *Psihološki portret Slovencev*, Ljubljana 1994, 16.

⁵ Isti, n.d. 21.

skupine v različnih obdobjih ljubljanskega meščanstva, ki so se bolj identificirale s tem, da se razlikujejo v odnosu do drugih, kot pa s tem, kar same so. Kaj takega se zgodi hierarhično nižjim plastem, ker prej vidijo, kaj niso, kot pa bi se zavedale, kaj so⁶.

Druge pomembne skupinske zavesti, ki se povezujejo z meščansko identiteto, so še etnična oz. nacionalna identiteta, pa državna zavest in končno tudi človečanska zavest. Ne moremo izvzeti religiozne, ki je v našem meščanstvu imela pomembno vlogo. Med skupinske zavesti spada vsekakor tudi kasnejši komunistični internacionalizem, -ki je v bistvu le predvsem projekcija in generalizacija idealizirane razredne zavesti (in še to bolj neosvečenega in najbolj manipuliranega razreda).⁷

Identiteta je zelo širok pojem, tako tista, ki se rojeva iz skupine ali pa ona, ki raste iz individuuma. Pri individuumu je identiteta lahko poistovetenje z jazom ali pa s katero dolgo psihično lastnostjo, ki jo ima posameznik. Da ima identiteta svojo osnovo tudi v kompleksih, npr. v materinskem ali starševskem kompleksu (ko gre za nacionalno identiteto: rodila me je mati Slovenka, zato sem Slovenec), so vse samoumevna psihična dejstva, ki nikakor niso vezana na kakšno posebno psihološko šolo, marveč bi se z njimi mogli strinjati kateri koli opazovalci in poznavalci človekove psihe.

Etnološko opazovanje s tem, ko raziskuje način življenja pri ljudeh, pri živih subjektih, nujno posega v globoko in skrivnostno psihološko dinamiko posameznika in skupine, ki ji pripada. Informatorji te nenehno soočajo z dejstvom, da je človek konfliktno bitje in zato se težje prepustiš tistim skrajnim pogledom, ki so negativnosti raje videli predvsem v človeški družbi, to pomeni v družbenem sistemu, ki je prevečkrat postal edini krivec za slabosti v človeku. Prav ta pogled pa je tudi v meščanski družbi, v buržoaziji, videl največjega sovražnika. Toda komunizem je kot zagovornik kolektivizma po psihološkem računu izgubil človeka posameznika in hkrati ustvaril vse posledice take izgube. Res pa je tudi, da je bil odpor proti meščanskemu liberalizmu izrečen v določenem obdobju tako iz konzervativnejših katoliških in drugih smeri; npr. marsikakšen stavek, ki ga je Ivan Cankar energično izrekel kot kandidat socialne demokracije, priča o tem, čeprav mu je - umetniku in individualistu - na koncu stranka postala kletka⁸.

⁶ V 19. stoletju zaradi nacionalnega naboja v mestu niso bile zelo vidne razlike med višjim, srednjim in nižjim slojem prebivalstva. Če pogledamo razne sezname, recimo seznam članov Narodne čitalnice, najdemo na njem vse od plemičev preko izobražencev do najnižjih slojev. Pri članih kazinskega društva pa je slika nekoliko drugačna. Razlike pa so se kazale v razmerju do politike in do kapitala. Takrat se je tudi začela velika polarizacija med liberalnim in krščanskim blokom. Nacionalna zavest je bila torej tista, ki je manjšala razlike med sloji, še bolj pa je diferenciacijo zmanjševala socialna zavest.

Nisem še raziskoval političnih prepričanj (oz. le malo) ljubljanskih meščanov; kolikor jih bom, bodo to prepričanja še živih informatorjev, ali pa kroga, ki so ga oni poznali.

⁷ Janek Musek, n.d. 19

⁸ -Socialist je bil Ivan Cankar do konca, pravoveren marxist nikoli, tudi tedaj ne kadar je mislil, da je, a bil je član stranke; toda sedaj mu postaja v stranki pretesno, čeprav še vedno upa, da bi se mogla očistiti in pomladiti.- Izidor Cankar, Ivan Cankar, Zbrani spisi, 19. Ljubljana 1936, Uvod, s. X.

Identitete, ki jih Slovenci imamo, vplivajo na komplicirane politične opredelitve.
-Slovenski liberalizem se je po svojem družbenem in političnem poreklu navezoval na politično doktrino, ki jo je razvilo evropsko meščanstvo v času razkroja fevdalne absolutistične monarhije... Vendar pa po načelni ločitvi duhov znotraj slovenskega narodnega gibanja konec osemdesetih let 19. stoletja in ob oblikovanju samostojne liberalne stranke leta 1894 ni uspel izoblikovati lastne idejne in politične identitete, ki bi v programskem pogledu zagotavljala rast izvirne liberalne politične filozofije, utemeljene v misli evropskega razsvetljenstva, racionalizma individualizma... Oblikovanje liberalne stranke ni pomenilo kvalitativno nove razvojne stopnje... bilo je neposreden odziv na politično organiziranje slovenskega katoliškega gibanja, vendar pa je imelo osnovo v gospodarskem in družbenem razvoju, ki je zajel slovenske dežele po marčni revoluciji... Ta preobrat je odražala stopnjevana industrializacija, ki se je na Slovenskem razmahnila v šest-

Če meščanstvo psihološko opazujemo, ga zaznamujejo individuuum, individualizem in individuacija. Z identiteto meščanstva se najtesneje povezuje psihološka ugotovitev, da je meščanstvo edina preverjena oblika individuacije⁹. Individuacija je po Jungu zahteven proces, v katerem človek progresivno stopi v intrapsihični razvoj, ga pospešeno nadaljuje, integrira odcepljene dele psihe in izpolnjuje vse dane individualne opredelitve, ne da bi zanemarjal kolektivne dolžnosti¹⁰.

Psihični vidiki identitete

Če govorimo o identiteti, ne moremo mimo psihe in duše, ki sta psihološko dva različna pojma. Ne glede na zahtevnost, ki jo prinaša področje religiologije in posebej identitete s to ali ono konfesijo, kar bi zahtevalo posebne obravnave, lahko zapišemo, da so v različnih zgodovinskih obdobjih obstajale razlike, vendar meščanstvo je imelo religiozno identiteto, vsaj njegov dobršni del. Bilo je zelo veliko odtenkov; od višjih verskih, preko tistih, ki zelo praktično delujejo na človekovo psiho, povezanih s krščanskimi vrednotami, do tega da je konfesija omogočala in vzpodbujala možnosti za vsakodnevno ali tedensko samodisciplino.

Kadar koli govorimo o vprašanih identitete, ne glede na to, koliko so časi in vrednote spremenjeni, mimo ukvarjanja z dušo ne moremo. Enostavno se ne moremo nehati zanimati zanjo, ne glede na to, ali sprejemamo religiozne konfesije ali ne. Pojem *duša* zbujata asociacije o določenih višjih človekovih sposobnostih, ki se vežejo na kulturo in civilizacijo, pa tudi samorealizacijo. Taka je ljudska uporaba pojma, psihologija pa karakter duše določa po splošnem načelu, ki ugotavlja komplementaren značaj duše glede na zunanji karakter. »Duša običajno, kot izkušnja kaže, vsebuje vse tiste splošnočloveške lastnosti, ki zavestni opredelivi manjkajo. Komplementarni karakter duše se nanaša tudi na spol. V kolikor je zunanje stališče moškega zelo moško, toliko so v njegovi notranjosti bolj poudarjene ženske črte.«¹¹. Psiha je širši pojem, v katerem so vsebovane vse psihične zavedne in nezavedne lastnosti. Svetovne veroizpovedi definirajo spet drugače, ko govorijo o relativni in absolutni identiteti. Absolutna je tista, ki naj bi jo vzpostavil posameznik z Bogom ali Absolutom, in jo imenujejo nadzavest, kar pomeni, da so glede nanjo vse ostale identitete relativne; nekatere so povezane s podzavestjo, torej hierarhično skrajnim nasprotjem omenjenega.

Identiteta psihološko pomeni tudi nezavedne lastnosti individuuma. Njen normalni razvoj gre pri človeku iz materinskega (starševskega) kompleksa - vsi imamo starše - razvojno v t.i. ego zavest, kar pomeni vedenje o sebi na nivoju jaza, namreč na tisti ravni energije, ki jo jaz porabi za to, da ve zase, da se zaveda sebe.

Ker identiteta lahko vključuje tudi nezavedne lastnosti individuuma, imamo v takih primerih opraviti z istovetenjem, ki ni nujno povezano z jazom, ampak se veže na

desetih, sedemdesetih in osemdesetih letih devetnajstega stoletja. V tem času se je na Slovenskem pojavila liberalna buržoazija... Zaradi raznih razlogov pa je slovenski liberalizem ostajal v ozkih okvirih meščanstva v mestih in pomeščanjenih krogih na podeželju... Liberalna Narodna stranka, kasneje preimenovana v Narodno napredno stranko, pa je bila vse preveč zaposlena z interesi svojega bogatega vodilnega sloja, ki ji je narekoval -boj proti modernim socialnim in gospodarskim idejam-. Tako je liberalna buržoazija vedno bolj izgubljala stik s slovenskim ljudstvom...kar je dobro izrabila Katoliška narodna stranka in prehitela liberalni tabor.- Jurij Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, Ljubljana 1996, 14 - 17.

⁹ Damjan J. Ovsec, O meščanstvu kot zgodovinskem, etnološkem in posebej - psihološkem pojmu... Etnolog 4 (LV), Ljubljana 1994, 49.

¹⁰ Karl G. Jung, Individuacija, O psihologiji nesvesnog, Odabrana dela, Beograd 1977, Knj. II., 189 - 247

¹¹ Karl G. Jung, Psihološki tipovi, Novi Sad, 1984, 458.

kompleks in se z njim identificira; ta je lahko manjvrednostni ali večvrednostni, materinski, oz. starševski ali pa nastaja v okviru raznih (psihičnih) bolezni. Iz tega sledi, da brez zdrave celotne psihične identitete ne veš, kdo si, hkrati pa se moramo v zvezi z identiteto vedno spraševati, kaj je z razvojem zavesti. Celotno psihična identiteta pomeni, da se človek ne zaveda le posamičnih delov psihe, ampak da razpozna tudi vrsto skritih, nezavednih oziroma podzavestnih lastnosti¹².

Zakaj naj bi človek imel identiteto?

Zato ker brez nje ni solidnega psihičnega zdravja. Identiteta daje človeku občutek varnosti in je eden od pomembnih mehanizmov za ohranjanje psihične stabilnosti. Predolgo paranoidno stanje, pa naj gre za posameznika, narod ali sloj povzroči težave z identiteto¹³.

Identiteta je torej orodje, pripomoček, za iskanje smisla življenja, kriza identitete pa je vedno povezana s pomanjkanjem libida in smisla, ki ga polnovredno, produktivno življenje ima. Identitet je več vrst, ločijo se po kvaliteti in psihološki hierarhiji, tudi po intenzivnosti, po spolu, nacionalnosti, rasah, kulturnih oz. civilizacijskih stopnjah itd.

Meščanske lastnosti in identiteta

Preden zapišemo nekaj o segmentih meščanske identitete, poudarimo, da le-ti slo-nijo na meščanskih vrednotah. Izhajajo iz meščanskih lastnosti in idealov, ki pa jih niso izumili meščani sami, ampak so v dobršni meri povzeti iz razsvetljskega izročila. Sicer pa drži, kar pravi Igor Grdina, da namreč »v času meščanov ideje o vsesplošni različnosti in individualnosti, ki jih poprej izrekajo le izjemni posamezniki, v glavnem aristokratje (ne le duha, temveč tudi vsakdanjostne življenjske prakse) - ali celo vladarji- postanejo vsaj načeloma miselni standard družbe«¹⁴.

Čeprav je bila meščanska družba strukturirana in tudi npr. ljubljansko meščanstvo ni bilo enotno¹⁵, pa moramo priznati, da so meščanske lastnosti ustvarjale sistem odprte družbe. Meščanska psiha je bila bolj ali manj na enotni ravni, čeprav je meščansko življenje pred posameznike postavljalo zelo različne zahteve. Meščanski narcizem je, ob določenih talentih, dajal poudarek dinamiki, kar je delalo človeka kreativnega, hkrati pa mu je povzročalo tudi skrbi in trpljenje, ki so pač nujna osnova za diferenciacijo psihičnih lastnosti. Mesto je rojevalo podjetne duhove ali pa dokončno oblikovalo tiste talente, ki so se rodili na podeželju, a so se prišli v mesto izraziti in uveljaviti¹⁶.

¹² Na tem mestu se zahvaljujem nevropsihiatru dr. Jožetu Magliču, s katerim sem se konsultiral o svojih težah.

¹³ V Sloveniji bije v oči veliko število samomorov; alkoholizem in droge ter prometne nesreče dosegajo alarmantne razsežnosti (3273 mrtvih in 17.840 hudo ranjenih je seštevek šestih let vojne na slovenskih cestah). Čeprav je psihologija samomorov kompliciran in večplasten problem, lahko z gotovostjo rečem, da je patološka slovenskega naroda povezana s krizo identitet vseh vrst.

¹⁴ Igor Grdina, Meščanska kultura med literaturo in glasbo, To in ono o meščanstvu v provinci, Celje 1995, 44.

¹⁵ Ljubljansko pa tudi drugo slovensko meščanstvo je imelo v različnih obdobjih precej komplicirano sestavo. Obstajali so razni sloji, ki so se med seboj razlikovali. V srednjem veku, pa tudi kasneje, je bilo v mestu veliko tujcev (viri omenjajo poleg Nemcev še Italijane, Francoze, Špance, Angleže, Švede, Švicarje, Dance...glej I. Vrhovec, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, Ljubljana, 17, kaj manjše tudi D. J. Ovsec, Oris družabnega življenja 7- 20). Do prve vojne naj bi meščanstvo sestavljali naslednji sloji: »Die Oberrn Zehn Tausend«, navadni meščani (srednji razred), nižji meščani, t.i. »poßl«, »ksindl«. Naziv »oberrn cen tauzend« je pobran z Dunaja in za majhno Ljubljano seveda neustrezen; z njim so Slovenci srednjega sloja krstili ljubljanske Nemce in nemškutarje (torej tudi jezikovno in kulturno predstavnike drugega sloja), pa tudi bogate in vplivne Slovence. Izraz se je obdržal tudi še v obdobju med obema vojnama ter obveljal za sleherno-nobel-družbo. Taki družbi pa so pravili tudi »elita«.

¹⁶ Damjan J. Ovsec, O meščanstvu... 43.

Lastnosti, ki jih v meščanskem svetu ne moremo spregledati, so v grobem naslednje: manj strahu, samozavest, večja gotovost (meščanstvo splošno izraža močno željo po varnosti), občutek za čast, samospoštovanje, neagresivnost, učinkovitost, ambicioznost, iniciativa, podjetnost, delavnost, »dril«, občutek dolžnosti in odgovornosti, zglednost, poštenost, ekonomsko vsaj srednje dobro stanje, skromnost, varčnost, volja do učenja, večja izobraženost, določen življenjski cilj, želja po karieri, uveljavitev v javnem življenju, želja po mirnem življenju, demokratičnost, liberalnost kljub konservatizmu, upoštevanje sočloveka. Meščan je vlagal v trajnost ne pa v hipnost, trenutnost, razen seveda v svojih dekadentnih obdobjih. Meščan ni pričakoval, da bo dosegel vse v okviru ene generacije, kar pogosto niti ni bilo mogoče, ker v splošnem njegov pogled na svet ni bil tak. Hitrost ali hlastanje do druge svetovne vojne nista pomenila solidne kvalitete.

Z omenjenimi osnovnimi meščanskimi lastnostmi je mogoče pridobiti določeno širino. Določena mera svetovljanstva ali vsaj simpatija zanj je bilo nekaj temeljnega. Pogled na življenje in svet je bil lahko kompleksnejši, meščan se ni pustil manipulirati, »pohoditi« ali na hitro »odpraviti«. Važna lastnost je tudi liberalizem, ki je za meščanski svet imanenten, ne glede na svetovni nazor ali ideološko orientacijo meščana. Levo, desno, klerikalno ali liberalno v političnem smislu, ni meščana oviralo, da bi ne sprejema samo tistega, za kar je on sam menil, da je prav. Zato je tudi klerikalec lahko bil liberalen. Psihološko rečeno, je šlo za egocentrično odločanje, zato se nanje skoro ni dalo vplivati. Če so bili konservativni, so bili pač konservativni. To je bil egocentrirani liberalizem. Umetniki so si v meščanski družbi lahko privoščili več, zato da so lahko tudi več zajeli, da so lahko »rezali« valove. Te lastnosti so veljale, dokler meščanstvo ni začelo stagnirati. Prva vojna prinese prvi val dekadence, čeravno pri nas ne v enaki širini in intenzivnosti kot v svetu. Slovenska meščanska družba je imela specifičen razvoj že v kraljevini Jugoslaviji, vzpon je dosegla šele v tridesetih letih, vrh pa tik pred drugo svetovno vojno¹⁷.

Pri opazovanju moramo razlikovati med začetkom našega meščanstva, razcvetom, občasnimi padci, delnim padcem zaradi razkroja vrednot in popolnim polomom meščanstva v vzhodni Evropi zaradi komunizma.

Za meščana sta bila edina normalna stanja mir in svoboda, ker meščanstvo se je razvijalo mimo skrajnosti, spontano. V Ljubljani, kot kažejo raziskave, so meščani, vsaj velika večina, stremeli, da bi bili zgledni. K temu jih je nekoč silila tudi listina o meščanstvu. Ob vsem tem pa je bil in ostal meščanski ideal vedno ta, da mora biti osebni interes zadovoljen. Važno je bilo, da si »srečen«, vendar pa to občutje nikakor ni smelo biti povezano niti z instantnim hedonizmom, niti z brezvestnim egoizmom. Ugled in vzgoja, manire, jim tega in še marsičesa drugega niso dovoljevali.

¹⁷ Ker je pri nas slovensko meščanstvo doseglo svoj »mali« vrh tik pred 2. svetovno vojno (za veliki vrh smo Slovenci zgodovinsko prikrajšani), sploh ni doseglo deviacij in dekadence, značilne za nekatera druga evropska okolja. Lahko rečemo, da dekadenca ni bila živeta ne v nraštenem ne v izkoriščevalskem smislu. Povojna politika je meščanstvo potrebovala za svoj nasprotni pol, za razrednega sovražnika, zato je (nekdanje) meščane napihnjeno etiketirala z »buržuji«, meščanstvo pa z »buržoazijo«, kakor da bi šlo za kakšen francoski ali angleški segment. Šlo je za preračunljivo blatenje. Raziskave in pričevanja o meščanstvu med obema vojnama govorijo o povsem drugačnem stanju, pa naj gre za višino zaslužkov, mezdne odnose, odnose lastnikov in nadrejenih do zaposlenih, odnose lastnikov do dela in stanja v podjetjih in tovarnah in podobnega, kar prinaša kapitalizem. O delavnosti, vztrajnosti, poštenosti, kulturnosti, ki so jo »ljubljanjski kapitalisti« premogli, o njihovem socialnem čutu, »podporništvu in mecenstvu« desetletja po drugi vojni seveda ni bilo govora in ga zaradi nepoznavanja tedanjih razmer ali pa še česa drugega, še danes ni. Kakšne nesrečne izjeme pač ne morejo biti »zgodovinsko dejstvo«.

S čim se identificira meščan?

Najprej in predvsem s svojim meščanskim poreklom in statusom. Do obdobja pred drugo svetovno vojno ga je to »elitiziralo«¹⁸ proti »forštatskemu«¹⁸ in podeželskemu prebivalstvu. Kar zadeva zavest o pripadnosti mestu Ljubljana, je treba reči, da je slabo raziskana, še posebej za 19. stoletje in seveda za še starejša obdobja tudi. Za 19. stoletje velja prepričanje, da so bili meščani bolj predani mestu kot mestu Ljubljana. Eden od pomembnejših mož, ki je izrazito kazal ponos, da prihaja iz Ljubljane, je bil ugledni ljubljanski župan Ivan Hribar. Nekaj podobnega velja tudi za 20. stoletje, ko je videti, da se zavest o identiteti z mestom Ljubljana povečuje. Eden najponosnejših Ljubljančanov, čeprav rojen drugod, je bil med obema vojnama gotovo Fran Krapež¹⁸. To obdobje še preučujem, zato o identiteti Ljubljančanov z mestom, kakor tudi o identiteti s političnimi strankami oziroma katoliško cerkvijo, ne želim sklepati. Vsekakor pa so se meščani z Ljubljano močneje identificirali v 20. stoletju. Takrat se je splošna lastnost meščanstva, ki ima do svojega mesta vedno specifičen odnos, stopnjevala in diferencirala. To se je lepo kazalo tudi v odnosu do arhitekture, do urbanističnega oblikovanja, ki je zelo močno kazalo mestno usmerjenost, ali še boljše mične vzglede, po katerih se je mesto hotelo nadgrajevati (Hribar, Sitte, Fabiani, Vurnik, Plečnik). Spremembe v mestu rade nekatere ljudi motijo, čeprav so še tako potrebne in uglašene, kadar pa so šle stvari zaradi raznih vzrokov »čez rob«, so šle vendarle demokratično in liberalno.

Mesto je meščanov logotip, »trade mark«, tako tudi njegov grb in zastava. Mesto meščana fizično opozarja na vse, kar subjektivno čuti, psihično participira in opravlja sam, denimo v svojem poklicu, hkrati pa tudi na to, da ni nobena stvar od danes. *Meščan je zato izrazito človek tradicije*, z njo se močno identificira. Identificira se tudi s širšim okoljem, zato bi za ljubljanskega meščana lahko zapisali, da ga je zanimalo, kaj se dogaja na Dunaju, kaj je novega v Budimpešti, Berlinu, Parizu. Imeli smo močne trgovinske zveze s Trstom, Češko, Nemčijo. Ljubljančane je tudi zanimalo, kaj se dogaja drugod po Evropi, še posebej v Ameriki. V marsikateri od povezav je nastopala internacionalna umetnost, znanost in kapital. Seveda tudi moda in trendi.

Meščan se identificira s svojo ekonomsko močjo, ker jo potrebuje za svojo in družinsko varnost. Dalo se je z delom bogateti in resni niso špekulirali ali preprodajali, da bi na tak način bogateli, marveč so presežek čim bolj trdno vlagali tako, da so kupovali zemljišča, posestva, nepremičnine vseh vrst. Zlatnino in nakit so imeli tudi za trdno naložen kapital (ta je bila lahko namenjena za obdarovanje, hkrati pa tudi naložba za težke čase), manj pa delnice in druge vrednostne papirje. Seveda, tudi ljubljansko meščanstvo se je identificiralo s presežniki kot so največji, najboljši, najmočnejši, najlepši, najbogatejši itd., vzore je imelo v avstrijskem meščanstvu.

Posebno važen element meščanske identitete je bila družina, družinsko življenje, skrita privatnost, kjer je bil dom meščanova trdnjava, kamor ni mogel kdorkoli.

V okviru tega je bilo meščansko stanovanje »kvintesenca«¹⁸ meščanskega sveta. Močna meščanska identiteta s kulturo je imela povezavo s tradicijo in hkrati je narcisoidnost

¹⁸ Ko omenjam oba slavna ljubljanska meščana (Krapež je že utonil v pozabo, ker je naš zgodovinski spomin neverjetno selektiven), ki sta imela velik smisel za zunanjo podobo mesta in njegovo družabno plat, se zavedam, da bi kazalo o znanih ljubljanskih »obrazih«¹⁸ napisati posebno študijo. Naj je šlo za »originale«¹⁸ ali t.i. »mestne avtoritete«¹⁸ (ta pojem je zdaj izumrl), oziroma spoštovane in ugledne ljudi, je treba reči, da sta obe kategoriji meščanov mestu dajali svojski pečat in s tem posebno identiteto. Zaradi njih je bila Ljubljana prav to mesto in ne kakšno drugo. Veliki in uspešni Ljubljančani so bili mnogim meščanom za vzor, težko pa je reči, koliko so se z njimi identificirali.

odpirala pot določenim »novotarijam«. Važno vlogo je imela vzgoja, »kinderštube«, razgledanost staršev in njihova družbena vloga oz. spoštovan poklic ali pa soliden poklic. Pomembno je bilo zgledovanje po očetih ali materah (ki so bile večinoma doma, morda so v javnosti opravljale le kakšne častne funkcije; medvojno obdobje je imelo t.i. »narodne dame«). Zgledi so bili in tudi imeli so psihodinamično moč.

Poleg družine, jezika, kulture, veroizpovedi, nacionalnosti, ekonomske moči se je meščanstvo močno identificiralo z zunanjim videzom, načinom oblačenja in obnašanja. To, »da človek da nekaj nase«, ni bilo povezano samo s formo, marveč tudi z vsebino, zato je bil to en od vidikov narcisoidnosti, ki je imel daljnosežne psihološke in praktične posledice. Meščan se je identificiral tudi s svojo imovino in s statusnimi simboli (vila, avto, počitniška hišica, študij otrok v inozemstvu, izraba prostega časa: šport, lov, prireditve, muziciranje, obiskovanje teatra in opere, kavarn, gostiln - skratka družabno življenje). Kot je domače okolje po namembnosti in opremljenosti kazalo uspešno vlogo posamezne družine v javnem in zasebnem življenju (pohišstvo, knjižnice, ordinacije, umetniški izdelki), prav tako so tudi delavnica, podjetje ali tovarna kazali na meščanovo raven; ne samo opremljenost, orodja in stroji, pomembno vlogo je igral tudi lastnikov odnos do uslužbencev in delavcev.

Ker namen članka ni naštetih vseh oblik identitet, naj končam z eno, ki je pomembnejša, kot si mislimo na prvi pogled. To je poistovetenje z meščansko kuhinjo. Recepti Bleiweisove prve kuharice, za njo znamenite Felicite Kalinšek, so bili ponos in nuja te kuhinje. Med meščanskimi damami pa so krožili tudi recepti, ki so si jih gospodinje zaupale. Hrana je imela priimek meščanske družine (npr. Peganove štangce, mandljevo pecivo, ki se je imenovalo po g. Pegan, ženi ljubljanskega advokata), recepti pa so imeli precejšen značaj zaupnosti in so še danes za javnost strogo varovani.

Pomen in izgubljanje meščanske identitete

Ugotavljali smo, da je identiteta povezana s psihičnim zdravjem in razvojem, od obojega pa je odvisen naš zunanji svet, torej življenje mest, podeželja, ofenzivnost vsega naroda, ki je vendarle vedno sestavljen samo iz posameznikov. Razvoja pa ne more nikoli biti brez »ekologije« psihičnih lastnosti. Identiteto, lahko rečemo, vzpodbuja »revolucija duha«, psihična perversnost pa se vedno konča v bolezni. Zdajšnja novodobna razdrobljenost in nekonzistentnost psihe, ki smo ji v svetu priča, prav tako kot tudi pri nas, je posledica izgubljene duše. Zanimarjena je hierarhija višjih duhovnih lastnosti, ki jih »en general« imenujemo človeške vrednote.

Ne vem kolikokrat sem že napisal s svojimi besedami, zdaj pa naj še z besedami Igorja Grdine, da so Slovence kot moderen politični narod nedvomno oblikovali meščani¹⁹.

S tem, ko revaloriziramo meščanske vrednote, revaloriziramo tudi plemiške, ki še zdaleč niso sprejete v našo zavest, čeravno smo imeli tudi svoje plemstvo, obenem pa je tudi dokazano, da »tuje« plemstvo ni bilo samo tuje in odtujeno, ampak je bilo integrirano v okolje, močno povezano z njim, zato ga je oblikovalo. Prav tako tudi meščanska identiteta, na njeno veliko škodo, ni približana slovenski nacionalni zavesti. Celi segmenti slovenske zgodovine in posledično slovenske identitete še vedno obstajajo tako, kakor da nam jih nekako sploh ni mar. Nepoznavanje zgodovine povzroča

¹⁹ Igor Grdina, n.d. 49.

napačna razmerja, nekompletirana kultura pa povzroča nevrotično trpljenje, ki človeku ne pusti živeti in ustvarjati. Kakor drži znana misel, da demokracija ni dobra, ker ima kup pomanjkljivosti, čeprav je še vedno najboljša družbena ureditev, kar jih poznamo, velja tudi za meščanstvo, da ga ni presešel noben drug družbeni razred, čeprav ima takšno, kot je bilo, veliko pomanjkljivosti. Kot sistem je omogočal razvoj osebnosti. «Osebnost je delo velikega življenjskega poguma, absolutna potrditev individualnega obstoja in najuspešnejša prilagoditev univerzalni danosti z največjo možno svobodo lastnih odločitev...to je vsekakor največja naloga, ki jo ponuja moderni duhovni svet.»²⁰

Vse več razlogov je, zakaj raziskovati meščanstvo in posebej njegovo identiteto. Glavni razlog je ozaveščanje pozitivnih meščanskih vrednot. Danes vse to raziskujemo tudi zaradi krepitve in širitve nacionalne zavesti, oziroma nacionalne identitete, ki se lahko povezuje samo s kulturnimi dosežki naroda (umetnost, znanost, izobraževanje), nikakor pa ne s klavstrofobičnimi nacionalističnimi idejami, ali ponujano globalizacijo, kar je na kulturnih ravneh destruktivno. Še prav posebej bi morali biti pozorni na te segmente, ker deklarativno izjavljamo, da je za nas kultura najbistvenejša narodna komponenta. V kulturo brez dvoma spada zgodovinska kompletnost, ki identiteto utrdi do te mere, da se lahko narod bolj spontano, globalno odpira v svet, pa tudi senzibilnost, ki jo naklonimo drug drugemu, se okrepi in izrazi. Najbolj enostavno je seveda, kar potrjujejo tudi prešteviline politične prakse, identiteto naroda krepiti na primitiven način, z nacionalističnimi elementi, kar pa se zelo hitro sprevrže v svoje nasprotje, ker tako početje vodi narod v izolacijo.

Kompletirati svojo zgodovino ne pomeni idealizirati, kot je »idealiziral« npr. komunistični internacionalizem ali nacionalsocialistične variante vseh vrst. Človek ni močan, ker je idealiziran (ker je samo dober, ker ni kriv, ker se ne moti, ker vse zna, ker je najuspešnejši itd.), ampak je močen le takrat, *kadar ve, kdo je*. Prav enako velja za narod. Dosti premalo je, da bi obravnavali samo poti in smeri, ki so jih Slovenci v zgodovini ubirali, saj spadajo k hoji tudi »tla« po katerih hodimo. »Kar torej sem, je transakcija oziroma interakcija med organizmom in obdajajočim ga okoljem, ki se med seboj ujemata in skupaj tvorita nekaj, čemur v fiziki pravimo enotno polje. In prav to sem s čisto fizikalnega, znanstvenega vidika. Lahko da vsebujem še mnogo več, toda v osnovi sem organizem - okolje.«²¹

Meščansko identiteto, ki je za Slovence izrednega pomena in smo jo brez dvoma dokazano imeli, moramo ponovno umestiti v zavest čim širšega kroga ljudi, še prav posebej pa v zavest politikov, ki se v svojem mišljenju in delovanju brez segmentov identitete, ki je bila značilna za slovenski meščanski krog v preteklosti, nikakor ne bodo inkulturirali v zelena internacionalna okolja, hkrati pa ne bodo nehali ovirati vsakršne individualne iniciative, kar se žal tudi po osamosvojitvi neprestano dogaja.

Vsakdanje meščansko življenje, ki ga današnja miselnost ne dojema, ga ne zna ali ne more razumeti, ne osvojiti, ni nikakor bilo predvsem produkcija občutkov krivde ali patologija patriarhalnosti in izkoriščanje tistih, ki so delali. Za meščanstvo ne velja tisto, kar velja za višje sloje totalitarnih režimov, da je bila »avtoritarna zavest nasičena z destruktivnostjo in je bilo destruktivnim težnjam dopuščeno, da delujejo pod masko vrlin«²². Meščanstvo je bilo kot sloj še najbolj odporno za različne »epidemije«, ki jih je zgodovina naplavljala.

²⁰ Karl G. Jung, Duh i život, Odabrana dela, knj. III, Beograd 1977, 259.

²¹ Alan Watts, Ego, Knjiga duhovnih zakladov, Ljubljana 1993, 42.

²² Erich Fromm, Čovjek za sebe; istraživanje o psihologiji etike, Zagreb 1986, 139.

Pomembna avtentična destruktivna moč, ki je meščanstvo psihološko, od znotraj, ogrožala, je bila nevrotika. Nevroza je bila meščanova »zaščita«, ki ga je branila pred objektivnim, notranjim delovanjem duše. Drago je plačal to umikanje pred »notranjim glasom«, ki je zahteval celovitost, individuacijo, ne pa do skrajnosti pripeljanega egocentričnega individualizma.

Ideološka raziskovanja in obravnave doživljanja sveta meščanskega sloja so bila prevečkrat nepremišljena, krivična, črnobela, paranoidna. Razlogov za to je veliko, a ne spadajo v to obravnavo²³.

Produktivna uporaba meščanskega potenciala, se je sprevrgla v svoje nasprotje. Egocentrizem je meščanstvo imobiliziral, preprečil mu je, da bi se aktivneje udeleževalo uvajanja sprememb, ki jih je zahteval splošni svetovni razvoj. Vsekakor pa tudi čas ni bil na strani meščanstva. Morda lahko rečemo, da so vse močnejše kolektivistične sile postajale uglašene s časom, ki je dovoljeval, da so se stvari zgodile z zgodovinsko nujnostjo.

Danes je boj za preživetje gotovo drugačen, kot je bil v obdobju meščanstva. Je bolj kompliciran in z določenega vidika tudi večji. Premagovanje težav in trpljenja je pri človeku primarno in v vseh obdobjih povezano z energetičnim delom karakterja, ki ga psihologija definira kot temperament, medtem ko je karakter določen z osebnostnimi strukturami²⁴. Meščanstvo je živelo v svetu, kjer je imel *Eros* še precej prostora, *Eros* kot *kosmogonos*, stvarnik ali oče-mati vse zavesti. Spoznanje o človeku ni bilo še tako skrhan, kot po prvi, oziroma drugi svetovni vojni. Svet, predvsem pa Evropa, je utrujen. Tisti, ki skrbijo za napredek današnjega sveta »poučujejo idealizme, za katere po večini z gotovostjo vemo, da se ne bodo nikoli uresničili, pridigajo pa jih po uradni poti tisti, ki vedo, da jih sami nikoli niso izpolnjevali niti jih tudi ne bodo.«²⁵ Ugotovitev

²³ »Čeprav smo se Slovenci v več kot tisočletnem obdobju zgodovinsko obranili brez izrazitih vojaških ali državnih tvorb, moramo po drugi strani vedeti, da so nas v teh obdobjih razmere prikrajšale in da smo ne glede na postopno osamosvajanje tudi izgubljali. Prehod iz Avstroogrške monarhije v Kraljevino SHS pa je vendarle bil korak k osamosvajanju, prav tako tudi slovenska republika v okviru nove Jugoslavije. Vzporedno s tem stopnjevanjem in dozorevanjem samostojnosti, pa smo določene zadeve izgubili. Na slovenskem teritoriju, kjer so bili fevdalci nemškega in italijanskega izvora, čeprav govorci nemškega in italijanskega jezika, a včasih tudi slovenskega, vendarle nosilci kulture tega teritorija. Imeli so veliko lokalpatriotičnih čustev. Glede kvalitete življenja so bili zahtevni, zato so v tem smislu na slovenske lokalizme pozitivno vplivali. Po razpadu Avstroogrške jih je veliko odšlo. S seboj niso odnesli samo slik, knjižnic in klavirjev, ampak tudi določene vrednote, mentaliteto in zavest. Odšel je tudi del nemškega meščanstva, ki je v času Avstroogrške živel na Slovenskem, ki je bil del celotne populacije, ki je na določenem teritoriju živela in ustvarjala. Seveda je kmečko in delavsko delo, še posebej to, meščanstvo izkoriščalo, toda ustvarjalo in ohranjalo je tudi kulturo, ki je vplivala na vse. Žal je precej odneslo s seboj, ko je zapustilo slovenski teritorij. Res je, da je Sloveniji ostalo že precej razvito, pa tudi razvijajoče se meščanstvo, vendar je le-to bilo po letu 1945 odrezano od svojih virov, kar pomeni, da je bilo na razne načine onemogočeno. Poleg tega je del slovenskega meščanstva emigriral, eni niso s seboj odnesli niti klavirjev in knjižnic, ker so šle glave. Tisti ki so ostali, kaj dosti meščanskega niso razvijali.

Zdi se mi, da je čez Slovenijo nekajkrat zapihala burja, ki je odnesla marsikaj bogatega in za sabo pustila luknje. *Kultura je namreč stvar sedimentacije skozi generacije* (podčrtal D. J. O.), zato smo s tega vidika Slovenci mlad narod. Smo sicer manj obremenjeni, vendar je tudi naša dediščina manj bogata. Dr. Pavel Fonda je priznani tržaški psihoanalitik, publicist in politik, ustanovitelj slovenske psihopedagoške službe v Trstu. Odlomek je del magnetogramskega zapisa pogovora, ki ga je imela z njim 17. julija 1997 na Opčinah Meta Kušar.

²⁴ »Svet, v katerega smo rojeni, je surov in krut, hkrati pa božansko lep. Vera v to, kaj prevladuje, nesmiselnost ali smiselnost, je stvar temperamenta. Če bi popolnoma prevladal nesmisel, bi z višjim razvojem vedno bolj in bolj izginjala smiselna izpolnjenost življenja.« C. G. Jung, Spomini, sanje, misli, Ljubljana 1989, s. 367.

²⁵ N.d. s. 340.

nevropsihiatra, ki velja za današnjega človeka, ni preveč obetavna: »Nevroza, ko naj bi se individuum ukvarjal z lastno individuacijo, postaja luksuz, saj se intenzivira boj za preživetje z naraščanjem izčrpanostnih depresij.«²⁶ S tem pa se zastavlja najvažnejše vprašanje, ali bomo tisto, kar je za naš obstoj nujno, sploh lahko realizirali.

Summary

Segments of Urban Middle-Class Identity: An Interdisciplinary Ethnological Interpretation

In the early seventies the author started researching urban middle-class values; as they were still alive in his family archetype, he wanted to at least publicize them in his ethnological observations. Unfortunately all socialist systems ignored psychological education, seeing in the middle class its single biggest enemy.

From a psychological point of view, the middle class is characterized by the individual, individualism and individuation. The psychological conclusion that the middle class is the only tested form of individuation is closely linked to middle-class identity. The interpretation deals with the mental aspects of identity, which give a person a feeling of security and are a key mechanism for preserving mental stability. Then the author focuses on the characteristics associated with middle-class identity. Among the major ones which cannot be overlooked are self-confidence, a sense of honor, self-esteem, non-aggression, initiative, entrepreneurship, hard work, a sense of duty and responsibility, at least an average economic status, liberalism despite conservatism, a certain degree of cosmopolitanism or at least sympathy for it. A key factor of middle-class identity was the family, since the middle-class urbanite is very much a man of tradition. In such a psychological constellation, examples had a compelling psycho-dynamic force.

The sample used in this research is the Slovene middle class of Ljubljana between World War I and World War II.

At the end the author deals with the significance of the middle class and hints at the consequences of lost middle-class identity. He regrets that middle-class identity was not incorporated into Slovene national consciousness, robbing us of an important segment of Slovene history. The consequences are our low self-confidence, a cultural superficiality apparent at every step even in independent Slovenia, a source of uneasiness leading to individual fragility and political problems with European acculturation.

Every day there are more reasons for the necessity to research the middle class, not the least of them being the strengthening and spreading of our national consciousness. People are not strong when they have an idealized image of themselves, but when they know who they are. The middle class as a social stratum was the most resistant to the different political «epidemics» history has spawned, and is still playing such a role wherever it exists. The middle class was structured in such a way that Eros as a cosmogonist, the creator of all consciousness, had enough room in it. Nowadays the struggle for survival is intensifying, making it crucial for people to get what they need for their survival. Properly understood fragments of middle-class identity can help them in that.

²⁶ Jungova šola kot močan izziv sodobni nevrofiziologiji, Pogovor Mete Kušar s psihiatrom Jožetom Magdičem, Književni listi, Delo, 25. januarja 1996, s. 1.

Rajko Muršič

»Razkritje krinke«: O lokalno-globalnih identifikacijah

Na podlagi analize rabe glasbe na neki lokaciji je mogoče na dokaj enostaven način opazovati igro identitet, njihove fluidnosti, začasnosti in njihovega dogovornega statusa. Poleg dvojnosti materialne podlage in ideologije je pri analizah identitet treba upoštevati še dvojnost med identifikacijami posameznikov in navideznimi identifikacijami skupin ter dvojnost med lokalnimi (izkustvenimi) identifikacijami in globalnimi (namišljenimi).

By analyzing the use of music in a particular locality one can observe the play of identities, their fluidity, their temporariness and their coexistent status. While analyzing identities, besides the duality of material basis and ideology, the duality between individual identifications and apparent group identifications on the one hand, and the duality between local (empirical) and global (imaginary) identifications on the other hand should also be taken into account.

»Tradicija vseh mrtvih pokolenj leži kakor mora na možganih živih ljudi.«

Karl Marx (MEID 3: 452)

Ko se je Charles Keil spraševal, v čem je skrivnost neverjetnega uspeha slovenske polke v Milwaukeeju (ter zaradi milijonov prodanih plošč Frankiejca Yankovica tudi na nacionalnem tržišču v ZDA), je dobil dva odgovora. Slovenska polka, da je preprosta in melodična, mu je povedal godec Louie Baschell, vendar perfekcionistična. Poleg tega pa ne sme biti preveč »slovenska«, ampak »internacionalna«, je kasneje ugotovil Keil, ker imajo Slovenci nenavadno značilnost, da so strašno ljubosumni drug na drugega. Noben slovenski godec ne bi mogel uspeti, če bi igral predvsem za svoje ljudi. Ne le zaradi relativno majhnega števila Slovencev, temveč zato, ker noben Slovenec ne more biti prerok v lastni deželi. Poleg tega je v gostilnah in drugih prizoriščih, kjer so igrali polko, prihajalo do velikih težav (beri: preteпов), če so skupaj trčili npr. Štajerci in Kranjci, ki so s seboj prinesli rivalstvo že iz rajneke Avstroogrske (prim. Keil, Keil in Blau 1992: 129-145).

Znani ameriški etnomuzikolog oz. glasbeni antropolog bi bil zadnji, ki bi naokoli trosil poceni stereotype, toda argumentacija, ki smo ji lahko sledili, je tipična. Vsekakor je povezana s problemi identitete priseljencev in njihovih potomcev. Konec koncev so se »etnične« polke v ZDA razvile šele takrat, ko so se pričeli priseljenci in njihovi potomci utapljati v ameriškem talilnem loncu. Brez upoštevanja sprememb v identifikaciji priseljencev pač ni mogoče razumeti razvoja ameriških glasbenih slogov. In, seveda, narobe: spremembe v glasbenih slogih so izvrsten indikator sprememb identitet.

V zadnjih nekaj letih sem se ukvarjal z rock glasbo in z njo povezanim življenjem v krajih med Šentiljem in Apačami, v zadnjem obdobju pa bolj podrobno z življenjem in dogajanjem, povezanim z glasbo v vasi Trate. V pričujočem prispevku bom prikazal večplastno vpetost mikrolokacije v podsisteme srednjega in večjega obsega ter v disjunkcije globalne kulturne ekonomije, kot se kaže skozi igre identitet, povezanih z rabo glasbe v zadnjih petih desetletjih. Glasba se kaže kot osišče (in sidrišče) identitet zaradi dvojnosti njene materialne produkcije in idejne percepcije ter s tem povezanim dvojnimi individualnim in kolektivnim (družbenim) učinkovanjem.

»Pokozlane Trate«: Trate/Wiesebach - kraj brez zgodovine

»Ali nam je mehkužnost in nesloga, ali so nam presilni navali divjih narodov meje tako daleč spodjedli, kdo bode razločil?«

Josip Šuman (1868: 9)

Vas Trate z manj kot 350 prebivalci leži med Muro, Apaškim poljem, Velko in Sladkim vrhom, v njej pa je v osemdesetih letih deloval *Mladinski klub Trate*, ki je bil med letoma 1980 in 1991 bržkone celo edini redno delujoči rock klub na Slovenskem. V razlago te nenavadne situacije (in še bolj neverjetnih ustvarjalnih potencialov takratnih mladeničev in mladenk v glasbenem in družbenoaktivističnem smislu) se v tem prispevku ne bom spuščal. Pomembnejše se mi zdi opozoriti na to, da so bili v obdobju po letu 1946, ko se v bistvu začne nova zgodovina tega kraja, trije zaporedni vaški klubi prave valilnice (ali kovnice) lokalnih (in širših) identitet.

Januarja in februarja 1946 so nove oblasti izgnale vse člane in članice *Kulturbunda* (skupaj z družinami), tako da je v vasi ostala manj kot četrtnina predvojnega prebivalstva (prim. Čepič 1995). (Večinoma) nemško govoreče Tratenčarje in Tratenčarke so zamenjali kolonisti iz različnih predelov Slovenije (Gorenjske, Dolenjske, Štajerske in Prekmurja). Okoli leta 1947 so ustanovili vaški *Zadružni dom* in v poslopju gradu Zgornji Kinek začeli prirejati različne igre in druge prireditve. V začetku šestdesetih let je bil v istem gradu ustanovljen *Klub mladih Trate*, leta 1979 pa *Mladinski klub Trate*. Od leta 1994, ko je bila stavba Petkovega mlina denacionalizirana, kluba ni več.

V grobem je na Tratah mogoče govoriti o štirih generacijah, ki imajo različne socializacijske izkušnje. Najstarejša generacija se je še socializirala »po starem«, torej predvsem v družinskem krogu in skozi participacijo pri družabnih in prazničnih dogodkih v lokalni skupnosti, nekoliko manj pa je bila merodajna sekundarna socializacija (šola in verouk). V to generacijo sodijo Tratenčarke in Tratenčarji, ki so na Tratah živeli že pred vojno. V prvi vrsti gre za potomce in potomke prekmurskih priseljencev, ki so kupovali posestva na Tratah v obdobju po prvi svetovni vojni.

Povojna kolonizacija vasi se niti ekonomsko niti socialno ni najbolje obnesla, tako da je veliko kolonistov zapustilo Trate že po nekaj letih kmetovanja na majčkenih, do 5 ha

velikih posestvih agrarnih interesentov (prim. Čepič 1995: 87). Od 40 priseljenih družin jih je ostalo le okoli 10 (in le pri eni se še ukvarjajo samo s kmetijstvom). Otroci, ki so prišli na Trate leta 1946, so se, kar zadeva sekundarno socializacijo, že socializirali v tratniškem okolju. Nova oblast je najprej poskrbela za lokalno šolstvo, pri čemer so vaški učitelji prevzeli tudi glavno nalogo pri organizaciji kulturnoprosvetnih prireditev in življenja na vasi. Ustanavljali so gledališke skupine, tamburaške zборе, prirejali različna predavanja in tečaje ter podobno. Tratenčarke in Tratenčarji so obiskovali prireditve v gradu Zgornji Kinec, večinoma gledališke predstave, v katerih so sodelovali tudi sami. Nekaj kasneje so v Zadržnem domu tudi skupinsko poslušali radio ter, še kasneje, gledali televizijo, občasno pa so se tudi zabavali. Ti dve generaciji sta se v glavnem socializirali ob stari domači glasbi, ki so jo godli lokalni harmonikarji, goslači in klarinetisti.

Naslednja generacija, ki je odraščala ob koncu petdesetih let in v šestdesetih ter zgodnjih sedemdesetih letih, se je socializirala ob zvokih narodnozabavne in (deloma) domače zabavne glasbe. Za razliko od prejšnjih generacij je glasbo že spoznavala prek radia in (kasneje) plošč ter se tudi sama aktivneje vključila v izvajanje te glasbe v različnih lokalnih zasedbah, ki so godle v Klubu mladih in okoliških gostilnah ter drugih prizoriščih. Ob koncu šestdesetih let so se nekatere zasedbe s tega območja tudi elektrificirale in izvajale takrat popularne domače (večinoma hrvaške) popevke.

Generacija, ki je že od začetka spoznavala glasbo predvsem prek medijev in plošč in je odraščala v drugi polovici sedemdesetih ter v osemdesetih letih, je napravila radikalni rez z vaško identifikacijsko hegemonijo ter se socializirala ob hrupu punka.

Zgornji opis seveda ne velja za vse in za vsakega Tratenčarja ali vsako Tratenčarko. Velja le za tista jedra, ki vasi dajejo identiteto, kot jo pač lahko zazna (pristransko) oko tujca. Biti Tratenčar ali Tratenčarka pomeni dvoje: stanovati v eni od hiš, ki nosijo naslov Trate (od 1 do 60) in/ali samega sebe razumeti kot Tratenčarja oz. Tratenčarko, kar je lahko nekaj povsem drugega. Enotnega kriterija za določanje pripadnosti kraju ni. Nekateri priseljeni Tratenčarji in Tratenčarke, ki v kraju živijo že pet desetletij, se še vedno nimajo za prave Tratenčarje in Tratenčarke, drugi (tudi kasnejši) priseljenci pa se s tem ne obremenjujejo in pač nastopajo kot Tratenčarji v odvisnosti od situacije. Identiteta je torej situacijska, ima pa nekatera sidra. Na Tratah rojeni posamezniki in posameznice, ki se preselijo v drugo okolje, večinoma ohranjajo določene trajne identifikacijske elemente, čeprav vedo, da niso in da ne morejo več biti »pravi« Tratenčarji oz. Tratenčarke. To univerzalno navezanost na rojstni kraj je, na primer (in to prav za Trate), v svojih pesmih pretresljivo artikuliral Tone Kuntner.

Dinamika iger identitete v neki lokaliteti je v resnici bistveno bolj zapletena od opisa s pomočjo prejšnje skice in je ne moremo razumeti brez upoštevanja temeljnih teoretskih spoznanj sodobne antropologije. Količina literature, ki se je v zadnjem desetletju in več ukvarjala z dekonstrukcijo starega pojmovanja integralnih, izvornih in enotnih identitet (prim. Hall 1996: 1; Banks 1996; Cohen 1994), je povsem nepregledna, zato bo kratek prikaz sodobnih pogledov na igre identitete, ki sledi, le zasilen.

»Svete tradicije«: Pribarantane idenitete

»Da je subjekt kot tak v negotovosti zaradi tega, ker ga cepi učinek govornice, to vas učim jaz, jaz kot Lacan, ravna se po sledah freudovskih izkopavanj. Prek učinka besede se subjekt vse bolj realizira v Drugem, vendar tu že teži le še k polovici samega

sebe. /.../ /Subjekt je subjekt/ le po tem, da je podvržen polju Drugega, subjekt izhaja iz svoje sinhronične podvrženosti v tem polju Drugega.

Jacques Lacan (1996: 173)

Termin identiteta si lahko razlagamo na dva povsem nasprotna načina. Kot esencialističen pojem pomeni atribut ali celo reificirano entiteto, stvar, pač nekaj, kar posameznik ali skupina »ima« v sebi ali izvaja iz sebe. Tako pojmovana »identiteta« se lahko razvija ali pa izgine, podobno kot zdravje in bolezen. Nasprotno pojmovanje identitete pa sklepa na njen »obstoj« samo v kontekstu opozicij in odvisnosti. Današnji antropologi se bolj ali manj strinjajo, da posamezniki ali skupine nimajo ene same identitete, temveč ogromno potencialnih možnosti, ki se v resničnem družbenem času in prostoru le delno udejanijo in razvijejo (prim. Tonkin, McDonald in Chapman 1989: 17). Identiteta (v etnografskem smislu) mora biti zmeraj »mešana, relacijska in inovativna« (Clifford 1988: 10) in je nujno fiktivna ter nepopolna (Donald 1996: 186).

Bistvene poante brezkompromisne kritike primordijalnih elementov pri razumevanju identitet in tega, kar so antropologi nekoč razumeli pod pojmom kultura (prim. Keesing 1993; Brightman 1995), so v razbijanju starih esencialističnih pojmovanj etničnega, rasnega in nacionalnega ter s tem povezane politike lokalnega (Hall 1996: 1). Marcus Banks na podlagi velikega dela antropoloških podatkov poudarja, da v veliko družbah moralno ali družbeno eksistenco posameznika (v nasprotju z njegovo ali njeno biološko eksistenco) »neprestano na novo oblikujejo« rituali, obvladovanje genealogij, določena dejanja itd. (Banks 1996: 40). Prizorišče pridobivanja elementarnih identitet sta družinska sfera in krog bližnjih prijateljev. Toda ne samo ta dva.

Pri vprašanju gradenj identitet se moramo vprašati dvoje. Prva skrivnost zadeva posameznika in njegovo vlogo pri izgradnji in oblikovanju identitet oz. vprašanje prehoda od samoidentifikacij posameznikov do njihovih rezultatov, identifikacij skupin. S tem vprašanjem so povezane tudi nejasnosti glede načina, na katerega se lokalna izkustva, če se lahko tako izrazim, posplošujejo in abstrahirajo ter povezujejo v kompleksnejše (regionalne, etnične, nacionalne, internacionalne) konstrukcije identitet drugega reda. Problem je prej ali slej v tem, da je lahko izhodišče vsakega tovrstnega razmišljanja le samozavedajoči se posameznik (Cohen 1994).

Koncept posameznika oz. posameznice kot avtonomne osebnosti ni niti naravna danost niti univerzalni pojav. Ko je Marcel Mauss leta 1938 analiziral razvoj razumevanja osebnosti skozi zgodovino, je prikazal razvoj od prisojanja atributov posamezniku skozi njegov status in družbeno vlogo do vznika kartezijanskega subjekta, ki naj bi se nahajal za družbeno masko (povzemam po Donald 1996). Čeprav razsvetlenskih idealov človekovih pravic in svoboščin še zmeraj ne moremo in ne smemo zabrisati v staro šaro (prej nasprotno), velja pripomniti, da se je šele v tem stoletju pokazalo, kako se za to družbeno masko v resnici skriva prazno mesto subjekta oz. razpoka, ireduktibilni razcep, ki nastane pri vzniku subjekta v diskurzu. Nepremagljiva (in tudi neusmiljena) težnja po samopoznavanju, samoizražanju in samoizpolnitvi ne more prikriti travmatičnega brezna med impulzi predpostavljene notranje narave in zahtevami zunanje resničnosti. Prav okoli globokega (realnega) jedra neidentitete se vzpostavlja zaprečeni Subjekt govornice (prim. Lacan 1996), ki z nobeno čarovnijo ne more prikriti izhodiščnega razcepa pri vstopu v simbolno (participacija v simbolnem pa ga - za nazaj - sploh vzpostavlja kot subjekt). Vsak jaz je - kolikor je subjekt, ireduktibilno vpet v govornico - razdeljen in nepopoln (Donald 1996: 179). Mesto subjekta - bodisi individualnega ali kolektivnega, posameznika ali naroda - je zmeraj prazno. Vse, kar -primordi-

alnega« najdemo v njem, je fantazma, materializacija družbene moči, ki jo imputira vladajoča ideologija.

Identitete se gradijo skozi igre diskurza, zato so v prvi vrsti označevalni kompleksi in kot taki le začasno umeščajo subjekte v konkretni diskurzivni prostor (prim. Hall 1996). Jih pa zato takorekoč primejo za vrat skozi proces naslavljanja in jih zapečatijo z ideološko interpelacijo (prim. Althusser 1980). To pa pomeni, da je vsak posameznik na neki način produkt diskurzivnih praks, saj se kot posamezni subjekt lahko »subjektivira« le v diskurzu. Foucaultova poanta je, da identitete, ki se razvijajo skozi diskurzivne formacije, niso transcendentalne, nespremenljive in celo kontingentne (prim. Foucault 1991).

Subjektovo doživljanje oz. izkušnja gradnje in oblikovanja identitet je obsojeno na protislovja. Prva paradokсна (in tu in tam dobesedno neznosna) situacija je, da se identiteta posameznikov (in družbenih skupin) zmeraj vzpostavlja za nazaj (kot se v označevalnih verigah ultimativni smisel označevalnega reda prav tako zmeraj vzpostavi retrogradno). Enako paradoksen, čeprav navidez neproblematičen, je proces subjektivacije, ki ga doživljamo kot oblikovanje osebnosti (skupaj s vsemi privzetimi diskurzivnimi stereotipnimi shematizmi vred), usmerjeno v prihodnost, čeprav »korenini« v izkustveni preteklosti različnih redov diskurza. Identiteta se oblikuje tako skozi prepoznavanje v zrcalu, ki (nam) ga »držijo« drugi, kot skozi prepoznavanje podob zunaj zrcala. Še pomembneje pa je, da je za individualizacijo ter njeno jedro, subjektivacijo, enako relevantno »pravilno« in »napačno« prepoznavanje. Ali, rečeno drugače, interpelacija deluje v vsakem primeru: če prepoznamo klic velikega Drugega ali če si ga razlagamo napačno. Bistveno je, da zaslišimo glas siren.

Toda z diskurzivno subjektivacijo težav še ni konec. Glas siren nas lahko uroči samo, če je nediskurziven. Identiteta (tudi individualna) se udejani skozi ritual, tudi če opisuje mesto posameznika v dramatisiranih vzorcih medsebojnih odnosov (Frith 1996: 125). To pa seveda pomeni, da je glasba eden od ključnih medijev pri oblikovanju identitet. Kajti »ušesa so v polju nezavednega edina odprtina, ki se ne more zapreti« (Lacan 1996: 179).

»Kujem svoj meč«: Kovnica identitet

»Moderna ne konstituira identitete iz razlike, temveč razliko iz identitete.«

Lawrence Grossberg (1996: 93)

Procesi socializacije in inkulturacije potekajo skozi kompleksno vsakdanje dogajanje, vendar pa se v odločilni fazi preskoka zgostijo v izkušnji, ki jo je Victor Turner po eni od faz obredov prehoda pri van Gennepu imenoval liminalnost (prim. Turner 1969). Začasno občutenje enakosti v marginalnosti *communitas* se potrjuje v druženju generacij ob iniciacijskih ali ob procesih, ki so jim sorodni. In glasba je najpogosteje okvir ter bistveno vezivo tovrstnega druženja.

Ameriški antropolog Melville Herskovits je leta 1944 opozoril na ključni pomen glasbe in plesa kot integralnega dela ritualnih struktur (po Nettl in Bohlman 1991: 63). Ker je torej glasba eden od medijev ritualne dejavnosti, je pač nezgrešljivo družbena. To je še kako očitno, če - kot npr. Maurice Bloch - razumemo družbeno strukturo (ki ni isto kot družba, ampak je imaginarni svet) kot »sistem klasifikacije ljudi, povezan z drugimi ritualnimi kognitivnimi sistemi«. Pri hierarhiji, uzakonjenem redu neenakosti, imamo opraviti z dvema sistemoma, sistemom vsakdanjega spoznavanja (obsegom pojmov) za organizacijo vsakdanjih dejavnosti, ter s kulturno specifičnim sistemom klasifikacije, ki se kaže skozi ritualno komunikacijo. In ta dva sistema pogosto zanikata drug drugega, zato

moramo biti pri obravnavanju vsakdanje in ritualne prakse zelo previdni (prim. Bloch 1989: 13-18). Glasba pač funkcionira tako motorično kot afektivno (Cutler 1985: 21), tega ne smemo nikoli pozabiti, še posebej pri rock 'n' rollu in njegovih navezavah na »plemensko ritualnost« ter, kakopak, pri veselju ob polki (prim. Keil, Keil in Blau 1992).

Ritualno in participativno je pravzaprav politično. Rezultanta interpersonalnega skupnega doživljanja nekega dogodka, katerega bistveni medij je zvok, je vzpostavljanje polja skupne »zgodovine«. Zvok torej gradi temelje identitete skupnosti. Različne oblike glasbenih dejavnosti sicer lahko povzročajo različne oblike glasbenih identitet, toda način, na katerega glasba deluje pri oblikovanju identitet, je enak (Frith 1996: 112). Prav vprašanje identitet pa se je na terenu pokazalo kot tisto, okoli katerega se je v bistvu vrtele tako klubsko kot siceršnje družabno dogajanje v vasi.

Klubsko dogajanje na Tratah je zaznamovalo tri generacije. Prvi dve sta za silo še ohranjali videz istega kognitivnega, moralnega in estetskega univerzuma - kognitivne, moralne in estetske sodbe so glavni parametri identitete, kot so jo razumeli francoski antropologi in kulturologi (prim. Lash in Friedman 1992: 4) -, medtem ko je tretja generacija vstopila v povsem »drugo sceno«. Estetske, moralne in kognitivne sodbe pridobivamo skupaj, zato je glasba tako pomemben medij socializacije. Kompatibilnost teh treh temeljnih nosilcev identitete ni le stvar strukturnih povezav, temveč tudi zgodovinskega trenutka, v katerem se oblikujejo. Estetske sodbe oz. sodbe okusa so veliko bolj družbeno in historično pogojene, kot smo pripravljeni priznati, kar pomeni, da nosijo neizbrisni razredni pečat (prim. Bourdieu 1984).

Nova občutljivost v zvezi z vprašanji identitet se je začela z delom Anthonyja Cohena, ki je rehabilitiral termin »skupnost«. Po njegovem so skupnosti samozavedajoče se družbene formacije, ki so navznoter sicer razdeljene in diferencirane, toda vseeno obsegajo tudi notranjo kompleksnost skupnih in relativno preprostih oblik za interakcije z zunanjim svetom (po Banks 1996: 144). Pri iskanju izraza za prevladujoči življenjski slog pred in nad tistimi, ki se nalagajo na plastnice večplastne identitete posameznikov in skupin, za tisti dominantni vzorec na (inter)nacionalni, regionalni in lokalni ravni, ki se v zadnji instanci reproducira na podlagi življenjskih strategij posameznikov, bi lahko izbirali med izrazoma »dominantna kultura« in (gramscijevsko) »hegemonija«. Menim, da je gramscijevski termin še najustreznejši, ker je na izkustveni ravni življenja na vasi dejansko mogoče govoriti o vzpostavljeni hegemoniji, ki je v sozvočju s prevladujočim »diskurzom« (če uporabim fukojevski termin). Ne v neposrednem subordinacijskem odnosu, ki bi ga vsiljevala državna hegemonija oz. nacionalna kultura, temveč kot njen konstitutivni člen.

Izhodiščna opredelitev hegemonije bi lahko bila preprosta: gre za »sociokulturni proces zlivanja, rasti in konsolidiranja ljudi v večje in predvidoma boljše 'nas'« (Keil in Feld 1994: 208). Ključna manifestacija tovrstne hegemonije na Slovenskem je brez dvoma prav »narodnozabavna« glasba. Ljudska glasba je bila preveč regionalno različna in preveč »vsakdanja«, umetna glasba pa je bila preveč odtujena ljudem, da bi lahko zasedli prostor hegemonije. Tudi popularna glasba ni bila primerna, saj je bila nespregledljivo tuja oz. »uvožena«. Le narodnozabavna glasba je bila takorekoč idealna kombinacija oz. presek vseh.

Ta hegemonija, ki jo je na Slovenskem sicer mogoče zaznati tudi na drugih ravneh (knjižni jezik in posamezni »nacionalni« simboli), je determinirala in spodbudila kasnejši podkulturni odpor tako v mestih kot na podeželju. S tega zornega kota je (bil) punk v Slovenskih goricah prava partizanska kulturna gverila, ki je lahko obstajala le skozi provokativno potrjevanje svoje enkratnosti in »boljšosti« v konfliktu z drugimi.

Da bi konstruirali identiteto, da bi vedeli, kdo smo, moramo vedeti, kaj nismo (Featherstone 1992: 286). Identifikacija nikakor ne poteka tako, da bi se za lase vlekli iz dreka, temveč zmeraj poteka skozi Drugega. Užitek je pač zmeraj le užitek Drugega.

Identiteta je pripisana, obenem pa je tudi propozicija zunanega izvora (Hoffmann-Axthelm 1992: 202). Če sledimo Marxovi epohalni analizi blagovnega fetišizma v Kapitalu (1986/1: 39-82), ne moremo spregledati dvojnosti blaga: njegove materialne prisotnosti in ireduktibilne moči vrednosti, ki mu jo prisoja trg, skratka, dvojnosti materialne družbene reprodukcije in reprodukcije družbene moči. Blago ima družbene učinke prav skozi presežke, ki jih »v resnici« nima. Tudi vzajemni procesi pripoznavanja generacij na neki lokaliteti temeljijo na učinkih presežkov, vendar presežkov nevednosti, nepoznavanja in nerazumevanja. Toda razkrivanje te zgodbe bi nas pripeljalo predaleč. Na tem mestu se - hočeš nočeš - pojavi vprašanje, kako se identitete, ki jih posamezniki in posameznice izgrajujejo skozi neposredne stike v skupnosti (in njenih mikrosegmentih), dopolnijo še z namišljenimi (vendar nič manj resničnimi in učinkujočimi) identitetami v širšem obsegu: regionalnem, nacionalnem in internacionalnem.

»Zmijem jeklo«: Med lokalnimi, regionalnimi, nacionalnimi in globalnimi identitetami

»Samo ljudem se zmeša, ne kulturam ali družbam.«

Jonathan Friedman (Lash in Friedman 1992: 363)

Vsaka identiteta je, na to nas neutrudno opozarjajo sodobni pisci, kontingentna. Igra, skozi katero se oblikuje, pa zmeraj sega do oz. preko drugih. Pravzaprav je, tako piše J. A. Boon, vsaka identiteta kontrastna. Proces vzpostavljanja identitet na podlagi kontrastov, ločnic (na primer prek ločnic, kot jih pri vzpostavljanju in ohranjanju etničnih skupin vidi Fredrik Barth v 1969) in transakcij prek ločnic imenuje »igranje vis-à-vis« (navajam po Cohen 1994: 11).

Ker so identitete nedokončani in relacijski procesi, čeprav so lahko kot taki tudi del skupne življenjske izkušnje ljudi s skupnim (dejanskim ali fiktivnim) poreklom, jih moramo obravnavati skozi preseke prostorskih in časovnih determinant, v katerih se gradijo in oblikujejo. Različne identitete se vzpostavljajo skozi »turbolence, fragmente, interkulturalne reference in lokalizirano intenzifikacijo globalnih možnosti ter povezav« (Marcus 1992: 315).

Lawrence Grossberg je v sedaj že standardni postmodernistični maniri predlagal, da bi izgradnjo identitet opazovali skozi štiri temeljne podobe: *différance*, fragmentacija, hibridnost in meja ter diaspora. Od Derridaja izposojen termin »razlike« (razlike v smislu ločevanja bitnosti, ne pa podob, gibanja igre pri proizvajanju pojmovnih razlik - prim. Derrida 1994: 11) meri za posamezno konstitutivno relacijo negacije, pri kateri podrejeni ali marginalizirani termin nastopa kot nujna in notranja sila destabilizacije znotraj identitete dominantnega termina. To je, z drugimi besedami povedano, princip dekonstrukcije kot temelj igre postmodernega prevrednotenja vrednot. Podoba fragmentacije poudarja mnoštvo identitet oz. pozicij znotraj neke očitne identitete. Hibridnost meri na sodobna križanja nekoč nezdržljivih faset identitet, medtem ko podoba diaspore kaže na hkratno ločevanje lokalnega in posamičnega od globalnega in njegov odmik oz. določeno obliko prestavitve v novi prostor (Grossberg 1996: 90-92). Te podobe so zelo sorodne bolj družbeno zasnovanim koordinatam, ki jih je vpeljal Arjun Appadurai (etnokrajine, mediakrajine, tehnokrajine, finankrajine in ideokrajine) ob opazovanju

vse očitnejših svetovnih disjunkcij v procesu globalnih drobitev ob vzponu nove globalne ekonomije (prim. Appadurai 1990).

Toda ta drobitev še ne pomeni, da so stari megasistemi, ki so v obdobju vzpona evropske moderne tako tragično determinirali življenja ljudi (religije in druge ideologije, občutenje etničnih in drugih pripadnosti itd.), preprosto izginili. Z vprašanji klasičnih ideologij se na tem mestu ne morem ukvarjati, zato pa me toliko bolj zanima, od kod izhajajo tako močni občutki pripadnosti neki populaciji, bodisi v regionalnem (v našem primeru Slovenskih goric in Štajerske) ali v nacionalnem smislu. Ne zato, ker bi verjel v naivne predstave o »etnonacionalizmu« kot viru vsega sodobnega zla, temveč zato, ker ne poznam pametnega ugovora proti prepričljivi analizi Ernesta Gellnerja, ki v bistvu trdi, da je nacionalizem nujna posledica industrializacije in modernizacije (prim. Gellner 1983, 1991, 1995). Če kaj manjka Gellnerjevi analizi, potem je to določitev veznega člena med participatoričnim oblikovanjem identitet oz. vcepljanjem habitusa skozi vsakdanjo življenjsko prakso (Bourdieu 1977) in pridobivanjem ter oblikovanjem identitet »namišljenih skupnosti« (Anderson 1983). Postaviti ga samo v šolo, množične medije in aparate nacionalne države, kar sta naredila Gellner in Anderson, se kaže kot prekratko. Moč teh pridobljenih identitet drugega reda je namreč večja od moči identitet, pridobljenih in oblikovanih skozi participacijo oz. prakso. Skozi participativno habituacijo pridobljene identitete - to je videti kot protislovje - namreč imajo nekakšen univerzalni domet, saj posamezniku ali posameznici omogočajo selitve ter vživetje v povsem nova družbena okolja, medtem ko se »namišljenih« (etničnih, rasnih in podobnih) identifikacij posamezniki in posameznice ne znebimo tako zlahka. Da bi spoznali težave pri razmišljanju o teh kolektivnih (»abstraktnih«) identitetah oz. identitetah drugega reda, se moramo za trenutek pomuditi še pri temeljnih teoretskih poskusih razjasnitve tega fenomena.

Diskusija o etničnem (narodu) in o nacionalizmu danes narašča malodane eksponentno (prim. le literaturo v Williams 1994; Tonkin, McDonald in Chapman 1989; Banks 1996). Prekletstvo evropskega razumevanja etničnega je v tem, da izhaja iz predstave o krvno povezanem rodu (starogrški *ethnos* in latinski *natio* pomenita tudi čredo, krdelo, združbo; latinski *nasci* pa roditi; prim. Just 1989: 73; Rizman 1991: 16; Citron 1991: 207). Zunajevropske družbe se le redko gredo takšen kvazibiološki rasizem. (Zelo poučen prikaz nekrvne reprodukcije ljudstva Nuer najdemo, na primer, v Evans-Pritchard 1993). Prototipska *etniija* je »rodovna skupina, ki jo socialno veže medsebojno parjenje, prostorsko pa teritorij« (van der Berghe 1991: 92). Poleg verovanja v skupno poreklo (opozorilo Maxa Webra navaja Alonso 1994: 391) imajo pri oblikovanju etničnih skupin velik pomen tudi razlike, ki se ohranjajo na spreminjajočih se ločnicah med njimi (prim. Barth 1969), in s tem povezani značilni elementi in segmenti posamične kulture.

Tudi pojmovanje naroda je zelo izmuzljivo. Nesporno je le to, da je to pojmovanje relativno nov zgodovinski konstrukt Zahoda, ki ima zmeraj politične razsežnosti. Danes bi na Zahodu težko našli antropologa in dužboslovca, ki bi pojmovanje naroda utemeljeval s herderjanskim naturalizmom. Zahodni raziskovalci se strinjajo, da narod nastane v prvi vrsti na podlagi subjektivnega samozavedanja, skozi proces, v katerem se posamezniki zavedo občutenja skupnosti in kolektivne volje (Nagengast 1994: 118). Skratka, narod je avtopoetična *izmišljenina* in ga lahko opredelimo le s krožno definicijo (ker je pogoj njegovega nastanka zavest o njegovem obstoju).

Izhodišče nacionalizma je v edukacijskem procesu, torej v sekundarni socializaciji. Skrivnost njegove moči in vseprisotnosti je v tem, da je visoka kultura (pismenost) postala takorekoč last vseh (Gellner 1995). Ta projekt 19. stoletja je danes že udejanjen

praktično na celotnem planetu. Problem sodobnega sveta pa ni več v tem, da so se ljudje opismenili, temveč v tem, da je šla v franže stara enotna visoka kultura (oz. buržoazna, kot bi jo označil Bourdieu v 1984), z njo pa so v težavah tudi nacionalne kulture, ki se bile v izhodišču eksplozivne mešanice visokih in ljudskih kultur. V 20. stoletju se je afirmirala nova, množična oz. popularna kultura, ki preči prejšnje ločnice in se le do določene mere še pokriva z nacionalnim kulturnim prostorom. Ta kultura je obenem lokalna in globalna ter enako privlačna (in dostopna) vsem družbenim slojem in skupinam. Visoka kultura na sekundarno (in terciarno) socializacijo v sodobnem svetu sploh ne more več imeti ključnega vpliva, kajti največji del vloge v socializacijskih procesih ji je iztrgala in prevzela popularna (množična) kultura. Zato se vračam na Trate, pred tem pa moram opozoriti še na nekaj. Prav zato, ker je naslavljanje posameznikov in posameznic skozi visoko kulturo nezadostno, stare formule totalizacij sveta ne delujejo več. Ljudje pa se vseeno zatekajo k novim in starim ideologijam. Zakaj?

Prav zato, ker je subjektivacija proces, ki lahko posameznika ali posameznico zares »zagrabi« le skozi ideološko naslavljanje, skozi interpelacijo (Althusser 1980), in ker so velike zgodbe pokopane (Lyotard 1988), na vseh koncih in krajih brstijo potrebe po vključevanju v organsko čuteče, četudi »transcendentalne« skupnosti. Narod je le ena od tistih institucij, ki ponujajo rešitev identifikacije po razbitih izkušnjah socializacije. Skupaj z drugimi postmodernimi identifikacijami (novodobnimi religijami ali VR mysticizmom, na primer) nastopa kot nekakšna ničelna institucija strukturacije sodobne družbe (prim. Močnik 1994). Takšna institucija pa lahko nastopi šele takrat, ko se ji dejansko spodmikajo tla pod nogami.

To, skratka, pomeni, da je bila izkušnja soočanja dveh svetov na Tratah - pankovskega in narodnozabavnega, če ju opišem s pomočjo uporabe glasbe - tipična postmoderna izkušnja kovanja novih večplastnih, začasnih in lokalnoglobalnih identitet. Danes smo bistveno manj vezani na določeni prostor (Longhurst 1995: 223), čeprav je težko odgovoriti na vprašanje, v kolikšni meri je kraj rojstva danes dejansko še merodajen oz. konstitutiven (prim. Augé 1995: 53) za posameznikovo identiteto. Glasba, ki jo uporablja neka določena skupina ljudi, je vsekakor ključen razločevalni dejavnik skupinske (tudi lokalne) identitete. Vzorec in način sprejema neke določene glasbe ter skozi interakcijsko izkušnjo obdelani okus so ne le temelji za vzpostavljanje skupnega vrednostnega sistema neke skupine ljudi, ampak kar »tisti« ultimativni medij, v katerem prihaja do kolektivnega »usklajevanja« in »resonance«. Mogoče bi bilo celo trditi, da so ključne kali vzpostavljanja skupnosti in identitet na svoj elementarni in sublimni način pravzaprav vtisnjene v vsako glasbo.

Mladi Tratenčarji in Tratenčarke so v 80-tih letih - skupaj z glasbo, ki so jo igrale tamkajšnje punk skupine - s plesanjem poga posta(ja)li obenem člani lokalnega okolja in pripadniki globalnega (pod)kulturnega fenomena. S tega zornega kota se »namišljene identifikacije«, ki se gradijo na povsem drugih ravneh, kažejo kot nekakšen navidez nepotrebni presežek. Mar res?

Identiteta ni zadeva idealov, je stvar žive prakse, vsakdanje življenjske drže, je izvajanje oz. prefanca v statusu (Barth 1969: 28), ni dana za zmeraj, ampak se ves čas poustvarja. Etnografski prikazi so pokazali, da etničnost (kot ena od ultimativnih identitet, skupaj z lokalnimi, regionalnimi, spolnimi, religioznimi, razrednimi in generacijskimi) vedno znova izumlja in interpretira vsaka generacija, celo vsak posameznik, čeprav je posameznik sam ne »obvlada« (Marcus in Fischer 1986: 173). Moč nacionalizma, ideje, za katero s pretresljivo lahkoto žrtvujejo in uničujejo tudi življenja, se prej ali slej skriva v »zlitju ideološkega in čutnega, telesnega in družbenega« (Alonso 1994: 386).